

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 31 (70). № 3, 2020

Частина 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Горник Володимир Гнатович – доктор наук з державного управління, доцент, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Белякова Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджмент та підприємництво на морському транспорті» Азовського морського інституту Національного університету «Одеська морська академія».

Бойченко Еліна Борисівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кисельов Володимир Борисович – доктор технічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту муніципального управління та міського господарства Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Корнєєв Володимир Вікторович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кравченко Сергій Олександрович – доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кузьминчук Наталія Валеріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва економічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Медведєв Микола Георгійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри загально-інженерних дисциплін та теплоенергетики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кучабський Олександр – доктор габілітований, професор кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща).

Міхальські Томаш – доктор габілітований, професор кафедри океанографії Гданського університету (Польща).

Хлобистов Євген Володимирович – доктор економічних наук, професор, Вища школа економіки та гуманітаристики в м. Бельсько-Бяла (Польща).

**Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(від 05 червня 2020 року протокол № 9)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідectво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15716-4187Р від 28.09.2009 року)

Видання входить до категорії «Б» «Переліку друкованих фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.econ.vernadsjournals.in.ua

ISSN 2523-4803 (print)
ISSN 2707-1103 (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Качала Т.М., Дармограй В.І., Чечетова-Терашвили Т.М. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ.....	1
Мельниченко Г.М., Білоус С.П. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	7
Мілінчук О.В. РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ДОСВІД ЖИТОМИРЩИНИ.....	11
Некрасова Л.А., Лінгур Л.М. ВПЛИВ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	20
Підвальна О.Г. ІННОВАЦІЙНА СТРУКТУРА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ТА ФАКТОРИ ЙОГО РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	26
Франів І.А. РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ У ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНОГО МІСЦЯ ПРОСТОРОВОГО ОРГАНІЗУВАННЯ БІЗНЕСУ.....	31

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Височина А.В., Лугова Д.А. АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У КОНТЕКСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ЇЇ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	36
Горбачова О.М., Труш І.В. СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	41
Горин В.П., Булавінець В.М. ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ.....	46
Григоришин Н.О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	52
Карапетян О.М., Василевський Р.П. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ СУВЕРЕННИХ ФОНДІВ ДОБРОБУТУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	59
Лисенко Ж.П., Олексин А.Г. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ.....	63
Мельник О.О. УПРАВЛІННЯ НЕПРАЦЮЮЧИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЕКОНОМІКИ.....	68
Новосьолова О.С. ЛІКВІДНІСТЬ БАНКУ ТА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	76
Орищин Т.М. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ.....	83
Пластун О.Л., Артеменко А.С., Бочкарьова Т.О. ФАКТОР ВАЛЮТНОГО КУРСУ В МЕХАНІЗМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ОВДП В УКРАЇНІ	87

Супрун А.А., Супрун А.А. РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ: ВИДИ, МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА ФІНАНСУВАННЯ.....	95
Tsizhma Oksana SAVINGS IN BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FORMATION OF LABOR POTENTIAL OF THE POPULATION.....	103
Шинкарук Л.В., Титарчук І.М. ДЕРЖАВНІ ВИТРАТИ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	109

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Адамська І.Є. ОБЛІКОВИЙ МЕХАНІЗМ ВІДОБРАЖЕННЯ ВПЛИВУ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НА КРЕАЦІЮ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	117
Акименко Н.В., Майданюк С.І. АУДИТОРСЬКА ПЕРЕВІРКА БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ НА БАЗІ КОМПЛАЄНС-РИЗИКІВ.....	123
Демченко Т.А., Слатвінський М.А., Чирва О.Г. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	128
Лахтіонова Л.А. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ЗА ДАНИМИ ПРОМІЖНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ	133
Людвенко Д.В. ШЛЯХИ РОЗБУДОВИ ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТВАРИННИЦТВА.....	140
Maksymenko Diana, Liba Natalia, Holovachko Vasil ORGANIZATION OF THE ENTERPRISE INCOME ANALYSIS.....	145
Мезенцева Н.М., Вінниченко Т.Л., Левченко Т.В. СУЧАСНІ ДЕФІНІЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ В УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА.....	151
Пушкар І.В., Чеберко Л.В. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОЕФІЦІЄНТА СТІЙКОГО ЗРОСТАННЯ SGR У ПРОГНОЗУВАННІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....	159
Сарапіна О.А., Пінчук Т.А., Шрам Т.В. ОБЛІК ЗАГАЛЬНОВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ В УПРАВЛІННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	165

8. СТАТИСТИКА

Циганков Р.С., Гуртовий Ю.В., Бесчастна Д.О. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ.....	172
--	-----

9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Олешко Т.І., Бахорчук В.О. МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАГРАМИ ВИПАДКІВ ВИКОРИСТАННЯ.....	178
Іванченко Н.О., Кудрицька Ж.В., Рекачинська К.В. БІЗНЕС-МОДЕЛІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	185
Коломієць С.В. КАТЕГОРІЇ СИНЕРГЕТИКИ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: НЕЛІНІЙНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	191

CONTENTS

5. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Kachala Tamara, Darmogray Vladimir, Chechetova-Terashvili Tatiana METHODODOLOGICAL BASIS OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE REGION.....	1
Melnychenko Hryhorii, Bilous Svitlana THE CONCEPT OF DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITY OF THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS.....	7
Milinchuk Olga DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM WITHIN DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE: ZHYTOMYR REGION CASE-STUDY.....	11
Niekrasova Liubov, Lingur Liubov THE INFLUENCE OF PRODUCTION DEVELOPMENT AND REGIONAL DECENTRALIZATION ON THE ECONOMIC GROWTH OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE.....	20
Pidvalna Oksana INNOVATIVE STRUCTURE OF THE TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT AT THE REGIONAL LEVEL.....	26
Franiv Ihor ROLE OF TRANSPORT LOGISTICS IN SEARCHING THE OPTIMAL PLACE OF SPATIAL ORGANIZATION OF BUSINESS ACTIVITY.....	31
6. MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Vysochyna Alina, Luhova Dariia ANALYSIS DETERMINANT OF TOURIST DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF OPTIMIZATION OF ITS TAXATION IN UKRAINE.....	36
Horbachova Oksana, Trush Iryna LIFE INSURANCE IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	41
Horyn Volodymyr, Bulavynets Viktoriia LAND PAYMENT AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC WELFARE FISCAL REGULATION.....	46
Grygoryshyn Nazarii CURRENT TRENDS AND MONETARY POLICY INSTRUMENTS IN UKRAINE.....	52
Karapetyan Olga, Vasylevskyi Roman STRATEGIC DEVELOPMENT GUIDELINES OF SOVEREIGN WELFARE FUNDS DURING THE COVID-19 PANDEMIC.....	59
Lysenko Zhanna, Oleksyn Artur PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE FINANCIAL DECENTRALIZATION REFORM TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	63
Melnyk Oleksandr MANAGEMENT OF NON-PERFORMING LOANS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AS A FACTOR OF EFFECTIVE LENDING TO THE ECONOMY.....	68
Novosolova Olena LIQUIDITY OF THE BANK AND THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AS AN INDICATOR OF BANKING EFFICIENCY.....	76
Oryshchyn Tetiana MODERN APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF CORPORATE TAXATION.....	83
Plastun Alex, Artemenko Alina, Bochkarova Tetiana CURRENCY COMPOSITION OF UKRAINIAN GOVERNMENT BOND MARKET.....	87
Suprun Anatoliy, Suprun Alina BUSINESS RISKS OF MINING AND METALLURGICAL ENTERPRISES: TYPES, ASSESSMENT AND FINANCING METHODS.....	95

Tsizhma Oksana SAVINGS IN BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FORMATION OF LABOR POTENTIAL OF THE POPULATION.....	103
Shynkaruk Lidiia, Tytarchuk Iryna PUBLIC EXPENDITURES IN THE FIELD OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT.....	109

7. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Adamska Iryna ACCOUNTING MECHANISM TO REFLECT THE INFLUENCE OF THE FEATURES OF HOUSING ON THE CREATION OF THE VALUE OF THE ENTERPRISE.....	117
Akymenko Natalia, Maidaniuk Serhii AUDIT OF BUDGETARY INSTITUTIONS ON THE BASIS OF COMPLAINS RISKS.....	123
Demchenko Tatyana, Slatvinskyi Maksym, Chyrva Olga FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE.....	128
Lakhtionova Liudmyla AN OVERALL ASSESSMENT OF EQUITY ACCORDING TO THE INTERIM FINANCIAL STATEMENTS	133
Liudvenko Dmytro WAYS OF DEVELOPING THE CONCEPT OF ACCOUNTING FOR LIVESTOCK.....	140
Maksymenko Diana, Liba Natalia, Holovachko Vasil ORGANIZATION OF THE ENTERPRISE INCOME ANALYSIS.....	145
Mezenceva Nadezhda, Vinnichenko Tatyana, Levchenko Tatyana MODERN DEFINITIONS AND CLASSIFICATIONS OF INVENTORY IN THE CONDITIONS OF BUSINESS OF THE ENTERPRISE.....	151
Pushkar Iryna, Cheberko Liliia SGR COEFFICIENT APPLICATION METHODOLOGY IN PREDICTION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT.....	159
Sarapina Olga, Pinchuk Tetyana, Shram Tetyana ACCOUNTING FOR OVERHEAD COSTS IN THE MANAGEMENT OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE.....	165

8. STATISTICS

Tsyhankov Roman, Hurtovyi Yurii, Beschastna Daria METHODOLOGICAL FOUNDATION OF THE UKRAINE'S EXPORT POTENTIAL ASSESSMENT.....	172
--	-----

9. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Oleshko Tamara, Bakhorchuk Viktoriia BUSINESS PROCESS MODELLING BY MEANS OF A USE CASE DIAGRAM.....	178
Ivanchenko Nadiia, Kudrytska Zhanna, Rekachynska Kateryna BUSINESS MODELS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS.....	185
Kolomiiets Svitlana CATEGORIES OF SYNERGETICS IN ECONOMIC RESEARCH: NONLINEARITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS.....	191

5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-35>

УДК 338.439

Качала Т.М.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та природничих наук,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Дармограй В.І.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Чечетова-Терашвили Т.М.

доктор економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університету
імені Семена Кузнеця

Kachala Tamara, Darmogray Vladimir

Vernadsky Tavriya National University

Chechetova-Terashvili Tatiana

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

У статті досліджено концептуальні основи стратегії розвитку малого та середнього підприємства в аграрному секторі економіки регіону. Теоретичною та методологічною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених, присвячені питанню стратегічного менеджменту малих та середніх підприємств. Автором наведено предмет стратегічного управління розвитком підприємства в аграрній галузі регіону та визначені важливі проблеми у стратегічному плануванні розвитку цих підприємств. У статті досліджено історичні передумови виникнення поняття «стратегічне управління». Розглянуто основні етапи процесу реалізації стратегії розвитку підприємства. Проаналізовано основні цілі стратегічного планування розвитку малого та середнього бізнесу в аграрній сфері. Досліджено основи створення стратегічних планів сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: підприємництво, стратегія, менеджмент, розвиток, аграрний сектор економіки, реалізація, регіон.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в національній економіці під впливом розвитку світової економіки, мають серйозний вплив на основні аспекти та процес досліджень у сфері управління малим і середнім підприємством. Проблеми керівності малих форм господарювання виникли в зв'язку з неузгодженістю організаційної структури з основами економічної системи (цілі, завдання, економічні умови, технічний базис тощо), що створює безліч невідповідностей, складних і проблемних обставин, веде до нерационального використання природно-економічних

ресурсів, економічно не обґрунтованих видів діяльності і до фінансової неспроможності.

У мінливіх ринкових умовах, як вважають багато авторів, є необхідність удосконалювати методи і технології управління суб'єктами малого і середнього підприємства з метою підвищення економічної ефективності господарської діяльності та збільшення прибутку. Водночас вітчизняні та зарубіжні дослідники по-різному підходять до визначення місця, яке займає стратегічне управління в діяльності малого підприємства в аграрній галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методологічні основи дослідження стратегічного управління розвитком суб'єктів підприємництва відображені у працях зарубіжних авторів: Б. Айкса, І. Ансоффа, С. Боумена, С. Гошала, Дж.Б. Куїнна, М.Х. Мескона, Г. Мінцберга, М. Портера, Д. Пірса, Р. Робінсона, А.Дж. Стрикленда, А. Томпсона, Ф. Хедоури, А. Чандлера.

Дослідження різних аспектів розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки регіону проводять багато вітчизняних учених: І.А. Абрамович, Н.О. Афендікова, А.В. Гладілін, А.А. Жигірь, В.К. Збарський, В.В. Липчук, С.М. Судомир, К.В. Хоружа та багато інших.

Формулювання цілей статті. Дослідити теоретичні підходи до розроблення стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в аграрній галузі регіону.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття стратегічного управління знайшло відображення у працях багатьох учених. Загалом більшість учених узагальнюють, що стратегічне управління – це діяльність зі створення місії, основних цілей підприємства через розвиток і самоорганізацію її внутрішніх і зовнішніх умов. У результаті становлення методів управління, що змінилися під впливом розвитку виробництва, в 60–70-і рр. ХХ століття з'явився стратегічний менеджмент. Після перших дослідів методи і системи стратегічного управління стали застосовуватися підприємствами незалежно від сфер діяльності та розмірів, а також державними підприємствами й органами управління для підтримки конкурентних переваг в умовах ринку.

Поняття «управління» ширше, ніж «менеджмент», і використовується у всіх сферах виробничої діяльності, в матеріальних і нематеріальних системах, наприклад управління підприємством, літаком, експериментом, дослідженням, управління в технічних системах, комп'ютерах тощо.

Стратегічне управління – це постійний процес вибору і реалізації цілей і стратегій підприємств. На думку американського дослідника І. Ансоффа, «стратегія – складне і потенційно потужне знаряддя, за допомогою якого сучасна фірма може протистояти мінливим умовам» [7].

Відповідно до думки К.В. Хоружої, стратегічний менеджмент – це процес прийняття і здійснення стратегічних рішень, що означає комплекс взаємопов'язаних управлінських дій, які визначають довгостроковий розвиток підприємства і конкретні дії. Вони, в свою чергу, забезпечують досить швидке реагування організації на зміну зовнішнього середовища. У результаті це реагування тягне за собою відповідні поступки цілей, перегляд головного напрямку руху і розвитку [1].

С.М. Судомир у своїх дослідженнях стверджує, що стратегічний менеджмент являє собою теорію і практику забезпечення стратегічної конкурентоспроможності та продуктивності рішень через розроблення

стратегії організації. І, на думку цього автора, відповідальність за цю роботу покладається на керівників [2].

За визначенням Н.О. Афендікова стратегічний менеджмент – це концепція управління фірмою, що дає змогу:

– по-перше, поглянути на організацію як на єдине ціле;

– по-друге, пояснити із загальносистемних позицій, чому одні фірми розквітають, інші переживають стагнацію і їм загрожує банкрутство. Або, іншими словами, з якої причини відбувається перерозподіл ролей основних суб'єктів ринку [3].

Стратегічне управління починається з аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища, оскільки саме вони визначають і є основою для встановлення місії і цілей підприємства.

Аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства поділяється на дослідження безпосереднього оточення, макрооточення і внутрішнього середовища.

Після визначення місії і цілей наступний етап – аналіз і обґрунтування стратегії. Визначення стратегії для підприємства в основному залежить від ситуації, що склалася, в якій підприємство знаходиться. Це залежить від того, як керівництво підприємства оцінює різні ринкові умови, які ефективні напрями своїх можливостей підприємство збирається використовувати, які стратегічні рішення існують в цій сфері тощо. Практика показує, що є стільки різних стратегій, скільки підприємств. При цьому не можна сказати, що неможливо групувати стратегії управління за типами.

З одного боку, може здатися, що реалізація стратегії – це звичайна діяльність із виконання плану. З іншого боку, буде здаватися, що після визначення стратегії підприємства далі повинна початися монотонна (одноманітна) робота з її реалізації, що далеко стоїть від стратегічного управління, тобто процес реалізації стратегії не передбачає нічого особливого, що можна було б охарактеризувати як складник стратегічного управління. У такому міркуванні криється глибока помилка, оскільки в процесі функціонування підприємства під час реалізації вибраної ним стратегії серйозне місце відводиться стратегічному управлінню. Слід врахувати, що саме на цій стадії формуються умови для здійснення стратегії. Ось саме це є стадією виконання стратегії. Визначення стратегії дає змогу підприємству розвивати методи і напрями його руху до цілей, вироблення стратегії та є передумовою реалізації підприємством своєї місії. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки зовнішнє, а часто і внутрішнє середовище підприємства є нестійким і навіть непередбачуваним. Ця обставина вирішальним чином позначається на процесі реалізації стратегії. Навіть якщо стратегія визначена правильно і створені всі умови для її успішного виконання, на стадії реалізації стратегії через зазначені вище обставини виникають серйозні труднощі і проблеми. Звідси виникає серйозне завдання відстежувати успішність руху підприємства до поставлених цілей, а також оцінювати можливість

їх досягнення на кожному конкретному етапі і за необхідності – коригувати поведінку підприємства. Таким чином, сутність стратегічного управління полягає у формуванні та реалізації стратегії розвитку підприємств на основі постійного контролю й оцінки зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища його діяльності з метою збереження здатності до ефективного функціонування і розвитку.

На наш погляд, стратегічне управління суб'єктом малого і середнього підприємництва можна представити як управління підприємством, за якого серйозною опорою є людські можливості як основа підприємства, яке спрямовує виробничу діяльність на вимоги споживачів, здійснює раціональне регулювання і своєчасні зміни в підприємстві, що відповідають вимогам навколишнього середовища і дозволяють досягати ефективних переваг, що загалом дає змогу підприємству зберігати свої позиції і та реалізовувати свої цілі.

Так, А.В. Гладілін розділяє процес реалізації стратегії на два взаємопов'язаних етапи [4].

Перший – це стратегічне планування, за якого виробляється набір стратегій від базових стратегій підприємства до функціональних стратегій та окремих проектів (програм).

Другий – це процес стратегічного управління, за якого відбувається реалізація конкретної стратегії в часі, її коригування залежно від ситуації, що склалася.

А.А. Жигір вважає, що стратегічне планування є мистецтвом прогнозування, розрахунків і вибору альтернатив. На його думку, в стратегічне управління включаються: механізми уловлювання змін; визначення і коригування стратегії; стратегічний контроль; реалізація стратегії в дію; управління рішеннями, як стратегічними, так і тактичними.

Тож стратегічне планування є найважливішою функцією в управлінському процесі зі створення та підтримання стратегічної відповідності між цілями підприємства, можливостями потенційного характеру, шансами у сфері маркетингу.

В.К. Збарський вважає, що «стратегічне планування – це процес прийняття управлінських рішень під час формування стратегій, розподілу ресурсів, адаптації компанії до зовнішнього середовища і внутрішньої організації» [6].

Швидка зміна в навколишньому середовищі, утворення нових вимог споживачів, вдосконалення бізнесу в результаті розвитку науки і техніки, розвиток інформаційних мереж, доступність новітніх технологій, підвищене значення людського капіталу, тобто його можливостей, та інші фактори стали основою істотних змін і в стратегічному управлінні та плануванні.

Стратегічне планування в аграрному секторі економіки має особливе значення. Стратегічні цілі відображають бажаний стан підприємства. З цієї причини під час вибору цілей слід враховувати цілу сукупність вимог і чинників, що пред'являються до їх змісту. Виходячи з них, цілі розподіляються за пріоритетністю:

– досягнення найбільш високої рентабельності в діючих видах підприємницької діяльності, що визначається показниками рівня прибутку, темпу приросту обсягу продажів і прибутку, рівня якості продукції, частки на ринку, норми прибутку, структури капіталу, рівня дивіденду, суми виплаченої заробітної плати;

– забезпечення гарантії стійкого становища підприємства в сільському господарстві, що визначається за кількома напрямками (інноваційною та інвестиційною політикою, можливостями конкурентоспроможності, витратами на дослідження і розроблення нових видів продукції, вирішення екологічних і соціальних питань, кадровою політикою);

– підтвердження сформованих нових видів підприємницької діяльності, що тягне за собою вертикальну або змішану інтеграцію, зміни в структурній політиці, розвиток інформаційних структур, включає диверсифікацію продукції і розроблення нових видів продуктів.

Стратегічні плани сільськогосподарських підприємств доцільно поєднувати з оптимізацією загально-виробничої структури, яка повинна передбачати цілий комплекс заходів із раціоналізації використання внутрішніх виробничих можливостей. Фактично можна сказати, що економічна ефективність, стійкість фінансового стану багато в чому залежить від ефективності грошових ресурсів, вкладених в активи підприємства. Нині є яскраво виражене прагнення до формування активів, яке необхідно враховувати під час вибудовування стратегії розвитку підприємства, зокрема галузі тваринництва.

Суть змісту «економічна стратегія» залишається не зовсім розкритою. Поки немає спільної думки щодо його визначення. Найчастіше економічна стратегія трактується як загальний план управління, блок збудованих правил, прийомів, які сприяють досягненню цілей розвитку підприємства шляхом вибору і виконання довгострокових ефективних переваг.

Деякі автори під економічною стратегією розуміють довгостроковий якісно визначений напрям розвитку підприємства, що стосується сфер, видів і форм його діяльності, використання потенціалу, системи взаємин усередині самого підприємства і в навколишньому середовищі, що в кінцевому підсумку приводить підприємство до його цілей [1; 4–5].

У регіонах України проблеми стратегічного планування проявляються в тому, що розроблені стратегії не є обов'язковими для виконання, часто документи середньострокового планування не відповідають документам державного і регіонального рівнів, а також у відсутності координуючих механізмів, необхідних для здійснення контролю реалізації стратегій.

Аналізуючи сучасний стан системи управління аграрного виробництва, потрібно виділити найважливіші проблеми стратегічного управління в аграрних підприємствах:

– поділ об'єднаної структури АПК та системи управління АПК загалом об'єкта, в результаті чого кожна зі сторін об'єднання виявилася «сама по собі»,

і впровадження засобів стратегічного управління нині йде на кожному підприємстві окремо;

– дискоординація виробників і переробних виробництв через відсутність узгодженості в інтересах між ними;

– ослаблення державного управління соціально-економічними процесами в аграрній сфері через розподіл функцій державного управління між різними структурами, в результаті чого спостерігається обмежений контроль організаційно-розпорядчих органів управління;

– прояв некваліфікованості управлінських кадрів у мінливих умовах зовнішнього середовища господарювання в методах і інструментах управління, в підготовці та оцінці стратегії довгострокового розвитку;

– відсутність ретельно підготовлених нових алгоритмів і методик стратегічного управління динамікою розвитку підприємств. Сьогодні недостатньо наявних варіантів спрощених і пристосованих до умов АПК методик.

На етапі розвитку інструментів і методів стратегічного менеджменту у сфері малого і середнього підприємництва слід знати, які конкурентні дії, процеси та методи об'єднані зі стратегією виробництва в діяльності підприємства.

А. Чандлер, класик стратегічного планування, вважає, що стратегія являє собою за своєю суттю «визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, прийняття курсу дій і визначення можливостей, необхідних для досягнення поставлених цілей» [8]. По-перше, таке розуміння «стратегії» виходить із традиційного підходу до її визначення як особливого методу поділу ресурсів між справжніми і майбутніми. Стратегічна альтернатива, на думку А. Чандлера, будується на порівнянні можливостей і ресурсів корпорацій з урахуванням прийнятого рівня ризику. По-друге, це визначення ґрунтується на досягненні мети підприємства.

І. Ансофф у своїй фундаментальній праці «Стратегічне управління» говорить, що «за своєю сутністю стратегія є переліком правил для прийняття рішень, якими організація користується в своїй діяльності» [7].

Потенціал стратегічного керування недосконалий, є низка особливостей використання стратегічного управління, які показують, що цей тип управління не універсальний для будь-яких умов і будь-яких завдань.

Виділяють два напрями стратегічного управління.

Перше з них – регулярне стратегічне управління, яке є природним продовженням стратегічного планування і яке складається з двох взаємопов'язаних підсистем: аналізу і планування стратегії та її реалізації.

Другий напрям – управління в реальному масштабі часу, що відбивається у вирішенні не запланованих стратегічних завдань, що розвивається у галузях, де зовнішнє оточення змінюється досить часто і загалом слабо передбачається.

По-друге, метою стратегічного управління є розвиток, тобто зміна кількісних і якісних характеристик. До числа стратегічних рішень можна віднести рішення

про відновлення підприємства, про виробництво нової продукції і впровадження нових технологій, освоєння нових ринків збуту.

По-третє, потенціал підприємства, що складається з ресурсів і джерел їх поповнення, зв'язків, положення і виробничої системи загалом, є продуктом стратегічного управління. З одного боку, стратегічне управління характеризує максимально ефективне використання виробничого потенціалу для досягнення конкретної мети. А з іншого – це джерело створення конкурентної переваги підприємства, що вимагає безперервного розвитку та вдосконалення.

По-четверте, в стратегічному управлінні як допоміжні принципи виділяють: швидке реагування на подразнення зовнішнього оточення; реалізацію відповідних моменту змін у підприємстві; опору на людські можливості; орієнтир на споживача; тривалі перспективи за рахунок конкурентних активів; контроль масиву даних, а не поодиноких її складників; гарантування конкурентоспроможності компанії в майбутньому.

До предмету стратегічного управління належать:

1) проблеми, пов'язані з цілями підприємства і зростанням ефективності діяльності підприємства через забезпечення взаємозв'язку цілей, потенціалу і результатів;

2) проблеми, пов'язані з елементами підприємства, необхідними для досягнення цілей, але на тепер відсутніми або наявними в недостатньому обсязі;

3) проблеми, пов'язані з факторами зовнішнього впливу.

У стратегічному управлінні є напрям, що відповідає за виявлення загроз і ризиків щодо підприємства у зовнішньому середовищі. Кожне підприємство має позитивні і негативні сторони.

Для успішного виживання в довгостроковій перспективі підприємство повинно вміти прогнозувати. З метою вирішення таких завдань на підприємстві розробляються конкретні прийоми аналізу навколишнього середовища, активно використовуються в стратегічному управлінні. Зокрема, метод SWOT є одним із визнаних підходів, що дає змогу провести спільний аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища.

Буде цілком справедливим, якщо сказати, що єдиної стратегії для всіх підприємств немає. І цілком реально, що немає єдиного універсального стратегічного управління. Кожне підприємство унікальне. З цієї причини і процес розвитку стратегії для кожного підприємства єдиний у своєму роді, що залежить від його позиції на ринку, специфіки його розвитку, його ресурсу, поведінки і дій конкурентів, особливостей виробленої ним продукції або послуг, загального стану економіки та ін. При цьому є й деякі основні моменти, які дають змогу говорити про генералізовані принципи розвитку стратегії розпорядження і виконання стратегічного управління.

У зв'язку з цим для впровадження стратегічного управління на суб'єктах малого і середнього підпри-

емництва в аграрному секторі економіки до процесу обґрунтування стратегії розвитку слід підходити з боку позиціонування. Це зумовлено також відсутністю на достатньому рівні спеціалізації підприємств малого і середнього підприємництва. Отже, їм слід зосередити зусилля на пошуку ринкової ніші і відповідної ринкової поведінки, перебудувати свою виробничо-галузеву структуру, спеціалізацію тощо.

Великою складністю у проектуванні розробок зі стратегічного управління на підприємствах малого та середнього підприємництва аграрного сектору економіки є те, що провідні зарубіжні та вітчизняні фахівці створювали свої розробки стосовно великих корпорацій, компаній і підприємств. Для їх упровадження на підприємствах малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки методи досягнення конкурентних переваг і вироблення стратегій ефективного розвитку потребують осмислення і суттєвого доопрацювання.

В умовах ринкової економіки правильне стратегічне управління – головна й основна умова успіху кожного суб'єкта підприємництва. Активація уваги до стратегічних аспектів управління – характерна риса сьогоденного менеджменту будь-якого виду і форми господарювання, що пов'язано з вирішенням проблеми сталого розвитку підприємства відповідно до динамічно мінливих умов навколишнього середовища. Кожен суб'єкт малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки унікальний. Отже, і процес вироблення стратегії для кожного з них відрізняється, оскільки він залежить від виробничого

потенціалу суб'єкта підприємництва, займаної ніші на ринку, поведінки конкурентів тощо. Крім усього, процес вироблення стратегії розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва ускладнюється низькою інвестиційною привабливістю аграрного сектора економіки, зумовленої його збитковістю.

Висновки. Здійснення стратегічних рішень – це вибір планування, методів організації, мотивування і контролю. Єдина стратегія як така відсутня. Через це кожен суб'єкт малого і середнього підприємництва, який бажає вижити в жорстких умовах ринку, розвиває власну стратегію на основі аналізу навколишнього зовнішнього середовища і внутрішніх ресурсів, визначаючи індивідуальні цілі і завдання підприємств малого і середнього підприємництва. Розвиток стратегії підприємств малого і середнього підприємництва набуває змісту в тому разі, якщо стратегія надалі успішно реалізується. Для контролю процесу реалізації стратегії і придбання впевненості в досягненні поставлених цілей підприємцям, керівникам підприємств слід розробляти відповідні плани, програми, проекти і бюджети.

Задоволення потреб господарюючих суб'єктів малого і середнього підприємництва у посиленні уваги до стратегічних аспектів управління, пов'язаних із вирішенням проблеми сталого розвитку підприємства відповідно до мінливих умов зовнішнього середовища, буде актуальним, а проведення дослідження в цей період – затребуваним. Крім того, багато стратегічних рішень приймаються інтуїтивно, тому розроблення концептуальних основ прийняття стратегічних рішень має істотне практичне значення і наукову новизну.

Список літератури:

1. Хоружа К.В. Стратегічне управління як передумова ефективного розвитку аграрних підприємств. *Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Сер. Економічні науки*. Луганськ: Елтон-2, 2011. № 32. С. 280–285.
2. Судомир С.М. Стратегічне управління розвитком підприємства. *Агросвіт*. 2011. № 13/14. С. 33–35.
3. Афендікова Н.О. Проблеми розвитку підприємництва в сільському господарстві України. *Агросвіт*. 2014. № 14. С. 21–25.
4. Гладилін А.В. Организационно-экономический механизм развития совместного предпринимательства в традиционно аграрном регионе. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 229–235.
5. Жигір'я А.А. Принципи та методологічні засади економічного розвитку підприємництва. *Агросвіт*. 2015. № 20. С. 46–52.
6. Збарський В.К. Проблеми і перспективи розвитку малих форм господарювання в регіональному АПК. *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2013. № 22. С. 32–37.
7. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва: Экономика, 1989. 358 с.
8. Чандлер А. Стратегии и структура: Учебник для ВУЗов. М.: Русская Деловая Литература, 1998. 768 с.

References:

1. Horuzha K.V. (2011) Strategichne upravlinnja jak peredumova efektyvnogo rozvytku agrarnyh pidpryjemstv. [Strategic management as a prerequisite for effective development of agricultural enterprises]. Science. spring Lugano. nat. agrarian. un-ty. Ser. Economic sciences. Lugansk: Elton-2. Vol. 32. P. 280–285.
2. Sudomyr S.M. (2011) Strategichne upravlinnja rozvytkom pidpryjemstva [Strategic management of enterprise development] *Agrosvit*. Vol.13/14. P. 33–35.
3. Afendikova N.O. (2014) Problemy rozvytku pidpryjemnyctva v silskomu gospodarstvi Ukrainy [Problems of business development in agriculture of Ukraine]. *Agrosvit*, vol. 14, pp. 21–25.
4. Gladilin A.V. (2015) Organizacionno-jekonomicheskij mehanizm razvitija sovmestnogo predprinimatelstva v tradicionno agrarnom regione [Organizational and economic mechanism for the development of joint business in the traditionally agricultural region]. *Actual problems of the economy*, vol. 6, pp. 229–235.

5. Zhygir' A.A. (2015) *Pryncypy ta metodologichni zasady ekonomichnogo rozvytku pidpryjemnyctva* [Principles and methodological principles of economic development of entrepreneurship]. *Agrosvit*, vol. 20, pp. 46–52.
6. Zbars'kyj V.K. *Problemy i perspektyvy rozvytku malyh form gospodarjuvannja v regionalnomu APK* [Problems and prospects of development of small forms of management in the regional agro-industrial complex]. *Accounting in agriculture*, vol. 22, pp. 32–37.
7. Ansoff I. (1989) *Strategicheskoe upravlenie*. [Strategic management] Moscow: Economics, 358 p.
8. Chandler A. (1998) *Strategii i struktura: Uchebnik dlja VUZov*. [Strategies and Structure: A Textbook for High Schools]. Moscow: Russian Business Literature. 768 p.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ РЕГИОНА

В статье исследованы концептуальные основы стратегии развития малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе экономики региона. Теоретической и методологической основой исследования явились труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные вопросу стратегического менеджмента малых и средних предприятий. Автором приведен предмет стратегического управления развитием предпринимательства в аграрной отрасли региона и определены важные проблемы при стратегическом планировании развития данных предприятий. В статье исследованы исторические предпосылки возникновения понятия «стратегическое управление». Рассмотрены основные этапы процесса реализации стратегии развития предпринимательства. Проанализированы основные цели стратегического планирования развития малого и среднего бизнеса в аграрной сфере. Исследованы основы создания стратегических планов сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: предпринимательство, стратегия, менеджмент, развитие, аграрный сектор экономики, реализация регион.

METHODOLOGICAL BASIS OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE REGION

Currently, in a dynamically changing market conditions, according to many authors, there is a need to improve the methods and technologies of management of small and medium enterprises in order to increase the economic efficiency of economic activity and increase profits. At the same time, domestic and foreign researchers approach the definition of the place occupied by strategic management in the activities of a small enterprise in the agricultural sector, which determined the choice of research topic. The aim of the article is to study the conceptual basis of the strategy for the development of small and medium enterprises in the agrar sector of the region's economy. The theoretical and methodological basis of the study were the works of domestic and foreign scientists devoted to the issue of strategic management of small and medium enterprises. The author presents the subject of strategic management of business development in the agricultural sector of the region and identifies important issues in strategic planning for the development of these enterprises. The article examines the historical background of the concept of strategic management. The main stages of the process of implementation of business development strategy are considered. The main goals of strategic planning for the development of small and medium business in the agricultural sector are analyzed. The bases of creation of strategic plans of agricultural enterprises are investigated. Based on the research conducted in the article, the author provides the following conclusions. The development of the strategy of small and medium enterprises becomes meaningful if the strategy is successfully implemented in the future. To control the process of strategy implementation and gain confidence in achieving the goals, entrepreneurs, business leaders should develop appropriate plans, programs, projects and budgets. Meeting the needs of small and medium enterprises in increasing attention to the strategic aspects of management related to solving the problem of sustainable development of the enterprise in accordance with the actively changing environmental conditions, will be relevant and research in this period in demand. In addition, many strategic decisions are made intuitively, so the development of conceptual frameworks for strategic decision-making is essential, practical and scientific novelty.

Key words: entrepreneurship, strategy, management, development, agricultural sector of economy, realization, region.

Мельниченко Г.М.

кандидат економічних наук, доцент,
генеральний директор науково-дослідного інституту ДП «Каталіз і екологія»,
Інститут фізичної хімії імені Л.В. Писаржевського
Національної академії наук України

Білоус С.П.

кандидат економічних наук, докторант
кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Melnychenko Hryhorii

L.V. Pisarzhevskii Institute of Physical Chemistry
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Bilous Svitlana

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розкрито сутність концепції розвитку інноваційної діяльності регіональних економічних систем. Під час дослідження питань інноваційної діяльності регіональних економічних систем виявлено внутрішні і зовнішні чинники поновлення, а також обґрунтовано об'єктивні умови їхнього функціонування. Визначено основні напрями та темпи розвитку особливостей економічних систем із метою якісного перетворення і збільшення основних економічних показників. Запропонована концептуальна схема оцінки перспективних можливостей і потенційної результативності трансформаційного періоду в межах регіону. У роботі наведено низку розроблених автором допоміжних алгоритмів, що стосуються в кінцевому підсумку виявлення стратегічних переваг того чи іншого напрямку діяльності регіону і допомагають раціонально змінити в кращий бік попередню оцінку трансформації економічної системи регіону.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, економічна система, регіональний розвиток, концепція, трансформація.

Постановка проблеми. Трансформація економічних систем – це процес безперервного перетворення, видозміни систем, що охоплюють економічні системи, в їхній співпраці, взаємозв'язку і взаємопроникненні, оскільки їхній розвиток утворює єдиний процес економічного руху, зміни. Ці процеси мають єдину сутність, яка проявляється в ланцюгах економічного розвитку цих систем, напрями руху. Це якісна сторона руху, зміни економічних систем на рівні. Вона охоплює всі частини, підсистеми, стосується всіх структур систем, має різні аспекти, які визначають зміни економічної системи, розкриває її змістовні сторони, включаючи об'єктивну і суб'єктивну складові частини.

Проте невивченим моментом у дослідженні економічних систем є перехід їхньої діяльності на інноваційний шлях розвитку. Важливо розглянути різні аспекти трансформації, здатні створити передумови до впровадження інновацій, з метою подолання траєкторії розвитку економічних систем, особливого напрямку, здатного вирішувати актуальні завдання і враховувати регіональні особливості їхньої господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під час дослідження питань розвитку інноваційної діяльності ми спиралися на наукові погляди і підходи І.І. Белинської [1], С.В. Валдайцева [2], Е.А. Зінь [3], Ф. Ніксона [4], К.І. Плетньова [5], А. Румянцева [6] та інших. У цих роботах аналізуються закономірності трансформації економіки, проблеми економічної стабілізації, зміни ролі і функцій держави, розвитку суспільства, економіки, моделюються економічні системи, прогнозується розвиток економіки країн. Водночас не досліджені проблеми розвитку інноваційної діяльності в економічних системах, а також загальні закономірності, напрями, тенденції, перспективи, фактори і процеси їх трансформації.

Формулювання цілей статті. Метою нашого наукового дослідження є розкриття сутності концепції розвитку інноваційної діяльності регіональних економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Під час розгляду питань інноваційної діяльності регіональних економічних систем необхідно виявити внутрішні і зовнішні чинники поновлення, а також обґрунтувати об'єктивні умови їх функціонування.

Відмітною ознакою економічних систем інноваційного типу розвитку буде низка диференційованих напрямів і цілісна система знань про ефективні стратегії функціонування і трансформації будь-якої економічної системи [6].

Насамперед це розуміння економіки регіонального господарюючого суб'єкта як системного динамічного організму, ядром якого є економічна система, яка являє собою сукупність продуктивних сил, організаційно-економічних відносин, взаємопов'язаних і постійно взаємодіючих.

Ефективність розвитку країни залежить від стану економічних відно-син, які регламентують використання факторів виробництва, що формують територіальний потенціал. У такій мультирегіональній державі, як Україна, ефективність використання кожним суб'єктом власного територіального потенціалу і, як наслідок, ефективність регіонального управління залежить, з одного боку, від спектру повноважень, наданих державою, і державної підтримки, з іншого – від уміння оптимально розпорядитися наявними територіальним потенціалом [3].

Саме тому цілісну економічну систему країни слід будувати з урахуванням специфічних особливостей всіх його суб'єктів, інакше сформується лише подоба системи, в якій одні елементи (регіони) будуть ледь помітні, роль же інших, навпаки, буде перебільшена. Порівняння різних регіонів показує значний дисбаланс у розвитку між регіонами, що мають паливні запаси в надрах, і регіонами, які не мають природних стратегічних резервів. У результаті зараз ми спостерігаємо ситуацію, коли певна частина суб'єктів набагато випереджає розвиток інших, всередині країни виника-

ють колосальні диспропорції як в економічній, так і в соціальній структурі суспільної системи.

Активізація інноваційної діяльності визначає напрями та темпи розвитку особливостей економічних систем з метою якісного перетворення і збільшення основних економічних показників. Законами трансформації є закони руху економічної системи від одного етапу, стадії до іншого: закони розвитку і закони зміни. Вони розкривають причини та механізм нестійкого розвитку, зміни стійкого і нестійкого станів [5].

Також у регіональних масштабах доцільно проводити оцінку результативності трансформації економічної системи в країні. При цьому цей показник загалом оцінюється за сукупністю результатів і потенційної оцінки перетворень.

Пропонована нами концептуальна схема оцінки перспективних можливостей і потенційної результативності трансформаційного періоду в межах регіону допоможе відповісти на питання про рівень адекватності регіонального розвитку державним і світовим вимогам, допоможе як оцінити передумови позитивних досягнень, так і виявити причини регресивних змін.

По суті, запропонована система оцінки дасть змогу визначити ті ключові регіональні компетенції, на підтримку і розвиток яких слід спрямувати взаємодію державного центру з адміністративними суб'єктами країни, а також формувати індивідуальну регіональну політику (рис. 1).

Для оцінки трансформації економічної системи регіону необхідно насамперед розглянути глобальні тенденції й оцінити загальнодержавні поточні і прогностичні зміни економічних відносин і розвиток різних факторів, необхідних для регіонального аналізу. Підкреслимо, що в цьому процесі були порушені і питання взаємодії економічних факторів, а також їх впливу один на одного [1].

Зупиняючись на детальному аналізі конкретної території, ми повинні вивчити ті тенденції, які були характерні для регіону в його історичному розвитку, включаючи і новітній етап поточної трансформації. При цьому доцільно зупинитися на ключових у нашому дослідженні питаннях – економічних змінах виробничих відносин і продуктивних сил. Необхідно відзначити, що результатом дослідження тенденцій повинні стати (крім економічних закономірностей) основні чинники, які створюють передумови для розвитку виявлених курсів руху.

Водночас не можна забувати, що напрями змін не завжди визначають тенденції, що склалися. Є ймовірність і випадкових подій, які порушують усталені закономірності, змінюють їх. Особливо такі випадковості

Рис. 1. Оцінка трансформації економічної системи

характерні для трансформаційних періодів. Відхід від вивчення можливих випадковостей неприпустимий, тому що він збіднює дослідження, роблячи його результати більше теоретичними, ніж ті, які мають практичне значення, оскільки, дотримуючись рекомендацій такого дослідження, економічна система регіону виявляється вразливою перед раптовими подіями, що мають потенціал для прояву форс-мажорних впливів.

Наступним кроком у дослідженні є екстраполяція колишніх тенденцій з метою виявлення резервів і потенціалу розвитку, а також прогнозування економічної ситуації в майбутньому. Цей етап є особливо складним, як і будь-який прогноз, тому необхідна методика, яка допоможе перспективно оцінити зміни факторів економічної системи. Необхідно відзначити, що в період трансформації надійність екстраполяції як методу прогнозування знижується через дестабілізацію зовнішнього і внутрішнього середовища, зростання його мінливості і збільшення амплітуди коливань у можливу поведінку системи. Тому досить великого значення набуває експертне опитування, де експерти індивідуально оцінюють ймовірність виникнення і динаміку певних факторів середовища, а також силу їх впливу на розвиток економічної системи [1].

Під час розроблення трансформаційної економічної системи необхідно виділити стратегічний орієнтир, який дасть змогу в подальшому розробити конкретні заходи, що характеризують детальні дії регіональної влади. Оскільки в результаті функціонування такої системи повинні бути досягнуті певні умови для створення орієнтованої ринкової економіки, необхідно спочатку визначити орієнтири. І якщо безумовний кінцевий орієнтир – підвищення добробуту всього населення регіону, то проміжною ціллю має бути розвиток економічної бази.

Виявлення можливостей розвитку економічної бази повинно проходити за трьома основними напрямками (промисловість, сільське господарство, сфера послуг) із пріоритетною увагою до першого і другого напрямку, оскільки за деякими винятками сфера послуг буде прогресивно розвиватися за досить високого рівня розвитку виробництва товарів.

Для прогнозування та інноваційного розвитку економічної системи за допомогою вище розглянутої концептуальної схеми оцінки необхідно провести детальний аналіз низки чинників у кожній галузі з метою прийняття рішень щодо державних механізмів, які стосуються або відновлення наявних підприємств, або організації нових виробництв.

Основні параметри, за якими повинен проводитися аналіз, – це потреби в товарі, сировинний потенціал, умови конкуренції, можливості найму необхідних працівників, транспортний потенціал.

Для докладного аналізу можливостей розвитку регіону є різні методи, всі вони з тієї чи іншої детальністю допоможуть уявити вихідні умови і стратегічні альтернативи (наприклад, метод SWOT-аналіз). Ми ж наведемо кілька розроблених нами допоміжних алгоритмів, що стосуються в кінцевому підсумку виявлення стратегіч-

них переваг того чи іншого напрямку діяльності регіону і допомагають раціонально змінити в кращий бік попередню оцінку трансформації економічної системи регіону.

Алгоритм визначення доцільності конкретного виробництва в регіоні ґрунтується на дослідженні наявних і потенційних потреб у виробленому товарі, сировинного забезпечення, конкурентоспроможності продукції на ринку, кадрового забезпечення процесу виробництва, транспортних можливостей у виробничих цілях. Оцінка названих показників повинна здійснюватися з урахуванням регламентуючих економічних відносин, бо у разі трансформаційної зміни відповідних інститутів зміниться й алгоритм оцінки.

У процесі проведення досліджень відповідно до наведеного алгоритму виявляється низка факторів «за» і «проти», рівень яких дозволяє сформулювати висновок за кожним конкретним регіональним виробництвом. За підсумками аналізу приймається рішення про розроблення стратегічного плану виробництва або ж про припинення роботи в цьому напрямі. Проведена робота з дослідження різних видів виробничої діяльності дасть змогу в кінцевому підсумку сформулювати проект виробничого комплексу, в який будуть включені виробництва, найбільш точно відповідні сильним сторонам регіону. Залучення відповідних підприємств та інвесторів дасть змогу зміцнити регіон у конкретному ракурсі, зробити його конкурентоспроможним у певній галузі, а також узяти вагому участь у роботі єдиного виробничого комплексу країни, побудованого за принципами нових економічних відносин.

Невивченим моментом у дослідженні економічних систем є перехід їхньої діяльності на інноваційний шлях розвитку. Важливо розглянути різні аспекти, які здатні створити передумови до впровадження інновацій, з метою подолання траєкторії розвитку економічних систем, особливою напрямку, здатного вирішувати актуальні завдання і враховувати особливості їхнього господарювання.

Основною метою державної політики в галузі науки і технологій є перехід до інноваційного розвитку. Але для економічних систем розвиток інноваційної діяльності та формування економіки, заснованої на знаннях, має особливе значення, оскільки в будь-якій економічній системі конкурентоспроможними можуть бути тільки високотехнологічні та наукомісткі виробництва і підприємства. До того ж промислові підприємства давно вже втратили приплив інновацій та наукову підтримку.

Інноваційна діяльність дозволить вирішити й інші актуальні проблеми. Досягти головної стратегічної мети інноваційної політики можна тільки за рахунок кардинального переоснащення промисловості, будівництва, енергетики, житлово-комунального господарства, транспорту, зв'язку, медицини та інших галузей на базі передових досягнень науки і техніки. Така модернізація допоможе істотно підвищити технічний рівень і економічну ефективність підприємств.

Розвиток інноваційної діяльності слід розглядати як важливу, термінову і комплексну проблему, яку можна

вирішити тільки за нового, значно вищого рівня організації справи. Для переведення економічної системи на інноваційний шлях розвитку необхідно в найближчі роки створити потужну і всеосяжну інноваційну систему, яка повинна забезпечити постійний комплексний розвиток інноваційної діяльності. Щоб забезпечити досягнення головної стратегічної мети інноваційної діяльності – конкурентоспроможності економічної системи, інновації з самого початку повинні бути розраховані на масове розроблення й освоєння передових досягнень науки і техніки.

Масовість інновацій вимагає принципово нових підходів до розвитку інноваційної діяльності. У цьому разі управління інноваційною діяльністю тільки адміністративними методами не буде ефективним. Слід організувати плідну взаємодію державних органів, які будуть надавати науково-технічній та інноваційній діяльності всебічну підтримку, з підприємствами різних форм власності, які діють відповідно до ринкових принципів, а також із вітчизняними та зарубіжними інвесторами, які прагнуть працювати в економічній системі. Відносини

всіх учасників інноваційної діяльності повинні ґрунтуватися на ініціативі, зацікавленості і відповідальності самих учасників. Са-ме самі учасники повинні визначати, які інновації слід створювати і де їх освоювати, яким чином залучати інвестиції та в якому розмірі. І нести за свої рішення відповідальність, у тому числі матеріальну.

Відбір кращих інноваційних проектів також повинен здійснюватися головним чином зацікавленими інвесторами, які ризикують власними грошима, з підприємствами різних форм власності, які діють відповідно до ринкових принципів, а також із вітчизняними та зарубіжними інвесторами, які прагнуть працювати в економічній системі.

Висновки. Таким чином, концепцію розвитку інноваційної діяльності економічної системи можна визначити як економічне зростання господарюючого суб'єкта на основі розроблення і реалізації нових або поліпшення існуючих технологій. Рівень інноваційного розвитку визначається як ресурсною складовою частиною інноваційного процесу (інноваційним потенціалом), так і ефективністю трансферу інноваційних технологій.

Список літератури:

1. Белинская И.И. Трансформация в контексте рыночных реформ. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2008. № 25. С. 42–47.
2. Валдайцев С.В. Управление инновационным бизнесом. М.: ЮНИТИ, 2001.
3. Зинь Е.А. Региональная экономика: підручник. К.: ВД «Професіонал». 2014. 528 с.
4. Никсон Ф. Инновационный менеджмент. М.: Экономика, 1997. С. 53.
5. Плетнев К.И. Инновационная экономика и интеграционные процессы. *Инновации*. 2003. № 6. С. 33–38.
6. Румянцев А. Возможности инновационного развития в регионе. *Экономист*. 2004. № 1. С. 34–39.

References:

1. Belinskaya I.I. (2008) Transformatsiya v kontekste rynochnykh reform [Transformation in the context of market reforms]. *Bulletin of Orenburg State University*, no. 25, p. 42–47.
2. Valdaytsev S.V. (2001) Upravleniye innovatsionnym biznesom [Innovation Business Management]. Moscow: YUNITI. (in Russian)
3. Zin E.A. (2014) Rehionalna ekonomika: pidruchnyk [Regional economics: a textbook]. Kyiv: VD «Profesional». 528 p. (in Ukrainian)
4. Nikson F. (1997) Innovatsionny menedzhment [Innovation management]. Moscow: Ekonomika. p. 53.
5. Pletnev K.I. (2003) Innovatsionnaya ekonomika i integratsionnyye protsessy [Innovative economics and integration processes]. *Innovation*, no. 6. p. 33–38.
6. Rumyantsev A. (2004) Vozmozhnosti innovatsionnogo razvitiya v regione [Opportunities for innovative development in the region]. *Economist*, no. 1. p. 34–39.

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В статье раскрыта сущность концепции развития инновационной деятельности региональных экономических систем. При исследовании вопросов инновационной деятельности региональных экономических систем выявлены внутренние и внешние факторы обновления, а также обоснованы объективные условия их функционирования. Определены основные направления и темпы развития особенностей экономических систем с целью качественного преобразования и увеличения основных экономических показателей. Предложена концептуальная схема оценки перспективных возможностей и потенциальной результативности трансформационного периода в рамках региона. В работе представлен ряд разработанных автором вспомогательных алгоритмов, касающихся в конечном итоге выявления стратегических преимуществ того или иного направления деятельности региона, которые помогают рационально изменить в лучшую сторону предварительную оценку трансформации экономической системы региона.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, экономическая система, региональное развитие, концепция, трансформация.

THE CONCEPT OF DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITY OF THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

An unexplored point in the study of economic systems is the transition of their activities to an innovative path of development. Therefore, in our opinion, it is important to consider various aspects of transformation that can create the preconditions for innovation in order to overcome the trajectory of economic systems, a special direction that can solve pressing problems and take into account regional features of their economic activity. The theoretical and methodological basis of the study are scientific approaches, principles and concepts presented in the works of foreign and domestic scientists on the development of innovation in regional economic systems. For the analysis and systematization of theoretical and practical material the methods of the system approach in its subject-object and functional-structural aspects were used; program-oriented, problem-oriented approaches; methods of formalization and modeling. The article reveals the essence of the concept of development of innovative activity of regional economic systems. When studying the issues of innovation of regional economic systems, internal and external factors of renewal were identified, as well as the objective conditions of their functioning were substantiated. The main directions and rates of development of features of economic systems for the purpose of qualitative transformation and increase of the basic economic indicators are defined. A conceptual scheme for assessing the prospects and potential effectiveness of the transformation period within the region is proposed. The paper presents a number of auxiliary algorithms developed by the author, which ultimately relate to the identification of strategic advantages of a particular area of the region and help to rationally change for the better the preliminary assessment of the transformation of the economic system of the region. It is determined that the concept of development of innovative activity of the economic system can be defined as the economic growth of the economic entity on the basis of development and implementation of new or improvement of existing technologies. The level of innovative development is determined both by the resource component of the innovation process (innovation potential) and the efficiency of the transfer of innovative technologies.

Key words: innovations, innovative activity, economic system, regional development, concept, transformation.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-37>

УДК 338.244.47:338.48

Мілінчук О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Milinchuk Olga

Zhytomyr Polytechnic State University

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ДОСВІД ЖИТОМИРЩИНИ

У статті розглянуто сутність сільського туризму, визначено законодавчі особливості організації сільського туризму в межах об'єднаних територіальних громад. Узагальнено вплив сільського туризму на розвиток об'єднаної територіальної громади в умовах децентралізації. Проаналізовано статистичні дані стану розвитку сільського туризму в розрізі регіонів та України у цілому. Досліджено Житомирщину як окремий регіон для розвитку сільського туризму, перераховано послуги сільських садиб області. Визначено державні структури, які сприяють розвитку туризму на регіональному рівні. Проведено SWOT-аналіз сільського туризму Житомирщини та визначено стратегічні цілі розвитку. Узагальнено перелік зацікавлених сторін у розвитку сільського туризму та визначено вплив їх співпраці на розвиток сільського туризму Житомирщини.

Ключові слова: сільський туризм, сільська садиба, децентралізація, об'єднана територіальна громада, сільський туризм Житомирщини.

Постановка проблеми. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади, тобто передачу від органів

виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. Оскільки в результаті децентралізації влади основою нової системи місцевого самоврядування є

об'єднані територіальні громади (ОТГ), то і значна частина повноважень, у тому числі у сфері туризму, має бути передана міським, селищним та сільським ОТГ, де такі повноваження можна реалізувати найбільш успішно.

Забезпечення прискореного розвитку сфери туризму в умовах децентралізації та розширення повноважень місцевих органів влади сприятиме комплексному розвитку територій, зокрема створенню сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, формуванню позитивного туристичного іміджу окремих регіонів. Особливо актуальним є дослідження успішних практик сільського туризму в межах новоутворених об'єднаних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням діяльності органів державного управління у сфері туризму присвячено низку праць вітчизняних науковців, серед яких можна назвати публікації В. Бирковича [1], А. Голикова, Н. Казакова [2], А. Голод, О. Коркуна [3], Н. Гончарук, Г. Коледи [4], С. Захарової [7], Л. Івашиної [8], М. Ільїної, І. Шпильового [9], М. Костриці [15], Л. Матвійчук, І. Тищук [16] та ін. Зокрема, М. Ільїна та І. Шпильовий підкреслюють, що «...з 1990-х років із застарілого галузевого підходу, який трактував сільські території винятково як просторову базу для агровиробництва, перейшли до концепції їх багатофункціонального розвитку. За цією концепцією сільські території мають отримати додатковий поштовх для розвитку за рахунок розміщення промислових підприємств та виробництва послуг, у т. ч. туристично-рекреаційних» [9, с. 447]. У дослідженнях Н. Гончарук та Г. Коледи з посиланнями на положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [20] обґрунтовано можливість створення ефективної системи управління сферою туризму на регіональному та місцевому рівнях в умовах децентралізації влади в Україні [4, с. 99–100]. Проте у цілому питання особливостей державного управління сферою туризму в науковій літературі досліджено фрагментарно, особливо це стосується питань розвитку сільського туризму на регіональному рівні в умовах децентралізації влади в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення особливостей розвитку сільського туризму в умовах децентралізації влади на прикладі Житомирської області.

Виклад основного матеріалу. Сільські території України перебувають в складному становищі. За даними Державного комітету статистики, з 1995 р. до початку 2020 р. Україна втратила 488 сільських населених пунктів та 26 селищ міського типу, їхні назви зникли із сучасних географічних мап [18]. Нині в Україні залишилося 28 376 сіл та 883 селища міського типу [18]. Ця тенденція є негативною, оскільки більшість мешканців, які проживають у селах, є осередками збереження культурної спадщини держави та мають екологічно чисті зони для відпочинку туристів, не маючи стабільних доходів, змушені виїжджати в міста або й

за межі країни з метою пошуку кращих умов життя та отримання достойного заробітку. Проте зменшення кількості українських сіл та міграцію населення можна зупинити завдяки сприянню ефективному функціонуванню на їхніх територіях підприємницьких ініціатив, у тому числі з розвитку сільського туризму.

В Україні відсутнє законодавче врегулювання питань ведення сільського туризму, зокрема в 2003 р. зареєстровано, проте не прийнято Верховною Радою IV скликання проєкт закону «Про сільський та сільський зелений туризм» [21]. Згідно з даним законодавчим актом:

– сільський туризм – це відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі);

– сільський зелений туризм – це відпочинковий вид сільського туризму, пов'язаний із перебуванням туристів у власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства [21, Р. 1 ст. 1].

Згідно з альтернативним проєктом закону «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» [22], також визначено низку термінів, зокрема:

– сільська садиба – це розташований у сільській місцевості та пропонується для тимчасового розміщення туристів житловий будинок із присадибною земельною ділянкою, що є майном особистого селянського господарства.

Фактично сільський туризм у громадах був унормованим лише в Законі України «Про особисте селянське господарство» від 2003 р. як вид непідприємницької діяльності, зокрема ст. 1 Закону визначає особисте селянське господарство (ОСГ) як господарську діяльність, окрім іншого, з надання послуг із використанням майна цього господарства, у тому числі й у сфері сільського туризму [5]. Отже, послуги у сфері сільського туризму не обкладаються податком, фізичні особи – власники ОСГ, які працюють у цій сфері, оподатковуються податком із доходів фізичних осіб, вони є також платниками земельного податку. Постановою КМУ від 2006 р. № 297 «Про затвердження порядку надання послуг із тимчасового розміщення (проживання)» п. 2 регламентовано, що індивідуальне розміщення з оплатою або без оплати обмежується кількістю місць (менше 30), одиниці розміщення (кімнати) повинні бути відокремлені одна від одної; у п. 7 цієї Постанови вказано, що фізичні особи – власники засобів розміщення надають послуги з тимчасового проживання без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності [19]. Як наслідок, законодавчо правильним під час надання послуг сільського туризму фіксувати їх як послуги проживання. Варто зазначити, що статистичні дані збираються на основі Звіту про діяльність колективного засобу розміщення (Форма № 1-КЗР (річна), затверджена Наказом Держстату України від 30.11.2012 № 499, який містить Розділ VII «Сільський (зелений) туризм»). Розглянемо стан розвитку сіль-

ського туризму в Україні, на основі даних, зібраних із використанням вищезазначеної форми, шляхом їх узагальнення в табл. 1.

За результатами проведених аналітичних досліджень було виявлено, що спостерігається активізація розвитку сільського туризму, про що свідчать показники кількості садиб, кількості розміщених осіб та рівня доходів. Пріоритетними є період літнього та зимового відпочинку, а також короткотривалий відпочинок, тур «вихідного дня».

У розрізі регіонів найбільша кількість садиб у 2017 р. була зосереджена в Івано-Франківській області – 306, або 81%; 16, або 9%, садиб від загальної кількості надають послуги в Чернівецькій області; 14, або 4%, та 8, або 2%, садиб розташовані у Львівській та Закарпатській областях, а 4% фізичних осіб – підприємців, які надають послуги сільського туризму, зареєстровані в усіх інших областях України [14]. Зведену інформацію про розподіл кількості садиб у регіонах України наведено на рис. 1.

Фактичну кількість садиб сільського туризму, які приймають туристів, визначити дуже важко, оскільки основна їх частина (за різними оцінками, до 80–90%) перебуває «у тіні», тобто є незареєстрованою. Наприклад, лише на сайті Karpaty.Info через пошук садиб турист може ознайомитися з 2 294 садибами, що значно перевищує офіційні дані [10]. Згідно з офіційною статистикою, сільські садиби у певних областях, зокрема Запорізькій, Житомирській, Київській, Харківській та Херсонській, відсутні. Проте у цих же областях, за даними ГО «Спілка сільського зеленого туризму», кількість садиб, які працюють у даних регіонах та пройшли категоризацію знаком «Українська гостинна садиба», становить 19 садиб [23].

Статистичні дані про сільський зелений туризм та обсяги туристів, які скористалися послугами садиб у 2017 р., підтверджують думку про те, що осередки функціонування та розвитку такого виду підприємницької діяльності перш за все залежать від природних умов. Так, дві садиби Волинської області надали послуги 3 050 туристам, а дві садиби Кірово-

градської області відвідало вдвічі менше туристів – 1 669 осіб [14]. Це пояснюється та підтверджується тим фактом, що на території Волинської області розташовані Шацькі озера, які є основним осередком для літнього відпочинку, що, своєю чергою, сприяє розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму.

Ураховуючи можливості розвитку сільського туризму, місцеві, сільські та селищні ради об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у стратегію розвитку ОТГ включають сільський туризм як один із пріоритетних напрямів.

В Україні до складу ОТГ увійшли понад 4 тис колишніх місцевих рад, на території яких проживає 9 млн людей. Такі темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні експерти називають дуже високими [11]. Житомирський регіон займає перше місце в Україні в загальному рейтингу спроможності громад. На Житомирщині сформовано 56 ОТГ [11]. Вона входить у п'ятірку найбільших за площею областей України. Завдяки вигідному географічному положенню і розгалуженій мережі автомобільних шляхів та залізниць область має зручне транспортне сполучення, а достатній рівень розвитку транспортної інфраструктури формує потенціал для розвитку в'їзного і внутрішнього туризму.

Чисельність населення Житомирської області на 01.01.2019 становила 1 млн 220 тис осіб, у тому числі 721,4 тис, або 59%, міського населення та 498,8 тис, або 41%, сільського населення [18]. 82,6% населення проживає в ОТГ [11]. Житомирщина має потужний ресурсний потенціал для розвитку туризму, починаючи від природних об'єктів, аналогів яким немає в Україні та світі, а саме Геологічний заказник «Камінне

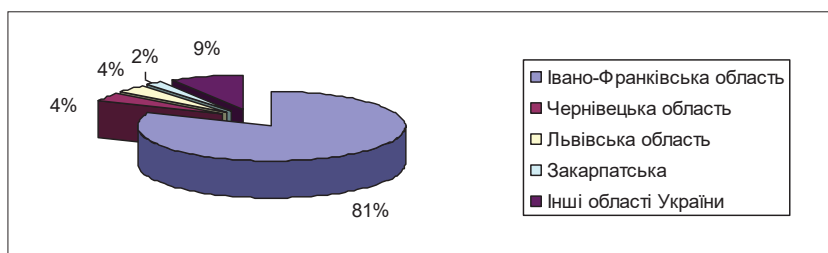

Рис. 1. Частка садиб сільського туризму за областями України, %

Джерело: сформовано на основі [14]

Таблиця 1

Характеристика стану розвитку сільського туризму в Україні

Найменування показника	Роки			Відхилення 2017 р./2015 р.	
	2015	2016	2017	+/-	%
Кількість садиб, од.	235	375	377	+142	+ 60,4
Кількість розміщених осіб, ос.	49253	79891	82570	+33317	+ 67,6
Доходи від наданих послуг, тис грн	18369,0	41879,5	53594,4	+35225,4	зб. в 3 р.
Витрати від наданих послуг, тис грн	10186,9	25052,8	–	–	–
Питома вага витрат у доходах, %	55,5	59,8	–	–	X
Кількість ночівель, од.	106233	200709	2013061	+1906828	зб. в 19 р.
Середня тривалість перебування, днів	2,2	2,5	2,6	+0,4	+18,2
Коефіцієнт використання місткості, %	0,19	0,16	0,20	0,01	X

Джерело: сформовано на основі [14]

село», більш як 500-літні дуби «Урочища «Тригір'я», унікальні сосни «Урочища «Модрина», реліктова Азала Понтійська Поліського природного заповідника і закінчуючи великим різноманіттям сіл із самотньою культурою.

Які ж виконавчі органи та як регіональна влада в умовах децентралізації регулює розвиток сільського туризму на Житомирщині?

У Житомирській облдержадміністрації діє Управління культури та туризму, до завдань якого, зокрема, належить аналіз стану та тенденцій культурного, туристичного розвитку в межах області та вжиття заходів щодо усунення недоліків; забезпечення реалізації державної політики у сфері культури, туризму, охорони культурної спадщини, а також державної мовної політики на відповідній території; сприяння загальнонаціональній культурній консолідації суспільства, формуванню цілісного культурно-інформаційного простору, захисту та просуванню високоякісного різноманітного національного культурного та туристичного продукту; забезпечення захисту прав творчих працівників та їхніх спілок, соціального захисту працівників підприємств, установ та організацій у сфері культури, туризму та охорони культурної спадщини тощо. Для виконання вищеперерахованих завдань у межах Управління діє відділ охорони культурної спадщини та туризму.

Управлінню культури та туризму підпорядковуються районні відділи/сектори культури та туризму райдержадміністрацій або ОТГ.

В області активно працює Житомирський відокремлений підрозділ установи «Центр розвитку місцевого самоврядування», метою діяльності якого є зміцнення діяльності місцевих органів влади в умовах децентралізації, у тому числі шляхом сприяння розвитку туризму.

Суттєву роль у популяризації туризму в регіоні відіграє КП «Житомирський обласний туристичний інформаційний центр» (ЖОТІЦ) [12]. ЖОТІЦ працює безпосередньо для сприяння та реалізації туристичного потенціалу Житомирщини й є основною з'язуючою ланкою між усіма групами інтересів: учасниками туристичної інфраструктури, обласною владою, громадою та відвідувачами міста.

Основними завданнями ЖОТІЦ є сприяння розвитку туристичного потенціалу області та міста, налагодження якісних та ефективних комунікацій, створення умов та поліпшення позицій Житомирщини як туристичної області через розвиток та просування привабливих туристичних продуктів і послуг, а також формування позитивних туристичних вражень. У туристичному інформаційному центрі можливо безкоштовно отримати детальну інформацію про туристичну інфраструктуру, архітектурну та культурну спадщину, екскурсійні маршрути та можливості дозвілля в Поліському краї, зокрема з використанням послуг сільських садіб [12].

Розглянемо діяльність існуючих сільських садіб за даними Житомирського обласного туристично-інформаційного центру в табл. 2.

Переваги розвитку сільського туризму для Житомирщини очевидні, оскільки розвиток туризму значно збільшить доходи селян, що поліпшить економічний розвиток сіл, збільшить зайнятість сільського населення, приїзд туристів покращить збереження не тільки пам'яток, а й довкілля, а також створюватимуться нові робочі місця. Однак слід ретельно підходити до створення сільських садіб, оскільки не всі сільські місцевості підходять для розвитку сільського зеленого туризму.

Узагальнимо можливості та загрози, сильні та слабкі сторони розвитку сільського туризму в Житомирській області в табл. 3.

Ураховуючи результати аналізу, стратегічними цілями розвитку сільського туризму на Житомирщині можна визначити такі:

1) підтримка, розвиток і використання історичної спадщини на території ОТГ Житомирщини. Успішним туристичним «магнітом» можуть стати маєтки ХІХ ст., які знаходяться на територіях сільських поселень та невеликих міст, наприклад у селі Червоне Червоненської ОТГ розташований величний палац шляхтича Грохольського. На території палацу збереглося безліч готичних деталей, красиві вежі і фонтан із чавуну. Усе це залишає незабутнє враження від перебування у старовинній будівлі. Сам палац побудований у стилі неоготики та істотно виділяється на фоні інших будівель цієї місцевості. Інший палац у селі Андрушівка був однією із садіб Миколи Терещенка. Побудований у 1848 р. у стилі французького неоренесансу, розташований у центрі села посеред старовинного парку з напрочуд гарним лебединим ставком. Інший відомий маєток – маєток Евеліни Ганської (дружини Оноре де Бальзака) – знаходиться в селі Верхівня Ружинського району Житомирської області. Окремі маєтки Житомирщини були частково відреставровані і продовжують функціонувати як туристичні атракції. У деяких із них розташовано музеї, виставки, проводяться фестивалі та інші культурно-мистецькі заходи, які сприяють підвищенню рівня знань з історії, а також зростанню туристичного потоку в ці місця.

Основною проблемою пам'яток є те, що вони потребують відновлення, а на це потрібні кошти. Можливо, в умовах децентралізації місцеві органи державної влади на основі європейського досвіду зможуть позитивно вирішити питання туристичного використання старовинних маєтків. Розміщення сільських садіб навколо таких туристичних «магнітів», як палаци та маєтки, може забезпечити їхніх власників цілорічним потоком туристів;

2) популяризація маловідомих туристичних місць сільського туризму, яка передбачала б наявність транспортно-сполучення, садіб сільського туризму у визначених туристичних місцях, сприяння проведенню фестивалів, конкурсів; дуже доцільним було б створення туристичних марок сіл чи територіальних громад, наприклад с. Немиринці Ружинського району

Перелік туристичних послуг сільських садіб Житомирщини

Район/ОТГ	Назва садиби	Види послуг сільського туризму
Коростишівський/ Коростишівська міська ОТГ	Культурно-мистецький центр «Поліська хата»	– театралізовані народні свята та вечорниці в автентичному оформленні; – майстер-класи з різних видів декоративно-прикладного мистецтва (писанкарство, вишивка, розпис по склу, художня обробка шкіри, декоративний розпис, витинанка тощо); – пленери для художників, учнів та студентів художніх навчальних закладів; – проведення дитячих спортивно-мистецьких та вишкільних козацьких таборів; – господарські школи (семінари з екобудівництва, органічного землеробства, альтернативних джерел енергії, травництва тощо); – майстер-класи з оздоровчого харчування (випікання хліба на заквасці, виготовлення корисних солодоців тощо)
	Екопростір «Тетерівський Кіш»	
Хорошівський/ Новоборівська ОТГ	Садиба «Лідія»	– екскурсії для дітей, молоді, дорослих місцевістю, цікавою історичними, екологічними та геологічними пам'ятками; – біля села можна побачити Кропивенські кургани Х–ХІІІ ст., колонії сірих чапель, гори-громуші, у річці водиться близько 120 видів риби (рибалка); – домашня сільська кухня
Любарський/ Любарська селищна ОТГ	Садиба «Над Случчю»	– послуги лікаря народної й нетрадиційної медицини, де можна проконсультуватися або продіагностуватися, а також пройти сеанси мануальної терапії, фармакопунктури, краніосакральної терапії, біоенерго-інформотерапії тощо; – органічні продукти, домашня кухня
Брусилівський/ Брусилівська селищна ОТГ	Садиба «Володимирська»	– значна кількість різноманітних птахів і тварин (коні, вівці, кролі, кури, голуби) подарує радість відвідувачам садиби; – проживання, харчування, лазня, барбекю, уроки верхової їзди, катання на конях, квадроциклах, екскурсії у розплідник німецької вівчарки
Бердичівський	Садиба «Сила»	– проведення фольклорних свят календарного циклу, обрядів і вікових посвят; – кулінарні тури (фірмові страви з баранини в «Карпатському селі»); – катання на квадроциклі, на конях верхи, на возі, на санях, стрільба з лука, арбалета, риболовля, походи за грибами і ягодами; – екскурсії до міста Бердичева
	Садиба «Карпатське село»	
Малинський	Садиба «Полісся»	– організація різноманітних свят; – корпоративний відпочинок; – кінна прогулянка, харчування із сім'єю та участь у майстер-класах тощо
Новоград-Волинський/ Новоград-Волинська міська ОТГ	Поселення родових мастків в урочищі Тартак	– групові екскурсії для ознайомлення з побутом та методами господарювання в садибах, органічним городництвом, будівництвом глиносолом'яних будівель; – проведення семінарів і майстер-класів із народних ремесел («Писанкарство», «Вирізання ложок», «Лялька-мотанка» тощо); – проживання в наметах на території екопоселення тощо
	Екологічне поселення «Простір Любові»	

Джерело: узагальнено автором на основі [12; 13]

Житомирської області традиційно проводить фестиваль «Купальські роси»;

3) забезпечення екологічної стабільності, поліпшення якості та привабливості природних ресурсів. Наявність значного потенціалу для розвитку сільського зеленого туризму вимагає комплексного підходу й до вирішення екологічних проблем. Україна, яка володіє близько 1% світового запасу сільськогосподарських земель, утрачає щороку від 0,6 до 1 т гумусу з одного гектара, що зумовлено екстенсивними методами землеробства. Одним із важливих складників екологічного розвитку сільського туризму є захист біологічного різноманіття, яке зосереджене у національних природних парках. У Житомирській області незначна частина сільських садіб, які займаються зеленим туризмом, територіально знаходяться в межах заповідників наці-

онального або місцевого значення. Оскільки Україна орієнтується на сталий розвиток, за якого велика увага звертається на захист та охорону довкілля, то Поліський та Древланський національні природні парки могли би стати центрами сталого розвитку та поширювати ці ідеї серед населення.

Розроблення стратегії розвитку сільського туризму з обов'язковим включенням екологічного складника під час споживання туристичного продукту допомогло б вирішити екологічні проблеми, а для туристичної галузі регіону чи окремої територіальної громади створити потужний напрям спеціалізації;

4) забезпечення зростання туристичного потоку, залучення нових споживачів шляхом упровадження соціального туризму. Відомо, що цільовою аудиторією сільського туризму є мешканці великих міст (понад 100 тис

SWOT-аналіз розвитку сільського туризму Житомирщини

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Значна кількість історико-культурних та природних ресурсів. 2. Розвинута мережа заповідних територій. 3. Вигідне економіко-географічне розташування. 4. Розвиненість транскордонної інфраструктури, наявність євро регіону. 5. Достатня кількість садиб у регіоні. 6. Розвиток готельної інфраструктури. 7. Розвиток подієвого туризму в регіоні. 8. Підготовка якісних професійних кадрів у галузі туризму. 9. Функціонування системи навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців туристичної галузі за різними напрямками. 10. Наявність міжнародних зв'язків. 11. Популяризація національної кухні. 12. Розвинута мережа закладів швидкого харчування. 13. Значна частка сільського населення у загальній структурі населення регіону. 14. Ефективне організаційне, методичне та інформаційно-правове забезпечення розвитку сільського туризму. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення обсягів фінансування туристичної галузі. 2. Незадовільний стан автомобільних доріг. 3. Відсутність чіткої стратегії розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. 4. Посилення неврегульованості нормативно-правових питань надання послуг. 5. Низький рівень якості туристичного та рекреаційного обслуговування. 6. Посилення природних катаклізмів у результаті зменшення лісистості, деградації ґрунтів, недостатності опадів, пожеж, забруднення водних об'єктів. 7. Невідповідність високого рівня ціни низькому рівню якості послуг. 8. Зубожіння населення, потенційних туристів. 9. Недостатність кваліфікованих кадрів туристичної галузі в ОТГ. 10. Низький рівень взаємодії туристичного бізнесу, влади та науки. 11. Відсутність досвіду діяльності у сфері сільського зеленого туризму в сільській місцевості. 12. Недостатній рівень просування сільських садиб із використанням Інтернету.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Використання Інтернет-ресурсів для рекламування, бронювання та інформування про послуги садиби. 2. Організація тренінгів туристичного спрямування. 3. Підтримка сільських садиб шляхом формування мережі ТЩ окремих ОТГ. 4. Створення нових зелених маршрутів. 5. Створення віртуальних 3D-турів. 6. Підвищення рівня раціональності використання туристичних ресурсів шляхом їх паспортизації. 7. Розроблення програми оптимізації транспортних потоків із метою підвищення доступності до віддалених регіонів області. 8. Підвищення рівня інвестиційної привабливості туристичних регіонів шляхом створення програми формування туристичної репутації (бренду) регіону. 9. Підвищення якості туристичних послуг шляхом сертифікації та категоризації. 10. Популяризація органічної продукції сільського туризму. 11. Збільшення кількості міжнародних туристичних проєктів розвитку сільського зеленого туризму. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Складна економічна ситуація в країні. 2. Незначна кількість розроблених туристичних маршрутів у регіоні. 3. Незначний асортимент продукції сільського зеленого туризму в регіоні. 4. Незадовільний рівень інформаційно-рекламного забезпечення туризму в регіоні. 5. Швидкий розвиток конкуруючих країн-сусідів (Польща, Білорусь) та регіонів (Київщина, Рівненщина, Хмельниччина). 6. Відсутність професійного досвіду господаря, персоналу садиби. 7. Поширення явища банкрутства туристичних організацій регіону. 8. Значна частка неорганізованого туризму у загальній структурі туристичних послуг. 9. Погане знання (незнання) мов господарем та персоналом садиби. 10. Відсутність єдиної системи туристичного маркування рекреаційних територій регіону. 11. Незацікавленість мешканців сільських територій у навчанні та отриманні нового досвіду і знань. 12. Зубожіння сільських територій та зменшення чисельності населення сіл.

Джерело: узагальнено автором

населення) та урбанізованих територій. До парадигми соціального туризму відносимо участь органів державної влади у розвитку туризму; надання субсидій на туристичну подорож окремим соціально вразливим категоріям населення; широке охоплення туристичним відпочинком громадян України. Крім того, великі перспективи є у залученні іноземних туристів до споживання продукту сільського туризму Житомирської області. Перспективною цільовою групою є канадські та китайські туристи, а також невеликі туристичні групи із Франції, Чехії, Німеччини, Ізраїлю, які мають етнічні корені на Житомирщині. Це величезний ринок. Рекламна кампанія могла б залучити цей потенціал споживачів, особливо якщо зробити акценти на екологічному складнику.

Висновки. Розвиток сільського туризму має велике значення як для об'єднаної територіальної громади, так і для туристів. Для територіального розвитку сільський туризм дає можливість отримати додатковий дохід, поліпшити інфраструктуру території, зберегти історико-культурну спадщину, забезпечує особистий розвиток сільського населення. Розуміння важливості розвитку сільського туризму є й на державному рівні. Зокрема, 2020 р. визнано Національною туристичною організацією роком розвитку туризму в регіонах та сільських територіях [17]. Під час формування стратегічних цілей в умовах децентралізації важливо враховувати відповідність стратегічних цілей із питань туризму ОТГ Стратегії розвитку

Житомирської області та Стратегії розвитку туризму та курортів України.

Для успішного розвитку сільського туризму на Житомирщині організовано низку стимулюючих заходів щодо формування туристичного іміджу регіону шляхом виділення притаманних спеціалізованих рис продукту сільського туризму, представлення області на різноманітних туристичних ярмарках та інших заходах, які дають можливість створити інформаційний ажіотаж. Перспективним є формування мережі туристично-інформаційних центрів в ОТГ. Варто зазначити роль Житомирського обласного туристично-інформаційного центру у популяризації сільського туризму серед потенційних туристів з інших регіонів.

Умовою ефективного розвитку сільського туризму є залучення зовнішніх інвестицій із метою реалізації стратегії розвитку сільського туризму, а також через удосконалення та розвиток інфраструктури і матеріально-технічної бази сільського туризму. Суттєву роботу в даному напрямі проводить Житомирський відокремлений підрозділ Центру місцевого самоврядування, проводячи навчання та сприяючи залученню

інвестицій у регіон. У межах Центру місцевого самоврядування у власників садиб є можливість пройти навчання зі створення туристичних продуктів, нових маршрутів, а також паспортизації туристичних ресурсів, що дасть змогу в перспективі диверсифікувати діяльність у сфері сільського туризму.

Важливими чинниками розвитку сільського туризму є підвищення якості туристичного продукту та якості обслуговування на основі європейських норм та екологічних параметрів, а також організація прес-турів сільськими садибами, яка дає можливість із рекламною метою оцінити переваги продукту сільського туризму, котрий пропонується господарями сільських садиб регіону. Житомирщина має позитивний досвід роботи відокремленого підрозділу ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні», що виконує важливі завдання підвищення якості сільського туризму в регіоні.

Таким чином, співпраця власників садиб з усіма зацікавленими сторонами у розвитку сільського туризму дає змогу ефективно розвивати сільський туризм на Житомирщині.

Список літератури:

1. Биркович В.І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4(5). С. 157–163.
2. Голиков А.П., Казакова Н.А. Стратегія регіонального розвитку: європейський контекст : монографія. Харків : Екограф, 2008. 180 с.
3. Голод А., Коркуна О. Інституційне середовище туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах децентралізації. *Європейський журнал економіки та менеджменту*. 2019. № 5(4). С. 78–85.
4. Гончарук Н., Коледа Г. Система управління сферою туризму в умовах децентралізації влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4(39). С. 95–103. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/16.pdf) (дата звернення: 12.05.2020).
5. Закон України «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15 травня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення: 12.05.2020).
6. Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.05.2020).
7. Захарова С.Г. Роль органів місцевого самоврядування в розвитку індустрії туризму. *Держава та регіони*. 2008. № 4. С. 119–125.
8. Івашина Л. Роль об'єднаних територіальних громад у розвитку сільського зеленого туризму. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3(34). С. 143–148. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_03\(34\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_03(34)/22.pdf) (дата звернення: 12.05.2020).
9. Льїна М.В., Шпильовий І.М. Децентралізація управління сільськими територіями та її вплив на розвиток туризму. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 446–451. URL : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/80.pdf (дата звернення: 12.05.2020).
10. Інформаційний ресурс КарпатыInfo. Відпочинок в Карпатах. URL : <https://www.karpaty.info/ua/> (дата звернення: 12.05.2020).
11. Інформаційний ресурс з реформи децентралізації. URL : <https://decentralization.gov.ua/areas> (дата звернення: 12.05.2020).
12. Інформаційний ресурс КП «Житомирський обласний туристично-інформаційний центр». URL : <http://tic.zt.ua/> (дата звернення: 12.05.2020).
13. Каталог садиб сільського зеленого туризму Житомирщини. Житомир : Полісся, 2014. 18 с.
14. Колективні засоби розміщування в Україні. Статистичний бюлетень 2014 р., 2015 р., 2016 р. та 2017 р. / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2020).
15. Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика : монографія / за наук. кер. і ред. проф. Є.І. Ходаківського, проф. Ю.С. Цал-Цалка. Житомир : ЖДТУ, 2006. 196 с.
16. Матвійчук Л.Ю., Тишук І.В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія. Луцьк : ЛНТУ, 2017. 260 с.
17. Національна туристична організація України. 2020 – рік розвитку туризму в регіонах та сільських територіях. URL : http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_2020_ua.html (дата звернення: 12.05.2020).

18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2020).
19. Постанова КМУ «Про затвердження порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» від 15 березня 2006 р. № 297. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> (дата звернення: 12.05.2020).
20. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 6 листоп. 1998 р. № 280/ 97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
21. Проект закону України «Про сільський зелений туризм». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 (дата звернення: 12.05.2020).
22. Проект закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» URL : <http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9> (дата звернення: 12.05.2020).
23. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні URL : <http://www.greentour.com.ua> (дата звернення: 12.05.2020).

References:

1. Byrkovych V.I. (2007) Udoskonalennja derzhavnogo reguljuvannja rozvytku turyzmu na regional'nomu rivni [Improvement of the state regulation of tourism development on regional level]. *Strategichni priorytety* [Strategically Priorities], vol. 4(5), pp. 157-163.
2. Golikov A.P., Kazakova N.A. (2008) *Strategiya regional'nogo razvitiya: evropejskij kontekst: monografiya* [Strategy of European development: regional context: monograph]. Khar'kov: Ekograf, 180 p. (in Russian)
3. Golod A., Korkuna O. (2019) Instytucijne seredovyshhe turystychnogo ta gotel'no-restorannogo biznesu v Ukraini v umovah decentralizacii' [Institutional environment of tourism and hotel, restaurant businesses in Ukraine in decentralization framework]. *Jevropejs'kyj zhurnal ekonomiky ta menedzhmentu* [European journal of economics and management], vol. 5(4), pp. 78-85.
4. Goncharuk N., Koljeda G. (2018) Systema upravlinnja sferuju turyzmu v umovah decentralizacii' vlady v Ukraini [System of management in tourism field within decentralization framework in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja* [Public administration and local self-government], vol. 4(39), pp. 95-103. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/16.pdf) (accessed 12 May 2020).
5. Zakon Ukraini «Pro osobyste seljans'ke gospodarstvo» [Law of Ukraine «About personal peasant economy»] № 742-IV, 15th May 2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (accessed 12 May 2020).
6. Zakon Ukraini «Pro turyzm» [Law of Ukraine «About Tourism»]. № 324/95-VR, 15th September 1995. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (accessed 12 May 2020).
7. Zaharova S.G. (2008) Rol' organiv misceвого samovrjaduvannja v rozvytku industrii' turyzmu [The role of local governments in the development of the tourism industry.]. *Derzhava ta regiony* [State and regions], vol. 4, pp. 119-125.
8. Ivashyna L. (2017) Rol' ob'jednanyh terytorial'nyh gromad u rozvytku sil's'kogo zelenogo turyzmu [The role of united territorial communities in the development of rural green tourism]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja* [Public administration and local self-government], vol. 3(34), pp. 143-148. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_03\(34\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_03(34)/22.pdf) (accessed 12 May 2020).
9. Il'ina M.V., Shpyl'ovij I.M. (2016) Decentralizacija upravlinnja sil's'kymy terytorijamy ta i'i' vplyv na rozvytok turyzmu [Decentralization of rural management and its impact on tourism development]. *Ekonomika i suspil'stvo* [Economy and society], vol. 2, pp. 446-451. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/80.pdf (accessed 12 May 2020).
10. Information resource KarpatyInfo. Rest in the Carpathians. Available at: <https://www.karpaty.info/ua/> (accessed 12 May 2020).
11. Information resource on decentralization reform. Available at: <https://decentralization.gov.ua/areas> (accessed 12 May 2020).
12. Information resource of Zhytomyr Regional Tourist Information Center. Available at: <http://tic.zt.ua/> (accessed 12 May 2020).
13. Katalog sadyb sil's'kogo zelenogo turyzmu Zhytomyrshhyny (2014) [Catalog of farmsteads of rural green tourism of Zhytomyr region]. Vydavnytvo «Polissja». 18 p.
14. Kolektyvni zasoby rozmishhuvannja v Ukraini. Statystychnyj bjuletен' [Collective accommodation facilities in Ukraine. Statistical bulletin] (2014, 2015, 2016, 2017). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 12 May 2020).
15. Kostrycja M.M. (2006) *Sil's'kyj turizm: teorija, metodologija, praktyka: monografija* [Rural tourism: theory, methodology, practice: monograph]/ za nauk. kerivnytvom i red. prof. Je.I. Hodakivs'kogo, prof. Ju.S. Cal-Calko. Zhytomyr: ZhDTU. 196 p. (in Ukrainian)
16. Matvijchuk L.Ju., Tyshhuk I.V. (2017) *Sil's'kyj zelenyj turizm jak faktor regional'nogo rozvytku: metodologichnyj aspekt ta praktychnyj dosvid: monografija* [Rural green tourism as a factor of regional development: methodological aspect and practical experience: monograph]. Luc'k: RVV Luc'kogo NTU. 260 p. (in Ukrainian)
17. National Tourist Organization of Ukraine. 2020 is the year of tourism development in the regions and rural areas. Available at: http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_2020_en.html (accessed 12 May 2020).
18. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 12 May 2020).

19. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennja porjadku nadannja poslug z tymchasovogo rozmishhennja (prozhyvannja)» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the procedure for providing temporary accommodation services»]. 15th March 2006. № 297. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> (accessed 12 May 2020).

20. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukrai'ni: Zakon Ukrai'ny [Law of Ukraine «On local self-government in Ukraine»]. 6th November 1998. № 280/97-VR. *Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*. 1997. № 24, st. 170.

21. Proekt Zakonu «Pro sil's'kyj zelenyj turyzm» [Draft Law of Ukraine «On Rural Green Tourism»]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 (accessed 12 May 2020).

22. Proekt Zakonu Ukrai'ny «Pro agrarnyj turyzm ta agroturystychnu dij'al'nist'» [Draft Law of Ukraine «About agrarian tourism and agrotourism activity»]. Available at: <http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9> (accessed 12 May 2020).

23. Union for Promotion of Rural Green Tourism in Ukraine. Available at: <http://www.greentour.com.ua> (accessed 12 May 2020).

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ: ОПЫТ ЖИТОМИРЩИНЫ

В статье рассмотрена сущность сельского туризма, определены законодательные особенности организации сельского туризма в пределах объединенных территориальных общин. Обобщено влияние сельского туризма на развитие объединенной территориальной общины в условиях децентрализации. Проанализированы статистические данные состояния развития сельского туризма в разрезе регионов и Украины в целом. Исследована Житомирская область как отдельный регион для развития сельского туризма, перечислены услуги сельских усадеб области. Определены государственные структуры, которые способствуют развитию туризма на региональном уровне. Проведен SWOT-анализ сельского туризма Житомирской области и определены стратегические цели его развития. Перечислены заинтересованные стороны в развитии сельского туризма и определена роль их сотрудничества в развитии туризма Житомирской области.

Ключевые слова: сельский туризм, сельская усадьба, децентрализация, объединенная территориальная община, сельский туризм Житомирщины.

DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM WITHIN DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE: ZHYTOMYR REGION CASE-STUDY

The purpose of the article is to study the state of the rural tourism on example of Zhytomyr region and to determine its role on regional communities' development by analyzing statistical data and forming relevant conclusions. Because of structural complexity of the tourism industry, the issue to study the impact of the rural tourism component on the development of village territorial communities is cut-edging. The article examines the essence of rural tourism, identifies the legislative aspects of the organization of rural tourism business within the united territorial communities. The influence of rural tourism on the development of united village territorial communities based on decentralization reform features is generalized. The research is based on the Ukrainian and regional statistical data of the number of village houses conducted rural tourism services. The case of Zhytomyr region as a separate region for the development of rural tourism business is studied; the services of rural estates of the region are listed. Zhytomyr region is one of the five largest regions of Ukraine. 56 united territorial communities were formed in the region. Due to the favorable geographical location and extensive network of roads and railways, the region has convenient transport links, and a sufficient level of transport infrastructure supports the development of inbound and domestic tourism. The main regional institutions that promote the development of tourism at the regional level have been identified. The SWOT-analysis of rural tourism of Zhytomyr region is carried out and the strategic goals of development are defined. The main strategic goals such as popularization of little-known tourist places of rural tourism; improvement of sustainability and attractiveness of natural resources; the growth of tourist flow through attracting new groups of consumers; support and development of historical heritage on the territory of Zhytomyr region were defined. As a conclusion, the list of stakeholders interested in rural tourism business is summarized and the role of their cooperation on the rural tourism development in Zhytomyr region is determined.

Key words: rural tourism, rural estate, decentralization, united territorial community, rural tourism in Zhytomyr region.

Некрасова Л.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
Одеський національний політехнічний університет

Лінгур Л.М.

старший викладач кафедри економічної кібернетики та
інформаційних технологій,
Одеський національний політехнічний університет

Niekrasova Liubov, Lingur Liubov

Odessa National Polytechnic University

ВПЛИВ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано доцільність поглиблення процесів децентралізації та розвитку виробничих підприємств для посилення економічної спроможності територіальних громад в Україні. Використовуючи інструменти регресійного аналізу, за статистичними даними регіонів України побудовано економетричні моделі залежності власних доходів на одного мешканця об'єднаної територіальної громади від частки фінансово спроможних громад, кількості зайнятих працівників та обсягу реалізованої продукції. Розрахунки засвідчили наявність статистично значущого впливу бюджетної децентралізації та розвитку виробничого бізнесу на рівень добробуту населення об'єднаної територіальної громади. Зазначено, що вагома частина економічного ефекту від децентралізації виникає завдяки формуванню позитивного інвестиційного клімату.

Ключові слова: децентралізація, розвиток виробництва, розвиток регіонів, спроможність громад, суспільний добробут.

Постановка проблеми. Розвиток місцевого самоврядування, створення об'єднаних територіальних громад, передача ресурсів, повноважень на місця в межах проведення реформи з децентралізації влади передбачає насамперед підвищення фінансової спроможності, економічної, інвестиційної привабливості територій та інноваційного складника для якісного та комфортного проживання людей на них. Нині питання підвищення рівня фінансової спроможності громади вирішують шляхом розвитку економіки на своїх територіях, забезпечення стратегічного управління розвитком територій, популяризації територій, сприяння залученню інвестицій, підтримки місцевого бізнесу та розвитку галузей. Тож питання розвитку виробничих підприємств в умовах децентралізації залишаються актуальними і потребують усебічного розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до вивчення проблеми синергетичної взаємодії виробничих об'єднань та територій їх базування наведені у працях П. Алампієва, Ю. Саушкіна, М. Бандман, А. Мінца, М. Енрайта та ін. Різні аспекти аналізу проблем формування та функціонування об'єднаних територіальних громад у контексті реформи децентралізації державного управління наведені в роботах таких учених, як О. Ткачук, О. Баталов, В. Дрескак,

О. Кириленко, Н. Липовська, Б. Малиняк, Л. Оленковська, Д. Олійник, А. Павлюк, І. Патока, В. Письмений, О. Проніна, Л. Оленковська, В. Рошило, В. Русін, С. Серьогін та інші. Але не знайшли детального висвітлення питання щодо впливу розвитку виробничих підприємств на економічне зростання територіальних громад в Україні, що й зумовлює доцільність підготовки цієї статті.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування доцільності поглиблення процесів децентралізації та розвитку виробничих підприємств для посилення економічної спроможності територіальних громад в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість місцевої влади у залученні бізнесу до регіону пояснюється турботою про добробут своєї громади, зайнятість населення і робочі місця з гідною оплатою, надійні джерела наповнення місцевого бюджету. Бізнес, інтегруючись у місцеве середовище, працює на засадах відповідальності та врахування інтересів суспільства. Інвестуючи в місцеву економіку, він формує довкола себе соціально сприятливе оточення з нормальним рівнем життя. Досягнення своїх інтересів кожною зацікавленою стороною – владою, бізнесом, громадою – можливе за умови налагодження між ними взаємодії, співп-

раці та взаєморозуміння, що в результаті дає позитивні синергетичні ефекти для всіх сторін [1].

Саме фінансовий аспект є одним із найсуттєвіших, від якого великою мірою залежить успішність функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Логіка розвитку фінансової та секторальної децентралізації приводить до усвідомлення важливості розбудови економік громад, які забезпечують ефективну реалізацію наявних у розпорядження громад ресурсів розвитку і на основі цього посилюють їхню спроможність забезпечувати зростаючу якість життя їхніх мешканців [2].

За підсумками 2018 року, власні доходи місцевих бюджетів України становили 234 млрд грн, що на 22% (+42 млрд грн) перевищує надходження за 2017 рік. За результатами 11 місяців 2018 року, до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування трансфертів) надійшло 212,5 млрд грн., що на 22,5% (39 млрд грн.) перевищує аналогічний показник надходжень 2017 року і становить 95,1% від затвердженого плану на весь 2018 рік. На кінець листопада 2018 року в Україні налічувалося 665 ОТГ. Надходження власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ за січень-листопад 2018 року зросли на 62,6% та становили 18,9 млрд грн. (+7,3 млрд грн.) (табл. 1). Із розрахунку на одного мешканця власні доходи ОТГ зросли на 62,6% порівняно з аналогічним періодом 2017 року та становили 3356,4 грн. [3].

Однією з головних статей надходжень до бюджетів ОТГ є податок на доходи фізичних осіб на рівні 60%. Так, надходження від податку на доходи фізичних осіб у 2018 році становили 10,5 млрд грн., що більше від надходжень січня-листопада 2017 року на 129,1% (табл. 1).

За підсумками проведеного аналізу експертами групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ Мінрегіону України (за підсумками програми «U-LEAD з Європою» та SKL Interntional), що зроблені для ситуації в країні загалом, найнижчі показники фінансової спроможності, як правило, характерні для більшості невеликих громад. Виняток становлять невеликі громади, на території яких розміщені потужні підприємства реального сектору та бюджетотворюючі підприємства. Наявність залежності між чисельністю

населення та фінансовою спроможністю можна пояснити тим, що у цих відносно великих громадах більш активно розвивається малий і середній бізнес, який орієнтується на достатні трудові ресурси, більш ємний локальний ринок збуту товарів і послуг, кращі перспективи сталого розвитку [4].

Рівень дотаційності бюджетів ОТГ свідчить про ступінь фінансової залежності ОТГ від дотацій з державного бюджету. Підвищення фінансової незалежності лежить у площині розроблення привабливих інвестиційних проектів та створення робочих місць. Послаблена система фінансового управління та відсутність стратегічного бачення розвитку громад приводить до неефективного управління наявними ресурсами, а також надає можливості для непрозорої діяльності, що продукує корупційні ризики.

Ці обставини можуть призводити до пасивності органів державного регіонального управління у реалізації їхніх повноважень у сфері промислової політики. Насправді ж підтримувати виробничі, особливо промислові, види діяльності у регіонах дуже важливо, оскільки виробничі підприємства є надійними джерелами формування суспільного добробуту, і це підтверджується економічними розрахунками [5; 6].

Перевірку гіпотези щодо існування впливу бюджетної децентралізації та розвитку виробничого бізнесу на рівень добробуту населення ОТГ у сукупності регіонів країни було здійснено за допомогою економетричної моделі. Для побудови моделі залежності доходів загального фонду бюджету на одного мешканця ОТГ із статистичних даних регіонів за 2018 рік були вибрані дані, які мають найбільшу значущість для формування загального фонду бюджету ОТГ (табл. 2).

Проведені дослідження припускають, що залежність між змінними має вид лінійної множинної регресії [9].

$$Y = a + bx_1 + cx_2 + dx_3 + \varepsilon$$

У разі включення в модель декількох факторів необхідно оцінити рівень міжфакторної кореляції за допомогою матриці парних коефіцієнтів кореляції.

Використаємо інструмент аналізу даних «кореляція» та отримаємо такі результати (табл. 3). Матриця парних коефіцієнтів показує, що зв'язок між X3 (обсяг реалізованої продукції) та X2 (кількість зайнятих пра-

Таблиця 1

Надходження власних доходів 665 ОТГ за січень-листопад 2017–2018 р., млн грн.

Платежі до бюджету	665 ОТГ, Всього			
	Надходження		Відхилення	
	2017	2018	+/-	%
Всього, із них:	11600,8	18865,6	7264,8	162,6
Податок на доходи фізичних осіб	4593,5	10521,8	5928,3	229,1
Акцизний податок	1395,8	1417,0	21,3	101,5
Плата за землю	2481,7	2755,6	273,9	111,0
Єдиний податок	2477,4	3098,0	620,6	125,1
Податок на нерухоме майно	234,9	359,0	124,0	152,8

Джерело: сформовано на основі [3]

Статистичні данні регіонів України за 2018 р.

Область	Доходи загального фонду на одного мешканця ОТГ, грн.	Частка фінансово спроможних громад, %	Кількість зайнятих працівників тис. осіб	Обсяг реалізованої продукції, млрд грн.
	Y	$X1$	$X2$	$X3$
1. Вінницька	4119,6	35	261,2	200,2135
2. Волинська	2860,6	17,5	175,2	190,5447
3. Дніпропетровська	4923,3	32	822,3	1112,51
4. Донецька	3802,3	66	356,1	479,093
5. Житомирська	3327,9	20	199,5	129,6268
6. Закарпатська	4036,8	50	157,3	80,8393
7. Запорізька	3680,6	11	361,1	350,5799
8. Івано-Франківська	1543,3	4,3	184,6	117,315
9. Київська	4389,8	55	445,4	535,372
10. Кіровоградська	4853,6	69	147	111,0727
11. Луганська	1954,5	25	97,3	47,1273
12. Львівська	3042	11,4	504,7	401,5493
13. Миколаївська	4003,2	21,4	186,6	167,6778
14. Одеська	4217,3	20	448,5	426,2355
15. Полтавська	5665,7	56,4	323,4	319,9349
16. Рівненська	2800,7	12	162,1	84,2026
17. Сумська	4254	43	177,2	120,7491
18. Тернопільська	2696,5	10	141,9	85,717
19. Харківська	4346,1	25	607,2	447,4998
20. Херсонська	3331,7	7,7	143,9	87,3383
21. Хмельницька	3149,5	12,8	204,8	126,6686
22. Черкаська	4598,8	30,7	219,2	198,1453
23. Чернівецька	1880	3,8	115,9	46,194
24. Чернігівська	3989,1	43	162,7	117,6939

Джерело: сформовано на основі [3; 7; 8]

Таблиця 3

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Y	$X1$	$X2$	$X3$
Y	1			
$X1$	0,694138	1		
$X2$	0,456646	0,111771	1	
$X3$	0,477637	0,218031	0,947759	1

цівників) дуже тісний (0,95). У такому разі з моделі необхідно виключити один із факторів з високою інтеркореляцією. Це буде фактор $X3$ (обсяг реалізованої продукції), тому що він має більш тісний зв'язок із фактором $X1$, ніж із $X2$.

Тому було прийнято рішення розділити дані на дві окремі моделі:

1) залежність доходів загального фонду бюджету на одного мешканця ОТГ від частки фінансово спроможних громад та кількості зайнятих працівників (модель 1):

$$y = a + bx_1 + cx_2 + \varepsilon;$$

2) залежність доходів загального фонду бюджету на одного мешканця ОТГ від частки фінансово спроможних громад та обсягу реалізованої продукції (модель 2);

$$y = a + bx_1 + dx_3 + \varepsilon.$$

Для побудови моделей використано інструмент аналізу даних «регресія».

Результати розрахунків за першою моделлю наведені на рис. 1.

Отримаємо рівняння множинної регресії:

$$\hat{Y} = 2082,59 + 33,76X_1 + 2,19 X_2.$$

Оцінімо якість рівняння регресії. Множинний коефіцієнт детермінації більший, ніж коефіцієнт детермінації $R^2_{y,x_1,x_2} > R^2 (0,79 > 0,63)$. Це свідчить про доцільність включення в модель факторів X_1 та X_2 . Скоригований коефіцієнт множинної детермінації ($=0,78$) визначає тісноту зв'язку з урахуванням ступенів свободи загальної і залишкової дисперсії. Обидва коефіцієнта вказують на високу ($>78\%$) детермінованість кінцевого підсумку Y в моделі факторами X_1 та X_2 .

Отримане значення критерію Фішера $F = 17,67 > F_{\text{табл}} = 3,44$ дає змогу дійти висновку про необхідність відхилити гіпотезу H_0 та підтверджує статистичну значущість рівняння регресії загалом і значення R^2_{y,x_1,x_2} ,

Регресійна статистика					
Множинний R	0,792043425				
R-квадрат	0,627332787				
Нормований R-квадрат	0,782590853				
Стандартна похибка	651,3846623				
Спостереження	24				
Дисперсійний аналіз					
	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	14999305,52	7499652,758	17,67527172	3,15408E-05
Залишок	21	8910341,543	424301,9783		
Разом	23	23909647,06			
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	
Y-перетин	2082,587122	302,7633121	6,878598027	8,47726E-07	
X1	33,75896712	6,949171943	4,857984145	8,38749E-05	
X2	2,189398117	0,764603005	2,863444301	0,009302609	
$\overline{E_{yx_1}}$	0,26322661				
$\overline{E_{yx_2}}$	0,165333326				

Рис. 1. Висновок підсумків інструменту «регресія» для моделі 1

Регресійна статистика					
Множинний R	0,770459897				
R-квадрат	0,593608453				
Нормований R-квадрат	0,554904496				
Стандартна похибка	680,2197986				
Спостереження	24				
Дисперсійний аналіз					
	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	14192968,6	7096484,299	15,33715156	7,83284E-05
Залишок	21	9716678,462	462698,9744		
Разом	23	23909647,06			
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	
Y-перетин	2364,865047	269,6534959	8,77001442	1,83033E-08	
X1	32,11109084	7,389090675	4,345743238	0,00028424	
X4	1,472346544	0,612616139	2,403375375	0,025564144	
$\overline{E_{yx_1}}$	0,250377731				
$\overline{E_{yx_3}}$	0,100728103				

Рис. 2. Висновок підсумків інструменту «регресія» для моделі 2

оскільки вони статистично надійні і сформувалися під систематичною дією не випадкових причин. Імовірність того, що допускаються помилки за відхилення нульової гіпотези, не перевищує 5%, і це є досить малою величиною. Значення t – статистики Стьюдента – для всіх параметрів рівняння більш ніж критичні: $t_a = 6,88$; $t_b = 4,86$; $t_c = 2,86 > t_{кр} = 2,07$ ($d_f = 22$; $\alpha = 0,05$). Відповідно, всі параметри рівняння сформувалися під впливом не випадкових причин, є статистично значущими і надійними.

Величина **a** оцінює агрегований вплив інших (крім врахованих у моделі X_1 та X_2) чинників на результат Y . Величини **b** і **c** вказують, що зі збільшенням X_1 і

X_2 на одиницю їх значень результат Y збільшується відповідно на 33,76 і на 2,19 грн. Порівнювати ці значення не слід, тому що вони залежать від одиниць виміру кожної ознаки і тому непорівнянні між собою.

Середній коефіцієнт еластичності E'_{yx_1} показує, що зі зростанням частки ФСГ на 1% від середнього рівня доходи загального фонду на одного мешканця ОТГ збільшаться на 0,26%; E'_{yx_2} показує, що збільшення кількості зайнятих працівників на 1% приведе до росту доходів загального фонду на одного мешканця ОТГ на 0,17%.

Для моделі 2 проведені аналогічні розрахунки та отримані такі результати.

Отримаємо рівняння множинної регресії:

$$Y^{\wedge} = 2364,86 + 32,11X_1 + 1,47 X_3.$$

Оцінимо якість рівняння регресії. Множинний коефіцієнт детермінації більший, ніж коефіцієнт детермінації $R_{yx_1x_3}^2 > R^2$ ($0,77 > 0,59$). Це свідчить про доцільність включення в модель факторів X_1 та X_3 . Скоригований коефіцієнт множинної детермінації ($\approx 0,55$) визначає тісноту зв'язку з урахуванням ступенів свободи загальної і залишкової дисперсії. Обидва коефіцієнта вказують на середню (55%) детермінованість кінцевого підсумку Y в моделі факторами X_1 та X_3 . Отримане значення критерію Фішера $F = 15,34 > F_{табл} = 3,44$ дає змогу дійти висновку про необхідність відхилити гіпотезу H_0 та підтверджує статистичну значущість рівняння регресії загалом і значення $R_{yx_1x_3}^2$, оскільки вони статистично надійні і сформувався під систематичною дією невивадкових причин. Імовірність того, що допускаються помилки за відхилення нульової гіпотези, не перевищує 5%, і це є досить малою величиною. Значення t – статистики Стьюдента – для всіх параметрів рівняння більш ніж критичні: $t_a = 8,77$; $t_b = 4,35$; $t_d = 2,40 > t_{кр} = 2,07$ ($df = 22$; $\alpha = 0,05$). Відповідно, всі параметри рівняння сформувався під впливом невивадкових причин, є статистично значущими і надійними.

Величина **a** оцінює агрегований вплив інших (крім врахованих у моделі X_1 та X_3) чинників на результат Y . Величини **b** і **d** вказують, що зі збільшенням X_1 і X_3 на одиницю їх значень результат Y збільшується відповідно на 32,11 і на 1,47 грн. Порівнювати ці значення не слід, тому що вони залежать від одиниць виміру кожної ознаки і тому непорівнянні між собою.

Середній коефіцієнт еластичності E'_{yx_1} показує, що зі зростанням частки ФСГ на 1% від середнього рівня доходу загального фонду на одного мешканця ОТГ збільшаться на 0,25%; E'_{yx_3} показує, що збільшення обсягу реалізованої продукції на 1% приведе до росту доходів загального фонду на одного мешканця ОТГ на 0,1%.

Відмінності у значеннях коефіцієнта при X_1 пояснюються значеннями коефіцієнтів міжфакторної кореляції між x_1x_2 та x_1x_3 .

Висновки. Отже, кількість зайнятих працівників та обсяг реалізованої продукції мають сильну інтеркорельованість, тому не можуть бути одночасно включені в модель. Обсяг реалізованої продукції залежить від рівня розвитку промисловості в регіоні та цінової категорії товарів та послуг, що виробляються. Сформовані в регіонах загальні фонди бюджетів ОТГ більше залежать від кількості працюючих, ніж від обсягів реалізації продукції. Можливо, необхідно продовжити дослідження і розглянути включення до моделі додаткових чинників, що незначною мірою корелюють із цим показником. Таким чином, насамперед функцією розвитку ОТГ має стати економічне зростання, яке забезпечує розширене відтворення економіки території. Кожний інвестиційний проект розвитку, впроваджений в ОТГ, передбачає забезпечення податкових надходжень у місцеві бюджети від малого й середнього бізнесу, залучених внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Вагома частина економічного ефекту від децентралізації виникає завдяки формуванню позитивного інвестиційного клімату, що відбувається внаслідок поліпшення політики місцевої влади, яка стає дружньою до бізнесу.

Список літератури:

1. Некрасова Л.А. Новітні аспекти стратегування розвитку виробничих підприємств України в умовах децентралізації. Економіка харчової промисловості. 2019. Т. 11. вип. 2. С. 38–46.
2. Коломієць І.Ф., Пелехтий А.О. Теоретико-практичні аспекти формування об'єднаних територіальних громад в Україні. Економіка України. 2017. № 4 (665). С. 46–55.
3. Децентралізація влади. URL: <http://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 14.05.2020)
4. Мельник А.А. Підвищення конкурентоспроможності територіальних громад в умовах реалізації нової регіональної політики. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2019. № 1. С. 21–36.
5. Шовкун І.А. Промисловий розвиток в умовах децентралізації: досвід провідних індустріальних країни висновки для України. Економіка і прогнозування. 2018. № 4. С. 38–64.
6. Лінгур Л.М., Васильєва Т.П. Використання економетричних методів для аналізу економіки України. Економіка: реалії часу. 2015. № 2 (18). С. 182–187.
7. Регіони України 2019: стат. зб. Ч. 1 / [за ред. І. С. Вернера]. К., 2019. 309 с.
8. Регіони України 2019: стат. зб. Ч. 2 / [за ред. І. С. Вернера]. К., 2019. 657 с.
9. Математичне та комп'ютерне моделювання економічних процесів: [монографія] / за заг.ред. З.М. Соколовської. Одеса: Астропринт, 2016. 272 с.

References:

1. Nekrasova L.A. (2019) Novitni aspekti stratehuvannya rozvitku virobnychikh pidpriyemstv Ukrayini v umovakh detsentralizatsiyi [New aspects of strategy development of Ukrainian industrial enterprises in decentralized environment]. *Ekonomika kharchovoyi promislovosti*, vol. 11(2), pp. 38–46 (in Ukrainian).
2. Kolomiyets' I.F., Pelekhtiy A.O. (2017) Teoretiko-praktichni aspekti formuvannya ob'yednanih teritorial' nikh hromad v Ukrayini [Theoretical and practical aspects of the formation of united territorial communities in Ukraine]. *Ekonomika Ukraini*, vol. 4 (665), pp. 46–55 (in Ukrainian).

3. Detsentralizatsiya vladi. URL: <http://decentralization.gov.ua> (accessed 14.05.2020).
4. Mel'nik A.A. (2019) Pidvishchennya konkurentospromozhnosti teritorial'nikh hromad v umovakh realizatsiyi novoyi rehional'noyi politiki. [Increasing the competitiveness of territorial communities in relation to the new regional policy in Ukraine]. *Visnik Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universitetu*, vol. 1, pp. 21–36 (in Ukrainian).
5. Shovkun I. A. (2018) Promisloviy rozvitok v umovakh detsentralizatsiyi: dosvid providnikh industrial'nikh kraini visnovki dlya Ukrayini. [Industrial development in the context of decentralization: the experience of the country's leading industrial conclusions for Ukraine]. *Ekonomika i prohozuvannya*, vol. 4, pp. 38–64 (in Ukrainian).
6. Linhur L. M., Vasil'yeva T. P. (2015) Viktoristannya ekonometricnikh metodiv dlya analizu ekonomiki Ukrayini. [Use of econometric methods for analysis of the economy of Ukraine]. *Ekonomika: realiyi chasu*, vol. 2 (18), pp. 182–187 (in Ukrainian).
7. Rehioni Ukrayini 2019 [Regions of Ukraine 2019]: stat. zb. Ch. 1 / za red. I. Ye. Verner. Kiyiv (in Ukrainian).
8. Rehioni Ukrayini 2019 [Regions of Ukraine 2019]: stat. zb. Ch. 2 / za red. I. Ye. Verner. Kiyiv (in Ukrainian).
9. Sokolovs'ka Z.M. (2016) Matematichne ta komp'yuterne modelyuvannya ekonomichnikh protsesiv [Mathematical and computer modeling of economic processes]. Odesa: Astroprint (in Ukrainian).

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА И РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН В УКРАИНЕ

В статье обоснована целесообразность углубления процессов децентрализации и развития производственных предприятий для усиления экономической состоятельности территориальных общин в Украине. Используя инструменты регрессионного анализа по статистическим данным регионов Украины, построены эконометрические модели зависимости собственных доходов на одного жителя объединенной территориальной общины от доли финансово состоятельных общин, количества занятых работников и объема реализованной продукции. Расчеты показали наличие статистически значимого влияния бюджетной децентрализации и развития производственного бизнеса на уровень благосостояния населения объединенной территориальной общины. Отмечено, что значительная часть экономического эффекта от децентрализации возникает благодаря формированию позитивного инвестиционного климата.

Ключевые слова: децентрализация, развитие производства, развитие регионов, состоятельность общин, общественное благосостояние.

THE INFLUENCE OF PRODUCTION DEVELOPMENT AND REGIONAL DECENTRALIZATION ON THE ECONOMIC GROWTH OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

The article substantiates the expediency of deepening the processes of decentralization and development of industrial enterprises to strengthen the economic capacity of territorial communities in Ukraine. Achieving their interests by each stakeholder – government, business, community is possible provided that they establish interaction, cooperation and mutual understanding, which in turn gives positive synergetic effects for all parties. The purpose of the study is to substantiate the feasibility of deepening the processes of decentralization and development of industrial enterprises to strengthen the economic capacity of local communities in Ukraine. Using the tools of regression analysis according to the statistical data of the regions of Ukraine, econometric models of dependence of own incomes per capita of the united territorial community on the share of financially viable communities, the number of employees and the volume of sold products were built. The calculations showed a statistically significant impact of budget decentralization and the development of manufacturing business on the welfare of the population of the united territorial community. The volume of sold products depends on the level of industrial development in the region and the price category of goods and services produced. The general funds of community budgets formed in the regions depend more on the number of employees than on the volume of sales. Thus, first of all, the function of community development should be economic growth, which provides expanded reproduction of the economy of the territory. Each development investment project implemented in the community provides for the provision of tax revenues to local budgets from small and medium-sized businesses, attracting domestic and foreign investors. It is noted that a significant part of the economic effect of decentralization arises due to the formation of a positive investment climate. Weakened financial management and a lack of a strategic vision for community development lead to inefficient management of available resources, as well as opportunities for non-transparent activities that produce corruption risks.

Key words: decentralization, production development, regional development, community capacity, social welfare.

Підвальна О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет

Pidvalna Oksana

Vinnitsa National Agrarian University

ІННОВАЦІЙНА СТРУКТУРА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ТА ФАКТОРИ ЙОГО РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті досліджено функціонально-цільову структуру туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених у теорії інновації та інноваційної діяльності, проблем розвитку підприємницької діяльності у сфері туризму, регіональної економіки. З огляду на наявну умовність і спрощеність запропонованої автором схеми структури туристично-рекреаційного комплексу можна простежити еволюцію магістральних напрямів розвитку національного туризму й виявити в них інноваційну складову частину. Виявлено основні визначальні макроекономічні фактори цієї структури, а саме наявність платоспроможного попиту; імпульс розвитку, створений суміжними галузями (ефект мультиплікації); інвестиції. Визначено фактори, що гальмують розвиток внутрішнього туризму.

Ключові слова: туризм, інновації, структура, регіон, розвиток, фактор.

Постановка проблеми. Туристична індустрія – це складна система, яка характеризується багатоцільовим характером споживання послуг, значним числом міжгалузевих зв'язків, багатокомпонентністю своєї матеріально-технічної бази та інфраструктури. Ці особливості туристичної індустрії зумовлюють складність структури інноваційного туристично-рекреаційного комплексу регіону. З організаційної точки зору туризм може бути як організованим, так і неорганізованим (так званий дикий туризм, коли поїздка планується туристом самостійно). При цьому туристично-рекреаційний комплекс регіону має обслуговувати потоки як організованого, так і неорганізованого туризму, причому його функціональна структура повинна відповідати цілям різних груп споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туризму на території України вже впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги науковців. Найбільший інтерес у зв'язку з цим становлять праці Л. Агафонової, В. Азара, В. Безносюка, М. Біржакова, І. Валентюк, М. Волошина, П. Гамана, В. Євдокименка, І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Т. Кисельова, М. Корецького, О. Короля, М. Крачила, Р. Ларіна, О. Любіцевої, Г. Папіряна, В. Сеніна, В. Сідорова, Е. Сокол, Ю. Стрельцова, Т. Ткаченка, В. Федорченка, А. Якимовича.

Аналіз змісту наявних досліджень свідчить про те, що загальна література інноваційної діяльності була орієнтована переважно на інновації у сфері промисловості, транспорту та засобів зв'язку. Суттєво менше

приділено уваги вивченню інновацій у сфері туризму. Наявні праці розкривають головним чином інноваційні технології у сфері менеджменту щодо створення нових методів планування та прогнозування туристичної діяльності.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні інноваційної структури туристичного комплексу регіону та факторів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. З точки зору цілей, які переслідують споживачі туристичних послуг, туризм з достатньою мірою умовності можна розділити на дві такі основні групи: власне туризм, який реалізує пізнавальні та інші духовно-інтелектуальні цілі; рекреація, яка реалізує цілі відновлення здоров'я та працездатності населення.

Рекреація поділяється на лікувально-профілактичну й спортивно-оздоровчу складові частини. При цьому зазначені агреговані групи туризму вимагають відповідного розвитку спеціалізованої матеріально-технічної туристичної бази та інфраструктури. Так, неорганізований туризм базується переважно на готельному господарстві, приватному житловому секторі та розгалуженій мережі якісного громадського харчування.

Організований туризм передбачає домінуючий розвиток мережі готелів необхідної «зірковості» разом із системою харчування (напівпансіон, принцип «все включено»). Лікувально-профілактичний туризм ґрунтується на діяльності підприємств курортно-санаторного типу, які надають бальнеологічні послуги. Спортивно-оздоровчий туризм вимагає наявності

спортивних баз, які наповнені відповідним спортивним інвентарем і тренерським персоналом; таборів для розміщення як любителів, так і професійних спортсменів; невеликих готелів зі спеціалізованим обладнанням для гірськолижного відпочинку тощо.

Незважаючи на наявну умовність і спрощеність запропонованої автором схеми структури туристично-рекреаційного комплексу (далі – ТРК) (рис. 1), вона дає змогу простежити еволюцію магістральних напрямів розвитку національного туризму та виявити в них інноваційну складову частину.

У дореформений період у структурі українського ТРК переважали лікувально-профілактичний і спортивно-оздоровчий види туризму. Була потужна матеріально-технічна база, а саме мережа санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних таборів, путівки в які надавалися, як правило, на пільгових умовах через профспілки. Інтенсивно розвивалася курортологія, яка забезпечувала ці об'єкти туризму кваліфікованим медичним персоналом. Для масового споживача були доступні також спортивні види туризму, головним чином пішохідні маршрути по мальовничих місцях. Певну, але не дуже велику частку в ТРК цього періоду мав неорганізований туризм, головним чином рекреаційний, тобто відпочинок на морі (Чорне, Азовське) на базі приватного житлового сектора. З огляду на закритість економіки всі туристичні послуги розвивалися переважно в рамках внутрішнього туризму.

В перше десятиліття пореформеного періоду здійснено істотну трансформацію структури ТРК. У зв'язку з тим, що сталося відкриття економічних кордонів, а також відбувся вихід колишніх республік СРСР зі складу єдиної держави, почав стрімко розвиватися організований виїзний туризм за західноєвропейським зразком, тобто на базі сучасних готелів і систем напівпансіону та «все включено». Тоді це стало серйозною інновацією для національного ринку туристичних послуг, яка забезпечила його швидке зростання. Хлинув за кордон потік українських туристів, не тільки збільшивши обсяг послуг виїзного туризму, але й зумовивши феноменально швидкий розвиток національного туристичного ринку загалом.

Однак при цьому були майже повністю втрачені позиції щодо внутрішнього рекреаційного туризму, де в Україні були суттєві досягнення й напрацьовані певні традиції курортної справи.

Нині структура ТРК більшості регіонів змінюється не

так стрімко. Найбільш можливими є такі трансформації структури ТРК регіонів.

1) Поява нових видів послуг у пізнавально-рекреаційному туризмі. До них належать такі види туризму, як етнографічний, екологічний, агротуризм. Поява нових видів туристичних послуг означає реалізацію поглиблено-диференційованого підходу до таких видів потреб населення, які ще не охоплені традиційним туризмом. Так, останнім часом набирає силу рух «зелених». Екотуризм дає змогу більш ефективно реалізовувати стратегію їх діяльності на базі поєднання заходів щодо проведення нарад, конференцій і семінарів з відвідуванням природоохоронних зон, заповідників і відпочинком.

2) Поява нових видів послуг у сфері рекреації. Тут мається на увазі не тільки відновлення матеріально-технічної частини бальнеологічних курортів і забезпечення туристів сучасним рівнем комфорту та медичного обслуговування, але й надання клієнтам СПА-процедур на базі морської води, місцевих мінеральних джерел і грязей. При цьому необхідно, з одного боку, вивчення міжнародного досвіду надання аналогічних послуг (наприклад, у Карлових Варах), а з іншого боку, проведення інноваційних наукових розробок у спеціалізованих лабораторіях та інститутах задля виявлення синергетичного ефекту корисної дії на організм людини морських і мінеральних вод разом із засобами сучасної косметології, фармакології. Запозичення в цій сфері неможливо, що визначає необхідність розроблення інноваційної туристичної послуги.

3) Посилення тенденції придбання споживачем багатоцільового пакета туристичних послуг. Як уже зазначалося, нині здійснюється перехід від моделі туризму “3S” (“Sea, Sun, Sand”), орієнтованої тільки на пасивний відпочинок, найчастіше відпочинок на морі,

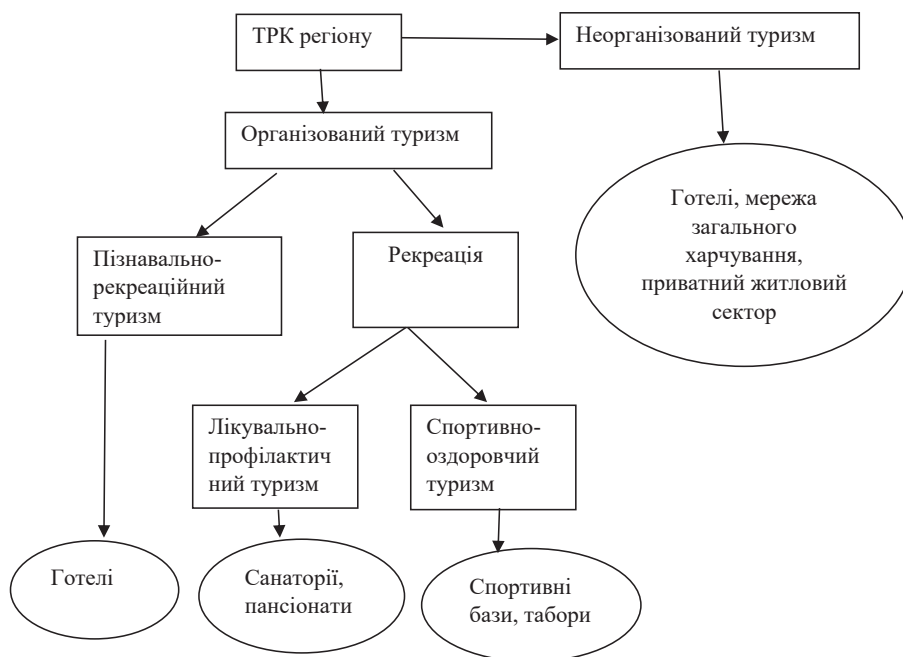

Рис. 1. Функціонально-цільова структура ТРК регіону

до моделі “3L” (“Lore, Landscape, Leisure”), яка передбачає збільшення ролі культурно-пізнавальних мотивів туризму (“Lore”), що поєднують з відпочинком і отриманням позитивних емоцій від природи (“Landscape, Leisure”). Крім того, реалізуються інші комбінації, найчастіше спорт і відпочинок, лікування й відпочинок; для молоді – спорт, розваги, пізнавальні цілі тощо.

4) Збільшення частки неорганізованого виїзного та в’їзного туризму. Це обумовлено дією таких факторів, як поширення через мережі Інтернет, що дає змогу здійснювати замовлення квитків та бронювання готелів у будь-якій країні світу в онлайн-режимі; підвищення рівня знань іноземних мов, яке долає мовні бар’єри й розширює можливість безпосереднього спілкування; накопичення досвіду зарубіжних поїздок; зростання рівня добробуту значної частини населення; наявність розвинутої інфраструктури харчування та проживання неорганізованих туристів; витратний фактор, тобто зниження вартості туристичної поїздки, оскільки її планування здійснюється туристом самостійно, без посередників. Нині слід очікувати на збільшення цієї частки внаслідок масових банкрутств туристичних фірм на національному ринку й втрати довіри до них значної частини місцевого населення. Відповідно, ТРК регіону має забезпечити комфортне обслуговування цієї частини туристів, свободу своїх дій.

Вищезазнані й нові тенденції дають змогу найкращим чином сформувати структуру інноваційного ТРК регіону. При цьому для інноваційного ТРК регіону частка платних послуг, що належать до інноваційних, має становити, на думку автора, не менше 10–15% від загальної вартості послуг, що надаються.

До основних макроекономічних чинників, що визначають структуру інноваційного ТРК регіону, належать такі [1–3].

1) Наявність платоспроможного попиту на туристичні послуги, зокрема інноваційні. При цьому з огляду на особливості інновації як особливого феномена для забезпечення попиту на нові послуги надзвичайно важливими є роль реклами й відповідне їй інформаційне обслуговування.

2) Імпульс зростання, що створюється системою міжгалузевих зв’язків туризму із суміжними галузями. Отже, виникає ефект саморозвитку або мультиплікативний ефект. Слід враховувати, що, крім системи матеріально-речових міжгалузевих потоків, є також зворотний зв’язок по фінансових каналах (податки, бюджет), який визначає обсяг потенційно можливих інвестицій у туристичну галузь. Інноваційна складова частина ТРК регіону підсилює дію зворотних зв’язків і, відповідно, збільшує зазначені мультиплікативні ефекти.

3) Інвестиційний фактор. Туристична індустрія є капіталомісткою сферою національного господарства, оскільки передбачає, по-перше, масштабне будівництво (готелів, пансіонатів тощо), а по-друге, створення транспортної та побутової інфраструктури, що забезпечує якісні туристичні послуги.

З огляду на досить високу рентабельність ТРК регіону є інвестиційно привабливим для приватних інвесторів (як вітчизняних, так й іноземних). Однак повноцінне рішення інвестиційного питання для туристичної галузі неможливо без участі держави, яке має брати участь в інвестиційному процесі не тільки шляхом прямих інвестицій, але й з використанням механізму державно-приватного партнерства. Інноваційна компонента туристичного бізнесу вимагає додаткових інвестицій та збільшує значимість цього чинника.

4) Державна підтримка розвитку туризму. Державна підтримка й регулювання туристичного бізнесу є важливими ланками в національному господарстві будь-якої країни. У сфері туризму переплітаються найрізноманітніші суспільно-політичні інтереси, у зв’язку з чим з’являються пріоритети державної політики.

В економічному секторі туристичний бізнес є одним з провідних й таких, що має найбільш динамічний розвиток, секторів національного господарства, що впливає на розвиток його ключових галузей, таких як будівництво, транспорт і зв’язок, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, тобто виступає своєрідним каталізатором усього соціально-економічного розвитку.

В політичному секторі він сприяє стабілізації міжнародних та міжетнічних відносин, взаєморозуміння народів різних національностей, формуванню дружніх зв’язків між представниками різних національностей та їх взаємної поваги до особливостей культурного та історичного розвитку держави.

У соціальній сфері значення туризму полягає в підтримці здоров’я людей, забезпеченні їх зайнятості, раціональному використанні вільного часу, вихованні дбайливого ставлення до навколишнього середовища, збереженні екології тощо.

У духовній сфері туризм є значущим як фактор підвищення освітнього й загальнокультурного рівня населення, а також збереження культурно-історичних традицій.

Важливою характеристикою структури інноваційного ТРК регіону є співвідношення в’їзного та внутрішнього туризму. У зв’язку з цим автором виявлена система чинників, які перешкоджають формуванню сприятливого для національної економіки співвідношення туристичних потоків.

До факторів, які гальмують розвиток внутрішнього та в’їзного туризму, належать [1–5] низький рівень розвитку туристичної інфраструктури, перш за все доріг, засобів зв’язку, впорядкованих туристичних комплексів і пансіонатів, що відповідають світовому рівню; недостатнє інвестування в туристичну індустрію; невисока якість надання туристичних послуг, що не дає змоги успішно конкурувати національному туризму із закордонним. Традиційно національний сервіс міг похвалитися лише своєю «ненав’язливістю». Ці «традиції» зберігаються багато в чому досі й не відповідають запитам не тільки зарубіжних туристів, які звикли до високого рівня якості споживаних ними

послуг, але й громадян України, що побували за кордоном. До того ж слід відзначити неконкурентоспроможність національного туризму на світовому ринку послуг за співвідношенням «ціна – якість». Нині країни, орієнтовані на розвиток туризму (Туреччина, Єгипет тощо), здійснюють гнучкий диференційований підхід до задоволення попиту на туристичні послуги й можуть запропонувати туризм різної категорії якості за відносно невисокими цінами, охоплюючи різні за прибутковістю верстви населення. Іншими словами, зараз і якісніше, і дешевше можна відпочити за кордоном. Дані з вивчення попиту на туристичні поїздки свідчать про те, що значна кількість громадян хотіла би подорожувати Україною, однак існують відносно низькі доходи українських громадян, які загалом не можна порівнювати з доходами населення інших країн.

Подолання гальмуючих чинників зростання туризму – це важливе завдання, яке не може бути вирішене без розроблення інноваційної стратегії розвитку цієї галузі. Це обумовлено причинами як макрорівня, так і мезорівня.

Висновки. Розглядаючи роль туризму в розвитку регіонального та національного господарства, можемо стверджувати, що ця галузь нині є однією з провідних та тих, що має найбільш динамічний розвиток, серед галузей економіки. За швидким темпом зростання він визнаний економічним феноменом століття. Туризм здійснює великий вплив на ключові сектори економіки, зокрема транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство. Отже, розроблення методології інноваційного розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону в умовах ринкової економіки є актуальною. По-перше, будь-яка галузь повинна розвиватися в контексті загальної глобальної концепції розвитку країни. Нині Україною взятий курс на перехід від моделі енерго-сировинного розвитку до економіки інноваційного типу. Отже, індустрія туризму має відповідати вимогам сучасного стану розвитку економіки. По-друге, з галузевої точки зору тільки інноваційний підхід дає змогу забезпечити підвищену ефективність цієї сфери і в умовах дефіциту інвестицій та недостатності інфраструктури створити імпульс її сталого економічного зростання.

Список літератури:

1. Бондаренко М. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. *Економічний часопис XXI*. 2012. № 3–4. С. 19–22.
2. Мельниченко О., Величко Л. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 3–9.
3. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7 (172). С. 65–69.
4. Гарбера О. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 23. С. 29–31.
5. Моїсєєва Н., Пилипенко С., Омельченко Г. Диспозитиви туризму: розмаїття сенсів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. № 193. С. 139–148.

References:

1. Bondarenko M. (2012) Teoretychni zasady rozvytku indusrii turyzmu [Theoretical bases of development of the tourism industry]. *Economic Journal XXI*, vol. 3–4, pp. 19–22.
2. Melnychenko O., Velychko L. (2015) Industrija turyzmu: sutnist, skladovi, klasteri, neobhidnist derzhavnogo reguljuvannja [Tourism industry: essence, components, clusters, the need for government regulation]. *Theory and practice of public administration*, vol. 4, pp. 3–9.
3. Davydova O. (2015) Osoblyvosti zastosuvannja innovacij u rozvytok turystychnoi' galuzi Ukrainy [Features of application of innovations in development of tourist branch of Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Series "Economics")*, vol. 7 (172), pp. 65–69.
4. Garbera O. (2009) Osnovni teoretychni ta praktychni aspekty innovacijnoi dijalnosti v turystychnomu gospodarstvi Ukrainy [The main theoretical and practical aspects of innovation in the tourism industry of Ukraine]. *Investments: practice and experience*, vol. 23, pp. 29–31.
5. Mojshejeva N., Pylypenko S., Omelchenko G. (2019) Dyspozytyvy turyzmu: rozmaittja sensiv [Dispositives of tourism: a variety of meanings]. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, vol. 193, pp. 139–148.

ИННОВАЦИОННАЯ СТРУКТУРА ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО КОМПЛЕКСА И ФАКТОРЫ ЕГО РАЗВИТИЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

В статье исследована функционально-целевая структура туристско-рекреационного комплекса на региональном уровне. Теоретико-методологической основой исследования являются труды отечественных и зарубежных ученых в теории инновации и инновационной деятельности, проблем развития предпринимательской деятельности в сфере туризма, региональной экономики. С учетом существующей условности и упрощенности предложенной автором схемы структуры туристско-рекреационного комплекса можно проследить эволюцию магистральных направлений развития национального туризма и выявить в них инновационную составляющую. Выявлены основные определяющие макроэкономические факторы этой структуры, а именно наличие платежеспособного спроса; импульс развития, созданный смежными отраслями (эффект мультипликатора); инвестиции. Определены факторы, тормозящие развитие внутреннего туризма.

Ключевые слова: туризм, инновации, структура, регион, развитие, фактор.

INNOVATIVE STRUCTURE OF THE TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT AT THE REGIONAL LEVEL

The tourism industry is a complex system characterized by the multi-purpose nature of service consumption, a significant number of intersectional links, the multicomponent nature of its material and technical base and infrastructure. These features of the tourism industry determine the complexity of the structure of the innovative tourist and recreational complex of the region. The purpose of the article is to study the innovative structure of the tourist complex of the region and the factors of its development. The article investigates the functional-target structure of the tourist and recreational complex at the regional level. The theoretical and methodological basis of the study is the works of domestic and foreign scientists in the theory of innovation and innovation, problems of business development in the field of tourism, regional economy. Taking into account the existing conventionality and simplification of the scheme of the structure of the tourist and recreational complex proposed by the author, it allows to trace the evolution of the main directions of development of national tourism and to reveal in them an innovative component. The main determining macroeconomic factors of this structure are revealed: the presence of effective demand; momentum of development created by adjacent industries (multiplier effect); investments. Factors that inhibit the development of domestic tourism have been identified. Considering the role of tourism in the development of regional and national economy, we can say that this industry is currently one of the leading and most dynamic developing sectors of the economy. Due to its rapid growth, it is recognized as an economic phenomenon of the century. Tourism has a great impact on key sectors of the economy: transport, communications, construction, agriculture. Therefore, the development of a methodology for innovative development of the tourist and recreational complex of the region in a market economy is currently relevant. First, any industry must develop in the context of the overall global concept of the country's development. Currently, Ukraine has set a course for the transition from the model of energy and raw materials development to an innovative economy. Consequently, the tourism industry must meet the requirements of the modern ethane of economic development. Secondly, (from the sectoral point of view) only the innovative approach allows to provide the increased efficiency of the given sphere and in the conditions of deficit of investments and insufficiency of infrastructure to create an impulse of its steady economic growth.

Key words: tourism, innovations, structure, region, development, factor.

Франів І.А.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет «Львівська політехніка»

Franiv Ihor

Lviv Polytechnic National University

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ У ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНОГО МІСЦЯ ПРОСТОРОВОГО ОРГАНІЗУВАННЯ БІЗНЕСУ

У статті досліджено регіональний аспект під час формування ефективної системи транспортно-економічних зв'язків. Обґрунтовано критерії оптимальності для транспортно-економічних зв'язків. Визначено пріоритети розвитку транспорту та шляхи оптимізації транспортно-економічних зв'язків. Представлено найбільш характерні сфери використання різних видів транспорту. Охарактеризовано поняття регіональної неоднорідності витрат, пов'язаних із переміщенням продукції чи споживачів. Наведено чинники регіональної неоднорідності витрат, пов'язаних із переміщенням продукції до споживача чи споживача до продукції. Доведено, що ключова роль у формуванні та розширенні ринків транспортних послуг повинна відводитися державі. Представлено шляхи реформування та вдосконалення системи управління транспортом.

Ключові слова: транспортна логістика, регіональна економіка, просторове орієнтування бізнесу, розміщення продуктивних сил, територіальна відмінність транспортних витрат.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення для формування дієвих ринкових механізмів та інтеграції нашої держави у світову економіку ґрунтовних змін потребує господарський комплекс України. При цьому варто виокремити низку першочергових завдань, що заслуговують особливої уваги, зокрема: забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, удосконалення системи господарсько-економічних зв'язків та створення сприятливих умов для підвищення ефективності виробництва. Вирішенню окреслених завдань сприяє розвиток транспорту та транспортної системи. Власне, належне функціонування системи транспортно-економічних зв'язків є чи не найвагомим чинником підвищення ефективності розвитку національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці Б. Данилишин, Л. Чернюк., М. Фащевський [1, с. 70] уважають, що в методологічному плані розвиток і функціонування транспортної системи як матеріальна основа формування транспортно-економічних зв'язків може розглядатися у таких аспектах (загальнонаукових підходах): історичному – часовий розвиток системи у взаємозв'язку всіх її історичних форм; комплексному – розвиток системи як взаємозалежності її основних форм; системному – формування кількісних і якісних закономірностей розвитку транспорту як складної економічної системи; структурному – розвиток причинно-наслідкових взаємозв'язків і взаємозалежностей, що визначають структуру досліджуваного об'єкта.

Слід погодитися з дослідженнями, представленими Ю. Стадницьким та І. Комарницьким [2, с. 23–29; 3, с. 93; 4, с. 302–303]. Під час планування транспортних відносин слід обов'язково зважати на те, що, крім неоднорідності природних та економічних умов виробництва продукції, існує й неоднорідність природних та економічних умов транспортування (продукції до споживача чи споживача до продукції), тобто неоднорідність економічних та природних умов доступності місць. Подолання відстаней, наскільки б не була розвинена техніка, завжди вимагатиме певних зусиль, а отже, і витрат. Очевидно, що внаслідок різниці в географічному положенні регіонів, розвитку там комунікацій існує неоднорідність економічних та природних умов місць за їх доступністю, що впливає на конкурентоспроможність виробництва продукції.

Також варто відзначити дослідження щодо державного регулювання роботи транспорту яке, на думку Ю. Пащенко, має здійснюватися шляхом розроблення нових і перегляду законодавчих та інших нормативно-правових актів, які передбачають однакові підходи до регулювання відносин під час функціонування суб'єктів господарювання транспортно-дорожнього комплексу різних форм власності, встановлюють правові, економічні й організаційні основи діяльності транспортних підприємств, особливості їхніх взаємовідносин із користувачами транспортних послуг, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування [5, с. 69–73].

При цьому сьогодні виділяються такі основні напрями регулювання транспортної системи України [6]: вільне входження у ринки, вихід із ринків суб'єктів господарювання, що надають транспортні послуги; захист навколишнього природного середовища, зменшення викидів забруднюючих речовин та підвищення рівня екологічної безпеки транспортних засобів; розроблення правових основ транспортно-експедиційної діяльності; правове забезпечення діяльності спеціальних (вільних) економічних зон, орієнтованих на надання транспортно-експлуатаційних послуг.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити чинники, критерії оптимальності та методи транспортування продукції в комплексі пошуку шляхів вирішення проблеми просторової організації підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Транспортно-економічні зв'язки формуються в процесі виробництва та обміну в умовах виникнення торгово-економічних, фінансово-кредитних, політичних та інших відносин між окремими суб'єктами економіки (держава, регіон, підприємство, фірма, господарський комплекс, громадська організація та ін.). Водночас вигідне місце розташування та тривалість відносин між об'єктами і суб'єктами транспортно-економічних зв'язків істотно впливають на структурну організацію цих відносин. Тобто регіональний аспект є підґрунтям для формування ефективної системи транспортно-економічних зв'язків. Він також вважається визначальним для встановлення потужності, структури, шляхів розвитку та взаємодії різноманітних транспортних підгалузей. Формування певної структури транспортно-економічних зв'язків залежить від економіко-географічного положення регіону та наявності певних природно-кліматичних умов, від чисельності, складу та потреб населення регіону. Важлива роль також відводиться особливостям організації й діяльності господарського комплексу регіону. Критеріями оптимальності для транспортно-економічних зв'язків можуть виступати обсяги транспортних робіт (критерій відстані), тарифні виплати (критерій вартості перевезень), собівартість перевезень (критерій собівартості експлуатаційних витрат), термін перевезення вантажів (критерій затрат часу) та ін.

В аналізі ефективності роботи тих чи інших видів транспорту основну увагу зосереджують на перевезеннях між пунктами відправлення і призначення. Однак із позиції організації перевезень доцільно аналізувати весь процес перевезення у цілому. З погляду задоволення суспільних інтересів варто досліджувати не лише перевезення, а й соціальне значення останніх.

Узагальнюючи наявні розробки стосовно сучасного стану та перспектив розвитку транспорту, його підгалузей, можна стверджувати, що під час встановлення пріоритетів його розвитку слід відштовхуватися від наявних тенденцій розвитку галузі за одночасного врахування регіонального аспекту в усіх сферах його діяльності (управлінській, фінансовій, інвестицій-

ній, ринковій, інфраструктурній, техніко-технологічній, зовнішньоекономічній тощо). Транспорт повинен забезпечувати оптимальні умови відтворення на території країни та її регіонів. Оскільки розвиток транспортних галузей прямо пов'язаний передусім із господарською діяльністю регіонів, їх соціальним розвитком, то механізм їхньої взаємодії повинен базуватися на принципах взаємовигідної діяльності.

Виходячи з основної функції транспорту і доцільності оптимізації транспортно-економічних зв'язків у системі продуктивних сил, що визначається як забезпечення соціально-економічної ефективності розвитку країни та її регіональних систем, пріоритетами його розвитку можуть бути визначені такі положення: 1) Взаємозв'язок усіх видів транспорту в єдиній транспортній системі з метою найбільш повного та ефективного використання їхнього потенціалу. 2) Розвиток сучасної та ефективної транспортної інфраструктури, яка б забезпечила прискорення руху вантажів та пасажирів, зниження рівня транспортних витрат. Вирішення цього завдання дасть змогу забезпечити стабільне економічне зростання та соціальний розвиток у країні, більш тісний взаємозв'язок між регіонами, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників, зростання інноваційно-інвестиційної та ділової активності. 3) Підвищення доступності транспортних послуг, що сприятиме ліквідації обмежень у розвитку регіональних господарських систем, забезпечить повне задоволення їх усе зростаючих потреб у перевезеннях через зростання пропускних та провізних потужностей, підвищить соціальну значимість галузі. 4) Підвищення ефективності використання транзитного потенціалу, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності національної транспортної системи, активізує процес формування транспортної інфраструктури відповідно до світових стандартів, сприятиме інтеграції країни у світове співтовариство, розширить можливості міжнародної співпраці її регіонів і, як результат, зростання доходів країни. 5) Активізація ринкових механізмів у діяльності транспорту через формування дієвого ринку транспортних послуг. Вирішення цього завдання дасть змогу оптимізувати фінансові потоки в галузі, забезпечить ефективну ринкову співпрацю транспортних галузей із регіонами.

Як одна із базових галузей господарських комплексів транспорт створює умови для ефективного розвитку продуктивних сил суспільства. За таких обставин подальше піднесення транспортної системи стає важливим завданням, від вирішення якого залежать економічний і соціальний розвиток регіонів, їх інтеграція у світове співтовариство.

Отже, рівень розвитку і розміщення продуктивних сил є результатом частково або повністю реалізованих можливостей, які надаються транспортом, оскільки межі їх просторової взаємодії лімітовані наявними можливостями транспортної інфраструктури. З іншого боку, вона є не чим іншим, як додатковою потенцій-

ною можливістю соціально-економічних систем для їх матеріально-енергетичної взаємодії.

Наявність у певному регіоні розвинутої транспортної системи, аналогічно відстані переміщення відображаються у регіональній диференціації витрат, пов'язаних із переміщеннями. Сьогодні розвиток транспорту не лише відкрив нові можливості для перевезень, а й спричинив, на перший погляд, неймовірні явища. Зокрема, нерідко трапляються випадки, коли витрати на перевезення певного виду товару на короткі відстані значно перевищують аналогічні витрати на далекі відстані. Переважно таке явище спричинене використанням сучасних видів транспорту, які в силу тих чи інших причин недоцільно або неможливо адаптувати до близьких перевезень. Наприклад, не всюди економічно доцільно використовувати транспортну авіацію або будувати дорогі автостради чи залізниці. Варто також зауважити, що не завжди й використання сучасних видів транспорту може забезпечити бажану рентабельність. Цілком імовірним є те, що деякі регіони держави з добре розвинутою транспортною системою і наявністю всіх видів транспорту залишатимуться відносно ізольованими, оскільки економічно недоцільним буде запроваджувати туди, наприклад, залізницю чи дорогу автостраду.

Умови доступності місць і витрати, пов'язані з переміщенням, прямо залежать від наявних там комунікацій і, відповідно, можливості використовувати найбільш ефективні види транспорту. Адже відомо, що ефективність використання різних видів транспорту суттєво відрізняється. Досвід планування та здійснення вантажних перевезень дає змогу вказати на найбільш характерні сфери використання різних видів транспорту. При цьому прийнято умовно вважати відстані до 100 км короткими, від 100 до 500 км – середніми й більше 500 км – довгими. Так, залізничний транспорт має використовуватися переважно на середні та далекі відстані. У його сферу мають включатися перевезення вантажів за наявності в пунктах відправлення та призначення під'їзних залізничних шляхів. Автомобілі доцільно використовувати на короткі відстані, а для перевезення цінних, термінових, вантажів, які швидко псуються, – і на середні відстані. Основна сфера застосування цього виду транспорту – це внутрішньоміські, районні та виробничі перевезення, а також перевезення між підприємствами магістрального транспорту та підприємствами – власниками вантажів. Морський транспорт доцільно використовувати у зовнішньоторговельних і каботажних перевезеннях масових та великогабаритних вантажів. Річковий транспорт рекомендується використовувати на середні та далекі відстані в районах тяжіння вантажних перевезень до річкових шляхів. Цей вид транспорту може використовуватися в напрямках, де залізниці мають обмежені перевізні спроможності і де його використання під час перевезення масових вантажів дає кращі порівняно з іншими видами транспорту економічні показники. Повітряний

транспорт необхідно використовувати переважно на далекі відстані для перевезення дорогих і термінових вантажів, економічний ефект швидкої доставки яких надзвичайно великий, а також на середні та далекі відстані для перевезення вантажів у бездорожніх і віддалених районах, де їх доставка практично неможлива або пов'язана з великими труднощами чи величезними витратами коштів на спорудження об'єктів транспортної інфраструктури. Трубопровідний транспорт як магістральний використовується тепер для доставки нафтопродуктів і природного газу від місць видобутку та переробки до великих промислових центрів. Таким чином, для значних за обсягом та далеким перевезень вигідніше використовувати морський, залізничний і річковий транспорт, а на коротких відстанях – автомобільний.

Наведені рекомендації щодо доцільного використання різних видів транспорту не виключають випадків, коли деякі з них можуть у якихось конкретних умовах виявитися більш ефективними в рекомендованій сфері іншого виду транспорту.

На залізничному, річковому та морському видах транспорту величина собівартості стрімко знижується зі збільшенням відстані перевезення, що зумовлено низькими витратами на операцію руху. Так, за зростання віддалі з 10 до 100 км собівартість зменшується у 10 разів на морському транспорті й у 8–9 разів – на залізничному та річковому, а за віддалі 1000 км – у 100 та 33–50 разів відповідно. На автомобільному транспорті зниження собівартості зі збільшенням відстані перевезення незначне, й за зростання відстані з 10 до 100 км вона скорочується практично лише в два рази, а потім майже не змінюється. За великих відстаней перевезення на залізничному, річковому та морському видах транспорту величина собівартості є незначною, оскільки витрати на початково-кінцеві операції розподіляються на велику кількість тонно-кілометрів. На автомобільному транспорті, навпаки, витрати на початково-кінцеві операції за великих відстаней уже суттєво не впливають на собівартість через значні витрати на операцію руху [2, с. 20–35].

Очевидно, що місця, де можливий широкий вибір виду транспорту, матимуть переваги порівняно з місцями, де вибір виду транспорту обмежений. Це є важливим чинником формування регіональної неоднорідності витрат, пов'язаних із переміщенням продукції чи споживачів.

Регіональна неоднорідність витрат, пов'язаних із переміщенням (продукції до споживача чи споживача до продукції), є похідною від трьох чинників: відстані, тарифу на переміщення продукту з відповідного місця до споживача чи споживача до відповідного місця та виплат, пов'язаних з експортом продукту.

Висновки. Безперечно, подальший розвиток транспортної галузі неможливий без реформування та вдосконалення системи управління транспортом, яке передбачатиме зміну форми власності та переходу на нові організаційні форми управління, впрова-

дження інноваційних виробничих та інформаційних технологій, приведення виробничих структур транспортної галузі у відповідність до необхідних обсягів перевезень.

У будь-якому разі ключова роль у формуванні та розширенні ринків транспортних послуг повинна відводитися державі, яка через механізми реалізації пев-

них програм розвитку транспорту та системи транспортно-експедиційного обслуговування, застосування заходів державного регулювання діяльності транспортних підприємств, контролю над дотриманням стандартів якості транспортних послуг сприятиме задоволенню потреб пересічного споживача та створенню сприятливих умов для залучення інвесторів.

Список літератури:

1. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б.М. Данилишин та ін. Вінниця : Книга-Вега, 2007. 572 с.
2. Просторова організація економіки: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / Ю.І. Стадницький та ін. Хмельницький : ПП Цюпак А.А., 2011. 312 с.
3. Стадницький Ю.І., Комарницький І.М. Просторова організація соціально-економічного розвитку. Хмельницький : ХНУ, 2009. 186 с.
4. Стадницький Ю.І., Комарницький І.М., Товкан О.Е. Просторологія. Львів : Априорі, 2010. 424 с.
5. Пашенко Ю.Є. Розвиток та розміщення транспортно-дорожнього комплексу України : монографія / за ред. С.І. Доргунцова. Київ : Наук. світ, 2003. 467 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції реформування транспортного сектору економіки» № 1684 від 9 листопада 2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-2000-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2020).

References:

1. Danylyshyn B.M., Chernyuk L.H., Fashchevs'kyu M.I., ta in. (2007). Prostorova orhanizatsiya produktyvnykh syl Ukrayiny: mezo- ta mikroregional'nyy riven'. [Spatial organization of productive forces of Ukraine: meso- and micro-regional level]. Vinnytsia: Kniga-Vega, 572 p. (in Ukrainian)
2. Stadnyts'kyu YU.I., Komarnyts'kyu I.M., Koval' L.M., ta in. (2011). Prostorova orhanizatsiya ekonomiky: mynule, suchasne, maybutnye. [Spatial organization of the economy: past, present, future.] Monohrafiya. Khmel'nyts'kyu: Vydavets' PP Tsyupak A.A., 312 p. (in Ukrainian)
3. Stadnyts'kyu YU.I., Komarnyts'kyu I.M. (2009). Prostorova orhanizatsiya sotsial'no – ekonomichnoho rozvytku [Spatial organization of socio – economic development]. Khmel'nyts'kyu: KHNU, 186 p. (in Ukrainian)
4. Stadnyts'kyu YU.I., Komarnyts'kyu I.M., Tovkan O.E. (2010). Prostorolohiya [Prostology]. L'viv: Apriori, 424 p. (in Ukrainian)
5. Pashchenko YU.YE. (2003). Rozvytok ta rozmishchennya transportno-dorozhn'oho kompleksu Ukrayiny [Development and location of the transport and road complex of Ukraine]: Monohrafiya / za red. S.I. Dorhuntsova. Kyiv: Nauk.svit, 467 p. (in Ukrainian)
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro zatverdzhennya Kontseptsyi reformuvannya transportnoho sektoru ekonomiky" [On approval of the Concept of reforming the transport sector of the economy]. № 1684 vid 9 lystopada 2000 r. [Elektronnyy resurs]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-2000-%D0%BF> (in Ukrainian). (accessed 01.05.2020)

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ В ПОИСКЕ ОПТИМАЛЬНОГО МЕСТА ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ БИЗНЕСА

В статье исследован региональный аспект при формировании эффективной системы транспортно-экономических связей. Обоснованы критерии оптимальности для транспортно-экономических связей. Определены приоритеты развития транспорта и пути оптимизации транспортно-экономических связей. Представлены наиболее характерные сферы использования различных видов транспорта. Охарактеризованы понятия региональной неоднородности расходов, связанных с перемещением продукции или потребителей. Приведены факторы региональной неоднородности расходов, связанных с перемещением продукции к потребителю или потребителя к продукции. Доказано, что ключевая роль в формировании и расширении рынков транспортных услуг должна отводиться государству. Представлены пути реформирования и совершенствования системы управления транспортом.

Ключевые слова: транспортная логистика, региональная экономика, пространственное ориентирование бизнеса, размещение производственных сил, территориальное отличие транспортных расходов.

ROLE OF TRANSPORT LOGISTICS IN SEARCHING THE OPTIMAL PLACE OF SPATIAL ORGANIZATION OF BUSINESS ACTIVITY

In article characterized that transport and economic relations are formed in the process of production and exchange in the conditions of trade and economic, financial and credit, political and other relations between individual economic entities. It is proved that the regional aspect is the basis for the formation of an effective system of transport and economic relations. In particular, it is also crucial for establishing the capacity, structure, ways of development and interaction of various transport subsectors. Substantiated criteria of optimality for transport and economic relations, which consist of the criterion of distance, the criterion of the cost of transportation, the criterion of the cost of operating costs, the criterion of time costs. It is proved that the level of development and location of productive forces is the result of partially or fully realized opportunities provided by transport, as the limits of their spatial interaction are limited by the available capabilities of transport infrastructure. The most typical areas of use of different types of transport are presented. The concept of regional heterogeneity of costs associated with the movement of products or consumers is described. It is substantiated that the regional heterogeneity of costs associated with the movement (products to the consumer or consumer to products) is derived from three factors – distance, tariff for moving the product from the appropriate place to the consumer or consumer to the appropriate place and payments related with product export. It is proved that the key role in the formation and expansion of transport services markets should be assigned to the state, which through the mechanisms of implementation of certain programs of transport development and forwarding services, application of measures of state regulation of transport enterprises, control over quality standards of transport services, consumer and creating favorable conditions for attracting investors. Ways of reforming and improving the transport management system are presented, which will include changing the form of ownership and transition to new organizational forms of management, introduction of innovative production and information technologies, bringing the production structures of the transport sector in line with the required traffic.

Key words: *transport logistics, regional economy, spatial location of business, location of productive forces, territorial difference of transport costs.*

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-41>

УДК 338.2:336.22

Височина А.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет

Лугова Д.А.

магістрантка,
Сумський державний університет

Vysochyna Alina, Luhova Dariia

Sumy State University

АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У КОНТЕКСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ЇЇ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано та систематизовано емпіричні дослідження щодо виявлення найбільш значущих факторів впливу на результативні показники розвитку туристичної сфери. За результатами аналізу було сформовано набір потенційних релевантних факторів. У роботі було ідентифіковано силу та напрям їхнього впливу на надходження від туризму з використанням регресійного аналізу на панельних даних на вибірці з таких країн, як Болгарія, Австрія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Чеська Республіка, Греція та Україна за 2008–2019 рр. Результати регресійного аналізу дали змогу підтвердити гіпотезу про релевантність впливу податкових факторів на розвиток туризму. З урахуванням емпіричних результатів, а також аналізу світового досвіду було розроблено пропозиції щодо удосконалення вітчизняної системи оподаткування підприємств туристичної сфери.

Ключові слова: туризм, надходження від туризму, туристичний збір, регресійний аналіз, панельні дані.

Постановка проблеми. Готельна індустрія та туризм є важливими сферами, що сприяють посиленню конкурентоспроможності багатьох країн світу. Зокрема, за даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей (World Travel & Tourism Council) [1], ця сфера у 2019 р. забезпечувала близько 10,3% світового ВВП, тоді як у деяких країнах податкові надходження від туризму значно перевищують цей рівень.

Слід зазначити, що Україна, маючи величезний потенціал (зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітний рельєф), суттєво відстає від світових лідерів. Зокрема, частка туристичної галузі у структурі ВВП України за 2019 р. становила 5,9%, тоді як, наприклад, в Іспанії – 6,8%, Австрії – 8%, Хорватії – 8,5% [1]. Емпіричні та аналітичні дослідження засвідчують, що на розвиток туристичної сфери впливає низка соціальних, економічних, екологічних та інституційних факторів, проте однією з ключових детермінант є оподаткування підприємств цього сектору національного господарства. Релевантність впливу податкової політики пояснюється тим, що завдяки відносній еластичності вимог легко змінюється

поведінка гостей, тобто зміна елементів оподаткування викликає доволі швидко реакцію як від суб'єктів господарювання, що функціонують у цій сфері, так і від їхніх клієнтів. Таким чином, дослідження загально-економічних та фіскальних передумов розвитку та удосконалення сфери туризму в Україні визначає актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань визначення детермінант розвитку туристичної сфери загалом та впливу податкових факторів зокрема присвячено роботи низки вітчизняних та закордонних науковців.

Так, моделювання на основі статистичних даних для п'яти країн регіону Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва показало, що збільшення податкової ставки на 1% приводить до зменшення питомої ваги подорожей і туризму у ВВП в середньому на 56,7 млн дол. США через скорочення кількості відвідувачів [2].

Водночас дослідження, у якому було проаналізовано вплив зниження ставки ПДВ на пов'язані з туризмом товари та послуги в Ірландії, дало змогу вста-

новити, що така реформа сприяла зростанню ділової активності та зайнятості у цій галузі. зниження ставки ПДВ з 13,5% до 9% збільшило ділову активність у галузі на 16% (порівняно з періодом за 12 місяців до введення зниженої ставки ПДВ) та стимулювало зростання зайнятості приблизно на 10 000 місць [3].

Науковці також відзначають, що фіскальна ефективність податків, що справляються з підприємств сфери туризму, значною мірою залежить від дотримання принципу справедливості та цільового спрямування податкових надходжень. Так, Рінальді [4] відзначає, що система туристичних податків повинна базуватися на справедливості, ефективності, стабільності, простоті та економічності. Чунг, Кайл, Петрик та Абшер [5] відзначають, що справедливість оподаткування відіграє вирішальну роль у прийнятті туристами податку. Крім того, Таварес [6] і Літвін, Кроттс, Блеквелл і Стилльс [7] відзначають, що готовність суб'єктів туристичного бізнесу платити податок значно залежить від транспарентності використання податкових надходжень. Аналогічно Цетин та ін. [8] довели, що туристи готові платити за інвестиції, які можуть принести користь їхньому досвіду, зробивши висновок, що податкові надходження повинні бути спрямовані насамперед на розвиток туристичної інфраструктури, а також підвищення привабливості місць подорожування [9].

Таким чином, огляд літературних джерел дав змогу виявити, що оподаткування туристичної галузі є необхідним, оскільки виступає джерелом наповнення бюджету країн чи міста. Водночас було встановлено, на ключовими фіскальними важелями розвитку підприємств сфери туризму є туристичний збір, податок на додану вартість та податок на прибуток підприємств. Однак більшість проаналізованих досліджень фокусують увагу переважно на теоретико-концептуальних засадах механізму оподаткування підприємств туристичної сфери, тоді як практично відсутні кількісні емпіричні дослідження у цьому напрямку, що вимагає подальшого доопрацювання та обґрунтує актуальність статті.

Постановка завдання. Метою статті є ідентифікація найбільш впливових факторів впливу на надходження від туризму та розроблення пропозицій щодо

удосконалення вітчизняної практики оподаткування підприємств туристичної сфери з урахуванням виявлених закономірностей і передового світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Базуючись на аналізі літературних джерел, було висунуто гіпотезу, що на чисті міжнародні надходження від туризму (різниця між міжнародними туристичними надходженнями та витратами) впливають такі фактори, як:

- інфляція, дефлятор ВВП (%);
- ВВП на душу населення (дол. США);
- податки з доходу, прибутку та приросту капіталу (% від доходу);
- податок на додану вартість (% від доходу);
- податок на прибуток (% від доходу);
- єдиний соціальний внесок (% від доходу);
- податок на доходи фізичних осіб (% від доходу).

Для перевірки гіпотези щодо впливу факторів на надходження від туризму було вибрано 8 країн, таких як Болгарія, Австрія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Чеська Республіка, Греція та Україна. Часовий горизонт дослідження – 2008–2019 рр. Інформаційну основу дослідження становлять статистичні дані, сформовані з колекції World Development Indicators групи Світового Банку [10].

Перш ніж перейти до безпосереднього регресійного аналізу, доцільно перевірити факторні змінні на мультиколінеарність. Усунення мультиколінеарності є обов'язковим етапом моделювання, оскільки ігнорування цієї проблеми може призвести до викривлення фінальних результатів. Реалізація цього завдання передбачає здійснення кореляційного аналізу на основі використання інструментарію програмного продукту Stata. Отримані результати наведені у таблиці 1.

Проаналізувавши ці результати, можемо зробити висновок, що всі фактори мають показники в межах низької та середньої кореляції за шкалою Чеддока, що свідчить про відсутність проблеми мультиколінеарності.

Наступним етапом дослідження є здійснення регресійного аналізу, що дає змогу визначити, які фактори мають найбільший вплив на результативну змінну, а також встановити силу та характер такого взаємозв'язку. Для проведення регресійного аналізу

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) tour	1.000							
(2) inflat	-0.033	1.000						
(3) gdp	-0.367	-0.406	1.000					
(4) taxrate	-0.194	-0.262	0.842	1.000				
(5) vat	0.396	-0.163	-0.289	-0.168	1.000			
(6) corptax	-0.374	-0.087	0.666	0.825	-0.185	1.000		
(7) socialtax	0.240	0.442	-0.456	-0.355	0.039	-0.023	1.000	
(8) taxinc	0.217	-0.297	0.677	0.699	-0.096	0.327	-0.454	1.000

Примітки: tour – чисті міжнародні надходження від туризму (млн дол. США); inflat – інфляція, дефлятор ВВП (%); gdp – ВВП на душу населення (дол. США); taxrate – податок на доходи фізичних осіб (% від доходу); vat – податок на додану вартість (% від доходу); corptax – податок на прибуток (% від доходу); socialtax – єдиний соціальний внесок (% від доходу); taxinc – податки з доходу, прибутку та приросту капіталу (% від доходу).

використовуємо команду «xtreg» програмного продукту Stata. Однак, перш ніж переходити безпосередньо до реалізації регресійного аналізу, необхідно встановити специфікацію регресійної моделі – з фіксованими чи випадковими ефектами.

Одним із побічних ефектів моделей з фіксованими ефектами є те, що вони не можуть бути використані для дослідження причин інваріантності часу залежних змінних. По суті моделі з фіксованими ефектами розроблені для вивчення причин змін усередині вибірки у розрізі конкретного об'єкта спостереження.

Сильними сторонами моделі з випадковими ефектами є те, що, на відміну від моделі з фіксованими ефектами, варіація між групами (країнами) вважається випадковою і не корельованою з пояснювальними або незалежними змінними, включеними до моделі. Проведений тест Хаусмана довів, що для нашої вибірки характерна модель із випадковими ефектами. Результати моделювання наведено в таблиці 2.

На основі проведеного регресійного аналізу можна відзначити, що коефіцієнт детермінації «within», що належить до регресії всередині груп (країн), становить 3,2%, «between» – між країнами – 87,3%. Натомість загальний коефіцієнт детермінації дорівнює 0,711, що свідчить про те, що сім незалежних змінних, включених до моделі, здатні пояснити 71,1% варіації залежної змінної.

Крім того, за результатами моделювання можна зробити такі висновки. За збільшення інфляції в країні на 1% чисті міжнародні надходження від туризму зменшуються на 556 млн дол. США на довірчому інтервалі 99%, оскільки туристи схильні не вибирати країну з високою інфляцією для своєї подорожі, бо це збільшує їхні особисті витрати. Високий показник ВВП на душу населення, навпаки, збільшує цікавість туристів до країни, бо зазвичай високий рівень ВВП мають добре розвинуті країни. Це твердження доводить і регресійний аналіз: за збільшення ВВП на душу населення на 1000 дол. США надходження від туризму зростають на 808 тис. дол. США.

Крім того, за збільшення податку з доходу, прибутку та приросту капіталу на 1% чисті надходження від туризму

збільшуються на 2587 млн дол. США на 99% довірчому інтервалі. Натомість зростання податку на доходи фізичних осіб на 1% приводить до збільшення чистих надходжень від туризму на 449 млн дол. США. Це зумовлено тим, що за збільшення податку на доходи у фізичних осіб державний бюджет буде поповнюватися надходженнями зі створених робочих місць сферою туризму.

Також можна спостерігати збільшення туристичних надходжень на 1272 млн дол. США за умови підвищення ставки податку на додану вартість на 1%. Така ситуація пояснюється тим, що під час купівлі товарів та послуг туристи сплачують більше непрямого податку. Схожий тренд спостерігається і за єдиним соціальним внеском: за збільшення ставки на 1% до країни надходить на 869 млн дол. США більше надходжень від туризму за рахунок створення нових робочих місць, за якими роботодавці зобов'язані сплачувати ЄСВ.

Таким чином, узагальнюючи отримані емпіричні результати, можна зауважити, що податки мають важливе значення у розвитку сфери туризму, що визначає необхідність реформування вітчизняної системи оподаткування з урахуванням передового світового досвіду.

У цьому контексті варто зазначити, що оподаткування сфери туризму в Україні головною мірою представлено туристичним збором, законодавча регламентація податково-правового механізму якого набула масштабної трансформації наприкінці 2018 р. Однак реалізовані зміни та доповнення до ст. 268 Податкового кодексу України не виправили ситуацію кардинальним чином, а проблемами законодавчого регулювання туристичного збору залишаються і потребують невідкладного вирішення.

Зокрема, змін зазнали ставка та база справляння податку. Першою і важливою зміною стала зміна бази оподаткування: з вартості проживання вона була змінена до мінімальної заробітної плати. Така кардинальна трансформація насамперед вплинула на економтуризм, оскільки всі туристи, незалежно від вартості проживання, мають сплачувати однаковий збір. Нині туристичний збір становить до 0,5% від розміру мінімальної заробітної плати для внутрішнього туризму та

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу щодо виявлення впливу податкових факторів на надходження від туризму серед досліджуваних країн за 2008–2019 рр.

Tour	Coef,	St,Err,	t-value	p-value
inflat	-556,278	175,983	-3,16	0.002
gdp	0,808	0,136	5,95	0.000
taxrate	449,850	200,195	2,25	0.025
vat	1272,445	453,722	2,80	0.005
corptax	-1101,445	369,886	-2,98	0.003
socialtax	869,018	146,558	5,93	0.000
taxinc	2587,306	369,002	7,01	0.000
Overall r-squared		0,711	Number of obs	96,000
R-squared within		0,032	R-squared between	0,873

Примітки: tour – чисті міжнародні надходження від туризму (млн дол. США); inflat – інфляція, дефлятор ВВП (%); gdp – ВВП на душу населення (дол. США); taxrate – податок на доходи фізичних осіб (% від доходу); vat – податок на додану вартість (% від доходу); corptax – податок на прибуток (% від доходу); socialtax – єдиний соціальний внесок (% від доходу); taxinc – податки з доходу, прибутку та приросту капіталу (% від доходу).

до 5% – для в'їзного туризму. Таким чином, у грошовому вимірі збір також зріс. При цьому для заможних готелів сума збору, навпаки, знизиться у відсотковому вираженні. Таке відхилення та диспропорція у ціноутворенні призведе до знищення або «переходу в тінь» саме економ-готелів.

Крім того, було запропоновано розмежування сплати збору для громадян-резидентів та іноземців, що також характеризує Україну не найкращим чином. Спираючись на аналіз закордонного досвіду справляння туристичного збору, можна відзначити, що країни Європи встановлюють ставку залежно від вартості проживання, не розділяючи туристів на резидентів та іноземців. Фактично для іноземного туриста, який вирішив відвідати Україну, ціна перебування може зрости на 50–80%. Водночас внутрішні туристи, які виїжджають у відрядження, як і раніше, звільняються від сплати туристичного збору, а іноземці у відрядженні повинні платити, хоча до цього не платили. Таким чином, можна визнати описані нововведення негативними.

Враховуючи виявлені недоліки, було розроблено рекомендації щодо вдосконалення оподаткування туристичної сфери в Україні з урахуванням закордонного досвіду, які наведено у таблиці 3.

Запропоновані новації базуються на досвіді європейських країн, що більш розвинуті в економічній та туристичній сфері. Розроблені пропозиції сприятимуть залученню інвестицій до сфери туризму України, що дасть змогу вивести його на новий рівень, що допоможе поліпшити макроекономічні показники. Зменшення податкового навантаження дасть змогу вкладати вивільнені кошти в розвиток туризму та покращувати якість туристичної інфраструктури.

Зниження ставки ПДВ та податку на прибуток для туристичних підприємств знизить податковий тягар із туристичного бізнесу і дасть змогу тим самим знизити ціни для подорожуючих. Також така політика спрямо-

вана на заохочування інвесторів вкладати кошти саме в український туризм, що було реалізовано у країнах-сусідах, таких як: Болгарія, Чеська Республіка, Німеччина, Греція, Польща, Хорватія.

Основні запропоновані зміни стосуються туристичного збору та системи його сплати. На нашу думку, ставка та база справляння повинна бути змінена і наближена до системи країн Європи. Туристичний збір повинен справлятися від вартості проживання, а не від мінімальної заробітної плати. Також ставка не повинна варіюватися для громадян України та іноземців, оскільки це є дискримінаційною політикою.

Не менш важливим є цільове спрямування зібраних коштів. Надходження від туристичного збору повинні йти на покращення якості туризму в країні, така політика широко поширена в таких країнах, як Франція, Болгарія, Італія та Німеччина, що ще раз доводить її ефективність.

Висновки. За результатами проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що на надходження від туризму мають вплив багато соціально-економічних факторів. Зокрема, на вибір країни для туризму впливають такі фактори, як ріст інфляції та ВВП. Також доведено, що такі податки, як податки з доходу, прибутку та приросту капіталу (% від доходу), податок на доходи фізичних осіб (% від доходу), податок на додану вартість та єдиний соціальний внесок, мають істотний вплив на розвиток сфери туризму.

На основі аналізу практики оподаткування підприємств сфери туризму у європейських країнах було запропоновано низку удосконалень для покращення якості та ефективності туристичної сфери в Україні. Зокрема, пропозиції стосуються зміни бази та ставок сплавлення туристичного збору, а також ліквідації розмежування на внутрішніх та зовнішніх туристів. Не менш важливим є запровадження низки податкових пільг для розвитку туризму в країні та цільове направлення отриманих коштів на розвиток туристичної галузі.

Таблиця 3

Пропозиції щодо удосконалення системи оподаткування туристичної сфери в Україні

Сфера удосконалення	Пропозиція	Перелік країн, досвід яких використаний
Ставка ПДВ для туристично-орієнтованих підприємств	Знизити поступово ставку з 20% до 9% (щороку зменшуючи на 1%)	Болгарія, Чеська Республіка, Німеччина, Греція
Платники туристичного збору	Прибрати розмежування на зовнішній та внутрішній туризм	Австрія, Франція, Італія
База справляння податку	Змінити базу справляння з мінімальної заробітної плати на відсоток від вартості проживання в готелі, що встановлюється у розрахунку на одну особу за ніч, залежно від кількості зірок у готелі	Греція, Угорщина, Литва, Німеччина, Польща, Португалія
Ставка справляння туристичного збору	Встановити від 3 до 6% ставки від вартості номеру, на розсуд органів місцевого самоврядування	Німеччина, Нідерланди, Угорщина
Цільове спрямування	Зібрані кошти від туристичного збору повинні йти повною мірою на покращення туристичної інфраструктури та якості туризму в Україні, за результатами використання яких щорічно мають публікуватися детальні звіти.	Франція, Болгарія, Німеччина, Італія
Ставка податку на прибуток для туристичних підприємств	Знизити поступово ставку податку на прибуток з 18% до 10% для туристичних підприємств (щороку зменшуючи на 1%)	Польща, Хорватія

Список літератури:

1. Офіційний сайт Всесвітньої ради з туризму та подорожей. URL: <https://wttc.org/en-gb/> (дата звернення: 10.03.2020).
2. Intelligent taxation white paper. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/policy-research/2018/intelligent-taxation-white-paper.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).
3. The Impact of Taxes on the Competitiveness of European Tourism. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/130660/The%20Impact%20of%20Taxes%20on%20the%20Competitiveness%20of%20European%20tourism.pdf> (дата звернення: 15.03.2020).
4. Rinaldi A. Externalities and tourist tax: Evidence from Italy. URL: https://www.researchgate.net/publication/316475495_EXTERNALITIES_AND_TOURIST_TAX_Evidence_from_Italy (дата звернення: 15.03.2020).
5. Chung J.Y., Kyle G. T., Petrick J.F., & Absher J. D. Fairness of prices, user fee policy and willingness to pay among visitors to a national forest. URL: <https://www.fs.usda.gov/treesearch/pubs/37887> (дата звернення: 15.03.2020).
6. Tavares K. Trends in taxation on tourism services & products. URL: <http://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/handle/10214/2578> (дата звернення: 15.03.2020).
7. Litvin S.W., Crotts J.C., Blackwell C., & Styles A. K. Expenditures of accommodations tax revenue: A South Carolina study. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287506291597> (дата звернення: 15.03.2020).
8. Cetin G., Alrawadieh Z., Dincer M.Z., Dincer F.I., & Ioannides D. Willingness to pay for tourist tax in destinations: Empirical evidence from Istanbul. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/5/2/21> (дата звернення: 15.03.2020).
9. Simpson D. How do tourism taxes affect demand? URL: <https://www.cabi.org/leisuretourism/news/17826> (дата звернення: 15.03.2020).
10. The World Bank DataBank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (дата звернення: 10.03.2020).

References:

1. World Travel & Tourism Council. Available at: <https://wttc.org/en-gb/> (accessed: 10 March 2020).
2. Intelligent taxation white paper. Available at: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/policy-research/2018/intelligent-taxation-white-paper.pdf> (accessed: 10 March 2020).
3. The Impact of Taxes on the Competitiveness of European Tourism. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/130660/The%20Impact%20of%20Taxes%20on%20the%20Competitiveness%20of%20European%20tourism.pdf> (accessed: 15 March 2020).
4. Rinaldi, A. (2014). Externalities and tourist tax: Evidence from Italy. Available at: https://www.researchgate.net/publication/316475495_EXTERNALITIES_AND_TOURIST_TAX_Evidence_from_Italy (accessed: 15 March 2020).
5. Chung, J.Y., Kyle, G.T., Petrick, J.F., & Absher, J.D. (2013). Fairness of prices, user fee policy and willingness to pay among visitors to a national forest. Available at: <https://www.fs.usda.gov/treesearch/pubs/37887> (accessed: 15 March 2020).
6. Tavares, K. (2011). Trends in taxation on tourism services & products. Available at: <http://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/handle/10214/2578> (accessed: 15 March 2020).
7. Litvin, S.W., Crotts, J.C., Blackwell, C., & Styles, A.K. (2006). Expenditures of accommodations tax revenue: A South Carolina study. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287506291597> (accessed: 15 March 2020).
8. Cetin, G., Alrawadieh, Z., Dincer, M.Z., Dincer, F.I., & Ioannides, D. (2017). Willingness to pay for tourist tax in destinations: Empirical evidence from Istanbul. Available at: <https://www.mdpi.com/2227-7099/5/2/21> (accessed: 15 March 2020).
9. Simpson, D. (2008). How do tourism taxes affect demand? Available at: <https://www.cabi.org/leisuretourism/news/17826> (accessed: 15 March 2020).
10. The World Bank DataBank. Available at: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (accessed: 15 March 2020).

**АНАЛИЗ ДЕТЕРМИНАНТ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ
В КОНТЕКСТЕ ОПТИМИЗАЦИИ ЕЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ**

В статье проанализированы и систематизированы эмпирические исследования по выявлению наиболее значимых факторов влияния на результативные показатели развития туристической сферы. По результатам анализа был сформирован набор потенциальных релевантных факторов. В работе была идентифицирована сила и направление их влияния на поступления от туризма с использованием регрессионного анализа на панельных данных на выборке из таких стран, как Болгария, Австрия, Германия, Венгрия, Латвия, Чехия, Греция и Украина за 2008–2019 гг. Результаты регрессионного анализа позволили подтвердить гипотезу о релевантности влияния налоговых факторов на развитие туризма. С учетом эмпирических результатов, а также анализа мирового опыта были разработаны предложения по совершенствованию отечественной системы налогообложения предприятий туристической сферы.

Ключевые слова: туризм, поступления от туризма, туристический сбор, регрессионный анализ, панельные данные.

ANALYSIS DETERMINANT OF TOURIST DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF OPTIMIZATION OF ITS TAXATION IN UKRAINE

Today share of world tourism are equal to or even higher than export of oil, food, or car production. It forms more than 10% of the world gross domestic product. Analysis of the existed research results related to the topic allows identifying that a number of social, economic, and institutional factors influences the efficiency of tourism enterprises, but taxation processes play a special role. Namely, collection of a tourist tax in European countries comes from the cost of living, which is fairer for tourists. In addition, a number of studies have shown that with an increase in the rate of value-added tax and corporate income tax, the number of visitors decrease. Based on the results of the analysis, a set of potentially relevant factors influencing tourism key performance indicators was formed. The paper identified the strength and direction of their impact on net tourism revenues (difference between inflows and outflows of revenues from tourism) using panel data regression analysis for a sample of countries such as Bulgaria, Austria, Germany, Hungary, Latvia, the Czech Republic, Greece and Ukraine for 2008–2019. This task was realized using Stata software. In order to test the hypothesis it was chosen net international income from tourism as the dependent variable, while inflation (deflator of GDP), GDP per capita, value-added tax payments to total revenue ratio, corporate income tax payments to total revenue ratio, social contribution payments to total revenue ratio, and personal income tax payments to total revenue ratio were chosen as independent variables. Panel data regression analysis allowed confirming the hypothesis about the relevance of the impact of tax factors on tourism development. Taking into account the empirical results, as well as the analysis of world experience, proposals were developed to improve the domestic system of taxation of tourism enterprises. The developed proposals are aimed at improving the taxation system in Ukraine and the development of the domestic tourism business. It is proposed to change the rate and base of tourist fee collection in accordance with the experience of European countries. It is also important to introduce a number of tax benefits for tourism development in the country.

Key words: tourism, income from tourism, tourist fee, regression analysis, panel data.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-42>

УДК 368.013

Горбачова О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

Труш І.В.

студентка,
Національний авіаційний університет

Horbachova Oksana, Trush Iryna

National Aviation University

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ринок страхування життя в кожній країні є індикатором економіки та сталого розвитку підприємства. Коли стабільність та добробут країни досягає певного рівня, то і працівники, і роботодавці починають думати про своє майбутнє, забезпечувати свою старість, фінансувати ризики, які існують у житті кожної людини. Стрімке старіння населення всіх країн світу виснажує фінансову спроможність громадян, що призводить до низького рівня охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. Страхування життя дає змогу забезпечити щоденний захист людини – як сьогодні, так і в майбутньому. Це приводить до виникнення двох ефектів: у держави з'являються додаткові довгострокові кошти, які забезпечують фінансування інвестиційних проектів, що сприяє подальшому розвитку економіки країни; громадяни отримують страховий захист, накопичення на майбутні періоди та захист їхніх інтересів. Ринок страхування життя в Україні перебуває на етапі формування. Основними перешкодами і проблемами його розвитку є нестабільна соціально-економічна ситуація на сучасному етапі та особливості культурно-історичних традицій українського суспільства.

Ключові слова: ринок страхування, страхування, страхування життя, соціальна система, тенденції, динаміка.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, політичні, економічні і соціальні перетворення зумовлюють важливість посилення

уваги до страхового захисту суспільства. Насамперед ефективних важелів та механізмів впливу потребує накопичувальне страхування, оскільки динаміка

цього виду страхових відносин впливає на добробут населення і соціально-економічну стабільність населення. Тенденції ринку страхування життя визначають потребу виявлення чинників, що гальмують його розвиток, і необхідність пошуку рішень для їх подолання. Зазначене дає змогу стверджувати про актуальність дослідження проблем і перспектив розвитку страхування життя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню страхування життя, його специфіки, тенденцій та розвитку присвячені праці таких учених, як: В. Базилевич, О. Гаманкова, О. Залетов, Ю. Клапків, І. Козьма, Л. Куделя, Г. Кулина, Я. Медвідь, Л. Приступа, О. Радецька, Т. Стецюк, О. Фарат та ін. [1].

Питаннями страхування життя займаються такі зарубіжні науковці, як В. Гаркуша, В. Горін, Ж. Монкієвич, Т. Назлоян, М. Піккард, М. Попов, В. Райхер, Т. Санговськієжо, Б. Сербіновський, В. Тулінов, В. Шахов, Р. Юлдашев та ін.

Однак не досить вивченими залишаються проблеми поєднання страхового та пенсійного забезпечення населення України, потребує удосконалення страхування життя в Україні, що і зумовило необхідність їх подальшого дослідження. Недостатній рівень теоретичних розробок та необхідність вирішення проблем удосконалення законодавчої бази страхування життя, активізації інвестиційної діяльності страховика, збалансування інтересів страховика і страхувальника зумовлюють актуальність теми дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження ринку страхування життя в Україні, визначення його стану, а також пошук шляхів розвитку і вдосконалення його становлення.

Виклад основного матеріалу. Страхування життя – важливий елемент соціальної системи держави, засіб захисту рівня добробуту населення і забезпечення стабільності економічного розвитку, а також досить могутнє джерело внутрішніх інвестицій. «Страхування життя – вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку» [2] – так трактує досліджуваний вид відносин чинне законодавство.

Ринок страхування життя в Україні почав своє становлення у 1996 році, після набуття чинності Законом України «Про страхування», де страхування життя виділялось як окрема галузь страхової діяльності. Становлення цього виду відносин продовжується і донині.

Страхова діяльність змінюється, розвивається і все більше впливає на економіку країни, розширюється сфера страхування, з'являються та розвиваються нові його види. Дослідники відзначають, що галузь страхування до настання світової фінансово-економічної кризи за темпами розвитку випереджала інші галузі

економіки. Зокрема, в період із 2001 р. до 2008 р. темп росту валових страхових надходжень у середньому по страховому ринку становив 134,4%. Водночас «середньорічні темпи росту надходжень по ринку страхування життя дорівнювали 183,4%» [3, с. 116].

Характерними ознаками сучасного страхового ринку України є нестабільні тенденції його розвитку. Оцінка найважливіших макроекономічних показників страхової галузі засвідчує, що вітчизняний страховий ринок так і не подолав наслідки фінансово-економічної кризи, яка розпочалася у 2008 р. Тож для українських страхових компаній (СК) період, який зазвичай називають посткризовим, на думку дослідників, можна визначити як «перехід кризи від гострої до латентної форми». В Україні не було належним чином усвідомлено, що негативні явища в розвитку цього ринку мають не циклічний, а системний характер

Втрати страховиків, які займаються страхуванням життя, під час криз більші порівняно з іншими суб'єктами економіки. Це пов'язано з особливостями досліджуваного виду економічних відносин: вразливістю до стагнаційних процесів і спрямованістю на довготривалу перспективу.

Діяльність СК, які надають послуги із страхування життя, неможлива без стабільного стану національної і світової економіки, а низький рівень розвитку фінансового ринку та його нестабільність зменшує ефективність страхування та навіть спричинює його недоцільність.

Кількість СК, що займаються страхуванням життя, значно поступається кількості компаній, що здійснюють інші види страхування. Зокрема, у 2016 р. останніх було майже у 7 разів більше. При цьому порівняно із 2011 р. кількість СК «life» зменшилась більш ніж на третину: станом на кінець 2016 р. на ринку страхування життя функціонувало 39 таких установ, а станом на 30.09.2017 р. – 34 компанії, тобто зменшилася від початку року на 5 компаній. Темпи зниження кількості страховиків, які займаються іншими видами страхування, є дещо нижчими та становлять 28,3%. Водночас кількісний аналіз СК у докризовий період, тобто до 2008 р., засвідчує швидку динаміку зростання кількості установ, що спеціалізуються на страхуванні життя. Тенденція щодо зменшення їх кількості спостерігається з 2010 р. Нині кількість «life»-компаній менша, ніж у 2004 році. Як показують дослідження, на ринку припиняють свою діяльність ті страховики, рівень капіталізації яких не відповідає встановленим нормативам, або ті, які займалися не «класичним» страхуванням.

Згідно з даними Нацкомфінпослуг, у 2016 р. ННІ на ринку страхування життя становив 1079,59 (у 2015 р. – 982,98)[4]. Така ситуація спричинена незадовільним фінансовим станом значної кількості страхових компаній.

Аналіз динаміки кількості застрахованих осіб згідно з договорами страхування життя у 2008–2016 рр. відображає, що цей сегмент страхового ринку зазнав значних втрат у 2009 р. і в 2010 р., коли темпи зниження кількості застрахованих осіб сягнули відповідно –7,6% та –7,1%. Та найбільше скорочення кількості застрахо-

ваних осіб (близько 774 тис. осіб) мало місце у 2016 р., темпи зниження досягли максимального значення та становили –15,7%.

При цьому, крім зменшення загальної кількості застрахованих, намітився спад застрахованих упродовж року (на 11,0%): протягом року застраховано 1,38 млн фізичних осіб проти 1,55 млн осіб за відповідний період 2015 р. Таким чином, зусилля страховиків щодо утримання клієнтів виявилися неефективними.

Страхові компанії продовжують зазнавати значних збитків внаслідок дострокового розривання укладених договорів (у 2016 р. 13 СК отримали від'ємне значення приросту резервів зі страхування життя).

Нинішня важка економічна ситуація не дає можливості державі у повному обсязі задовольняти потреби громадян у медичному обслуговуванні, відшкодуванні фінансових витрат у разі травматизму на виробництві чи втрати працездатності і вирішувати інші соціальні питання.

Передбачене соціальними стандартами забезпечення недостатнє для покриття вже існуючої фінансової уразливості [5, с. 134]. Страхування життя покликане розв'язати подібні проблеми.

Використанню послуг страхування життя як вагомого і комплексного інструменту соціального захисту сприятимуть: просвітницька діяльність страхових компаній, оскільки більша частина потенційних страхувальників не проінформована чи проінформована погано про послуги, котрі надаються страховиками, а також про соціальні та економічні вигоди, які може принести страхування для кожного громадянина зокрема; розширення списку професій, спеціальностей та посад, що підлягають обов'язковому страхуванню життя; обов'язкове страхування життя військовослужбовців, медиків, волонтерів та інших учасників антитерористичної операції; розширення переліку страхових випадків у «life»-страхуванні; спрощення процедури укладання договору страхування життя, інтеграція цього виду страхування до системи онлайн-послуг, популяризація укладання страхових угод через Інтернет.

Зростає необхідність у запровадженні інструментів, які б захищали страхові внески страхувальників від інфляції. Однією із причин непопулярності страхування життя в Україні є те, що інфляційні процеси невпинно зменшують реальну вартість страхових виплат.

Розв'язати цю проблему допоможе запровадження на законодавчому рівні індексації страхових виплат чи прикріплення страхових операцій до більш стабільних грошових одиниць. Страхове законодавство є вирішальним чинником у формуванні політики страхування ризиків, пов'язаних із життям, воно визначає «правила гри» для суб'єктів страхової діяльності, порядок надання послуг, методи державного регулювання. В Україні страхове законодавство розроблене досить повно, та все ж таки потребує удосконалення, змін і доповнень.

До першочергових завдань у сфері державного регулювання страхової діяльності слід віднести опти-

мізацію податкового законодавства у сфері страхування життя. Насамперед йдеться про необхідність запровадження стимулів податкового характеру, які спонукатимуть фізичних і юридичних осіб до придбання полісів страхування життя.

Для покращення платоспроможності та забезпечення необхідного рівня достатності капіталу страхових компаній необхідно звернутися до методологій, які розроблені Європейським Союзом, зокрема запропонованих у Директиві Європейського Парламенту та Ради 2009/138/ЄС (Solvency II) [6], та адаптувати їх для вітчизняного страхового ринку. Це сприятиме посиленню рівня відповідальності страхових компаній перед клієнтами та дасть змогу максимально використувати їхній фінансовий потенціал як потужних інституційних інвесторів в економіку України.

Перспективність ринку страхування життя зросте, якщо держава розробить і впровадить механізм надання допомоги страховим компаніям, котрі опинилися на межі банкрутства. Такі дії зроблять страхову систему більш стабільною, що позитивно позначиться на загальній кон'юктурі ринку. На рівні держави необхідно розробити заходи, що спрямовуватимуться на розв'язання проблем монополізації ринку страхування життя

Для забезпечення зростання лайфового страхування необхідно розвивати перестрахову діяльність. Розвинене перестраховування надає ринку стійкості і підвищує привабливість компанії в очах пересічного покупця страхових послуг. В Україні більшість перестрахових операцій здійснюється іноземними страховими компаніями, така ситуація має свої вигоди та недоліки. Тому зростає необхідність у розвитку вітчизняних страхових компаній, які б надавали послуги перестраховування.

Позитивні зрушення у сфері страхування життя залежать не лише від зазначених заходів, а й від економічної та політичної ситуації, яка склалася в Україні сьогодні. Страхування життя є одним з найбільш перспективних напрямів страхового ринку, воно має стати потужним механізмом розвитку вітчизняної економіки.

Важливе значення страхування життя зумовлює необхідність модернізації цієї сфери та визначення перспектив розвитку. Зростанню ефективності її функціонування в нашій країні сприятимуть: запровадження системи гарантування страхових виплат за договорами страхування життя; створення галузевої організації (бюро) зі страхування життя; оптимізація податкового законодавства, зокрема запровадження стимулів податкового характеру, що спонукатимуть страхувальників до придбання полісів страхування життя; удосконалення підходів до державного регулювання та нагляду за станом капіталу страховиків та його структурою відповідно до європейської практики (адаптація вимог директиви ЄС Solvency II); оптимізація структури розподілу акумульованих страховиками коштів; запровадження нових страхових продуктів, прогресивних прийомів ризик-менеджменту; підвищення рівня кваліфікації працівників страхових компаній тощо. Передумовою подальшої активізації розвитку ринку

страхування життя є макроекономічна стабілізація та зростання рівня життя населення, створення умов для активізації інвестиційної діяльності страховиків.

Висновки. Розвиток страхування життя в Україні зумовлює пошук напрямів його удосконалення. Недостатній рівень статутних фондів страховиків не дає змоги забезпечити виконання законодавства під час вступу України в СОТ, тому наведено розрахунки та рекомендації щодо підвищення розміру статутного капіталу страховиків. Не досить дослідженою залишається проблема пенсійного забезпечення через програми довгострокового страхування життя у страхових

компаніях на загальнообов'язковому рівні. З'ясовано низку переваг приватного накопичення у страхових компаніях перед Накопичувальним фондом. Доведено, що умови та показники діяльності страхових компаній перевищують показники недержавних фондів. Накопичувальні фонди тільки починають створюватись, а страхові компанії зі страхування життя працюють на ринку багато років, що підтверджується кількістю клієнтів, прибутком компаній. Запропоновано розширити напрями інвестиційної діяльності та детальніше вивчити інвестиційну діяльність у сфері депозитних вкладів у банківських установах.

Список літератури:

1. Базилевич В.Д. Новітні тенденції та протиріччя на страховому ринку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. № 133. С. 5–8.
2. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96// Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (дата звернення 23.02.2020).
3. Чвертко Л.А. Тенденції розвитку страхування життя в Україні в умовах економічної нестабільності. «*Сталий розвиток 2030: економічна, соціальна, екологічна та політична складові*» : матеріали доповідей міжнародної міждисциплінарної конференції (Грузія, Тбілісі, 2017). Тбілісі – Львів, 2017. С. 116–121.
4. Клапків Ю.М. Аналіз інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки, Херсон*. 2017. № 25. С. 131–134.
5. Directive 2009/138/EC of the European parliament and of the council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) (Text with EEA relevance).

References:

1. Bazilevich V. D. (2012) Novitni tendenciyi ta pprotipichchya na strakhovomu pinky Ykpayini [The latest trends and trends in the pink market]. *Visnik Kiyivckogo nacionalnogo yniwersytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 133, pp. 5–8.
2. Pro strakhuvannya : Zakon Ykpayini vid 07.03.1996 p. № 85/96-VP [Insurance: Law of Ukraine of March 7, 1996 p. № 85/96]. Verkhovna Pada Ukrainy. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (accessed 23.02.2020)
3. Chveptko L.A. (2017) Tendenciyi pozvitky strakhuvannya zhittya v Ykpayini v ymovah ekonomichnoyi nectabilnosti [Trends in life-sustaining life expectancy in Ukraine in the face of economic instability]. *Stalij pozvitok 2030: ekonomichna, socialna, ekologichna ta politichna skladovi : materalii dopovidej mizhnapodnoyi mizhdisciplinapnoyi konfepenciyyi (Gpyziya, Tbilici)*, vol. 38, no.22, pp. 116–121.
4. Klapkiv Yu.M. (2017) Analiz inctitycionalnogo pozvitky pinky strakhuvannya zhittya v Ykpayini [An analysis of the intitial call of life in Ukraine]. *Naykovij vicnik Herconckogo depzhavnogo yniwersytetu. Seriya: Ekonomichni nayki*, vol. 25, no. 2, pp. 131–134.
5. Directive 2009/138/EC of the European parliament and of the council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) (Text with EEA relevance). Official journal of the European Union. – 17.12.2009.

СТРАХОВАНИЕ ЖИЗНИ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рынок страхования жизни в каждой стране является индикатором экономики и устойчивого развития предпринимательства. Когда стабильность и благополучие страны достигает определенного уровня, то и работники, и работодатели начинают думать о своем будущем, обеспечивать свою старость, финансировать риски, которые существуют в жизни каждого человека. Стремительное старение населения всех стран мира истощает финансовую состоятельность граждан, что приводит к низкому уровню здравоохранения и пенсионного обеспечения. Страхование жизни позволяет обеспечить ежедневную защиту человека – как сегодня, так и в будущем. Это приводит к возникновению двух эффектов: у государства появляются дополнительные долгосрочные средства, которые обеспечивают финансирование инвестиционных проектов, что способствует дальнейшему развитию экономики страны; граждане получают страховую защиту, накопления на будущие периоды и защиту интересов. Рынок страхования жизни в Украине находится на этапе формирования. Основными препятствиями и проблемами его развития являются нестабильная социально-экономическая ситуация на современном этапе и особенности культурно-исторических традиций украинского общества.

Ключевые слова: рынок страхования, страхование, страхование жизни, социальная система, тенденции, динамика.

LIFE INSURANCE IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

A market of life insurance in every country is the indicator of economy and steady development of entrepreneurship. When stability and welfare of any country reach certain level, workers and employers begin to think of the future (retirement, finance risks). Life-insurance gives an opportunity to provide daily defence of an individual – both today, and in the future. A market of life insurance in Ukraine is forming now. Basic obstacles and problems of its development are unstable social and economic situation. Therefore, even with substantial changes in a legislative base, the market of life insurance occupies a weak point in an economy and needs changes and government control, namely: strengthening of legal and economic mechanisms of defence of interests of insuree and stimulation of population and employers for insurance; creation of principles for the association of the insurance and pension systems in Ukraine. Insurance is a means of protection from financial loss. It is a form of risk management, primarily used to hedge against the risk of a contingent or uncertain loss. On the basis of the conducted analysis of insurance coverage we deduced the positive and negative moments of insurance legislation in Ukraine. The questions that need a decision are: association of life-insurance with other types of insurance (medical and pension); increase of sources of profits of insurer; financial providing of compensation of accidents insured; a question of equity fund of insurer is minimum charter fund; an input of tax deductions. Functioning of insurance company complex analysis that consists of three stages reflects the: analysis of the financial provision of; analysis of investment activity; estimation of efficiency of activity of such companies. Development of life-insurance in Ukraine predetermines the search of directions of his improvement: the insufficient level of equity fund of insurers; entering of Ukraine into WTO, that is why calculations and recommendations are given in relation to the increase of size of charter capital of insurers. Not the investigational enough is remained by the problem of the pension system through the programs of long-term life-insurance in insurance companies. It is well-proven that terms and performance of insurance companies indicators exceed the indexes of non-state funds. It is suggested to extend directions of investment activity and more detailed to learn investment activity in the sphere of deposit contributions to bank institutions.

Key words: market insurance, insurance, life insurance, social system, trends, dynamics.

Горин В.П.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри фінансів імені С.І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет

Булавинець В.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет

Horyn Volodymyr, Bulavynets Viktoriia

Ternopil National Economic University

ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Стаття присвячена розкриттю соціальних аспектів оподаткування землі в Україні. Обґрунтовано, що в сучасних умовах плата за землю володіє значним потенціалом як регулятор суспільного добробуту, однак цей потенціал використовується не повною мірою. Автор зазначає, що елементами податку, які практично нівелюють його регуляторний потенціал, є ставки та перелік пільг. Категоріальний підхід до надання пільг та необґрунтовано низькі ставки податку перетворюють земельний податок у фінансово незначущий і практично невідчутний для фізичних осіб – власників землі. Умовний розрахунок рівня податкового зобов'язання із земельного податку з використанням найбільш складних умов його застосування довів, що він дуже низький. Порушує принцип загальності оподаткування незавершеність інвентаризації земель, відсутність у значної частини власників землі документів на право власності, що є підставою для виникнення податкового зобов'язання. Доведено, що відсутність вільного ринку землі веде до недоотримання доходів власниками землі. Також веде до втрати орендних доходів власниками земельних часток відсутність об'єднань, які б захищали їхні інтереси.

Ключові слова: плата за землю, земельний податок, орендна плата, грошова оцінка, земельний пай, податкова пільга, суспільний добробут.

Постановка проблеми. У сучасних умовах невід'ємною складовою частиною податкових систем країн світу є земельний податок. Будучи історично серед найдавніших фіскальних платежів, цей податок завжди перебував у полі зору наукового співтовариства. Однак науковий інтерес представників класичної течії економічної думки у царині теорії і практики земельного оподаткування переважно концентрувався на питаннях впливу цього податку на суспільне виробництво та фінансовий стан підприємства. Натомість соціальні аспекти земельного оподаткування, питання його справедливості залишалися слабо висвітленими. Актуальною ця проблема залишається і нині, коли більшість наукових публікацій із проблематики земельного оподаткування присвячені розкриттю його фіскального значення, тоді як його вплив на суспільний добробут залишається практично за межами наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теорії і практики земельного оподаткування доволі широко представлені в сучасній науковій літературі економічного профілю. Серед значущих публікацій останніх років з цієї тематики доцільно відзначити дисертаційне дослідження А. Дулько, при-

свячене питанням становлення і розвитку оподаткування нерухомого майна [4], наукові праці Х. Патицької, що розкриває особливості механізму справляння плати за землю в Україні і країнах ЄС [7], К. Кухти та В. Джури, у яких висвітлені історичні аспекти адміністрування земельного податку [6], та багатьох інших учених. Однак, визнаючи значущість отриманих у цих працях результатів, маємо зауважити, що соціальні аспекти оподаткування землі у них висвітлюються побіжно або не представлені взагалі. Тому питання соціальної складової частини земельного оподаткування у контексті його впливу на суспільний добробут не втрачає актуальності.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження передбачає розкриття соціального аспекту земельного оподаткування в Україні, а саме оцінювання елементів плати за землю щодо їх відповідності принципам справедливості та інклюзивності оподаткування, аналіз впливу цього фіскального платежу на рівень добробуту платників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майнове оподаткування в сучасних умовах володіє вагомим потенціалом у регулюванні суспільного добро-

бу. В Україні однією із складових частин податку на майно є плата за землю, представлена двома видами платежів – земельним податком та орендною платою. Плата за землю є однією з важливих складових частин місцевих податків та зборів, а повноваження щодо визначення її елементів покладені на органи місцевого самоврядування.

Хоча класики економічної науки концентрували свої наукові пошуки переважно на питаннях ефективності фіскальних інструментів з погляду їх впливу на фінансовий стан суб'єкта господарювання, все ж окремі науковці звертали увагу на соціальні аспекти оподаткування землі. Зокрема, А. Сміт виправдовував оподаткування землі тим, що володіння нею рівнозначне володінню незаробленим доходом; вона генерує дохід, а будь-який дохід має оподатковуватися. Дж. Генрі серед аргументів на користь податку на землю вказував те, що він здатний забезпечити загальний добробут. Оскільки земля приносить дохід (ренту), який не вимагає суттєвих економічних зусиль, то лендлорди з погляду моралі не мають права його привласнювати. Однак, якщо лендлорди мають переважний доступ до землі, а отже, до привласнення ренти, то суспільство має отримати певну компенсацію у вигляді земельного податку [16].

Більш предметно соціальні аспекти оподаткування землі досліджують науковці ХХ ст. Відомий австрійський вчений А. Вагнер розглядав податок на землю, як і інші фіскальні платежі, як інструмент для реалізації ідеалів соціальної рівності, виділяючи важливими принципами оподаткування його рівність та загальність [17]. Автор економічної теорії добробуту А. Пігу був прихильником обкладання податком не лише власне вартості землі, але й її неочікуваного приросту [8], що є елементом коригуючого оподаткування та сприяє його справедливості. У подальшому ці ідеї були розвинуті у наукових працях представників різних течій економічної думки, внаслідок чого серед сучасних науковців важливість урахування соціального аспекту в майновому оподаткуванні практично не піддається сумніву.

Регуляторний потенціал будь-якого фіскального інструменту отримує реалізацію через його основні елементи: базу оподаткування, коло платників, ставки для розрахунку податкового зобов'язання, умови надання пільг та ін. Натепер у зв'язку з відсутністю вільного ринку землі, а отже, неможливістю офіційної її концентрації у власності однієї особи, земельний податок в Україні виконує переважно фіскальну функцію, наповнюючи місцеві бюджети. З погляду техніки оподаткування, земельний податок більшою мірою відповідає принципу соціальної справедливості, ніж податок на нерухоме майно, адже базою оподаткування виступає вартість земельної ділянки, визначена згідно з нормативно-грошовою оцінкою. Слід зауважити, що впродовж тривалого часу процес проведення нормативно-грошової оцінки земель в Україні проходив вкрай повільно, характеризувався високим рівнем корупції та

зловживань. У 2012-2013 рр. було завершено роботи з проведення первинної нормативної оцінки земель, яка у відповідності до норм Закону України «Про оцінку земель» [13] підлягає перегляду не рідше, ніж раз на 5-7 років. Відтак, у 2020 році у більшості населених пунктів України має бути проведена переоцінка нормативно-грошової вартості земель. Однак, станом на початок 2020 року із 29,7 тис. загальної кількості населених пунктів у країні, все ще потребували оновлення нормативно-грошової оцінки 19,7 тис., або 2/3 населених пунктів [2].

На відміну від бази оподаткування, принцип визначення якої відповідає справедливості земельного оподаткування, інші елементи плати за землю, такі як ставки податку та перелік пільг, практично нівелюють його потенціал як інструмента фіскального регулювання суспільного добробуту. Хоча серед науковців побутує думка про те, що пільги з плати за землю для фізичних осіб мають яскраво окреслений соціальний характер, оскільки при їх наданні застосовують категоріальний підхід. Відповідно до положень Податкового кодексу України, від сплати земельного податку звільнені широкий перелік категорій населення: особи з інвалідністю I та II групи; особи, які виховують трьох і більше дітей до 18 років; пенсіонери за віком; ветерани війни; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Однак, зважаючи на категоріальний підхід до формування переліку пільговиків (без урахування матеріального становища), для забезпечення справедливості оподаткування щодо інших категорій платників масштаб застосування пільги обмежується (зокрема, до 2 га для введення особистого селянського господарства, 0,1-0,25 га для будівництва та обслуговування житлового будинку та ін.). Завдяки застосуванню цих норм контингент платників плати за землю в Україні різко звужується, що нівелює саму ідею пільги як інструмента для надання певного привілею для платника. Більш того, внаслідок застосування категоріального підходу до надання пільг, повністю ігнорується чинник вартості землі та її прибутковості, внаслідок чого з-під оподаткування часто виведені найбільш привабливі у ринковому відношенні земельні ділянки. Наслідком цього є не тільки втрата доходів бюджету, але й не виправдане збагачення власників за рахунок нереалізованого потенціалу бюджетних доходів. При оподаткуванні платою за землю юридичних осіб соціальний принцип надання пільг виражений більш чітко, адже від неї звільнені установи і заклади соціальної сфери, що надають суспільно важливі послуги, релігійні громади, благодійні організації та громадські організації, засновані особами з інвалідністю тощо.

Окремо необхідно наголосити на існуванні широкого кола платників, на яких фактично поширюється дія пільг з плати за землю через відсутність належного обліку земель. Не зважаючи на усталену думку, що важливою перевагою земельного оподаткування є те, що землю важко приховати, що гарантує повноту сплати податку, на практиці підставою для виникнення

податкового зобов'язання з плати за землю є наявність земельно-кадастрової документації. Через незавершеність повної інвентаризації земель, відсутність у значної частини власників землі та орендарів відповідних документів, значна частина потенційних платників податку фактично необґрунтовано не підпадають під дію податкових норм. Наслідком цього є не тільки втрата значних доходів місцевих бюджетів, але й порушення принципу загальності оподаткування.

Згідно законодавства, право на встановлення ставок плати за землю закріплене за органами місцевого самоврядування. При цьому Податковим кодексом визначені граничні розміри земельного податку, які варіюють від 0,1% від нормативно-грошової оцінки для земель лісового фонду до 12% для земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні. Базова ставка податку для земель, щодо яких проведено нормативно-грошову оцінку визначена на рівні не більше 3% [9]. Однак, доводиться констатувати, що в більшості територіальних громад ставки земельного податку визначені на рівні, що значно нижчий за граничні розміри, що має негативні фінансові та соціальні наслідки.

Зважаючи на невисокі ставки, плата за землю відіграє доволі незначну фінансову роль як наповнювач бюджету. Так, на 2020 рік надходження до місцевих бюджетів плати за землю (земельного податку та орендної плати) заплановані на рівні 30,33 млрд грн, що складає 6,8% сукупних доходів місцевих бюджетів та всього 2,2% сукупних доходів зведеного бюджету України. При цьому надходження від фізичних осіб мають скласти всього 1,86 млрд грн, або дещо більше 6,0% від сукупних надходжень від сплати податку. Зважаючи на те, що понад 3/4 сукупних видатків місцевих бюджетів складають видатки соціального спрямування, то втрата додаткових ресурсів від зниження ставок плати за землю обертається звуженням можливостей для фінансування важливих потреб соціального та економічного розвитку територіальних громад.

Поряд із невідчутністю для місцевих бюджетів, плата за землю також фінансово необтяжлива для фізичних осіб власників землі. Покажемо це на умовному прикладі. Припустимо, що власником земельної ділянки розміром 0,2 га у м. Києві (нормативно-грошова оцінка землі станом на 01.02.2020 р. складає 686,46 грн/м²) є індивід з доходом на рівні мінімальної зарплати, визначеної на початок 2020 року. Також нехай для справляння земельного податку визначений граничний рівень ставки земельного податку 3%. Таким чином, сума земельного податку за кожен м² понад пільгову норму (0,1 га) складатиме 20,59 грн, загальний обсяг податкового зобов'язання зі сплати земельного податку становитиме 2059,38 грн/рік, або 171,62 грн/місяць. Це складає всього 3,6% від розміру мінімальної заробітної плати.

Зрозуміло, що для умовного прикладу застосовані найбільш обтяжливі умови застосування податку (показник нормативно-грошової оцінки вартості

землі у м. Києві є одним із найвищих в країні, що в 1,5-2,0 рази перевищує значення у найбільших містах та в десятки разів вище, ніж у невеликих населених пунктах країни; гранично допустимий рівень ставки земельного податку 3%, при цьому для більшості видів цільового призначення земель у м. Києві застосовується ставка земельного податку на рівні 1% [10]). На практиці такий збіг найбільш обтяжливих умов сплати податку важко уявити, тому земельний податок для тієї обмеженої частини населення, яке з урахуванням наданих пільг все ж підпадає під оподаткування, є фінансово невідчутним.

Окремий вплив на рівень доходів населення справляє регулювання ставки іншого різновиду плати за землю, а саме орендної плати. Відповідно до норм Типового договору оренди землі [12], мінімальний розмір орендної плати не може бути меншим за мінімальну суму орендного платежу, встановленого законодавством з питань оренди землі. Згідно з Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [11], розмір орендного платежу має становити не менше 3% від вартості земельної частки (паю). Зважаючи на відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення, вартість паїв визначається на підставі нормативно-грошової оцінки, яка, за аналітичними оцінками, значно відрізняється від реальної вартості землі. За оцінками експертів аналітичного центру VoxUkraine, найбільш недооціненими є сільськогосподарські землі у Львівській, Київській, Житомирській, Вінницькій областях, натомість через вплив військових дій на Сході України ринкова вартість сільськогосподарської землі у Донецькій та Луганській областях нижча, ніж визначена за процедурою нормативно-грошової оцінки [5].

Наслідком невідповідності нормативно-грошової оцінки та ринкової ціни на землю є недоотримання доходів власниками землі. Для розрахунку втрат через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення припустимо, що за усіма угодами оренди встановлений мінімальний рівень орендної плати 3% від її вартості. Враховуючи відмінність між нормативно-грошовою оцінкою та медіанною ринковою ціною на земельні частки (паї), недоотриманий дохід власників паїв становить від 2,6% у Харківській області до 150,4% у Львівській області.

Очевидно, що на практиці у значної частини орендарів ставки орендної плати за земельні частки вищі за гранично мінімальний рівень, що збільшує доходи власників. Однак зростання вартості оренди земель, що належать фізичним особам, стримують організаційні проблеми, зокрема відсутність дієвих об'єднань власників землі, наявність локальних монополій орендарів та ін. Внаслідок цього, якщо на ринку оренди земель державної власності завдяки формуванню висококонкурентного середовища та прозорості процесів мають місце ознаки класичного «ринку продавця», то для земель приватної власності характерний «ринок

**Розрахунок втрат доходів власників земельних часток (паїв)
через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні у розрізі регіонів**

Області	Нормативно-грошова оцінка, грн/га	Медіанна ціна продажу за 2017-2019 рр., грн/га	Середній розмір паю, га	Середній дохід за НГО, грн	Середній дохід за медіанною ціною, грн	Недоотриманий дохід, грн	
						грн	%
АР Крим	26005,00	н.д.	5,1	3978,77	–	–	–
Вінницька	27184,00	51377,00	2,5	2038,80	3853,28	1814,48	89,0
Волинська	21806,00	39408,00	2,5	1635,45	2955,60	1320,15	80,7
Дніпропетр.-ка	30251,00	32413,00	5,7	5172,92	5542,62	369,70	7,1
Донецька	31111,00	22539,00	6,1	5693,31	4124,64	-1568,68	-27,6
Житомирська	21411,00	41444,00	3,6	2312,39	4475,95	2163,56	93,6
Закарпатська	27268,00	н.д.	1,4	1145,26	–	–	–
Запорізька	24984,00	27992,00	7,2	5396,54	6046,27	649,73	12,0
Ів.-Франківська	26087,00	н.д.	1,1	860,87	–	–	–
Київська	26531,00	52261,00	3,2	2546,98	5017,06	2470,08	97,0
Кіровоградська	31888,00	41863,00	5,7	5452,85	7158,57	1705,73	31,3
Луганська	27125,00	26079,00	8,8	7161,00	6884,86	-276,14	-3,9
Львівська	21492,00	53824,00	1,9	1225,04	3067,97	1842,92	150,4
Миколаївська	27038,00	35683,00	6,9	5596,87	7386,38	1789,52	32,0
Одеська	31017,00	36071,00	4,7	4373,40	5086,01	712,61	16,3
Полтавська	30390,00	49710,00	4,1	3737,97	6114,33	2376,36	63,6
Рівненська	21938,00	38951,00	2,7	1776,98	3155,03	1378,05	77,6
Сумська	26793,00	36680,00	4,0	3215,16	4401,60	1186,44	36,9
Тернопільська	29035,00	50070,00	2,1	1829,21	3154,41	1325,21	72,4
Харківська	32237,00	33077,00	6,6	6382,93	6549,25	166,32	2,6
Херсонська	24450,00	28142,00	6,8	4987,80	5740,97	753,17	15,1
Хмельницька	30477,00	45622,00	2,6	2377,21	3558,52	1181,31	49,7
Черкаська	33646,00	50236,00	2,7	2725,33	4069,12	1343,79	49,3
Чернівецька	33264,00	47938,00	1,4	1397,09	2013,40	616,31	44,1
Чернігівська	24065,00	26126,00	4,1	2960,00	3213,50	253,50	8,6

Джерело: розраховано автором на основі [15; 3; 5]

покупця», наслідком чого є втрата доходів власників землі. Так, у 2017 році землі державної власності здавалися в оренду в середньому в 2,13 раза дорожче, ніж землі, що перебувають у приватній власності, при цьому спостерігається тенденція до збільшення такого розриву [1]. Зважаючи на це, цілком виправданою є ініціатива щодо підвищення рівня орендної плати за користування земельними частками (паями) до 7% [14], що практично не матиме наслідків для оренди земель державної власності, однак дасть можливість захистити інтереси дрібних власників землі в умовах «ринку покупця».

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження соціальних аспектів земельного оподаткування, можемо констатувати, що воно характеризується недостатньою ефективністю та нерезалізованістю

свого перерозподільчого потенціалу в контексті вирівнювання доходів населення України. Пріоритети усунення цих недоліків насамперед пов'язані з переходом до вартісного принципу визначення бази оподаткування земельним податком, завершенням повної інвентаризації земель в Україні, вдосконаленням процедур надання пільг із плати за землю, а також підвищенням ставок податку. Вирішення цих проблемних моментів не тільки сприятиме усуненню регресивного характеру земельного оподаткування щодо платників із відмінним майновим становищем, захисту інтересів незаможних верств населення, але й дасть змогу значно розширити фінансові можливості органів місцевого самоврядування щодо фінансування пріоритетних заходів соціального та економічного розвитку.

Список літератури:

1. Де найвища орендна плата за паї. URL: <https://agrorreview.com/news/de-najvyshcha-orendna-plata-za-payi?page=21> (дата звернення: 14.05.2020)
2. Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів станом на 01.01.2020. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-naselenykh-punktiv-stanom-na-01-10-2019/> (дата звернення 14.05.2020)

3. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020. Офіційний веб-портал Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-stanom-na-01-01-2019/> (дата звернення 14.05.2020)
4. Дулько А.М. Становлення і розвиток оподаткування нерухомого майна в Україні: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. 207 с.
5. Клименюк О. Скільки дійсно коштує земля під мораторієм в Україні? Аналіз 5620 оголошень про продаж паїв на OLX. *VoxUkraine*. 2019. 3 липня. URL: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijsno-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx/> (дата звернення 14.05.2020)
6. Кухта К., Джура В. Історичний генезис адміністрування земельного податку в Україні: сучасні аспекти та еволюція розвитку земельного оподаткування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 42–47.
7. Патицька Х. Плата за землю в системі майнового оподаткування: особливості справляння в Україні та країнах ЄС. *Світ фінансів*. 2018. № 4. С. 86–98.
8. Пигу А. *Экономическая теория благостояния*. В 2-х т. / пер. с англ.; под общ. ред. С. П. Аукуционека. М.: Прогресс, 1985. 512 с.
9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 14.05.2020)
10. Про внесення змін до рішення Київської міської ради від 23 червня 2011 року № 242/5629 «Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві»: Рішення Київської міської ради від 18.10.2018 р. № 1910/5974. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/inshe/358707.html> (дата звернення 14.05.2020)
11. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 02.02.2002 р. № 92/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002> (дата звернення 14.05.2020)
12. Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF> (дата звернення 14.05.2020)
13. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> (дата звернення 14.05.2020)
14. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо додаткових заходів з підвищення соціального захисту власників земельних ділянок, земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення) від 11.07.2019 р. № 10445. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66203 (дата звернення 14.05.2020)
15. Середній розмір земельної частки (паю) в розрізі регіонів. Дебет-Кредит: український фінансово-бухгалтерський портал. URL: <https://docs.dkt.ua/download/pdf/1221.616.1> (дата звернення 14.05.2020)
16. Henry G. *Progress and Poverty, centenary edn*. 1979. New York: Robert Schalkenbach Foundation, 2006. 344 p. URL: http://www.henrygeorge.org/pdfs/PandP_Drake.pdf (дата звернення 14.05.2020)
17. Wagner A. *Three Extracts on Public Finance*. In: Musgrave R. A., Peacock A. T. (eds) *Classics in the Theory of Public Finance*. International Economic Association Series. Palgrave Macmillan, London. 1958.

References:

1. De najvyshcha orendna plata za pai [Where is the highest rent for a land share (pai)]. Available at: <https://agroveview.com/news/de-najvyshcha-orendna-plata-za-payi?page=21> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
2. *Dovidnyk pokaznykiv normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel naselenykh punktiv stanom na 01.01.2020* [Directory of normative monetary valuation indicators of settlements lands as of 01.01.2020]. The State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre Official veb-site. Available at: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-naselenykh-punktiv-stanom-na-01-10-2019/> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
3. *Dovidnyk pokaznykiv normatyvnoi hroshovoi otsinky silskohospodarskykh uhid v Ukraini stanom na 01.01.2020* [Directory of indicators of regulatory monetary valuation of agricultural land in Ukraine]. The State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre Official veb-site. Available at: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-stanom-na-01-01-2019/> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
4. Dulko, A.M. (2017). *Stanovlennia i rozvytok opodatкування nerukhomoho maina v Ukraini* [Formation and development of taxation of real estate in Ukraine] (Candidate's thesis). Irpin: University of SFS of Ukraine [in Ukrainian]
5. Klymeniuk, O. (2019). *Skilky dijsno koshtuye zemlia pid moratoriyem v Ukraini? Analiz 5620 oholoshen pro prodazh paiiv na OLX* [How much really does land cost under the moratorium in Ukraine? Analysis of 5620 ads for land shares sale on OLX]. *VoxUkraine*. Available at: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijsno-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx/> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
6. Kukhta, K. & Dzhura, V. (2019). *Istorychnyi henezys administruvannia zemelnoho podatku v Ukraini: suchasni aspekty ta evoliutsiia rozvytku zemelnoho opodatкування* [Historical genesis of land tax administration in Ukraine: current aspects and evolution of land tax development]. *Investytsiiv: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, vol. 2, pp. 42–47 [in Ukrainian].

7. Patytska, Kh. (2018). Plata za zemliu v systemi mainovoho opodatkovannia: osoblyvosti spravliannia v Ukraini ta krainakh YeEs [Land tax in the system of property taxation: specifics administration in Ukraine and EU countries]. *Svit finansiv – World of Finance*, vol. 4, pp. 86–98 [in Ukrainian].
8. Pigou, A. (1985). *Ekonomicheskaia teoriia blagostostoianiia* [Economic theory of welfare]. (Vols. 1–2), Trans.; S. P. Aukutsyonok (Ed.). Moscow: Progress [in Russian].
9. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. # 2755-VI. [Tax Code of Ukraine from December 2 2010, No 2755-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
10. Rishennia Kyivskoi miskoi rady Pro vnesennia zmin do rishennia Kyivskoi miskoi rady «Pro vstanovlennia mistsevykh podatkov i zboriv u misti Kyievi» vid 18.10.2018 r. No 1910/5974 [Decision of the Kyiv City Council On amendments to the decision of the Kyiv City Council “On the establishment of local taxes and fees in Kyiv” from October 18 2018, No 1910/5974. Available at: <http://officevp.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-inshe/358707.html> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
11. *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro dodatkovy zakhody shchodo sotsialnoho zakhystu selian-vlasnykiv zemelnykh dilianok ta zemelnykh chastok (paiv)* vid 02.02.2002 r. No 92/2002 [Decree of the President of Ukraine On additional measures for social protection of peasants-owners of land plots and land shares (pais) from February 2 2002, No 92/2002]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
12. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Typovoho dohovoru orendy zemli* vid 03.03.2004 r. No 220 [About approval of the Land Lease standard agreement: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 3 2004, No 220]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
13. *Zakon Ukrainy Pro otsinku zemel* vid 11.12.2003 r. No 1378-IV [Law of Ukraine on land valuation from November 11 2003, No 1378-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
14. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy (shchodo dodatkovykh zakhodiv z pidvyshchennia sotsialnoho zakhystu vlasnykiv zemelnykh dilianok, zemelnykh chastok (paiv) silskohospodarskoho pryznachennia)* vid 11.07.2019 r. No 10445 [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine (concerning additional measures to social protection increasing of owners of land plots and land shares (pais) for agricultural purposes from July 11 2019, No 10445). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66203 (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
15. *Serednii rozmir zemelnoi chastky (paiu) v rozrizi rehioniv* [The average size of the land share (pai) in regions]. *Ukrainian financial and accounting portal “Debet-Kredyt”*. Available at: <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1221.616.1> (accessed 14.05.2020) [in Ukrainian].
16. Henry, G. (2006). *Progress and Poverty*, centenary edn. 1979. New York: Robert Schalkenbach Foundation. Available at: http://www.henrygeorge.org/pdfs/PandP_Drake.pdf (accessed 14.05.2020)
17. Wagner, A. (1958). Three Extracts on Public Finance. In: Musgrave R. A., Peacock A. T. (eds) *Classics in the Theory of Public Finance. International Economic Association Series*. Palgrave Macmillan, London.

ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ КАК ИНСТРУМЕНТ ФИСКАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ

Статья посвящена раскрытию социальных аспектов налогообложения земли в Украине. Обосновано, что в современных условиях плата за землю обладает значительным потенциалом регулирования общественного благосостояния, однако он используется не полностью. Автор отмечает, что элементами налога, практически нивелирующими его регуляторный потенциал, являются ставки и перечень льгот. Категориальный подход к предоставлению льгот и необоснованно низкие ставки налога превращают земельный налог в фискально незначимый и практически неощутимый для физических лиц – собственников земли. Условный расчет уровня налогового обязательства по земельному налогу с использованием наиболее сложных условий его применения доказал, что он очень низкий. Также нарушает принцип всеобщности налогообложения незавершенность инвентаризации земель, отсутствие у значительной части собственников земли документов на право собственности, являющихся основанием для возникновения налогового обязательства. Доказано, что отсутствие свободного рынка земли ведет к недополучению доходов собственниками земли. Также ведет к потере арендных доходов владельцами земельных паев отсутствие объединений, защищающих их интересы.

Ключевые слова: плата за землю, земельный налог, арендная плата, денежная оценка, земельный пай, налоговая льгота, общественное благосостояние.

LAND PAYMENT AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC WELFARE FISCAL REGULATION

The article is dedicated to the disclosure of social aspects of land taxation in Ukraine. It is justified that in modern conditions the land tax has a significant potential as a regulator of public welfare, but this potential is not fully used. From the point of view of taxation technique, the land tax, more than other components of the property tax, complies with the principle of fairness, as the tax base is the value of land. But, in many communities regulatory and monetary land valuation is outdated and needs updating in modern conditions. However, the author designates that the elements of the tax that, in fact, offset the regulatory potential of land tax are its rates and the list of exemptions. The categorical approach to the providing of exemptions and unreasonably low tax rates make the land tax fiscally insignificant and practically imperceptible for individuals – landowners. Many landowners in Ukraine haven't got documents proving ownership of their land shares. They don't pay land tax, which violates the taxation fairness principle. It is found that local governments often set low land tax rates because they protect the interests of government officials and try to avoid public discontent. The contingent calculation of the level of tax liability for land tax using the most difficult circumstances of its application (which in practice do not occur) has proved that it is very low. This has led to the conclusion that land taxation norms in Ukraine protect the interests of landowners and do not contribute to the redistribution of wealth from rich to poor. It is proved that the lack of a free land market leads to a lack of income by landowners. Determining the value of land shares (units) for the calculation of rent is carried out by the using of the normative-monetary assessment, which is much lower than the actual value of land. As a result, the unearned income of landowners is, in terms of regions of the country, from a few percent to several times. Lack of associations that would protect their interests also leads to the loss of rental income by landowners. Because of this, in the market of privately owned land, the “buyer's market” is often formed, that causes a loss of income of landowners.

Key words: land payment, land tax, land rent, monetary valuation, land share, tax exemptions, public welfare.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-44>

УДК 336.027

Григорішин Н.О.

аспірант кафедри економіки та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2312-4968>

Grygoryshyn Nazarii

Lviv State University of Internal Affairs

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто та проаналізовано роль монетарного регулювання, значення та функції Національного банку України у стимулюванні економічного розвитку в умовах фінансової нестабільності. Автор дослідив основні засади монетарної політики НБУ у 2010–2020 рр., а також інструменти та монетарні індикатори розвитку грошово-кредитної сфери. Особливу увагу акцентовано на основних тенденціях монетарної політики НБУ упродовж 2014–2020 рр. На основі класифікації тенденцій сучасної монетарної політики НБУ автор дійшов висновку, що більшість проблем, які перешкоджали реалізації ефективної грошово-кредитної політики та розвитку банківської системи, подолано: інфляція перебуває в допустимих межах, банки мають досить капіталу та ліквідності, щоб відновити кредитування економіки, що дасть змогу подолати сучасну кризу та відновити економічний розвиток України.

Ключові слова: Національний банк України, монетарна політика, глобальна фінансова криза, девальвація та інфляція, монетарні інструменти, функції центрального банку.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку світової фінансової системи характеризується зміною ролі та функцій центральних банків у монетарному регулюванні економіки, що зумовлено фінансовими проблемами та дисбалансом у структурі фінансового

ринку та державних фінансах окремих країн. Загальною тенденцією монетарної політики стало посилення ролі центральних банків у врівноваженні фінансових ринків та фінансових систем, введенні макропруденційних норм, посиленні координації грошово-кредит-

ної та фіскальної політики; адекватне реагування на девальвацію та інфляційні процеси; вжиття заходів щодо посилення фінансової стабільності банківських систем та захист їх від системних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі монетарного регулювання та функцій центральних банків у стимулюванні економічного розвитку в умовах фінансової нестабільності присвячено чимало наукових праць відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, В.С. Стельмах висвітлив сучасні аспекти монетарної політики Національного банку України (НБУ) та його роль у забезпеченні стабільності національної грошової одиниці [1, с. 404], Ф.С. Мишкін – сучасні аспекти монетарного регулювання та управління інфляційними процесами [2, с. 963]. О.В. Дзюблюк у своїх працях обґрунтував актуальні проблеми монетарного регулювання та інфляційного таргетування [3, с. 7–19; 12, с. 7–18.]. В.В. Коваленко дослідив вплив грошово-кредитної політики на подолання структурних дисбалансів у економіці та питання забезпечення стабільності банківської системи [4, с. 445–449]. С.В. Міщенко особливу увагу приділив стійкості грошового обігу й циклічності грошово-кредитного регулювання [5, с. 399; 14, с. 230].

Постановка завдання. Роль центральних банків у фінансовій системі монетарного регулювання економіки значно розширилася та ускладнилася. Зросло їх значення в управлінні монетизацією та стимулюванні економічного зростання. Вони змушені поєднувати виконання функцій із реалізацією економічної політики, особливо у сфері валютного та антикризового управління, стримування інфляції та забезпечення фінансової стабільності. Такі зміни необхідні, щоб зосередити увагу на ролі та функціях центральних банків, розробленні та впровадженні нових підходів, методів та інструментів регулювання грошових та фінансових ринків на основі відповідної монетарної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Конституції України, Національний банк як головний орган державного регулювання у межах своїх повноважень здійснює комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення цілей монетарної політики та стійкого економічного зростання за забезпечення стратегічних цілей економічної політики.

Основні засади грошово-кредитної політики Національний банк України почав офіційно оприлюднювати з 2002 року. Документ містить інформацію щодо політики, яку центральний банк має намір реалізовувати в поточному році, а також щодо застосовуваних інструментів та монетарних індикаторів розвитку грошово-кредитної сфери [13, с. 37–44].

Динаміку основних монетарних показників України у 2010–2020 рр. наведено у таблиці 1, однак ґрунтовне дослідження тенденцій монетарної політики здійснимо за період 2014–2020 рр.

Упродовж 2014–2015 рр. «пріоритетною метою грошово-кредитної політики» НБУ було «досягнення та підтримка цінової стабільності в державі», що вимірювалася індексом споживчих цін у межах 3–5% на рік [15; 16]. Інакше кажучи, економічні і політичні проблеми, з якими зіткнулася Україна у ці роки, зумовили реалізацію обмежувальної монетарної політики, спрямованої на швидке подолання ознак інфляції та забезпечення внутрішньої фінансової стабільності.

Головним інструментом рестрикційної монетарної політики в Україні у 2014–2015 рр. була визначена облікова ставка, яка доповнювалася постійно діючими кредитним та депозитним механізмами овернайт.

Фактично, аналізуючи результати монетарної політики 2015 р., доходимо висновків, що НБУ зумів забезпечити технічні передумови для переходу до режиму інфляційного таргетування, зокрема: було побудовано макроекономічні моделі, розроблено квартальний прогнозний цикл, створені інституційні передумови, у

Таблиця 1

Основні монетарні показники України у 2010–2020 рр. (на початок періоду)

Рік	Кількість банків, од.	Інфляція, %	Облікова ставка НБУ *, %	Курс валют, грн за 100 дол. США	Кредити, надані банками в економіку України, млн грн. (за рік)	Приріст кредитів, наданих банками в економіку України (до попереднього року), %	Грошова маса, млн. грн	
							М0	М1
2010	182	112,3	9,9	779,12	723 295	-1,5	157 029,41	233 748,44
2011	176	109,1	7,75	793,56	732 823	1,3	182 989,9	289 893,6
2012	176	104,6	7,56	796,76	801 809	9,4	192 664,8	311 046,6
2013	176	99,8	7,25	779,1	815 142	1,7	203 245,0	323 225,3
2014	180	100,5	6,62	799,3	910 782	11,7	237 776,6	383 820,7
2015	163	124,9	28,04	1576,86	1 020 667	12,1	282 947,1	435 474,7
2016	117	143,3	17,95	2400,07	981 627	-3,8	282 672,8	472 217,1
2017	96	112,4	13,2	2719,09	998 682	0,7	314 392,1	529 928,0
2018	82	113,7	17,08	2806,72	1 016 657	1,9	332 546,0	601 631,3
2019	77	109,8	17,16	2768,83	1 073 131	13,7	363 628,8	671 284,7
2020	77	100,8	8,0	2693,78	971 871	-9,4	384 366,2	770 043,1

** середньорічні облікова ставка

Джерело: розроблено автором на основі [Офіційний сайт НБУ URL: <https://bank.gov.ua/>] (дата звернення: 20.04.2020)

тому числі забезпечена незалежність Національного банку у використанні інструментів для досягнення своєї цілі, усунене фіскальне домінування, змінений процес прийняття рішень із монетарної політики.

На початку 2016 року Національний банк перейшов до застосування режиму інфляційного таргетування. Схвалення Радою Національного банку Основних засад монетарної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу в грудні 2016 року юридично закріпило інфляційне таргетування як режим монетарної політики в Україні.

Саме застосування режиму інфляційного таргетування дало змогу скоротити індекс інфляції 2016 р. до 12,4% порівняно із 43,3% 2015 р., або на 30,9 в.п., що стало значним досягненням монетарної політики та позитивно вплинуло на стабілізацію національної економіки – ВВП уперше продемонстрував приріст +2,9% у доларовому еквіваленті (2015 р. – 31,3% у доларовому еквіваленті).

У наступний період 2017–2019 рр. вектором монетарної політики також було визначено забезпечення цінової стабільності та утримання інфляції в межах запланованого показника: 2017 р. – $8\% \pm 2\%$; 2018 р. – $6\% \pm 2\%$; 2019 і надалі – $5\% \pm 1\%$. Тобто пріоритетом діяльності Національного банку України стало зниження інфляції до однозначного показника та утримання його на такому рівні в середньостроковій перспективі.

У 2018 р. Рада Національного банку затвердила Стратегію монетарної політики, офіційно закріпивши незмінність цілей та принципів реалізації монетарної політики. Послідовність у проведенні монетарної політики на основі режиму інфляційного таргетування посприяла стабілізації інфляційних очікувань населення та бізнесу, заохотила довгострокові заощадження та інвестиції в економіку.

Основні засади грошово-кредитної (монетарної) політики НБУ на 2018 рік визначили, що «формування низькоінфляційних очікувань є одним із ключових елементів поліпшення макроекономічного середовища та нарощення економічного потенціалу України. Середньострокова ціль щодо інфляції (приріст індексу споживчих цін у річному вимірі) установлена на рівні 5% із допустимим діапазоном відхилень ± 1 п.п. і досягатиметься протягом 2018–2020 років».

В «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2019 рік та середньострокову перспективу» НБУ знову задекларував «використання монетарного режиму інфляційного таргетування, оскільки досягнення цінової стабільності найкраще корелює із забезпеченням стійких темпів приросту ВВП й усуває передумови непередбачуваних та суб'єктивно вмотивованих рішень щодо змін у монетарній політиці» [7]. Цей же документ визначив кількісну ціль щодо інфляції 5% у середньостроковій перспективі. Водночас у Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» прогноз темпу інфляції було закладено на рівні 7,4% [8].

У 2020 р. основними пріоритетами монетарної політики також було визначено «досягнення та забезпечення цінової стабільності» через «використання монетарного режиму інфляційного таргетування, який водночас сприяє забезпеченню стійких темпів приросту ВВП».

Проте світова пандемія COVID-19 похитнула сформовану стабільність на грошовому ринку: через карантин і паніку серед населення наприкінці прослідковувався шок у вигляді ситуативного послаблення гривні та ажіотажного підвищення попиту на окремі товари упродовж перших тижнів карантину (березень–квітень 2020 р.). Однак завдяки очищенню банківської системи, фіскальній консолідації, плаваючому курсу та більш дієвій монетарній політиці така ситуація виявилася короткостроковою.

Рівень інфляції у перші місяці 2020 р. залишався нижчим, ніж прогнозувалося. Очікується, що в наступні місяці 2020 р. зростання цін помірно прискориться внаслідок безрезневого послаблення гривні. Однак надалі інфляція обмежуватиметься падінням споживчого попиту і збереженням низьких цін на енергоносії.

Водночас варто зазначити, що підвищений попит на товари першої необхідності та ажіотаж на валютному ринку, спричинений психологічними чинниками, досить швидко вичерпалися. Ці чинники не будуть надалі значно впливати на інфляційну динаміку, на відміну від ефекту згорання внутрішнього попиту та суттєвого зниження світових цін на енергоносії.

Прогноз щодо майбутньої динаміки інфляції передбачає, що, незважаючи на помірне прискорення в наступних місяцях, інфляція залишиться в цільовому діапазоні $5\% \pm 1$ в.п. і на кінець 2020 р. становитиме 6%. Але слабший споживчий попит, ніж передбачено прогнозом, може зумовити повільніше повернення інфляції до цільового діапазону.

Водночас економіка потребує рішучого реагування та підтримки з боку НБУ. Наприкінці квітня 2020 р. Правлінням Національного банку України було встановлено облікову ставку на рівні 8,0% річних [11].

Підводячи підсумки провадження монетарної політики НБУ, можна систематизувати основні напрями монетарної політики України упродовж 2010–2020 рр. [9].

1. Упродовж досліджуваного періоду 2010–2020 рр. НБУ здебільшого реалізовував жорстку рестрикційну політику «дорогих грошей» із незначними пом'якшеннями наприкінці 2018–2019 рр., про що свідчить рівень облікової ставки НБУ та обсяг кредитів, наданих банками в економіку держави.

2. Беззаперечним пріоритетом монетарної політики було досягнення та підтримання цінової стабільності порівняно з іншими цілями та завданнями у грошово-кредитній сфері, що постійно відображалось в Основних засадах грошово-кредитної політики на поточний рік. Національний банк не використовував жодних інструментів монетарної політики для досяг-

нення будь-яких цілей, які б загрожували досягненню цінової стабільності.

3. Основним інструментом монетарної політики впродовж останніх років залишалася облікова ставка, яка оперативно змінювалася залежно від ситуації у фінансовій сфері. Найбільший вплив зміна облікової ставки справляла на рівень інфляції, оскільки давала змогу скоротити обсяг грошової маси в обігу. Водночас зростання облікової ставки негативно впливало на розвиток та зростання національної економіки та гальмувало її вихід із кризового стану.

4. Рішення щодо параметрів монетарної політики ґрунтувалися на комплексному макроекономічному аналізі та прогнозі. Усі рішення мали перспективний характер.

5. Було впроваджено режим плаваючого обмінного курсу, який визначається ринковими умовами без попереднього встановлення бажаного або прогнозного значення.

6. Відбулося посилення прозорості діяльності НБУ, що відобразилося в оприлюдненні інформації на офіційному сайті у Річному звіті НБУ, Інфляційному звіті

Національного банку України, Звіті НБУ про фінансову стабільність, постійних прес-релізах щодо базових рішень регулятора у сфері грошово-кредитної політики, проведення наукових семінарів, конференцій.

Основні тенденції монетарної політики НБУ упродовж 2014–2020 рр. зображено на рис. 1.

Таким чином, дослідивши монетарну політику НБУ у ретроспективі 2014–2020 рр., її інструменти та результати, можемо дійти певних висновків щодо ролі монетарної політики у розвитку національної економіки, її позитивних та негативних аспектів впливу на фінансово-економічну систему держави.

Враховуючи вище означені тенденції, варто зазначити, що більшість проблем, які перешкоджали реалізації ефективної грошово-кредитної політики та банківської системи, подолано, інфляція знаходиться в допустимих межах, а банки мають досить капіталу та ліквідності, щоб відновити кредитування економіки, що дасть змогу подолати сучасну кризу та відновити економічний розвиток України.

Дослідження сучасних монетарних інструментів дало змогу виявити, що засоби та методи грошово-кре-

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Макроекономічні умови	Розпал кризи	Стабілізація фінансової системи		Економічне зростання		Економічне зростання	
Монетарний режим	Еклектична політика	Монетарне таргетування / Плаваючий валютний курс		Інфляційне таргетування / Плаваючий валютний курс		Інфляційне таргетування / Плаваючий валютний курс	
Цілі монетарної політики	Стабілізація фінансової системи	Дезінфляція, поповнення міжнародних резервів, стабілізація валютного ринку		Цінова стабільність, поповнення міжнародних резервів,		Цінова стабільність, поповнення	
Основні монетарні інструменти	облікова ставка, яка доповнювалася постійно діючими кредитним та депозитним механізмами овернайт						

Рис. 1. Основні передумови та характеристики формування й реалізації монетарної політики в Україні у 2014–2019 рр.

Джерело: власна розробка автора

дитної політики НБУ використовуються насамперед для контролю впливу монетарних чинників на стабільність грошової одиниці. Навіть якщо певні інструменти і впливають на функціонування кредитного ринку та вливання інвестицій, то все одно кінцевою метою їх застосування є досягнення відповідних монетарних показників та фінансової стабільності у державі.

Якщо монетарна політика в Україні і надалі буде залишатися досить жорсткою, а НБУ не буде мати можливості використовувати емісійний ресурс для впливу на розвиток національної економіки та не буде впливати на збільшення обсягів внутрішнього кредитування через кредитний та фондовий канали, то очевидно, що розширення інвестицій в необхідних обсягах буде неможливим [10, с. 57].

Висновки. Можемо констатувати, що монетарна політика України є важливим інструментом регулювання економіки. Підвищення її дієвості та ефективності позитивно впливає на соціально-економічне становище країни загалом та дасть змогу подолати

сучасний кризовий стан фінансової системи, спричинений пандемією.

Основним інструментом в арсеналі НБУ є активне використання та коригування ключової процентної ставки. Саме її зниження в квітні 2020 р. стане стимулом для активізації діяльності банків та позитивно вплине на економічний розвиток.

У контексті оптимізації розроблення та реалізації монетарної політики НБУ повинен і надалі підвищувати прозорість своєї діяльності шляхом розкриття повної, достовірної інформації щодо базових напрямів своєї діяльності. Такі дії сприятимуть підвищенню довіри до регулятора з боку громадськості та більш чіткому розумінню його дій монетарної політики.

Монетарна політика Національного банку і надалі повинна бути спрямована на підтримання режиму плаваючого обмінного курсу та нарощення рівня міжнародних резервів, а також здійснення контролю за зростанням грошових агрегатів, відповідно до програми співпраці з МВФ.

Список літератури:

1. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / Стельмах В.С. та ін.; ЦНД НБУ, УБС НБУ. Київ, 2009. 404 с.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. Київ: Основи, 1999. 963 с.
3. Дзюблюк О. Грошово-кредитна політика як фактор макроекономічної стабілізації і подолання наслідків кризових явищ. Світ фінансів. 2011. № 3. С. 7–19.
4. Коваленко В.В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. Вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. 2016. № 12. С. 445–449.
5. Мищенко С.В. Проблемы устойчивости денежного обращения. М.: Новое знание, 2014. 399 с.
6. Про Державний бюджет України на 2018 рік. [Електронний ресурс]: Закон України № 2246-VIII від 07.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>. (дата звернення: 21.04.2020)
7. Основні засади грошово-кредитної політики на 2019 рік та середньострокову перспективу. НБУ Київ 2018.
8. Про Державний бюджет України на 2019 рік. Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 50, ст. 400 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262919?find=1&text=%B3%ED%F4%EB%FF%F6>. (дата звернення: 21.04.2020)
9. Пропозиції стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0541500-15>. (дата звернення: 22.04.2020)
10. Савлук М.І. Трансформація функціональних завдань НБУ в умовах системної розбалансованості економіки. Фінанси України. 2016, 57 с.
11. Підсумки дискусії членів Комітету з монетарної політики Національного банку України щодо рівня облікової ставки 22 квітня 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/pidsumki-diskusiyi-chleniv-komitetu-z-monetarynoyi-politiki-natsionalnogo-banku-ukrayini-schodo-rivnya-oblikovoyi-stavki-22-kvitnya-2020-roku>. (дата звернення: 22.04.2020)
12. Дзюблюк О. Проблеми інфляційного таргетування в сучасній економіці. Світ фінансів. 2015. № 2. С. 7–18.
13. Сомик А.В. Еволюція основних засад грошово-кредитної політики в аспекті визначення монетарного та валютного режимів / А. В. Сомик // Вісник Української академії банківської справи. 2013. № 1 (34). С. 37–44.
14. Мищенко С.В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения / ЦНИ НБУ, УБД НБУ. Киев, 2011, 230 с.
15. Основні засади грошово-кредитної політики на 2014 рік [Електронний ресурс] : рішення Ради Національного банку України. URL: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7466694>. (дата звернення: 22.04.2020)
16. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік. [Електронний ресурс] : Рішення Ради Національного банку України від 11 вересня 2014 р. № 28. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. (дата звернення: 23.04.2020)

References:

1. Stel'max V.S. (2009) *Monetarna polityka Nacional'nogo banku Ukrayiny*: suchasny`j stan ta perspekty`vy` zmin, [Monetary policy of the National Bank of Ukraine: current state and prospects of changes]. CzND NBU, UBS NBU. Kyiv, 404 p.

2. My'shkin F.C. (1999) *Ekonomika groshej, bankivs'koyi spravy` i finansovy`x ry`nkiv* [Economy of money, banking and financial markets]. Kyiv: Osnovy`, 963 s.
3. Dzyublyuk O. (2011) *Hroshovo-kredytna polityka yak faktor makroekonomichnoi stabilizatsii i podolannia naslidkiv kryzovykh yavlyshch* [Monetary policy as factor of macroeconomic stabilization and overcoming consequences of the crisis phenomena]. *Svit finansiv*, no. 3, pp. 7–19.
4. Kovalenko V.V. (2016) *Hroshovo-kredytna polityka ta yii vplyv na podolannia strukturnykh dysbalansiv ekonomiky Ukrainy*. [Monetary policy and its influence on overcoming structural imbalances of economy of Ukraine]. *Visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V.O. Sukhomlynskoho*, no. 12, pp. 445–449.
5. Myshchenko S.V (2014) *Problemy ustoichyvosti denezhnoho obrashcheniya* [Problems of cash circulation stability]. Moskva: Novoe znany'e, 399 s.
6. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2018 rik. Zakon Ukrainy № 2246-VIII vid 07.12.2017 r [About the State Budget of Ukraine for 2018. Law of Ukraine № 2246-VIII of 07.12.2017]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>. (accessed 21 April 2020)
7. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2019 rik ta serednostrokovu perspektyvu (2018) [The main bases of monetary policy for 2019 and the medium term] NBU Kyiv.
8. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2019 rik. Zakon Ukrainy (2018) [The law of Ukraine on the State budget of Ukraine for 2019]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2018, № 50, st. 400. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262919?find=1&text=%B3%ED%F4%EB%FF%F6>. (accessed 21 April 2020)
9. Propozytsii stosovno rozroblennia Osnovnykh zasad hroshovo-kredytnoi polityky na 2016–2020 roky [Offers on development of the basic principles of monetary policy for 2016–2020]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0541500-15>. (accessed 22 April 2020)
10. Savluk M.I. (2016) *Transformatsiia funktsionalnykh zavdan NBU v umovakh systemnoi rozbalansovanosti ekonomiky* [Transformation of functional tasks of the NBU in the conditions of system unbalance of economy]. *Finansy Ukrainy*, 57 s.
11. Pidsumky diskusii chleniv Komitetu z monetarnoi polityky Natsionalnoho banku Ukrainy shchodo rivnia oblikovoi stavky 22 kvitnia 2020 roku [Results of a discussion of members of the committee on the monetary policy of the National Bank of Ukraine concerning the level of discount rate on April 22, 2020]. Available at: <https://bank.gov.ua/news/all/pidsumki-diskusiyi-chleniv-komitetu-z-monetarnoyi-politiki-natsionalnogo-banku-ukrayini-schodo-rivnya-oblikovoyi-stavki-22-krvitnya-2020-roku>. (accessed 22 April 2020)
12. Dzyublyuk O. (2015) *Problemy inflatsiinoho tarhetuvannia v suchasni ekonomits* [Problems of inflation targeting in the modern economy]. *Svit finansiv*, no. 2, pp. 7–18.
13. Somy`k A.V. (2013) *Evoliutsiia osnovnykh zasad hroshovo-kredytnoi polityky v aspekti vyznachennia monetarnoho ta valiutnoho rezhymiv* [Evolution of the basic principles of monetary policy in terms of determining the monetary and exchange rate regimes]. *Visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy*, no. 1 (34), pp. 37–44.
14. Myshchenko S.V. (2011) *Sovremennyye problemy teoryi denezhnoho obrashcheniya* [Modern problems of the theory of money and money circulation]. CzNY` NBU, UBD NBU. Ky`ev, 230 s.
15. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2014 rik: rishennia Rady Natsionalnoho banku Ukrainy [Basic principles of monetary policy for 2014: decision of the Council of the National Bank of Ukraine.]. Available at: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7466694>. (accessed 22 April 2020)
16. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2015 rik.: Rishennia Rady Natsionalnoho banku Ukrainy vid 11 veresnia 2014 r. № 28. [Basic principles of monetary policy for 2015: Decision of the Council of the National Bank of Ukraine of September 11, 2014 № 28]. Available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. (accessed 23 April 2020)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИНСТРУМЕНТЫ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрена и проанализирована роль монетарного регулирования и функции Национального банка Украины в стимулировании экономического развития в условиях финансовой нестабильности. Автор исследовал основные принципы монетарной политики НБУ в 2010–2020 гг., а также инструменты и монетарные индикаторы развития денежно-кредитной сферы. Особое внимание акцентировано на основных тенденциях монетарной политики НБУ в течение 2014–2020 гг. На основе классификации тенденций современной монетарной политики НБУ автор пришел к выводу, что большинство проблем, которые препятствовали реализации эффективной денежно-кредитной политики и развитию банковской системы, преодолены: инфляция находится в допустимых пределах, банки имеют достаточно капитала и ликвидности, чтобы возобновить кредитование экономики, что позволит преодолеть современный кризис и восстановить экономическое развитие Украины.

Ключевые слова: Национальный банк Украины, монетарная политика, глобальный финансовый кризис, девальвация и инфляция, монетарные инструменты, функции центрального банка.

CURRENT TRENDS AND MONETARY POLICY INSTRUMENTS IN UKRAINE

In article it is considered and it is analysed a role of monetary regulation, value and function of the Central bank of Ukraine in stimulation of economic development in the conditions of financial instability. The basic principles of monetary policy of the National Bank of Ukraine during the period from 2009 to 2020 which the Central bank realized and intends to realize in the current year and in the medium term for achievement of goals and also concerning the used tools and monetary indicators of development of the monetary and credit sphere. Allocated top trends of monetary policy of the National Bank of Ukraine during 2014–2019. On the basis of classification of trends of modern monetary policy of National bank, the author drew conclusions that the majority of problems which interfered with realization of effective monetary policy and development of a banking system is overcome: Inflation is in allowable limits, and banks have enough capital and liquidities to resume crediting of economy that will become a reliable basis for ensuring sustainable economic development of Ukraine. A study of modern monetary instruments made it possible to discover that the means means and methods of monetary policy of the NBU are used first of all for control of influence of monetary factors on stability of monetary unit. Even if certain tools also influence functioning of the credit market and to injection of investments, then all the same ultimate goal of their application is achievement of the corresponding monetary indicators and financial stability in the state. Global financial crisis of 2008–2009 showed the inaccuracy understanding of function of the central bank as achievement of one purpose – ensuring low inflation. After 2008. The developed countries use a new paradigm of the central banking – multi targeting which expands the list of the purposes and diversifies the tools used for their achievement. The role of the central banks in a financial system of monetary regulation of economy considerably extended and became complicated. Their value in management of monetization and stimulation of economic growth grew. They are forced to combine performance of functions on implementation of economic policy, especially in the sphere of currency and crisis management, control of inflation and ensuring financial stability.

Key words: National Bank of Ukraine, monetary policy, global financial crisis, devaluation and inflation, monetary tools, functions of the central bank.

Карпетян О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри безпеки, правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет

Василевський Р.П.

аспірант кафедри безпеки, правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет

Karapetyan Olga, Vasylevskyi Roman

Ternopil National Economic University

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ СУВЕРЕННИХ ФОНДІВ ДОБРОБУТУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті розглянуто діяльність суверенних фондів добробуту в період поширення пандемії COVID-19 і проведено аналіз принципів, завдань та ризиків, пов'язаних із діяльністю суверенних фондів добробуту в цей період. Обґрунтовано, що пандемія коронавірусу поглибила фінансові шоки для урядів багатьох країн та загострила проблему антагонізму між зростаючими потребами на фінансування охорони здоров'я, економічної системи держав та обмеженістю власних ресурсів. Акцентовано, що основними завданнями суверенних фондів добробуту є використання акумульованих у них фінансових ресурсів для вирішення цієї кризи та підтримки економіки держав у посткризовий період. Зважаючи на реалії коронавірусної кризи, з'ясовано, що суверенні фонди переорієнтовують частину своїх ресурсів і в більш широкому сенсі застосовують стиль довгострокових інвестицій на Єдиний фонд добробуту планети. Аргументовано, що для захисту від майбутніх негараздів, суверенним фондам доцільно визначати разом із національними урядами напрями зниження ризиків, узгоджуючи цю мету з потребами розвитку своїх країн.

Ключові слова: суверенні фонди, фінансова криза, національна безпека, міжнародні фінансові інституції, фінансовий ринок, інвестиції, валовий внутрішній продукт, бюджет, дефіцит бюджету.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу поглибила фінансові шоки для урядів багатьох країн, оскільки в умовах загострення антагонізму між зростаючими потребами на фінансування охорони здоров'я й економіки держав та обмеженістю власних ресурсів національні економіки стоять на межі технічних дефолтів. Основним завданням суверенних фондів добробуту є використання акумульованих у них фінансових ресурсів для вирішення цієї кризи та підтримки економіки держав у посткризовий період.

Сучасна фінансова криза має зосередити увагу науковців та практиків на тому, як ці державні засоби, що акумульовані в суверенних фондах, дадуть можливість адаптувати свої принципи роботи у поствірусному періоді розвитку національних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади формування суверенних фондів закладено у працях В. Геєця, І. Нагорної, О. Пархомчука, Ю. Пікуша, В. Кудряшова. Формування й управління суверенними фондами досліджували зарубіжні вчені, зокрема: М. Виллафуерте, Ф. Гартон, Р. Грава, Д. Джонсон-Каларі, Д. Лернер, Д. Рікардо, Р. Ройтман, А. Сміт. Серед сучасних дослідників, що актуалізували проблеми формування і використання резервних фон-

дів, – Ф. Демірмен, Х. Рокофф, П. Мореллі, Д. Вортелінос, Б. Хайо, С. Карпентер, Д. Кон.

У сучасних умовах світогосподарського порядку існує необхідність поглиблення теоретико-методологічних уявлень про значення і місце суверенних фондів на сучасному етапі економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розширення знань щодо особливостей формування та використання суверенних фондів добробуту в сучасний кризовий період, спричинений пандемією COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Понад 100 країн сформували суверенні фонди добробуту, які загалом нараховують близько 8,5 трлн дол. США. Хоча кожен фонд має різні інвестиційні стратегії та цілі, більшість спрямована на сприяння стабілізації урядових бюджетів. Наприклад, у період поширення пандемії суверенний фонд у Норвегії спрямовує 13 млрд дол. США на підтримку стимулюючого пакету, спрямованого на пом'якшення економічного шоку [1].

Суверенні фонди відіграють важливу роль для захисту від майбутніх криз, а їхні стратегії управління упродовж останніх 15 років помітно розвивалися. Ключовим кроком стало прийняття фондами принципів Сантьяго 2008 р., а також створення Міжнарод-

ного форуму суверенних фондів багатства. Ще одним важливим успішним здобутком багатьох фондів є їхня зацікавленість у проведенні екологічної, соціальної та інвестиційної політик. Так, важливим здобутком стало створення у грудні 2017 р. робочої групи під назвою «Єдиний фонд добробуту планети» за допомогою шести провідних суверенних фондів, що загалом управляють близько 3 трлн дол. США. Даний фонд має на меті прискорення зусиль щодо інтеграції фінансових ризиків та можливостей, пов'язаних зі змінами клімату. Зважаючи на реалії коронавірусної кризи, суверенні інвестори повинні переорієнтувати частину своїх ресурсів і в більш широкому сенсі застосувати стиль довгострокових інвестицій на Єдиний фонд добробуту планети [2].

Окреслення нових векторів розвитку суверенних фондів відбулося на Міжнародному форумі суверенних фондів багатства (IFSWF) (Лондон, 23 квітня 2020 р.), де визначено орієнтири щодо дослідження перспек-

тив довгострокових власників активів та їх реакції на кризу, спричинену пандемією COVID-19.

Пандемія COVID-19 спричинила гострий стрес і нестабільність на фінансових ринках, які не спостерігалися після глобальної фінансової кризи. Як довгострокові інвестори члени IFSWF відіграють важливу роль у сприянні стабілізації як національної економіки, так і світової фінансової системи. Міжнародний форум суверенних фондів багатства (IFSWF) – це добровільна організація глобальних суверенних фондів багатства, яка займається пропагандою належного управління та управління інвестиціями шляхом діалогу, досліджень та самооцінки.

Члени робочої групи «Єдиний фонд добробуту планети» у своїй роботі керуються такими принципами (табл. 1).

IFSWF також прагне сприяти більш глибокому розумінню діяльності суверенних фондів багатства серед державних та фінансових установ.

Таблиця 1

Основні принципи Єдиного фонду добробуту планети [2]

	Суть принципу	Характеристика
1.1	Визнання фондами, що зміна клімату матиме вплив на фінансові ринки.	Вплив змін клімату та пов'язані із цим урядові та фінансові реакції представляють інвестиційні ризики та можливості для суверенних фондів, цілі яких – довгострокове зростання та захист міжпоколінного багатства – збігаються з метою Паризької угоди – захистом планети для майбутніх поколінь.
1.2	Урахування фінансових ризиків до інвестиційної структури компаній	Завдяки довгостроковим інвестиційним цілям фонди визнають, що зміна клімату являє собою фінансові ризики, які слід включити до інвестиційної структури. Підвищення глобальної температури, що перевищує 1,5°C, і наслідки, що впливають на глобальну економіку.
1.3	Моніторинг та звітування щодо зміни клімату	Фонди можуть інтегрувати звітність про свій підхід до зміни клімату у внутрішні та зовнішні комунікації.
2.1	Збереження та зростання їхніх активів	Довгострокова фінансова мета – це управління фізичними ризиками та можливості, пов'язані зі зміною клімату, можуть призвести до довгострокової фінансової віддачі.
2.2	Планування кліматичних сценаріїв та врахування і кліматичних ризиків у стратегічне планування, управління ризиками та звітність	Даний принцип передбачає співпрацю з компаніями, щоб зрозуміти: 1. ризики та можливості, пов'язані з питаннями зміни клімату, які лежать в основі Паризької угоди; 2. розроблення показників для моніторингу таких ризиків та вивчення.
2.3	Прозорість інформації про зміни клімату	Використання інформації для визначення того, чи роблять компанії відповідні кроки для розроблення довгострокової бізнес-стратегії управління переходом до економіки з низьким рівнем викидів.
2.4	Розроблення та прийняття узгоджених стандартів і методів, що сприяють розкриттю суттєвих даних, пов'язаних із кліматом	Для прийняття обґрунтованих інвестиційних рішень фонди потребують своєчасних, релевантних, повних даних щодо клімату на основі стандартизованих методологій, наприклад через Протокол парникових газів та рекомендації Цільової групи з питань фінансового розкриття клімату (TCFD).
3.1	Управління та оцінка портфельних ризиків, спричинених очікуваним переходом до економіки із низьким рівнем викидів	Масштаби та темпи переходу до економіки з низькими викидами не визначено. Ризики зміни клімату можуть впливати на компанії та інвестиції різними способами, наприклад через порушення технологій, регулювання.
3.2.	Розроблення аналітичних інструментів для інформування про розподіл портфеля та інвестиційні рішення	Аналіз сценарію щодо зміни клімату може бути корисним для доповнення традиційного фінансового аналізу та інформування щодо прийняття рішень.
3.3.	Урахування інвестиційних можливостей у результаті глобальних зусиль щодо подолання змін клімату	Джерелами можливостей є зміна попиту, технологія, політичні стимули та можливість масштабування кліматичних рішень для зменшення викидів або адаптації до зміни клімату.
3.4	Урахування підходів до зменшення впливу портфеля на кліматичні ризики	Інвестори можуть розглянути варіанти для зменшення впливу на кліматеризовані ризики.
3.5	Проведення досліджень із питань, пов'язаних із фінансовими наслідками зміни клімату	Ініціювання або підтримка досліджень у сферах, які можуть допомогти розширити знання та розуміння фінансових наслідків зміни клімату для ринків та інвесторів.

Активи (млрд дол. США), що утримуються десятима найбільшими ДПФ, кінець 2019 р. [4]

Суверенний фонд	Сума активів, млрд дол. США
Державний пенсійний фонд Норвегії глобальний	1.099
Китайська інвестиційна корпорація	941
Орган з інвестицій у Кувейт	592
Управління інвестицій в Абу-Дабі	697
Грошовий орган Гонконгу	509
GIC Private Ltd, Сінгапур	440
Національна рада фонду соціального захисту Китаю	438
AFE Investment Company, Китай	418
Temasek Holdings, Сінгапур	375
Катарський інвестиційний орган	328
Усього	5.837

Для захисту від майбутніх негараздів суверенним фондам доцільно визначати разом із національними урядами напрями зниження ризиків, узгоджуючи цю мету з потребами розвитку своїх країн. Для багатьох країн ризики включають стихійні лиха, зміни клімату, повітря, стан та забрудненість води, продовольчі кризи та ризики, пов'язані з охороною здоров'я. Основними напрямами діяльності є, серед іншого, освіта, організована урбанізація та управління міграційними потоками. Усі ці сфери мають глобальний характер і велику користь від міжнародного чи регіонального співробітництва.

На основі своїх національних пріоритетів суверенні фонди організовують і впроваджують узгоджені стратегії та інвестиційні ініціативи, об'єднуючи сили у сферах спільного інтересу. Це включає багатообіцяючі міжнародні інвестиції в таких галузях, як медична, фармацевтична та біотехнологічна промисловість, безпека та стійкість харчового та водного секторів, освітня інфраструктура.

У сучасних умовах пандемії активи суверенних фондів країн – виробників нафти, головним чином, на Близькому Сході та в Африці, за оцінками експертів, скоротяться до 225 млрд дол. США, оскільки зниження цін на нафту та пандемія коронавірусу впливають на державні фінанси.

Згідно з доповіддю Reuters від 29 березня 2020 р., сума втрат власного капіталу SWF перевищує 1 трлн дол. США, тоді як на початок березня 2018 р. сукупні активи SWF збільшилися до 7,45 млрд дол. США.

У табл. 2 наведено активи суверенних фондів добробуту, що становлять приблизно 75% світових активів у сумі понад 5,8 трлн дол. США, де за обсягом активів помітно лідирує суверенний фонд Норвегії.

Суверенний фонд Норвегії втратив 125 млрд дол. США за офіційним курсом норвезької крони у період поширення пандемії. Його акціонерний портфель, на який припадає приблизно дві третини акцій (що еквівалентно 1,5% світової ринкової капіталізації), знизився на 23% у другому кварталі 2020 р. Отже, загальні активи нафтового фонду Норвегії впали нижче 1 трлн дол. США, рівня, вперше досягнутого в 2017 р.

За оцінками експертів ради правління фондів Норвегії, падіння активів спричинить так зване правило відновлення балансу, що означає, що суверенний фонд у перспективі купуватиме акції на світових ринках акцій. Квота власного капіталу фонду, яка наприкінці 2019 р. була наближеною до 70%, знизилася до 65%.

Країна – експортер нафти, що оптимізує видобуток, здійснює балансування між збереженням нафто-

вих родовищ та отриманням ринкової норми прибутку від її продажу (Правило Хотелінга щодо ефективного виснаження) [1]. Протистояння між Росією та Саудівською Аравією та глобальний спалах COVID-19 призвели до історично низьких рівнів ціни на нафту. Упродовж останніх років ціна ICE Brent Crude становила 60–80 дол. США за барель. Наприкінці березня 2020 р. – близько 21–13 дол. США. Побічна середня реверсія передбачає зростання на 300% упродовж наступних років. Поки триває боротьба за ринки нафти, відбувається зменшення капіталу за винятком випадків, коли надходження повністю не реінвестується у фінансовий, фізичний чи людський капітал (Правило Хартвіка щодо справедливості між поколіннями).

Висновки. Отже, сучасна світова криза, спровокована поширенням пандемії коронавірусу, внесла суттєві корективи у стратегію суверенних фондів добробуту. Виходячи з досвіду впродовж багатьох десятиліть, суверенні фонди як першостворені, так і нещодавно створені інститути мають мобілізувати фінансові ресурси у пріоритетних сферах, таких як агропромисловий сектор, розумні міста, енергетика та здоров'я. SWF як ринково орієнтовані фонди, що контролюються державою, відіграватимуть ключову роль у залученні приватних інвестицій у країни.

Україні в умовах перманентних фінансових криз доцільно вивчити досвід формування суверенних фондів, а також на рівні влади розглянути перспективи залучення коштів світових суверенних фондів.

Список літератури:

1. Сайт міжнародної робочої групи суверенних фондів добробуту. URL : <http://www.iwg-swf.org> (дата звернення: 12.04.2020).
2. The one planet sovereign wealth funds framework publication. A detailed outline of the aims and objectives of the working group and the principles that guide it. URL : <https://oneplanet-swfs.org/> (дата звернення: 04.05.2020).
3. Richard Baldwin, Beatrice Weder Economics in the Time of COVID-19, Voxeu, 6 March. 2020. URL : <https://voxeu.org/debates/economics-time-covid-19> (дата звернення: 04.05.2020).
4. Largest sovereign wealth funds worldwide as of December 2019. URL : <https://www.statista.com/statistics/276617/sovereign-wealth-funds-worldwide-based-on-assets-under-management/> (дата звернення: 04.04.2020).

5. Helmut Reisen How to spend it: Sovereign wealth funds and the wealth of nations, Voxeu, 5 June. 2008. URL : <https://voxeu.org/article/how-spend-it-sovereign-wealth-funds-and-wealth-nations> (дата звернення: 04.03.2020).

6. Helmut Reisen Shifting Wealth in Times of the Coronavirus, ShiftingWealth blog, 8 March. 2020. URL : <https://voxeu.org/article/how-spend-it-sovereign-wealth-funds-and-wealth-nations> (дата звернення: 04.03.2020).

References:

1. Sait mignarodnoi robochoi grupy suverennuh fondiv [Website of the International Working Group on Sovereign Wealth Funds]. Available at: <http://www.iwg-swf.org> (accessed 04.12.2018).

2. The one planet sovereign wealth funds framework publication. A detailed outline of the aims and objectives of the working group and the principles that guide it. Available at: <https://oneplanetswfs.org/> (accessed 04.05.2020).

3. Richard Baldwin, Beatrice Weder Economics in the Time of COVID-19, Voxeu, 6 March. 2020. Available at: <https://voxeu.org/debates/economics-time-covid-19> (accessed 04.05.2020).

4. Largest sovereign wealth funds worldwide as of December 2019. Available at: <https://www.statista.com/statistics/276617/sovereign-wealth-funds-worldwide-based-on-assets-under-management/>(accessed 15.04.2020).

5. Helmut Reisen How to spend it: Sovereign wealth funds and the wealth of nations, Voxeu, 5 June. 2008. Available at: <https://voxeu.org/article/how-spend-it-sovereign-wealth-funds-and-wealth-nations> (accessed 04.03.2020).

6. Helmut Reisen Shifting Wealth in Times of the Coronavirus, ShiftingWealth blog, 8 March. 2020. Available at: <https://voxeu.org/article/how-spend-it-sovereign-wealth-funds-and-wealth-nations>(accessed 04.03.2020).

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ РАЗВИТИЯ СУВЕРЕННЫХ ФОНДОВ БЛАГОПОЛУЧИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19

В статье рассмотрена деятельность суверенных фондов благосостояния в период распространения пандемии COVID-19 и проведен анализ принципов, задач и рисков, связанных с деятельностью суверенных фондов благосостояния в этот период. Обосновано, что пандемия коронавируса углубила финансовые шоки для правительств многих стран и обострила проблему антагонизма между растущими потребностями на финансирование здравоохранения, экономической системы государств и ограниченностью собственных ресурсов. Акцентировано, что основной задачей суверенных фондов благосостояния является использование аккумулированных в них финансовых ресурсов для решения этого кризиса и поддержки экономики государств в посткризисный период. Учитывая реалии коронавирусного кризиса, выяснено, что суверенные фонды переориентируют часть своих ресурсов и в более широком смысле применяют стиль долгосрочных инвестиций на Единый фонд благосостояния планеты. В статье аргументировано, что для защиты от будущих проблем суверенным фондам целесообразно определять вместе с национальными правительствами направления снижения рисков, согласовывая эти цели с потребностями развития своих стран.

Ключевые слова: суверенные фонды, финансовый кризис, национальная безопасность, международные финансовые институты, финансовый рынок, инвестиции, валовой внутренний продукт, бюджет, дефицит бюджета.

STRATEGIC DEVELOPMENT GUIDELINES OF SOVEREIGN WELFARE FUNDS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

The aim is to expand knowledge about the peculiarities of the formation and use of sovereign wealth funds in the current crisis caused by the Covid-19 pandemic. New challenges of the XXI century have necessitated the creation of new institutions of economic security of the state. This is especially true for countries with limited economic potential. Based on the systematization of world experience, it is established that the rules of formation and use of sovereign wealth funds in a given country depend on the degree of influence of various factors. These include: natural and climatic factors, socio-economic condition of the country, demographic situation, the effectiveness of monetary policy, as well as the specifics and purpose of the sovereign wealth fund. The results of the analysis show that the activities of sovereign wealth funds during the spread of the COVID-19 pandemic are closely correlated with the principles, objectives and risks associated with the activities of sovereign wealth funds during this period. It has been argued that the coronavirus pandemic has exacerbated financial shocks for governments in many countries and exacerbated the antagonism between growing funding needs for health care, the economic system, and limited own resources, leading to technical defaults in many national economies. It is emphasized that the main tasks of sovereign welfare funds are to use the financial resources accumulated in them to resolve this crisis and support the economy of states in the post-crisis period. The article argues that in order to protect against future troubles, it is advisable for sovereign wealth funds to determine, together with national governments, ways to reduce risks, aligning this goal with the development needs of their countries. For many countries, risks include natural disasters, climate change, air, water status and pollution, food crises and health risks. The main activities are, among other things, education, organized urbanization and management of migration flows. All of these areas are global in nature or would benefit greatly from international or regional cooperation.

Key words: sovereign wealth funds, financial crisis, national security, international financial institutions, financial market, investments, gross domestic product, budget, budget deficit.

Лисенко Ж.П.

доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів
та фінансового посередництва,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Олексин А.Г.

доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів
та фінансового посередництва,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Lysenko Zhanna, Oleksyn Artur

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті визначено сутність фінансової децентралізації публічних фінансів. Визначено причини проведення реформи децентралізації в Україні. Розглянуто німецьку, французьку та польську моделі децентралізації публічної сфери та визначено, за якою з них розвивається бюджетна децентралізація в Україні. Децентралізація є однією з можливих форм реалізації державної влади. Децентралізація включає в себе адміністративно-територіальний устрій держави із визначеними органами публічного адміністрування та достатній обсяг фінансових ресурсів на здійснення власних функцій та повноважень. Вивчення стану реформи показало, що Україні потрібно ще прийняти низку законодавчих актів. В Україні продовжується укрупнення територій. Однак державній владі потрібно удосконалити організаційний, правовий та фінансовий механізми для збільшення рівня фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад. Проведення реформи децентралізації має ґрунтуватися на добровільній участі в об'єднанні територій. При цьому держава повинна виконувати контроль за належним виконанням функцій, що покладені на ОТГ. Визначені проблеми проведення децентралізації в Україні й окреслені ефективні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: децентралізація, місцеві бюджети, об'єднані територіальні громади, адміністративна реформа, фінансова спроможність.

Постановка проблеми. Інтегрування України до європейської економіки викликає потребу у підвищенні результативності у фінансовій сфері як на державному, так і на місцевому рівнях, що є можливим за умови підвищення фінансової незалежності територіальних громад. З огляду на досвід інших країн, делегування повноважень органам місцевого самоврядування сприяє їхній фінансовій незалежності, підвищує результативність виконання функцій держави, а також сприяє якісному наданню суспільних благ та послуг.

Наявна система не в змозі забезпечувати фінансову достатність місцевих бюджетів, оскільки місцеві податки і збори, які справляються на відповідній території, не можуть бути вагомим дохідним джерелом. Внаслідок цього виникає потреба у зміцненні дохідної бази, удосконаленні бюджетного регулювання з метою впливу на соціальний та економічний розвиток, фінансову безпеку.

Вектор реформ у бюджетній сфері в Україні спрямований на фінансову децентралізацію задля дієвої форми організації управління державними коштами,

оскільки вона всебічно відповідає новій системі економічних відносин, побудованих з урахуванням ринкових засад.

Однією з висхідних умов незалежності та нормального функціонування органів місцевої влади є фінансова децентралізація, оскільки розширює можливості місцевої влади щодо розвитку власної території, якісно підвищує рівень надання суспільних послуг через збалансування місцевих видатків із пріоритетними потребами місцевої громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти, особливості та проблеми процесу децентралізації відображені в наукових працях багатьох вітчизняних науковців: В. Андрущенко, В. Зайчикової, Р. Демчак, І. Габак, О. Кириленко, І. Луніної, З. Варналій, В. Базилевич, А. Гальчинський та ін. Серед іноземних науковців цього напрямку можна виділити Ш. Бланкарта, О.А. Гришанову, В.І. Лексіна, В. Оутса, Ч. Тібу, М. Кетинга, Дж. Скота, П. Джона та інших.

Попри численні дослідження науковців у цій сфері, питання визначення досягнення запланованих резуль-

татів реформи фінансової децентралізації потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз ефективності фінансової децентралізації в умовах забезпечення соціально-економічного зростання з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. У багатьох країнах потреба проведення реформи децентралізації була зумовлена різноманітними причинами, від потреби підвищення ефективності державних витрат та розв'язання макроекономічних проблем (Аргентина, Бразилія, Індія, Нігерія) до використання децентралізації як інструменту забезпечення незалежності окремих регіонів з відмінними культурними, етнічними та політичними питаннями (Канада, Швейцарія, Бельгія, Китай, Ефіопія).

За період незалежності в Україні було розпочато низку реформ щодо децентралізації у сфері публічного управління, проте до 2014 року вони мали декларативний характер.

У ст. 132 Конституції України визначено основоположні засади територіального устрою держави: «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади» [1]. Ця стаття визначає децентралізацію як одну із можливих форм реалізації державної влади.

Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС поклато курс на фінансову децентралізацію. Так, 28 грудня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [2], згідно з яким з 2015 р. розпочато новий етап фінансової децентралізації.

Нововведення окреслили нові механізми реалізації бюджетних правовідносин, які забезпечують функціонування нової моделі фінансового забезпечення місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин. У такій ситуації бюджети ОТГ стають ключовою ланкою в системі фінансових відносин між державою та регіоном, у них зосереджуються близько 75% обсягу фінансових ресурсів усіх органів місцевої влади.

У наукових працях сучасних вітчизняних дослідників децентралізацію розглядають як спосіб організації публічної влади в державі, коли місцеві органи влади отримують право самостійно вирішувати власні поточні та перспективні завдання в межах, закріплених законодавчо [3, с. 10].

Децентралізація – це передача частини повноважень та бюджетних ресурсів від центральних органів до органів місцевого самоврядування з метою більш ефективного управління ними та зменшення витрат [4].

Старт реформи фінансової децентралізації вніс зміни до всіх структурних складників системи місцевих фінансів, які почали пристосовуватися до нових умов. Так, територіальні громади отримали розширені повноваження щодо управління державними коштами для забезпечення соціального та економічного зростання регіону відповідно до стратегії розвитку держави. На владу державного рівня покладено функції із формування стратегії розвитку держави, розроблення механізмів та принципів фінансування міжбюджетних трансфертів для забезпечення виконання делегованих повноважень.

У результаті реформування бюджетного і податкового законодавства відбувся перерозподіл надходження ПДФО між місцевими бюджетами, в результаті чого зросла його частка серед інших дохідних джерел бюджетів ОТГ. Зважаючи на ту фіскальну роль, яку відіграє цей податок, він є вагомим стимулом до об'єднання територіальних громад. Проте зростання випадків, коли працівники підприємств працюють без оформлення трудових відносин та отримують заробітну плату у «конверті», гальмує поповнення доходів бюджету ОТГ. Наочно динаміка доходів місцевих бюджетів відображена на рис. 1.

З моменту активного впровадження фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів України стрімко зросли: якщо в 2014 р. їхній обсяг становив 101,1 млн грн., то за п'ять років, вони зросли майже в три рази та за підсумками 2019 р. становили 300,2 млн грн. Протягом 2018 р. надходження власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів України (доходи без урахування міжбюджетних трансфер-

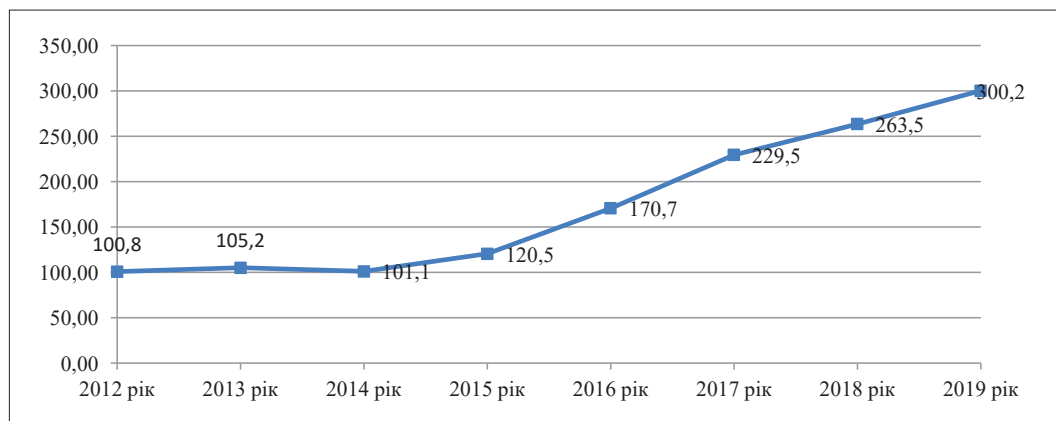

Рис. 1. Динаміка доходів місцевих бюджетів за 2012–2019 роки, млн грн.

тив) становили 234,1 млрд грн., що на 41,4 млрд грн., або на 21,5%, більше порівняно з 2017 р. [2].

З 2015 р. було визначено нові принципи міжбюджетного регулювання, відповідно до яких проводиться вирівнювання доходів регіонів з урахуванням індексу податкоспроможності. Такий принцип закладено в основу розрахунку базової дотації, проте у процесі розподілу додаткової дотації Міністерство фінансів України відхилилося від нього, і додаткові кошти одержують не фінансово слабкі регіони, а ті, в яких найбільше населення: Дніпропетровська, Харківська та інші області. Варто зазначити, що такі регіони і так є фінансово стабільними, за рахунок власних дохідних джерел вони спроможні забезпечити обов'язкові статті видатків своїх місцевих бюджетів. Тому доцільно проводити розподіл додаткової дотації пропорційно індексу відносної податкоспроможності зведеного бюджету областей.

У 2019 р. було проведено аналіз 806 ОТГ, за результатами якого спостерігається, що найменш залежними від дотацій із державного бюджету є громади, до складу яких входять міста обласного значення, де із 27 об'єднаних територіальних громад найбільший рівень дотаційності становить усього 9,1%. Серед ОТГ із чисельністю населення понад 15 тис. жителів цей показник становить 49,7%. ОТГ з кількістю населення від 10 до 15 тис. жителів – 57,5%, ОТГ з чисельністю населення від 5 до 10 тис. жителів – 63,5%; ОТГ з чисельністю населення менше 5 тис. жителів – 62,6%.

Серед областей, ОТГ яких є найбільш дотаційними, слід виділити Житомирську (27,7% від загальної суми дотації), Запорізьку (31,4%), Тернопільську (20%), Хмельницьку (24,0%), Чернівецьку області (22,7%).

З огляду на міжнародний досвід, однією з перших країн, у якій було проведено адміністративно-територіальну реформу, стала Німеччина. Там, як і в Україні, базовою ланкою місцевого самоврядування є територіальна громада, в якій є значний ступінь демократії.

У Франції були спроби провести примусову територіальну реформу, яка була націлена на злиття комун зі столітньою історією. Проте така ідея не знайшла підтримки серед населення і трансформувалася у співпрацю громад між собою. Тоді як багато країн не підтримують малі та неефективні територіальні утворення, Франція характеризується своїм консерватизмом. Нині в країні функціонують 36 565 комун, з яких 80% має населення менше 1000 жителів.

Сьогодні в Україні заплановано об'єднання районів: із 480 до 120. Під час розрахунку був використаний досвід Польщі, в якій успішно завершено процедуру децентралізації влади. Та, попри хороші результати реформи, є недоліки. Не враховано різницю між сільськими і міськими повітами, у розпорядженні яких є неоднакові обсяги ресурсів. Після адміністративно-територіальних змін збільшився розрив темпів розвитку між більшістю не досить розвинутих польських регіонів та успішних регіонів.

Загалом можна стверджувати, що в об'єднаних територіальних громадах нині є широкі можливості для їхнього повноцінного функціонування. Критерієм оцінки їхньої успішної діяльності є задоволення всіх потреб громади, адже якісне виконання всіх повноважень та ефективне використання бюджетних ресурсів є взаємозалежними і впливають на темпи соціально-економічної стабілізації в країні. Попри те, що до кінця 2020 року мала б завершитися процедура децентралізації влади, залишається низка не вирішених питань, частина яких зумовлена тим, що досі ще не прийнятий закон «Про адміністративно-територіальний устрій України», в якому мало би бути визначення засад державної політики у сфері територіального управління, визначення механізму реорганізації органів ОТГ. Невирішені проблеми створюють ризики для успішної реалізації реформи, серед яких варто наголосити на таких:

1) об'єднання територіальних громад часто не має підтримки з боку населення через недостатній рівень усвідомленості про процес децентралізації; через спротив та суперечки між районними адміністраціями та місцевими радами, які у процесі реорганізації старої владної системи на користь новостворених громад не бажають втрачати свої робочі місця;

2) різке зростання кількості об'єднаних територіальних громад без пропорційного збільшення суми субвенції на розвиток інфраструктури зменшує зацікавленість громад до об'єднання та їхні можливості соціального і економічного розвитку. Якщо у 2016 році державна субвенція на інфраструктуру громад становила 1 млрд грн. і була розподілена між бюджетами 159 ОТГ (1107 грн. на рік на одного жителя) пропорційно до площі громади та кількості сільського населення, то вже у 2019 році субвенція передбачена у розмірі 2,1 млрд грн. на 806 ОТГ (495 грн на рік на одного жителя) [6];

3) нині залишається неврегульованим питання розмежування повноважень між органами сформованих ОТГ та органами виконавчої влади;

4) у більшості створених ОТГ немає кадрів з відповідним рівнем підготовки та простежується їхній низький кваліфікаційний рівень, недостатній для виконання покладених функцій. Така ситуація зумовлює неефективне розпорядження коштами громади, неспроможність освоїти кошти державних субвенцій на розвиток. Новостворений апарат місцевої влади не готовий до формування стратегічних планів розвитку громади. Вирішення проблеми лежить у площині надання консультативних та методичних послуг з боку виконавчої гілки влади та впровадження дієвої системи підвищення кваліфікації службовців місцевого самоврядування;

5) з метою попередження ризиків корупційних схем у процесі використання ресурсів місцевого бюджету набуває актуальності питання реалізації механізму контрольних заходів. Децентралізація бюджетної сфери зумовила потребу у проведенні контролю за діяльністю органів влади на всіх рівнях у процесі скла-

дання та виконання бюджету, розпорядження фінансовими ресурсами. Вирішення цієї проблеми вимагає:

- налагодити дієвий попередній та поточний державний фінансовий контроль;
- організувати прозору роботу місцевої влади та проведення громадського контролю.

Узагальнення досвіду розвинутих країн дає змогу визначити такі шляхи удосконалення реформи децентралізації в Україні, як:

- 1) чіткий розподіл повноважень, прав та обов'язків на всіх рівнях влади згідно з принципами демократії, які дадуть змогу збалансувати інтереси в системі публічних відносин;
- 2) розроблення та реалізація регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого і регіонального розвитку;
- 3) забезпечення реалізації принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- 4) забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення проблем їхнього життєзабезпечення;
- 5) проведення бюджетної реформи з урахуванням державних та місцевих інтересів [7].

Висновки. Загалом можна стверджувати, що в об'єднаних територіальних громад нині є широкі мож-

ливості для їхнього повноцінного функціонування. Критерієм оцінки їхньої успішної діяльності є задоволення всіх потреб громади, адже якісне виконання всіх повноважень та ефективне використання бюджетних ресурсів є взаємозалежними і впливають на темпи соціально-економічної стабілізації в країні.

За підсумками проведеного дослідження можемо стверджувати, що необхідно зміцнювати досягнення у сфері управління місцевими фінансами, а також визначити додаткові джерела поповнення доходів окремих ОТГ. Нині ще залишається багато громад із кризовим рівнем бюджетної децентралізації (Чернівецька, Тернопільська та Херсонська області), в яких залишився значний рівень фінансової залежності від державного бюджету. Сформованих доходів не вистачає на покриття базових потреб, а фінансування цілей довгострокового характеру задля забезпечення соціального та економічного розвитку регіону неможливе. Для забезпечення фінансового вирівнювання бюджетів територіальних громад, які не є фінансово достатніми, потрібно використовувати різні форми стимулювання їхнього розвитку, враховуючи потенційні можливості кожної з громад.

Отже, у процесі реалізації реформи децентралізації з метою покращення місцевого самоврядування і надання якісних послуг населенню провідну роль відіграють територіальні громади.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи між бюджетних відносин: Закон України від 28 грудня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19> (дата звернення: 15.04.2020).
3. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. *Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO»*. Київ: ТОВ «Софія», 2012. 128 с.
4. Беля А. Р. Аналіз формування доходів місцевих бюджетів в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1. С. 133–137.
5. Лисяк Л.В. Напрями вдосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. № 2 (58). С. 42–56.
6. Бахур Н.В. Упровадження змін в організації діяльності громад задля підвищення їх фінансової спроможності. *Аналітична записка Серія «Регіональний розвиток»*. № 3, 2019.
7. Пігуль Н.В., Люта О.В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 685–689.

References:

1. Konstytucija Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy Pro vnesennja zmin do Bjudzhetnogho kodeksu Ukrajiny shhodo reformy mizh bjudzhetnykh vidnosyn : pryiniaty 28 ghrud. 2014 roku. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>. (accessed: 15.04.2020).
3. Boryslavs'ka O., Zaverukha I., Zakharchenko E. (2012). Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrainy [The decentralization of public authority: European experience and prospects of Ukraine]. Shveysars'ko-ukrayins'kyu proekt "Pidtrymka detsentralizatsiyi v Ukraini" – DESPRO – Swiss-Ukrainian project "Decentralization Support in Ukraine" – DESPRO. Kyiv: TOV "Sofiya", p. 128 [in Ukrainian].
4. Belia A.R. (2018) Analiz formuvannia dokhodiv mistsevykh biudzhetiv v umovakh administratyvno-finansovoi detsentralizatsii [Analysis of the formation of local budget revenues in terms of administrative and financial decentralization]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 1. pp. 133–137.

5. Lysiak L.V. (2017) Napriamy vdoskonalennia biudzhetnoi polityky Ukrainy v umovakh detsentralizatsii [Directions for improving Ukraine's budget policy in the context of decentralization]. *Scientific view: economics and management*, no. 2 (58), pp. 42–46.

6. Bakhur N.V. Uprovadzhennia zmin v orhanizatsii diialnosti hromad zadlia pidvyshchennia yikh finansovoi spromozhnosti [Implementation of changes in the organization of community activities to increase their financial capacity]. *Analytical Note Regional Development Series*, no. 3.

7. Pihul N.V., Liuta O.V. (2016), Foreign experience of decentralization reforms [Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsii nykh reform], *Global and national problems of the economy*, issue 9, pp. 685–689.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЕФОРМЫ ФИНАНСОВОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ С УЧЕТОМ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

В статье определена сущность финансовой децентрализации публичных финансов. Определены причины проведения реформы децентрализации в Украине. Рассмотрены немецкая, французская и польская модели децентрализации публичной сферы и определено, по какой из них развивается бюджетная децентрализация в Украине. Децентрализация является одной из возможных форм реализации государственной власти. Децентрализация включает в себя административно-территориальное устройство государства с определенными органами публичного администрирования и достаточный объем финансовых ресурсов на осуществление собственных функций и полномочий. Изучение состояния реформы показало, что Украине нужно еще принять ряд законодательных актов. В Украине продолжается укрупнение территорий. Однако государственной власти нужно усовершенствовать организационный, правовой и финансовый механизмы для увеличения уровня финансовой состоятельности объединенных территориальных общин. Проведение реформы децентрализации должно основываться на добровольном участии в объединении территорий. При этом государство должно выполнять контроль за надлежащим выполнением функций, которые возложены на ОТГ. Определены проблемы проведения децентрализации на Украине и очерчены эффективные пути их решения.

Ключевые слова: децентрализация, местные бюджеты, объединенные территориальные общины, административная реформа, финансовая состоятельность.

PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE FINANCIAL DECENTRALIZATION REFORM TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article examines the essence of financial decentralization of public finances. Identified the reasons of reform of decentralization in Ukraine. The German, French and Polish models of decentralization of public sphere are considered. Defined which model of budgetary decentralization inherent to Ukraine nowadays. Decentralization is one of the possible forms of state power. Decentralization includes the administrative-territorial structure of the state with certain bodies of public administration and a sufficient amount of financial resources to carry out its own functions and powers. The results of estimation of reform of decentralization specify that it is needed to accept laws in this sphere. The financial decentralization in Ukraine did not yet make off. Now is association of territorial communities continues. However, the state authorities need to improve the organizational, legislative and financial mechanisms to increase the financial independence of the incorporated territorial communities. Decentralization reform should be based on voluntary participation all participants in the unification of territories. At the same time, the state must perform control functions over the proper performance of the functions assigned for incorporated territorial communities. The content and meaning of the financial decentralization as a factor in modern regional policy regulation of society economic and social development, as well as some aspects related to these necessary changes in the functioning organization of local communities is defined. The problems of decentralization in Ukraine are identified. An important problem is the lack of highly qualified personnel in the incorporated territorial communities. Also, many local budgets do not have enough financial resources to function properly. The government should expand the powers of territorial authorities. This will allow territorial communities to solve their own problems better. Also this will increase the socio-economic development of the regions, development of small and medium business in the community and attract investors.

Key words: decentralization, local budgets, united territorial communities, administrative reform, financial possibility.

Мельник О.О.

аспірант кафедри банківської справи
та фінансових послуг,
Університет митної справи та фінансів

Melnyk Oleksandr

University of Customs and Finance

УПРАВЛІННЯ НЕПРАЦЮЮЧИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена аналізу непрацюючих активів банківської системи України. Проаналізовано частку непрацюючого портфеля загалом та у розрізі банків за формою власності та видом економічної діяльності підприємств. Трансформація української економіки знаходить своє відображення у змінах законодавства у фінансовому секторі, насамперед у Постановах Національного Банку України. Досвід зарубіжних країн, співпраця з Міжнародним валютним фондом та іншими фінансовими інститутами світової системи дали змогу перейти на новий рівень оцінки ризиків у напрямі кредитування юридичних осіб на території України. Відсутність чіткої системи регулювання ризиків, непрозорість ведення діяльності з боку позичальників, значний політичний тиск на банківську систему у період з 2011 по 2014 роки, монополія певних груп банків на банківському ринку, відсутність чітких бізнес-стратегій банків стали передумовами виникнення значної частини непрацюючих кредитів в Україні.

Ключові слова: непрацюючий кредит (NPL), кредитний портфель, банківська система, галузь економіки.

Постанова проблеми. Питанню якості кредитного портфеля протягом останніх років приділяється усе більше уваги. У напрямі розвитку співпраці з міжнародними фінансовими організаціями активно піднімається питання якості роботи банківської системи України як індикатора розвитку економіки. Нині Національний банк приділяє значну увагу питанню якості кредитного портфеля банківської системи, розвиває методологічну базу щодо покращення стану та роботи з непрацюючими активами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання непрацюючих активів та управління ними присвятили свої роботи Л. Слобода [1], Д. Гладких [2], О. Коць [3]. З урахуванням усіх напрацьованих розширення нормативної бази, використання зарубіжного досвіду нині актуальним залишається питання виникнення непрацюючих активів у кожному з банків та у розрізі підприємств за видом економічної діяльності та пошуку способів зменшення проблемної заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України. Усі останні дослідження питання NPL стосуються самої сутності цього поняття, розгляду причин виникнення цієї заборгованості.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження якості кредитного портфеля банківської системи України, динаміки кредитного портфеля та розміру непрацюючих активів системи загалом.

Виклад основного матеріалу. Непрацюючі активи негативно впливають на структуру банків та якість кредитних портфелів, чинять тиск на показник достатності регулятивного капіталу банків, суттєво знижують ефективність банківської діяльності, ускладнюють процес управління фінансовими потоками, знижують довіру вкладників та інвесторів до банківської системи, істотно зменшують можливості фінансування реального сектору економіки країни [1].

Європейський центральний банк вважає банківський кредит непрацюючим, якщо пройшло більше 90 днів, а позичальник не сплатив узгоджені внески або відсотки. Непрацюючі кредити також називають «безнадійними боргами» [4].

Непрацюючий кредит (NPL) – це позика, де позичальник перебуває у дефолті через те, що не сплатив заплановані платежі протягом певного періоду. Хоча точні елементи неналежного статусу можуть варіюватися залежно від умов конкретного позики, «відсутність платежу» зазвичай визначається як нульова виплата основного боргу або відсотків. Зазначений період також варіюється залежно від галузі та типу кредиту. Зазвичай цей період становить 90 днів або 180 днів.

NPL – відповідно до чинної класифікації це сумнівні та безнадійні до повернення кредити. Згідно з рекомендаціями МВФ, кредити вважають недіючими,

якщо сплата основної суми та процентів за ними прострочені [5]:

1) на три місяці (90 днів) або більше;

2) менш ніж на 90 днів, проте відповідно до національних норм нагляду вважається, що обслуговування такого кредиту є «слабким» або «незадовільним».

Якщо кредит був кваліфікований як недіючий, то він повинен залишатись у цій категорії до списання або отримання виплат.

Будь-який кредит, який заміщує кредит, що був кваліфікований як *Н.к.* (реструктуризація, переоформлення, рефінансування кредиту), повинен залишатись у цій категорії до отримання виплат процентів та повернення суми кредиту.

До обсягу кредитів, кваліфікованих як *Н.к.*, включається загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки прострочена сума.

Сьогодні у вітчизняній практиці до *Н.к.* відносять сумнівні та безнадійні кредити та кредити, які їх заміщують.

Поряд з *Н.к.* виділяють поняття «проблемні кредити», до складу яких включають прострочені та сумнівні кредити. Проте фактично до проблемних кредитів відносять виключно суму прострочених платежів за кредитом згідно з даними бухгалтерської звітності, а не загальний обсяг кредитів, за якими допущено прострочення.

Прострочені кредити – це заборгованість, яка не погашена в термін (строк), встановлений договором.

З метою аналізу стану NPL в Україні проведемо аналіз непрацюючих кредитів з січня 2019 року до січня 2020 року.

Ключовими питаннями аналізу будуть:

– рівень та динаміка проблемної заборгованості банків;

– рівень та динаміка проблемної заборгованості банків у розрізі форм власності;

– рівень та динаміка проблемної заборгованості у розрізі валют;

– рівень та динаміка проблемної заборгованості у розрізі галузей економіки.

На основі даних НБУ та класифікацій непрацюючих активів згідно з Постановою 351 проведемо аналіз якості кредитного портфеля.

Загальний кредитний портфель банківської системи становив 926 354 791 тис. грн. З них співвідношення виданих кредитів у гривні та іноземних валютах було приблизно 50:50. Непрацюючі кредити становили 519 591 487 тис. грн., що становило 56,1% усіх виданих кредитів. Непрацюючі кредити у гривні становили 48%, а в іноземних валютах – 52%.

Кредити системних банків становлять 75% усієї банківської системи, а також NPL-портфель становить 78%. Частка непрацюючих кредитів системних банків у гривні вища, ніж в іноземних валютах, – 90,5% проти 66,7%. Основною причиною такої статистичної відмінності є приналежність усіх державних банків до складу системних.

Найбільша частка непрацюючих кредитів у державних банках – 72%, водночас непрацюючі кредити у гривні становлять 78% проти 66% в іноземних валютах. Доступність до дешевого гривневого ресурсу державних банків призводить до зростання частки непрацюючих гривневих кредитів.

Іноземні банки мають більшу частку непрацюючих кредитів у валюті – 55,7% проти 16,0% проблемної заборгованості у гривні. Це пояснюється більшою доступністю до валютного ресурсу і дешевизною такого ресурсу в іноземних банках.

Приватні банки мають збалансований показник проблемної заборгованості у гривні та іноземній валюті.

Кредити державних банків становлять 56,4% кредитів банківської системи, проте частка NPL у загальному проблемному портфелі становить 72,4%. Іноземні та приватні банки мають меншу частку кредитного портфеля системи, 30,6% та 13,0% відповідно, однак їхня частка в NPL-портфелі менша від частки у загальному – 21,4% та 6,2% відповідно.

Детальніше розглянемо портфель державних банків: «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк» та «Укргазбанк».

Основні характерні особливості усіх державних банків:

1) кожен із них входить до топ-20 банків за розміром кредитного портфеля;

2) кожен із них входить до топ-20 банків за розміром кредитного портфеля у гривні;

Таблиця 1

Якість кредитного портфеля у розрізі банків за формою власності станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
Державні	376 238 631	214 602 503	161 636 128	72,1%	77,5%	65,9%
Іноземні	111 209 352	18 774 885	92 434 468	39,2%	16,0%	55,7%
Приватні	32 143 504	16 745 990	15 397 514	26,6%	24,6%	29,3%
	519 591 487	250 123 378	269 468 109	56,1%	54,1%	58,1%
		48,1%	51,9%			
З них. Системні	406 267 933	226 398 476	179 869 456			
	78,2%	90,5%	66,7%			

Частка кредитного портфеля у розрізі банків за формою власності станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
Державні	56,4%	59,8%	52,9%	72,4%	85,8%	60,0%
Іноземні	30,6%	25,4%	35,8%	21,4%	7,5%	34,3%
Приватні	13,0%	14,7%	11,3%	6,2%	6,7%	5,7%

NPL державних банків станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
2 АТ «Укресімбанк»	78 698 699	20 241 439	58 457 259	58,8%	60,7%	58,1%
6 АТ «ОЩАДБАНК»	74 645 023	15 991 828	58 653 194	63,7%	42,0%	74,2%
46 АТ КБ «ПРИВАТБАНК»	217 498 058	174 108 973	43 389 085	95,6%	95,5%	96,1%
274 АБ «УКРГАЗБАНК»	5 396 852	4 260 262	1 136 589	12,4%	18,5%	5,5%

3) кожен із них входить до топ-20 банків за розміром кредитного портфеля в іноземній валюті;

4) кожен із них входить до топ-20 банків за розміром NPL-портфеля;

5) кожен з них входить до топ-20 банків за розміром NPL-портфеля у гривні;

6) кожен із них входить до топ-20 банків за розміром NPL-портфеля в іноземній валюті.

Пункти 4–6 є вихідними від пунктів 1–3, але існує одна відмінність між цими 4 банками. Частка проблемного портфеля «Укргазбанку» є меншою від 20%, тоді як проблемний портфель «Приватбанку» – понад 95%, проблемні портфелі «Ощадбанку» та «Укресімбанку» – у межах 60%. Токсичний портфель «Ощадбанку» більшою мірою сформований за рахунок валютної проблемної заборгованості. В «Укресімбанку» рівень проблемної заборгованості у гривні та валюті приблизно на одному рівні.

Загалом налічувалося 27 банків з іноземним капіталом, з них до групи системних відносилося 6, у процесі злиття й поглинання «Укрсоцбанк» приєднається до «Альфа-банку». За розміром кредитного портфеля до топ-20 відносилося 10 банків. За обсягом проблемного портфеля до топ-20 входило 9 банків. 8 банків з іноземним капіталом мали частку проблемних кредитів понад 20%.

Основну проблемну заборгованість сформували дочка російських банків – «Промінвестбанк» та «Сбербанк» (96% та 80% проблемних кредитів у загальному портфелі).

Найменшу частку проблемних активів у своєму портфелі має «СІТБАНК» – у межах 0,1%. Зважаючи на розмір кредитного портфеля та портфеля проблемних кредитів у розрізі валют, ефективними з огляду на частку проблемної заборгованості є

«ПРОКРЕДИТ банк», «УКРСИББАНК», «Райффайзен банк Аваль».

Шість банків із приватним капіталом входили до топ-20 за розміром кредитного портфеля. Сім банків входять до топ-20 за розміром проблемних активів. Системними є 4 банки: частка проблемних активів «ПУМБ» становить близько 30%, «ТАСКОМБАНК», «Південний» та «Універсал» мають у своєму портфелі близько 10% проблемних кредитів.

Значний розмір проблемної заборгованості мали «Банк Кредит Дніпро» та «Фінансова ініціатива», який перебуває у стані ліквідації.

Загалом 14 банків із приватним капіталом мали кредитний портфель понад 1 млрд гривень, 31 банк мав портфель менше 1 млрд гривень. Незважаючи на незначний обсяг кредитного портфеля банків із приватним капіталом, у 20 з 45 банків частка проблемних активів становить понад 20%. НБУ варто звернути увагу на діяльність таких фінансових установ з огляду на прозорість діяльності таких банків. Більшим за розміром капіталу гравцям ринку потрібно здійснювати поглинання таких фінансових установ з метою очищення системи від поганих кредитів.

Проведемо оцінку кредитів у розрізі галузей економіки.

Основною галуззю економіки, яку кредитують в Україні, є галузь G (оптова і роздрібна торгівля) – 31,3% кредитного портфеля. В основному цей сегмент кредитується у гривні.

Другою за рівнем кредитів є галузь С (переробка та виробництво) – 22,6%. З огляду на значний експорт цього типу підприємств кредитування здійснюється у більшій мірі у валюті.

На 3-му місці з приблизною однаковими частками є сектори А (сільське господарство), L (операції з неру-

NPL іноземних банків станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
3 ПАТ «Промінвестбанк»	43 529 988	7 340 054	36 189 934	95,9%	96,5%	95,8%
5 АТ «УКРСОЦБАНК» (системний)	8 018 126	2 446 943	5 571 183	79,5%	67,9%	86,0%
36 АТ «Райффайзен Банк Аваль» (системний)	3 044 972	2 532 287	512 685	7,1%	8,4%	3,9%
88 АТ «КРЕДОБАНК» (системний)	476 329	139 963	336 366	8,1%	3,9%	14,9%
91 ПАТ АКБ «Львів»	365 351	225 453	139 898	27,4%	29,7%	24,4%
128 АТ «СКАЙ БАНК»	15 916	15 916	-	9,1%	10,2%	0,0%
129 АТ «БТА Банк»	51 869	51 869	-	100,0%	100,0%	-
136 АТ «УКРСИББАНК» (системний)	1 497 389	618 336	879 052	7,3%	4,3%	14,1%
142 АТ «Ідея Банк»	86 414	6 448	79 966	98,5%	82,6%	100,0%
153 АТ «ПРАВЕКС БАНК»	35 263	-	35 263	3,7%	0,0%	10,1%
171 АТ «КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК»	2 282 672	1 016 975	1 265 697	10,4%	7,8%	14,4%
240 АТ «КІБ»	89 906	89 906	-	17,9%	20,7%	0,0%
251 АТ «ПРЕУС БАНК МКБ»	25 998	4 570	21 428	2,0%	0,7%	3,5%
272 АТ «АЛЬФА-БАНК» (системний)	4 122 629	80 300	4 042 329	16,9%	2,5%	19,1%
290 «ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК»	171 620	170 307	1 313	24,7%	29,0%	1,2%
295 АТ «ІНГ Банк Україна»	1 000 230	246 547	753 683	12,5%	4,7%	27,5%
296 АТ «ОТП БАНК» (системний)	2 680 134	1 101 583	1 578 551	14,9%	11,1%	19,7%
297 АТ «СІТІБАНК»	2 389	2 389	-	0,0%	0,1%	0,0%
298 АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК»	492 010	245 759	246 251	2,9%	2,1%	4,6%
299 АТ «СБЕРБАНК»	42 506 490	2 339 173	40 167 318	79,6%	58,3%	81,3%
325 АТ «БАНК ФОРВАРД»	7 355	7 355	-	11,3%	100,0%	0,0%
329 АТ «КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК»	576 103	2 342	573 761	58,9%	1,0%	77,3%
331 АТ «КРЕДИТВЕСТ БАНК»	123 961	85 981	37 980	10,2%	12,8%	6,9%
387 АТ «АП БАНК»	6 146	4 337	1 809	1,5%	1,3%	2,9%
407 АТ «Дойче Банк ДБУ»	-	-	-	0,0%	0,0%	0,0%
455 АТ «СББ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК»	-	-	-	0,0%	0,0%	-
512 АТ «АЛЬПАРИ БАНК»	92	92	-	0,5%	0,5%	0,0%

хомим майном) та ОО (Інше (для фізичних осіб (у т.ч. приватних нотаріусів та адвокатів) та нерезидентів)) – близько 7%.

Найбільший рівень проблемних кредитів також є в оптовій торгівлі (35,6%), аналогічно загальному портфелю кредитів.

На 2-му місці також галузь переробки та виробництво – 24,4%.

Тільки в галузі О (державне управління та охорона) частка проблемних активів менша від 20% у гривні та іноземних валютах. У галузях J (інформація та телекомунікації), М (професійна, наукова та технічна діяльність), Р (освіта), D (постачання електроенергії та газу) частка проблемних кредитів менша 20%, проте у кожній з галузей є частка проблемних кредитів у гривні або валюті понад 20%.

Найбільша ж частка проблемних кредитів є в галузі ОО (Інше (для фізичних осіб (у т.ч. приватних нотаріусів та адвокатів) та нерезидентів)) – 94,1%. На 2-му місці сектор R (мистецтво, спорт і відпочинок) – 83,4%, однак обсяги кредитування цього сектору є незначними (340 млн грн.).

79% проблемних кредитів має галузь F (будівництво). Цей сектор має такі особливості:

– 26 986 285 тис. грн. кредитів було видано державними «Укрексімбанк», «Приватбанк» та «Ощадбанк» (68,5% усіх кредитів системи);

– 26 362 282 тис. грн. кредитів «Укрексімбанк», «Приватбанк» та «Ощадбанк» є проблемними (97,7% від загальної суми виданих цими банками і 84,7% проблемних кредитів загалом).

Цей факт свідчить про непрозору систему кредитування цієї галузі з боку основних банків країни – по факту

NPL приватних банків станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
29 АТ «БАНК АЛЪЯНС»	-	-	-	0,0%	0,0%	0,0%
43 АТ «АЛЪТБАНК»	548	548	-	0,3%	0,4%	0,0%
49 Полікомбанк	160 907	152 487	8 421	38,0%	43,4%	11,8%
62 АТ «ТАСКОМБАНК» (системний)	1 125 462	607 098	518 364	9,7%	11,7%	8,0%
72 ПрАТ «БАНК ФАМІЛЬНИЙ»	124	124	-	70,9%	70,9%	-
95 АТ «ОКСІ БАНК»	36 603	21 230	15 373	14,9%	24,6%	9,6%
96 АТ «А – БАНК»	26 822	26 822	-	16,7%	34,9%	0,0%
101 АКБ «ІНДУСТРІАЛБАНК»	425 041	425 041	-	17,8%	29,8%	0,0%
105 ПАТ «МТБ БАНК»	48 884	45 790	3 094	2,9%	4,1%	0,6%
106 Акціонерний банк «Південний» (системний)	1 591 674	679 109	912 565	9,5%	8,7%	10,3%
113 АТ «Полтава-банк»	143 234	143 234	-	14,9%	17,4%	0,0%
115 АТ «ПУМБ» (системний)	7 362 084	3 563 335	3 798 749	29,9%	26,8%	33,6%
123 АТ «БАНК «ГРАНТ»	103 388	29 188	74 200	9,6%	4,3%	19,0%
126 АТ «МЕГАБАНК», Харків	690 788	160 630	530 157	10,5%	7,4%	11,9%
133 АТ «АСВІО БАНК»	59 459	57 287	2 172	16,9%	19,0%	4,3%
143 АТ «КОМІНВЕСТБАНК»	196 566	79 084	117 481	28,0%	26,4%	29,2%
146 ПАТ «БАНК «УКРАЇН. КАПІТАЛ»	110 433	98 518	11 915	29,9%	38,4%	10,6%
191 АТ АКБ «АРКАДА»	-	-	-	0,0%	0,0%	0,0%
205 АТ «МетаБанк»	7 838	7 838	-	1,9%	1,9%	0,0%
206 АТ «Місто Банк»	410 148	227 597	182 551	71,3%	75,9%	66,2%
231 АТ «ЮНЕКС БАНК» м. Київ	117 089	58 233	58 856	34,6%	20,9%	96,8%
241 АТ «АЙБОКС БАНК»	88 969	85 959	3 010	21,8%	22,9%	9,3%
242 АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» (системний)	110 503	27 020	83 484	9,1%	6,8%	10,2%
243 АТ «КБ «ЗЕМЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ»	29 381	29 381	-	6,0%	6,9%	0,0%
270 АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО»	4 263 726	762 561	3 501 165	68,7%	38,0%	83,5%
286 АТ «АБ «РАДАБАНК»	259 399	246 157	13 242	28,3%	30,7%	11,3%
288 АБ «КЛІРИНГОВИЙ ДІМ»	444 276	429 872	14 404	46,8%	53,0%	10,4%
305 ПАТ «БАНК ВОСТОК»	354 440	181 191	173 249	5,4%	6,0%	4,9%
311 АТ «БАНК ТРАСТ-КАПІТАЛ»	20 462	-	20 462	20,2%	0,0%	100,0%
317 ПАТ КБ «ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА	11 243 882	7 407 302	3 836 580	52,1%	41,7%	100,0%
320 БАНК ІНВЕСТ. ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ	736 704	139 446	597 258	23,0%	17,6%	24,8%
326 АТ «АКБ «КОНКОРД»	59 678	59 678	-	10,4%	14,1%	0,0%
377 АТ «УКРБУДІНВЕСТБАНК»	80 641	63 848	16 793	19,1%	21,6%	13,3%
381 АТ «МОТОР-БАНК»	14 446	14 446	-	2,1%	4,4%	0,0%
386 АТ «КБ «ГЛОБУС»	125 087	125 087	-	16,3%	16,4%	0,0%
389 АТ «МІБ»	986 365	137 961	848 404	38,9%	12,8%	58,3%
392 ПуАТ «КБ «АКОРДБАНК»	10 430	10 430	-	1,9%	2,0%	0,0%
394 АТ «БАНК 3/4»	13 260	13 260	-	9,1%	9,1%	-
395 АТ «ЄСПБ»	53 629	44 642	8 988	10,8%	12,3%	6,8%
402 АТ «ВЕРНУМ БАНК»	241 473	241 473	-	98,1%	98,1%	-
460 АТ «БАНК СІЧ»	161 110	114 533	46 577	34,8%	43,3%	23,5%
553 АТ «БАНК АВАНГАРД»	50 513	50 513	-	30,7%	43,6%	0,0%
634 АТ «БАНК «ПОРТАЛ»	78 307	78 307	-	36,7%	36,7%	-
694 АТ «КРИСТАЛБАНК»	98 612	98 612	-	31,0%	32,0%	0,0%
774 АТ «РВС БАНК»	1 118	1 118	-	0,9%	1,4%	0,0%

NPL за видами економічної діяльності станом на 01.02.2019 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
00	63 066 656	515 663	62 550 993	94,1%	39,1%	95,2%
A	14 189 882	11 114 397	3 075 485	21,0%	22,5%	16,9%
B	4 381 039	108 718	4 272 321	41,6%	5,5%	49,9%
C	127 009 377	20 406 123	106 603 254	60,7%	35,4%	70,4%
D	10 597 442	1 569 429	9 028 014	18,6%	20,5%	18,3%
E	446 395	228 292	218 103	40,1%	46,2%	35,3%
F	31 126 745	22 054 676	9 072 070	79,0%	81,1%	74,3%
G	185 198 107	158 490 407	26 707 700	64,0%	70,4%	41,4%
H	17 430 027	5 158 932	12 271 095	41,0%	31,0%	47,5%
I	646 727	116 992	529 735	25,4%	8,1%	48,3%
J	478 508	141 680	336 828	6,3%	2,1%	39,6%
K	2 441 386	1 961 624	479 762	28,3%	30,9%	21,0%
L	47 129 825	19 303 526	27 826 300	70,5%	66,8%	73,3%
M	7 001 410	2 487 683	4 513 727	16,1%	10,8%	22,2%
N	7 342 931	5 942 179	1 400 752	68,5%	82,1%	40,1%
O	913	913	-	6,8%	6,8%	-
P	5 451	3 574	1 878	16,5%	11,4%	100,0%
Q	343 036	47 840	295 196	23,8%	7,7%	35,8%
R	284 100	63 028	221 072	83,4%	59,4%	94,3%
S	471 532	407 706	63 825	65,3%	61,9%	99,6%
ВСЬОГО	519 591 487	250 123 378	269 468 109	56,1%	54,1%	58,1%

Таблиця 7

Якість кредитного портфеля у розрізі банків за формою власності станом на 01.02.2020 року

тис. грн.	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Частка NPL		
	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
Державні	350 197 205	209 001 519	141 195 687	71,7%	76,2%	65,9%
Іноземні	82 841 250	13 960 601	68 880 649	34,6%	13,6%	50,3%
Приватні	15 536 531	7 246 037	8 290 494	16,4%	14,6%	18,4%
	448 574 986	230 208 156	218 366 830	54,6%	54,0%	55,1%
		51,3%	48,7%			
З них. Системні	367 947 534	216 489 446	151 458 088			
	82,0%	94,0%	69,4%			

державні гроші виводилися з банків через будівельні компанії, діяльність яких потрібно окремо перевіряти.

Окрему увагу потрібно приділити проблемним кредитам у галузі оптової торгівлі.

155 358 144 тис. грн. проблемних кредитів на галузь оптової торгівлі було сформовано знову ж «Укресім-банк», «Приватбанк» та «Ощадбанк» (83,9% проблемних кредитів цієї галузі).

Як і у разі з будівництвом, сфера оптової торгівлі є способом виведення коштів з банку, і в цій сфері знову таки ж на перших місцях 3 основні державні банки.

Проведемо аналогічний аналіз кредитного портфеля станом на 01.02.2020 р. і зробимо висновки щодо здійсненої роботи банками у сфері проблемних кредитів.

За рік діяльності відбулися такі зміни:

– кредити банківської системи зменшилися на 104 061 680 тис. грн. – за рахунок зменшення валютних кредитів на 67 584 195 тис. грн.;

– гривневі кредити стали більшими за валютні кредити – деякою мірою цей факт викликаний зміцненням гривні щодо іноземних валют у 2019 році;

– проблемні кредити зменшилися на 71 016 501 тис. грн. – основне скорочення валютних проблемних кредитів (51 101 280 тис. грн.);

– частка проблемних кредитів у гривні стала більшою за аналогічний показник валютних кредитів;

– основне зменшення кредитування спостерігається з боку іноземних банків (-44 383 814 тис. грн.), що спричинене не тільки скороченням проблемного

портфеля на 28 368 102 тис. грн, а й зменшенням кредитування української економіки на 16 015 712 тис. грн.;

– частка державного кредитного портфеля виросла на 3,0 п. п.;

– частка проблемного портфеля державних банків зросла також на 5,7 п. п.;

– частка кредитного портфеля системних банків зросла 3,0 п. п., за зменшення кредитного портфеля на 53 912 223 тис. грн.;

– частка проблемного портфеля системних банків зросла на 3,8 п. п., за зменшення проблемного кредитного портфеля на 38 320 399 тис. грн.

Основні зміни по банках:

1) «Приватбанк» збільшив обсяг кредитування на 466 809 тис. грн. зі зростанням кредитування у гривні на 2 356 192 тис. грн. При цьому загальний обсяг проблемних кредитів зменшився на 1 584 316 тис. грн., але валютні проблемні кредити зменшилися на 2 660 646 тис. грн. У свою чергу зростання кредитування у гривні й далі супроводжується зростанням проблемних кредитів;

2) не враховуючи зростання кредитного портфеля «Альфа-банк» у зв'язку з приєднанням «Укрсоцбанку», найбільший приріст кредитного портфеля мають «Банк Альянс» (+615 186 тис. грн.), «МТБ Банк» (+539 492 тис. грн.), «Львів» (+512 256 тис. грн.), «КРЕДОБАНК» (+403 008 тис. грн.), «КІБ» (+370 446 тис. грн.);

3) «Львів» та «МТБ Банк» наростили рівень проблемних кредитів понад 144 млн. грн. кожен за зростання обсягів кредитування;

4) «ПРОКРЕДИТ БАНК» зменшив кредитний портфель на 553 323 тис. грн., при цьому проблемний портфель зріс на 173 034 тис. грн., «КОМІНВЕСТБАНК» зменшив кредитний портфель на 193 458 тис. грн. зі зростанням проблемних кредитів на 133 410 тис. грн.

5) європейські банки, які зменшують кредитний портфель: «УКРСИББАНК» – 5 736 743 тис. грн. (скорочення проблемних кредитів на 1 326 430 тис. грн.), «Райффайзен Банк Аваль» – 2 885 678 тис. грн. (скорочення проблемних кредитів на 472 333 тис. грн.), «СІТІБАНК» – 2 137 061 тис. грн. (зростання проблемних кредитів на 11 164 тис. грн.), «КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК» – 1 717 654 тис. грн. (скорочення проблемних кредитів на 981 892 тис. грн.);

6) системні банки з приватним капіталом: «Південний» зменшив кредитний портфель на 2 328 633 тис. грн. за скорочення розміру NPL на 152 862 тис. грн., «ПУМБ» зменшив кредитний портфель на 742 303 тис. грн. за скорочення NPL на 3 366 902 тис. грн., «ТАСКОМБАНК» зменшив кредитний портфель на 399 647 тис. грн. за скорочення NPL на 251 113 тис. грн.;

7) російські банки продовжують поступовий вихід з українського ринку. «Промінвестбанк» зменшив кредитний портфель на 11 011 906 тис. грн. в основному через зменшення проблемних кредитів на 10 186 587 тис. грн. «Сбербанк» зменшив кредитний портфель на 10 910 031 тис. грн., також зменшивши обсяг проблемних кредитів на 8 525 612 тис. грн.;

8) державні банки: «Укресімбанк» зменшив кредитний портфель на 24 148 920 тис. грн. (зменшення проблемних активів на 15 494 879 тис. грн.), «Ощадбанк» зменшив кредитний портфель на 3 998 814 тис. грн. (зменшення проблемних кредитів на 9 601 972 тис. грн.), «Укргазбанк» зменшив кредитний портфель на 5 885 167 тис. грн. (зростання проблемних кредитів 639 741 тис. грн.);

9) європейські банки, які нарощують кредитний портфель: «ОТП» – 289 539 тис. грн. (скорочення проблемного портфеля на 729 250 тис. грн.), «ІНГ Банк Україна» – 171 082 тис. грн. (зменшення проблемного портфеля на 93 670 тис. грн.).

10) «Банк Кредит Дніпро» зменшив кредитний портфель на 1 591 373 тис. грн., при цьому зменшився обсяг проблемних кредитів на 1 053 449 тис. грн.

Ситуація з кредитуванням галузей економіки:

1) спостерігається збільшення обсягів кредитування галузей К (фінансова і страхова діяльність) – 14 306 981 тис. грн., І (тимчасове розміщення і організація харчування) – 3 195 025 тис. грн., N (діяльність у сфері адміністративного обслуговування) – 629 094 тис. грн.;

2) має місце суттєве зменшення кредитування таких галузей: С (переробка і виробництво) – 32 689 723 тис. грн., М (професійна, наукова і технічна діяльність) – 30 868 586 тис. грн., F (будівництво) – 13 158 737 тис. грн., L (операції з нерухомим майном) – 12 896 881 тис. грн., Н (транспорт і складське господарство) – 12 139 152 тис. грн., А (сільське господарство) – 10 301 329 тис. грн., G (оптова і роздрібна торгівля) – 4 262 934 тис. грн., В (видобуток корисних копалин) – 3 083 702 тис. грн.;

3) зростання фінансування сектору К (фінансова і страхова діяльність) супроводжується зростанням проблемних активів на 13 040 245 тис. грн.

Висновки:

– Розмір проблемних активів банківського сектору України продовжує залишатися критичним.

– Аналіз наукових досліджень не розкриває конкретні приклади виникнення NPL.

– Основна частина проблемної заборгованості припадає на сектори будівництва, промислової переробки та виробництва.

– Системні європейські банки зменшують частку NPL.

– Основну частку проблемних активів становлять кредити, видані державними банками та банками з російським капіталом.

– Системні європейські банки зменшують кредитний портфель і виходять з українського ринку, що є передумовою до погіршення інвестиційного клімату в Україні.

– Зростання кредитування фінансового сектору є проблемним.

– Запобіжні засоби з боку НБУ відображаються у зменшенні розмірів NPL по системі, що свідчить про ефективні дії у напрямі запобігання виникненню проблемної заборгованості та поступове оздоровлення системи.

– Ситуація з коронавірусом у світі відобразиться на стані кредитного портфеля банків і призведе до збільшення рівня NPL на найближчі два-три роки.

Подальше вивчення теми проблемних кредитів актуальне на прикладі конкретних NPL за останні

роки. Розгляд конкретного випадку дасть змогу зрозуміти першопричини виникнення «токсичних» кредитів у банківській системі і розробити більш дієву методологію для покращення системи оцінки ризиків під час видачі кредитів.

Список літератури:

1. Слобода Л., Дунас Н. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період. Вісник Національного банку України. 2011. № 4. С. 46–51.
2. Гладких Д. Основні напрями активізації корпоративного кредитування в Україні в контексті посткризового відновлення банківської системи : аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/korp_kred-54d71.pdf. (перегляд 08.05.2020)
3. Коць О., Ільчук П., Карпів О. Сутність проблемних кредитів банків та управління ними. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 806–810. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/152.pdf>. (перегляд 08.05.2020)
4. Офіційний сайт Європейського центрального Банку. URL: <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me/html/npl.en.html> (перегляд 08.05.2020)
5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123459&cat_id=123218 (перегляд 08.05.2020)

References:

1. Sloboda L., Dunas N. (2011) Napriamy vdoskonalennia roboty bankiv Ukrainy z problemnymy aktyvamy v postkryzovyi period [Directions for improving the work of Ukrainian banks with problem assets in the post-crisis period]. Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy, n. 4, pp. 46-51.
2. Hladkykh D. Osnovni napriamy aktyvizatsii korporativnoho kredytuvannia v Ukraini v konteksti postkryzovoho vidnovlennia bankivskoi systemy: analitychna dopovid. [The main directions of intensification of corporate lending in Ukraine in the context of post-crisis recovery of the banking system: an analytical report]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (electronic journal), Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/korp_kred-54d71.pdf. (accessed 08 May 2020).
3. Kots O., Ilchuk P. Karpiv O. (2018) Sutnist problemnykh predyativ bankiv ta upravlinnia nymy. [The essence of problem loans of banks and their management.]. Global and national economic problems, n. 22, pp. 806–810. (electronic journal), Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/152.pdf>. (accessed 08 May 2020).
4. Ofitsiyni sait Yevropeiskoho Tsentralnoho Banku [Official site of the European Central Bank]. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me/html/npl.en.html> (accessed 08 May 2020).
5. Ofitsiyni sait Natsionalnoho Banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. Available at: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123459&cat_id=123218 (accessed 08 May 2020).

УПРАВЛЕНИЕ НЕРАБОТАЮЩИМИ КРЕДИТАМИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО КРЕДИТОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена анализу неработающих активов банковской системы Украины. Проанализирована доля неработающего портфеля в целом и в разрезе банков по форме собственности и видам экономической деятельности предприятий. Трансформация украинской экономики находит свое отражение в изменениях законодательства в финансовом секторе, в первую очередь в Постановлениях Национального Банка Украины. Опыт зарубежных стран, сотрудничество с Международным валютным фондом и другими финансовыми институтами мировой системы позволили перейти на новый уровень оценки рисков в направлении кредитования юридических лиц на территории Украины. Отсутствие четкой системы регулирования рисков, непрозрачность ведения деятельности со стороны заемщиков, значительное политическое давление на банковскую систему в период с 2011 по 2014 годы, монополия определенных групп банков на банковском рынке, отсутствие четких бизнес-стратегий банков стали предпосылками возникновения большого числа неработающих кредитов в Украине.

Ключевые слова: *неработающий кредит (NPL), кредитный портфель, банковская система, отрасль экономики.*

MANAGEMENT OF NON-PERFORMING LOANS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AS A FACTOR OF EFFECTIVE LENDING TO THE ECONOMY

The article is devoted to analysis of non-operating assets of the banking system of Ukraine. The share of non-performing loans as a whole and in terms of banks by the form of ownership and type of economic activity of enterprises was analyzed. The transformation of the Ukrainian economy is reflected in the changes in the legislation in the financial sector; first of all, by the Resolutions of the National Bank of Ukraine. Experience of foreign countries, cooperation with the International Monetary Fund and other financial institutions of the world system allowed to move to a new level of risk assessment in the direction of lending to legal entities in the territory of Ukraine. Lack of a clear system of risk management, opacity of activity by borrowers, significant political pressure on the banking system between 2011 and 2014, monopoly of certain groups of banks in the banking market, lack of clear business strategies of banks became prerequisites for the emergence of a large number of non-performing loans in Ukraine. The results of the study demonstrate a significant portion of non-performance loans. These are mainly loans from state banks and banks with Russian capital. The introduction of international experience in dealing with non-working assets does not reveal concrete examples of the emergence of such assets in the territory of Ukraine. Lending to industries such as construction, trade, manufacturing and processing needs higher risk assessment approaches. Concrete examples of work to reduce the non-working portfolio are the dynamics of the problem portfolio of banks during the last year. System banks with foreign capital work more effectively to eliminate non-performing assets. Analysis of specific examples of non-working assets is the next chain in the disclosure of non-performing loans by those. State regulation of competition with imported producers, reduction of tax burden on enterprises, introduction of state projects to maintain the performance of producers should be the first key to reducing the problem debt of banks. Expansion of the powers of banks to manage enterprises in case of borrowing in the structure of the balance sheet by more than 50% should also be considered and legalized.

Key words: non-performing loan (NPL), loan portfolio, banking system, industry.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-48>

УДК 336.71

Новосолова О.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Херсонський національний технічний університету

Novosolova Olena

Kherson National Technical University

ЛІКВІДНІСТЬ БАНКУ ТА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні підходи до визначення ліквідності банку. Зазначено, що найважливішим аспектом ліквідності банку варто вважати узгодженість строків залучення та розміщення банківських ресурсів. Аналіз строкової структури активів та зобов'язань вітчизняних банків виявив значне переважання залучених коштів на вимогу та розміщення цих ресурсів здебільшого у середньо- та довгострокові активи, що генерує значний ризик ліквідності банківської системи. У роботі досліджено дотримання нормативів ліквідності загалом у банківській системі. Обґрунтовано, що розрахунок нормативів банківської діяльності на рівні системи некоректно відображає зміни рівня ліквідності, більш доцільним є моніторинг нормативів для кожного конкретного банку. Досліджено динаміку операцій НБУ з надання кредитів рефінансування та продажу депозитних сертифікатів банкам України. Визначено основні проблемні аспекти забезпечення оптимального рівня ліквідності банківської системи України та шляхи їх нейтралізації.

Ключові слова: ліквідність банку, нормативи ліквідності, облікова ставка, активи, зобов'язання, рефінансування, депозитні сертифікати НБУ.

Постановка проблеми. Фінансовий сектор в Україні, як і в багатьох інших країнах, є банкоцентричним, а отже, саме через банківські установи акумулюється,

трансформується та перерозподіляється основна частина заощаджень господарюючих суб'єктів. Фінансово стійкий та надійний банківський сектор виступає

локомотивом соціально-економічного розвитку: створює сприятливі умови для ефективного перерозподілу фінансових ресурсів, забезпечує поживлення інвестиційних процесів, формує платоспроможний попит на вітчизняних ринках, сприяє зростанню рівня життя. Однією з основних умов надійності та ефективності банківського сектору є забезпечення належного рівня його ліквідності, що може бути досягнуто заходами грошово-кредитної політики, включаючи як традиційні, так і нетрадиційні її інструменти, і ліквідності кожної окремо взятої банківської установи, досягнутої за допомогою менеджменту активів та пасивів банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню проблематики банківської ліквідності присвячено чимало досліджень вітчизняних фахівців, зокрема О. Васюренка, О. Дзюблюка, О. Колодізева, І. Івасіва, Б. Луціва, М. Макаренка, В. Міщенко, Л. Примостки, В. Рудана та ін. Серед зарубіжних учених необхідно відзначити праці Ф. Аллена, А. Девенпорта, Д. Даймонда, Ф. Дібвіга, О. Лаврушина, Р. Міллера, Г. Панової, Р. Ранкьєре, П. Роуза, Д. Сінкі та ін. Водночас актуальним залишається питання функціонування банківської системи в умовах не тільки недостатньої ліквідності, а й її надлишку. Сучасні інструменти регулювання ліквідності з боку регулятора не повною мірою здатні забезпечити ефективне управління ліквідністю банківської системи.

Формулювання цілей статті. Метою статі є уточнення дефініції «ліквідність банку» та її взаємозв'язку з поняттям «ліквідність банківської системи», а також оцінка показників ліквідності банківської системи України і надання рекомендацій щодо забезпечення її прийняттого рівня.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення ліквідності банку в сучасних теоретичних працях та практиці не має однозначного характеру. Сам термін «ліквідність» походить від латинського liquidus – «рідкий», «текучий». В економічній науці це поняття характеризує легкість реалізації, продажу, заміщення матеріальних цінностей та інших активів грошовими коштами [1, с. 186].

Вважається, що у банківській справі дефініція «ліквідність» поширилася від терміну «ліквідітет», запровадженого німецькими економістами у XIX ст., що визначається як сукупність активів банку, які можуть бути легко реалізовані на грошовому

ринку за готівкові гроші для виконання поточних зобов'язань і платежів [2, с. 395].

Аналіз теоретичних напрацювань із зазначеної проблематики показав, що можна виділити три основні підходи до трактування «ліквідності банку»:

1. Ліквідність як «здатність банку виконувати свої зобов'язання» (Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [3], С. Мочерний, В. Міщенко, Т. Крішталь, О. Лаврушин та ін.).

2. Ліквідність як «співвідношення активів та зобов'язань банку» (Б. Райзберг, Л. Лозовський, Е. Стародубцева та ін.).

3. Ліквідність як «можливість перетворення активу у платіжні засоби» (Г. Панова та ін.) [4, с. 38].

Виходячи із дворівневої структури банківської системи України, більшість вітчизняних науковців пропонують розглядати банківську ліквідність у двох вимірах: нижчий рівень – окремі банківські установи, вищий рівень – центральний банк (рис. 1)

Термінологічний аналіз визначення ліквідності банку дає змогу констатувати, що кожен зі згаданих підходів описує окремі аспекти цього поняття. На нашу думку, найбільш доцільно дати таке визначення ліквідності банку: це здатність банку своєчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання, задовольняти запити платоспроможних клієнтів на кредитні кошти за умови забезпечення позитивної маржі та виконання нормативів банківської діяльності, встановлених регулятором.

Таким чином, найважливішим аспектом ліквідності банку варто вважати узгодження строків залучення та розміщення банківських ресурсів. У табл. 1 наведено склад активів та зобов'язань банків за строками погашення.

Як видно з даних таблиці 1, вітчизняні банки постійно нарощували свою ресурсну базу. При цьому перевага надавалася залученню коштів на вимогу, а розміщувалися ці ресурси здебільшого у середньо- та довгострокові активи, що породжує ризик ліквідності банківської системи.

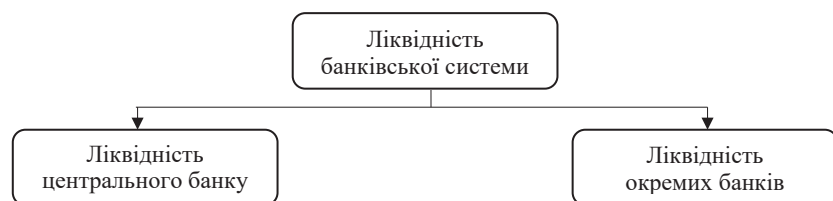

Рис. 1. Структура ліквідності банківської системи [3, с. 38]

Таблиця 1

Активи та зобов'язання банків за строками погашення у 2018–2019 роках

Роки	Активи				Всього	Зобов'язання				Всього
	на вимогу	до 1 міс.	1-12 міс.	більше 1 року		на вимогу	до 1 міс.	1-12 міс.	більше 1 року	
2018*	277,0	187,0	355,0	475,0	1294,0	513,0	223,0	302,0	151,0	1189,0
2019*	265,5	185,1	374,8	445,5	1270,9	518,3	210,9	293,2	127,6	1150,0

*Примітка: дані Звіту про фінансову стабільність на грудень відповідного року.

Джерело: складено автором за даними [5]

На рис. 2 наочно відображено ситуацію з узгодженістю строків залучення ресурсів та їх розміщенням.

У 2018 році у структурі зобов'язань банків незмінно найбільшу частку займали короткострокові: 62% мали залишковий строк погашення до 1 місяця. Структура зобов'язань відрізняється від розрізу активів, з яких 64% мають залишковий термін понад 1 місяць. За підсумками 2019 року ситуація практично не змінилася: майже 65% своїх зобов'язань банки залучають на період до 1 місяця, а кошти на вимогу перевищували 45% зобов'язань банків. А отже, банки переважно покладаються на короткострокове фінансування, але проводять кредитні операції на суттєво триваліші терміни. Однак такий значний розрив у строках погашення активів та зобов'язань створює ризики ліквідності.

Другим важливим аспектом забезпечення ліквідності є дотримання нормативів ліквідності. Як показує аналіз табл. 2, нормативи ліквідності виконуються банками з надлишком.

Слід зазначити, що статистичні дані за останні 4 роки, наведені в таблиці 2, засвідчують відсутність різких коливань у значеннях цих нормативів. Максимальні значення нормативів ліквідності Н5 та Н6 зафіксовані у 2017 році, а Н4 – у 2018 році. Окрім того, Національним банком України із вересня 2019 року припинено розрахунок двох нормативів – Н4 та Н5, оскільки запроваджений у грудні 2018 року норматив LCR, що установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відтоку грошових коштів упродовж 30 днів з урахуванням стрес-сценарію, є більш жорстким, а тому

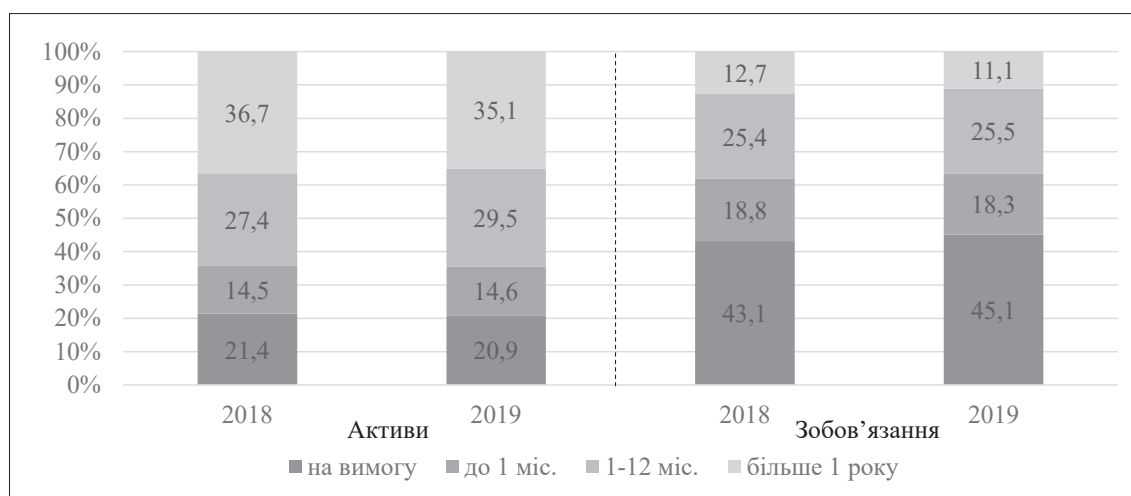

Рис. 2. Структура активів та зобов'язань банків України за строками погашення у 2018–2019 роках, %

Джерело: складено автором за даними джерел [5]

Таблиця 2

Нормативи ліквідності банківської системи України у 2016–2019 роках

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Відхилення 2019 року від	
					2018 року	2016 року
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)*						
Фактичне значення (Н4), %	60,79	55,55	68,66	-	-	-
Нормативне значення (Н4), %	20	20	20	-	-	-
Відхилення від нормативу, в.п.	+40,79	+35,55	+48,66	-	-	-
Норматив поточної ліквідності (Н5)*						
Фактичне значення (Н5), %	102,14	108,08	99,12	-	-	-
Нормативне значення (Н5), %	40	40	40	-	-	-
Відхилення від нормативу, в.п.	+62,14	+68,08	+59,12	-	-	-
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)						
Фактичне значення (Н6), %	92,09	98,37	93,52	94,35	+0,83	+2,26
Нормативне значення (Н6), %	60	60	60	60	0	0
Відхилення від нормативу, в.п.	+32,09	+38,37	+33,52	+34,35	-	-

*Примітка: відповідно до змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджених постановою Правління НБУ від 1.08.2019 р. № 102, починаючи з 2.09.2019 р. економічні нормативи Н4 і Н5 не розраховуються.

Джерело: складено автором за даними джерел [5]

немає практичної доцільності у подальших розрахунках Н4 та Н5 [6].

У наукових колах досить поширеною є думка про те, що розрахунок нормативів банківської діяльності на рівні системи не може повною мірою характеризувати зміни рівня ліквідності. Таке твердження пояснюється тим, що наявні нормативи розраховуються не для конкретного банку. Внаслідок цього спотворюються дані, оскільки великі банки з широкою мережею відділень, масштабними проектами та доступом до кредитів рефінансування можуть виконувати, навіть значно перевиконувати, встановлені значення нормативів ліквідності. Водночас малі та середні банки не мають досить можливостей щодо виконання нормативів ліквідності. Тому усереднення значень нормативів ліквідності в системі у кризових умовах нівелюватиме негативні значення нормативів для малих і середніх банків, результатом чого може стати відсутність своєчасних антикризових заходів [4, с. 89].

Національний банк України у межах своїх повноважень здійснює регулювання ліквідності банківської системи, дотримуючись визначених монетарних параметрів та таргетів щодо управління грошово-кредитним ринком. Стандартними інструментами регулювання ліквідності банківської системи є кредити рефінансування та операції з цінними паперами. У таблиці 3 наведено динаміку операцій з рефінансування банків України.

Станом на кінець 2019 року кредитний портфель НБУ становив 45,0 млрд грн., що є найнижчим показником за останні 4 роки. Максимальна сума кредитів рефінансування у досліджуваному періоді була зафіксована у 2016 році – 67,9 млрд грн. У грудні 2016 року НБУ запровадив додатковий інструмент екстреної підтримки ліквідності для платоспроможних банків – ELA (Emergency liquidity assistance). Отримані в межах ELA кредитні кошти банки можуть спрямувати тільки на виконання зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами (крім пов'язаних із банком осіб) [7].

Відзначимо, що істотне зростання коштів, вкладених банками у депозитні сертифікати НБУ, свідчить про їхню значну привабливість як інструмента управління ліквідністю. Однак подальше нарощування вкладень у депозитні сертифікати приведе до стиснення кредитування приватного сектору та домогосподарств.

Спробуємо відстежити взаємозалежність обсягів монетарних операцій НБУ з регулювання ліквідності банківської системи та основних процентних ставок за активними та пасивними операціями регулятора. Аналізуючи річні звіти Національного банку України на рис. 3, спостерігаємо загальну динаміку зміни основних процентних ставок протягом 2016–2019 років.

Загальна тенденція зміни цих показників відображає такі результати: всі проаналізовані процентні ставки з 2016 по 2018 рік синхронно зростали незначними темпами, проте за підсумками 2019 року відбулося різке їх зменшення. У періоди, коли облікова ставка НБУ була на рівні 18–15%, банки залучали депозити під 16–13% та вкладали їх переважно у депозитні сертифікати НБУ. Тобто банки дотримувалися виваженої політики формування активів, віддаючи перевагу безризиковим операціям та отриманню гарантованого доходу, фактично звівши кредитування до мінімуму.

Зниження ставок рефінансування має забезпечити здешевлення кредитних ресурсів, у тому числі це є сигналом для зменшення дохідності облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) та перенаправлення залучених банками коштів на кредитування бізнесу та населення. Такі кроки також приведуть і до зменшення відсотків за депозитними сертифікатами НБУ та депозитними вкладками фізичних і юридичних осіб, зробивши традиційні кредитні операції більш вигідними для банківських установ.

Ще одним інструментом регулювання ліквідності є операції з ОВДП, дані стосовно структури власників яких наведено у таблиці 4.

Таблиця 3

Динаміка монетарних операцій Національного банку України у 2016–2019 роках, млрд грн

Роки	Кредити рефінансування банків (залишок за основною сумою)	в тому числі:				Депозитні сертифікати Національного банку України (залишок за основною сумою)	в тому числі:	
		кредити овернайт	тендерні кредити	інші кредити			депозитні сертифікати овернайт	депозитні сертифікати, розміщені на тендері
				всього	з них: без неплатоспроможних та банків у стадії ліквідації			
2016	67,9	0,0	1,6	66,3	21,3	68,0	20,7	47,3
2017	61,7	0,0	7,4	54,3	11,1	67,0	37,3	29,7
Абсол. приріст 2017/2016 роки	-6,2	0,0	+5,8	-12,0	-10,2	-1,0	+16,6	-17,7
2018	54,8	0,0	4,2	50,6	9,8	61,9	30,1	31,8
Абсол. приріст 2018/2017 роки	-6,9	0,0	-3,2	-3,7	-1,3	-5,1	-7,2	+2,1
2019	45,0	0,0	0,1	44,9	7,6	152,0	58,8	93,2
Абсол. приріст 2019/2018 роки	-9,8	0,0	-4,1	-5,7	-2,2	+90,1	+28,7	+61,4

Джерело: складено автором за даними джерел [8], дані на кінець періоду

Залишок ОВДП у портфелі банків України за 2019 рік становив 334,3 млрд грн. (або понад чверть сукупних активів вітчизняних банків) та дещо знизився порівняно із 2018 роком, що ще раз підтверджує попередні висновки про обережну політику формування активів. Зменшилася і частка портфеля НБУ в загальному обсязі ОВДП в обігу протягом 2016–2019 років – з 57,2% до 41,0%.

Через активне залучення нерезидентів до купівлі ОВДП за високими відсотками, які прив'язані до розміру облікової ставки НБУ, відбувся перерозподіл структури власників ОВДП. Водночас зниження облікової ставки НБУ призведе до падіння доходності ОВДП, і боргові цінні папери українського уряду будуть менш привабливими для іноземних інвесторів.

Висновки. Отже, вітчизняні банківські установи опинилися у ситуації надлишку короткострокової ліквідності та обмеженості довгострокових залучених ресурсів. Надлишкова ліквідність генерує негативний вплив на ефективність функціонування банківської

системи, оскільки призводить до зниження рівня одержуваного прибутку. Низький рівень довгострокових зобов'язань банків створює перешкоди для проведення експансійної кредитної політики, а подальше зниження депозитних ставок ще більше ускладнить залучення довгострокових коштів клієнтів.

У нинішній ситуації, що отримала назву «локдаун», банки не можуть проводити повноцінне кредитування економіки, оскільки невизначеність економічної ситуації, обмежувальні карантинні заходи уряду, падіння світових ринків та загроза масових банкрутств створюють додаткові ризики для функціонування банківської системи. За таких умов на банківському ринку України відбуватиметься посилення конкуренції, а банки з бездоганною репутацією матимуть змогу залучити більші обсяги ресурсів. Призупинення кредитування створить додаткові загрози для діяльності малих та середніх банків, яким все важче буде зберегти прийнятний рівень ліквідності та виконувати нормативи регулятора.

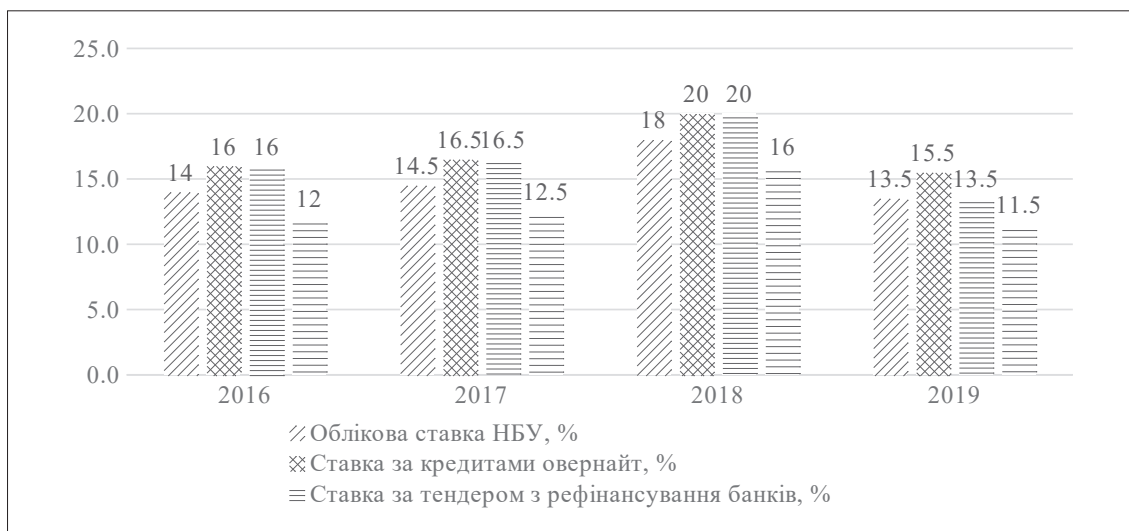

Рис. 3. Процентні ставки НБУ за операціями регулювання ліквідності у 2016–2019 роках, %

Джерело: складено автором за даними джерел [8]

Таблиця 4

Структура власників ОВДП в Україні у 2016–2019 роках

Період	Усього	Облігації, які знаходяться у власності					
		НБУ	Банків	Юридичних осіб	Фізичних осіб	Нерезидентів	
2016 рік	млрд грн.	667,6	381,9	255,5	23,6	0,1	6,5
	питома вага, %	100,0	57,2	38,3	3,5	0,0	1,0
2017 рік	млрд грн.	750,3	360,6	360,8	22,2	1,5	5,2
	питома вага, %	100,0	48,1	48,1	3,0	0,2	0,7
2018 рік	млрд грн.	749,9	360,6	360,5	22,1	1,5	5,2
	питома вага, %	100,0	48,1	48,1	3,0	0,2	0,7
2019 рік	млрд грн.	822,7	337,1	334,3	26,0	9,6	115,8
	питома вага, %	100,0	41,0	40,6	3,2	1,2	14,1

Джерело: складено автором за даними джерел [8]

Отже, основні зусилля банків повинні спрямовуватися на залучення довгострокових коштів клієнтів як за рахунок надання клієнтам вигідних умов, так і за рахунок використання сучасних прийомів маркетингу. Стратегічними орієнтирами забезпечення достатнього рівня ліквідності банківської системи з боку держави є запровадження довгострокового

цільового рефінансування під державні програми розвитку та подальше зниження ставок за депозитними сертифікатами, що дасть змогу спрямувати вільні кошти банків в економіку.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження рівня ліквідності системно важливих банків України.

Список літератури:

1. Енциклопедія банківської справи України / за ред. В.С. Стельмаха. Київ : Молодь: Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 680 с.
2. Зверук Л.А., Руденко В.Ю. Система управління ліквідністю банківської установи. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 394–401.
3. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 (дата оновлення 24.03.2020). URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/page> (дата звернення 03.05.2020).
4. Рудан В.Я. Управління ліквідністю банківської системи України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2016. 304 с.
5. Наглядова статистика НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення 08.05.2020).
6. Скасовуються економічні нормативи миттєвої та поточної ліквідності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/skasovuyutsya-ekonomichni-normativi-mittjevoyi-ta-potochnoyi-likvidnosti> (дата звернення 03.05.2020).
7. Національний банк запроваджує новий інструмент екстреної підтримки ліквідності банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaprovadjuje-noviy-instrument-ekstrenoyi-pidtrimki-likvidnosti-bankiv> (дата звернення 03.05.2020).
8. Грошово-кредитна статистика НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 08.05.2020).

References:

1. Stelmakh V.S. (2001) *Entsyklopediia bankivskoi spravy Ukrainy* [Encyclopedia of Banking of Ukraine]. Kyiv: Youth: Ed. House of In Jure. (in Ukrainian)
2. Zveruk L.A., Rudenko V.Y. (2018) *Systema upravlinnia likvidnistiu bankivskoi ustanovy* [Liquidity management system of banking institutions]. *Biznes Inform*, no 11, pp. 394–401.
3. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro poriadok rehuliuвання diialnosti bankiv v Ukraini : Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 28.08.2001 № 368 [On approval of the Instruction on the procedure for regulating the activities of banks in Ukraine: Resolution of the National Bank of Ukraine of August 28, 2001 № 368]. Available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/page> (accessed: 03.05.2020).
4. Rudan V.Ya. *Upravlinnia likvidnistiu bankivskoi systemy Ukrainy* [Liquidity management of the banking system of Ukraine] (PhD Thesis), Ternopil: Ternopil National Economic University.
5. Nahliadova statystyka NBU [Supervisory statistics of the NBU]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (accessed: 08.05.2020).
6. Skasovuyutsia ekonomichni normatyvy myttjevoyi ta potochnoi likvidnosti [Economic standards of instant and current liquidity are abolished]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/skasovuyutsya-ekonomichni-normativi-mittjevoyi-ta-potochnoyi-likvidnosti> (accessed: 03.05.2020).
7. Natsionalnyi bank zaprovadzuie novyi instrument ekstrenoi pidtrymky likvidnosti bankiv [The National Bank introduces a new instrument for emergency support of bank liquidity]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaprovadjuje-noviy-instrument-ekstrenoyi-pidtrimki-likvidnosti-bankiv> (accessed: 03.05.2020).
8. Hroshovo-kredytна statystyka NBU [Monetary statistics of the NBU]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (accessed: 08.05.2020).

ЛИКВИДНОСТЬ БАНКА И БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ КАК ИНДИКАТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены основные подходы к определению понятия «ликвидность банка». Отмечено, что важнейшим аспектом ликвидности банка следует считать согласованность сроков привлечения и размещения банковских ресурсов. Анализ срочной структуры активов и обязательств отечественных банков выявил значительное преобладание привлеченных средств по требованию и размещение этих ресурсов преимущественно в средне- и долгосрочные активы, что генерирует значительный риск ликвидности банковской системы. В работе проведено исследование соблюдения нормативов ликвидности в целом по банковской системе. Обосновано, что расчет нормативов банковской деятельности на уровне системы некорректно отображает изменения уровня ликвидности, более целесообразным является мониторинг нормативов для каждого конкретного банка. Исследована динамика операций НБУ по предоставлению кредитов рефинансирования и продажи депозитных сертификатов банкам Украины. Определены основные проблемные аспекты обеспечения оптимального уровня ликвидности банковской системы Украины и пути их нейтрализации.

Ключевые слова: ликвидность банка, нормативы ликвидности, учетная ставка, активы, обязательства, рефинансирование, депозитные сертификаты НБУ.

LIQUIDITY OF THE BANK AND THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AS AN INDICATOR OF BANKING EFFICIENCY

The article considers the main approaches to determining the liquidity of the bank. It is noted that the most important bank's liquidity aspect is the coordination in terms of attraction and placement of bank resources. Analysis domestic bank's assets and liabilities term structure revealed a significant predominance of borrowed funds on demand and placement these resources mostly in medium and long-term assets, which generates a significant liquidity risk of the banking system. Domestic banking institutions found themselves in a situation of excess short-term liquidity and limited long-term borrowed resources. Excess liquidity generates a negative impact on the efficiency of the banking system, as it leads to a decrease in the level of profit. The low level of long-term liabilities of banks creates obstacles to the expansion of credit policy. In the paper it is examined compliance of liquidity standards in the banking system. It is substantiated that the calculation of banking standards at the system level is incorrectly reflects changes in the level of liquidity, it is more appropriate to monitor the standards for each specific bank. The dynamics of NBU operations on refinancing and sale of certificates of deposit to Ukrainian banks is studied. There was a significant increase in funds invested by banks in NBU deposit certificates, which indicates their considerable attractiveness as a tool for liquidity management. It was determined that banks followed a prudent policy of asset formation, preferring risk-free operations and obtaining a guaranteed income, in fact, minimizing lending. The main problematic aspects of ensuring the optimal level of liquidity of the banking system of Ukraine and ways to neutralize them are identified. It is justified that the main efforts of banks should be aimed at attracting long-term funds from customers both by providing customers with favorable conditions and by using modern marketing techniques. The strategic guidelines for ensuring a sufficient level of liquidity of the banking system by the state are the introduction of long-term targeted refinancing under government development programs and further reduction of interest rates on deposit certificates that will direct free funds of banks to the economy.

Key words: bank liquidity, liquidity ratios, discount rate, assets, liabilities, refinancing, NBU certificates of deposit.

Орищин Т.М.

кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри фінансів,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Oryshchyn Tetiana

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Оптимізувати податкові платежі дає змогу ефективно організована система податкового планування. Узгодженість діяльності та оптимізація цієї системи у напрямі мінімізації податків законним шляхом знижують фінансові витрати та зміцнюють фінансовий стан підприємства загалом. Податкове планування, що передбачає практичне застосування схем оптимізації, які дають змогу знизити податкове навантаження, є основним інструментом економіко-організаційного механізму оподаткування підприємств, сутністю якого є визнання права платників податків на застосування всіх законодавчо допустимих важелів та методів. Процеси створення та впровадження схеми оптимізації оподаткування складаються з декількох етапів і ґрунтуються на принципах адекватності витрат, юридичної відповідальності, конфіденційності, підконтрольності, допустимого поєднання форми й змісту, нейтралітету, диверсифікації, автономності.

Ключові слова: податкові платежі, оптимізація оподаткування, податкове планування, податкові пільги, схеми, інструменти.

Постановка проблеми. Формування та впровадження оптимальних підходів до оптимізації оподаткування підприємств в умовах посилення податкового тиску й недосконалості податкового законодавства передбачають використання ними можливих законних способів для мінімізації розмірів сплачуваних податків і протистояння фінансовим проблемам.

У цьому контексті головною ланкою процесу управління фінансами підприємства на вимогу податкового законодавства є податкове планування, яке передбачає застосування різних податкових режимів, способів обчислення податкової бази тощо у правовій площині. Податкове планування також обумовлене зацікавленістю держави в наданні пільг для стимулювання різних галузей виробництва, певних категорій суб'єктів господарювання та соціально-економічного розвитку. Кожен платник податків має право застосовувати всі законодавчо допустимі важелі та прийоми, враховуючи недоліки законодавства для максимального скорочення своїх податкових зобов'язань.

Оптимізація оподаткування на вітчизняних підприємствах вимагає неухильного дотримання принципів законності проведення операцій, обачності щодо недоліків у законодавстві, послідовності у застосуванні інструментів податкового планування, поміркованості в отриманні вигоди та ефективності витрат на податкову оптимізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В центрі уваги фінансової науки завжди перебували про-

блеми оподаткування, яким присвячені праці провідних зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед закордонних фахових джерел необхідно виокремити наукові праці Е. Аткинсона, Ю. Бріггема, С. Джонсона, А. Маршалла, Р. Масгрейва, М. Міллера, Дж. Мілля, Ф. Модільяні, Р. Ріхтера, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, Е. Фуруботна, Р. Холла. Серед вітчизняних учених і фахівців пострадянського простору дослідження у сфері оподаткування проводили В. Андрущенко, І. Білоус, І. Бланк, В. Вишневський, А. Єлісеєв, Т. Єфименко, А. Загородній, Ю. Іванов, О. Короткевич, В. Мельник, Т. Меркулова, М. Романовський, А. Соколовська, О. Тимченко. Для поглиблення теоретичних напрацювань розглянемо особливості використання податкового планування на підприємствах у контексті оптимізації їх оподаткування.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних засад оптимізації оподаткування підприємств, визначення сутності податкового планування як законного способу оптимізації податкового навантаження підприємства, обґрунтування застосування схеми оптимізації оподаткування й основних принципів доцільності та ефективності її застосування.

Виклад основного матеріалу. Процес оптимізації оподаткування передбачає застосування платниками податків усіх чинних податкових інструментів та інших законних способів зменшення обсягів податкових відрахувань. Платник податків вибирає найдосконаліші

з них для розрахунку оптимального обсягу податків у визначених різними чинниками умовах господарювання. Серед основних інструментів та способів оптимізації податкового навантаження розглядаються такі, як вибір податкового режиму, організаційно-правової форми діяльності, виду та умов цивільно-правових договорів, використання прогалін у законодавстві, застосування податкових пільг, обґрунтованої облікової політики, перегляд термінів сплати податків, використання офшорних зон, формування статутного капіталу. Головним напрямом податкової політики підприємства в ринкових умовах є пошук оптимальних управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію зобов'язань щодо обов'язкових платежів у законодавчому полі. На думку автора [1], такі кроки платника податку дають змогу уникнути несприятливих наслідків для нього, таких як донарахування сум податкових платежів, накладення фінансових санкцій та нарахування пені. Отже, платник податків оптимізує податкове навантаження шляхом використання законодавчо визнаних і загальноприйнятих способів зменшення суми податкових платежів на основі застосування всіх можливостей і переваг податкового планування.

Податкове законодавство визначає податкове планування як необхідну та обов'язкову ланку управління фінансами підприємства, яка передбачає застосування тих чи інших податкових режимів для різних ситуацій, допускає різні способи обчислення податкової бази й пропонує платникам податків податкові пільги за умови їх діяльності у правовій площині. Податкове планування також обумовлене зацікавленістю держави в наданні податкових пільг для стимулювання тієї чи іншої сфери виробництва, певної категорії платників податків та соціально-економічного розвитку загалом. Воно є законним способом оптимізації податків, сутність якого полягає у тому, що за кожним платником податків визнається право застосовувати всі законодавчо допустимі важелі та прийоми з огляду на недоліки законодавства для максимального скорочення своїх податкових зобов'язань [2].

Головним завданням податкового планування в контексті оптимізації оподаткування є організація системи фінансового управління, внаслідок якої досягається максимальний фінансовий результат за мінімальних витрат. Необхідно зазначити, що інколи оптимізацію вважають податковою мінімізацією, яка проводиться лише для максимального законного зниження податків. Однак оптимізація оподаткування – це масштабніше й ширше завдання фінансового управління підприємства, ніж мінімізація податків. Її інструментами є відстрочення термінів оплати нарахованих сум податків, зменшення обсягів сплачуваних до бюджету коштів та коштів централізованих позабюджетних фондів тощо. Всі вони, на думку автора [3], вигідні з точки зору управління фінансами підприємства, адже економляться обігові кошти, збільшується прибуток, що розширює фінансові можливості підприємства у забезпеченні ефективної виробничо-господарської діяльності тощо.

Податкова оптимізація на вітчизняних підприємствах вимагає неухильного дотримання принципів, серед яких слід назвати принципи законності проведення операцій; обачності у використанні недоліків у законодавстві; послідовності у виборі інструментів податкового планування; поміркованості в отриманні максимальної вигоди та ефективності витрат щодо податкової оптимізації.

Максимальна ефективність результатів оптимізації оподаткування досягається за умови злагодженої роботи юридичного та фінансового підрозділів підприємства. Податкові юристи розробляють схему оптимізації оподаткування та адаптують її до вимог податкового законодавства. Фінансові менеджери забезпечують поетапне впровадження схеми у чинну систему господарських процесів підприємства, здійснюють організаційну перебудову та реінжиніринг. Системний підхід розширює можливості прийняття ефективних управлінських рішень і створює умови реалізації ексклюзивних проєктів для різних підприємств. Ефективність сучасних методів оптимізації оподаткування є недостатньо високою порівняно з методами агресивної оптимізації з огляду на те, що, наприклад, непрямі податки складно оптимізувати без виходу за межі правового поля. Незаперечними перевагами сучасних методів оптимізації оподаткування є їх законність і поєднання особливостей різних податкових режимів, зокрема спрощеної системи оподаткування й загального режиму оподаткування.

Сучасні підходи до оптимізації оподаткування потребують комплексного дослідження та поєднання всіх економічних, організаційних, правових та управлінських аспектів функціонування системи оподаткування, важливою складовою частиною яких є оцінювання умов, за яких встановлюються податкові зобов'язання підприємства, методичних підходів до нарахування податкових платежів та чинної системи господарських взаємовідносин підприємства [4].

Створення й впровадження схеми оптимізації оподаткування є важливими складовими частинами податкової оптимізації та формують комплекс послідовних кроків із:

- забезпечення необхідного переліку та якості первинних документів, перевірки бухгалтерського й податкового обліку, бази договорів, усунення виявлених помилок для запобігання можливим штрафам під час виїзних податкових перевірок;

- розроблення схеми оптимізації податкового навантаження, а саме певного порядку взаємовідносин між суб'єктами господарювання, спрямованих на оптимізацію бюджетних платежів на вимогу законодавства;

- оновлення системи укладання договорів, формування внутрішніх організаційних документів підприємства, системи внутрішнього аудиту, розроблення сучасних форм взаємин на основі договорів з контрагентами та іншими учасниками господарських відносин, коригування облікової політики;

– застосування необхідних інструментів забезпечення рівномірності та законності нарахування обсягів сплачених податків, захисту інтересів підприємства у податкових та контролюючих органах і підтримки функціонування схеми оптимізації оподаткування.

Оптимізаційні схеми нарахування податкових платежів є достатньо індивідуалізованими, але однаково оцінюються щодо відповідності основним принципам та умовам, які дають змогу робити висновок про доцільність та ефективність їх використання [5].

1) Адекватність витрат. Витрати на впровадження схеми не повинні перевищувати обсяги зменшення податків.

2) Юридична відповідальність. Недопустимість побудови схеми оптимізації, заснованої на колізіях або прогалинах у нормативних актах.

3) Конфіденційність. Інформація про фактичне призначення й наслідки трансакцій має максимально обмежуватися в доступі.

4) Підконтрольність. Результативність послідовних кроків із забезпечення функціонування оптимізаційної схеми залежить від якості контролю та наявних важелів впливу на всіх виконавців на кожному етапі.

5) Допустиме поєднання форми та змісту. Захист від недобросовісних учасників процесу і можливих підозр з боку перевіряльників забезпечується синхронізацією юридичних і фактичних дій.

6) Нейтралітет. Податкові платежі необхідно оптимізувати за рахунок власних податкових платежів, а не шляхом збільшення відрахувань незалежних контрагентів.

7) Диверсифікація. Оптимізація бюджетних відрахувань є чутливою до впливу різноманітних зовнішніх

і внутрішніх чинників, які мають негативний вплив (постійні зміни в законодавстві, прорахунки у первинних планах, форс-мажорні обставини).

8) Автономність. Оптимізація оподаткування має бути незалежною від зовнішніх учасників.

Висновки. Отже, податкова оптимізація, формуючи зміст податкового планування, передбачає комплекс організаційних заходів у правовій площині, пов'язаних з часовими, просторовими та організаційними аспектами, створенням та функціонуванням ефективних оптимізаційних схем та досконалих взаємовідносин для збільшення обсягу обігових коштів підприємства за рахунок зменшення податкових платежів та запобігання штрафним санкціям за порушення законодавства. Цього можна досягнути шляхом поєднання правильності нарахування й своєчасності сплати податків.

Результативність оптимізації оподаткування досягається шляхом злагодженості в роботі відповідних підрозділів підприємства, одні з яких розробляють схему оптимізації оподаткування та налаштовують її відповідно до податкового законодавства, а інші забезпечують поетапне впровадження схеми. Розширення можливостей прийняття ефективних управлінських рішень за рахунок використання такого комплексного підходу створює умови для реалізації ексклюзивних проєктів для різних підприємств. Ефективність сучасних методів оптимізації оподаткування є недостатньо високою з огляду на те, що вони дають змогу оптимізувати нарахування та сплату податків без виходу за межі правового поля. Однак законність і можливість поєднання особливостей різних податкових режимів є незаперечними перевагами сучасних методів оптимізації оподаткування.

Список літератури:

1. Оришин Т. Оптимізація податкового навантаження підприємства: теоретичний та методичний аспекти. *Економіка та держава*. 2019. № 4. С. 58–62.
2. Атаманенко І. Особливості організації податкового планування на підприємстві. *Економічний аналіз*. 2010. № 6. С. 32–35.
3. Хоронжий А. Податкове регулювання діяльності вітчизняних підприємств при становленні ринкових відносин. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20 (2). С. 104–109.
4. Новосельська Л. Методи оцінювання рівня податкового навантаження на підприємствах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. № 23 (10). С. 239–244.
5. Бідник Р. Напрями оптимізації податкового навантаження в Україні. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=2283> (дата звернення: 03.02.2020).

References:

1. Orishchin T. (2019) Optimizatsiya podatkovogo navantazhennya pidpriemstva: teoretichnyi ta metodichnyi aspekti [Optimization of the tax burden of the enterprise: theoretical and methodical aspects]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 4, pp. 58–62.
2. Atamanenko I. (2010) Osoblivosti organizatsij podatkovogo planuvannya na pidpriemstvi [Features of organization of the tax planning on enterprise]. *Ekonomichnyi analiz*, no. 6, pp. 32–35.
3. Khoronzhii A. (2010) Podatkove reguluvannya diyalnosti vitchiznyanikh pidpriemstv pri stanovlenni rinkovikh vidnosin [The tax adjusting of activity of domestic enterprises in the conditions of becoming of market relations]. *Naukoviy visnik NLTU Ukraini*, no. 20 (2), pp. 104–109.
4. Novoselska L. (2013) Metodi otsinyuvannya rivnya podatkovogo navantazhennya na pidpriemstva [Assessment methods level of tax burden enterprises]. *Naukoviy visnik NLTU Ukraini*, no. 23 (10), pp. 239–244.
5. Bidnik R. Napryami optimizatsij podatkovogo navantazhennya v Ukraini [Directions for optimizing the tax burden in Ukraine]. Available at: <http://libfor.com/index.php?newsid=2283> (accessed: 03.02.2020).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПТИМИЗАЦИИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Оптимизировать налоговые платежи позволяет эффективно организованная система налогового планирования. Согласованность деятельности и оптимизация этой системы в направлении минимизации налогов законным путем уменьшают финансовые затраты и укрепляют финансовое состояние предприятия в целом. Налоговое планирование, предвидящее практическое использование схем оптимизации, которые позволяют снизить налоговую нагрузку, является основным инструментом экономико-организационного механизма налогообложения предприятий, сущностью которого является признание права налогоплательщиков на использование всех законодательно допустимых рычагов и методов. Процессы создания и внедрения схемы оптимизации налогообложения состоят из нескольких этапов и основываются на принципах адекватности затрат, юридической ответственности, конфиденциальности, подконтрольности, допустимого объединения формы и содержания, нейтралитета, диверсификации, автономности.

Ключевые слова: налоговые платежи, оптимизация налогообложения, налоговое планирование, налоговые льготы, схемы, инструменты.

MODERN APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF CORPORATE TAXATION

Optimized tax payments are the result of effectively organized tax system. Coherence of activities and optimization of this system in the direction of minimizing taxes legally reduces expenses and strengthens financial condition of the enterprise/business. Tax planning is the main instrument of economic and organizational enterprise's tax system. A business unit is analyzing external tax environment, forecast the external tax conditions and benefits, the amount of tax deductions for direct and indirect taxes. Then a tax strategy is formed and deployed. In today's conditions, the most advanced policy of moderating tax rates is an outright strategy of moderate tax rates reduction and abolition of economically unjustified benefits, which will ensure gradual leveling of the tax burden across the national economy and contribute to improving the economic activity of enterprises. Tax planning involves the practical application of schemes that help reduce the tax burden using statutory benefits and tax deduction techniques. Tax burden optimization is a set of organizational measures within the framework of the current legislation related to the definition of temporal, spatial and organizational aspects of activity, creation and application of the most effective schemes and contractual relationships. Tax optimization at domestic enterprises requires strict adherence to the following principles: legality of transactions; caution in using the shortcomings of the legislation; consistency in the choice of tax planning tools; moderation in the choice of tax planning tools; moderation in obtaining the maximum benefit and cost-effectiveness of tax optimization. The process of creating and implementing of the tax optimization scheme consists of several stages and is based on the principles of: adequacy of costs, legal responsibility, confidentiality, and controllability, permissible combination of form and content, neutrality, diversification, autonomy. The main ways to optimize the tax burden are the application of tax benefits, the choice of business activity form, the correct formation of accounting policies, the use of offshore, the use of preferential enterprises, changing the terms of payment of taxes, the correct contracts terms and conditions, etc.

Key words: tax payments, tax optimization, tax planning, tax benefits, schemes, tools.

Пластун О.Л.

доктор економічних наук, професор,
Сумський державний університет

Артеменко А.С.

аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин,
Сумський державний університет

Бочкарьова Т.О.

аспірантка кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський державний університет

Plastun Alex, Artemenko Alina, Bochkarova Tetiana

Sumy State University

ФАКТОР ВАЛЮТНОГО КУРСУ В МЕХАНІЗМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ОВДП В УКРАЇНІ¹

Статтю присвячено аналізу сучасних тенденцій на ринку облігацій внутрішньої державної позики та валютному ринку, оцінці впливу основних факторів на зазначені сегменти фінансового ринку у контексті його безпеки. Основну увагу приділено дослідженню українського ринку ОВДП та поточної боргової ситуації країни, того, як вона впливає на динаміку валютного курсу в країні та, навпаки, як валютний курс діє на поточну кон'юнктуру національного ринку облігацій. Оцінено взаємозв'язок між основними індикаторами боргової та валютної безпеки шляхом моделювання взаємозв'язку між дохідністю ОВДП, валютним курсом та ключовими макроекономічними показниками. На основі побудованої кореляційно-регресійної моделі та матриці парних коефіцієнтів кореляції зроблено висновки щодо напрямів розвитку внутрішнього ринку облігацій в країні з макроекономічною нестабільністю та волатильним валютним курсом із метою мінімізації тиску на фінансову безпеку держави.

Ключові слова: державні цінні папери, облігації внутрішньої державної позики, облікова ставка, валютний курс, режим валютного курсу.

Постановка проблеми. У 2019 році український ринок облігацій стрімко почав рости завдяки активному попиту іноземних інвесторів на гривневі облігації внутрішньої державної (ОВДП). Разом із мінімальною участю НБУ на валютному ринку в рамках продовження політики його лібералізації це привело до короткострокового укріплення гривні. Проте події, що розгорнулися навесні 2020 року (обвал фондових ринків через розпад угоди ОПЕК+, пандемія COVID-19), суттєво похитнули стабільність світового фінансового ринку загалом і України зокрема. Як результат, дослідження поточних тенденцій на валютному та ринку ОВДП, а також факторів впливу на механізм їхнього функціонування набувають актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню валютної та боргової безпеки держави приділяється увага багатьма вітчизняними науковцями. У аналітичному контексті ОВДП як фактор впливу на боргову безпеку України розглядають Н.С. Педченко, В.Ю. Стрілець та Л.А. Лугівська [1]. О.П. Заруцька [2] розглядає вплив ОВДП загалом на економіку України.

Зокрема, авторка приділяє увагу структурі та динаміці розміщення ОВДП, трендам дохідності ОВДП на первинному та біржовому ринках, а також досліджує вплив макроекономічних показників на дохідність ОВДП. Незважаючи на значущість досліджень вищезазначених авторів, оцінка фінансового сектору України поки що найчастіше розглядається на теоретичному рівні, з використанням статистичного аналізу, але без моделювання.

Існує достатня кількість іноземних робіт, в яких аналізується взаємозв'язок валютного курсу з ринками державних облігацій. Особливо активно стали звертати на нього увагу з появою стратегії Керрі-трейд, за якої інвестори позичають у низькодохідній валюті для інвестування у високодохідні, оскільки валютні курси та процентні ставки різних країн різняться (С. Burnside, М. Eichenbaum, S. Rebelo) [3].

К. Miyajima, М. S. Mohanty, Т. Chan [4] показали, що висока дохідність облігацій у національній валюті країн, що розвиваються, може бути зниженою високою волатильністю валютного курсу, а також відсутністю похідних цінних паперів, які б хеджували ризики, особливо в кризовий період.

Протилежної думки W. Gale та P. Orszag [5]. Вчені звертають увагу на те, що слабкіше фіскальне наванта-

¹ Матеріал підготовлено в рамках НДР «Моделювання та прогнозування поведінки фінансових ринків як інформаційний базис забезпечення фінансової стійкості та безпеки держави» № державної реєстрації 0117U003936»

ження приводить до вищої дохідності за облігаціями, а V. Piljak та L. Swinkels [6] стверджують, що макроекономічні фактори, поточна монетарна політика, рівень інфляції та фактори внутрішнього середовища є більш важливими. L. Jaramillo та A. Weber [7] підтвердили, що в умовах стабільності фіскальні умови не є визначальними факторами формування рівня дохідності облігацій.

E. Baldacci та M. S. Kumar [8], T. Okimoto [9] дійшли висновку, що дефіцит бюджету і державний борг приводять до збільшення довгострокових процентних ставок, причому точна величина залежить від стану на світовому фінансовому ринку та поведінки інвесторів на ньому.

Sh. Peiris [10] довів, що розвинений внутрішній ринок облігацій сприяє фінансовій стабільності та економічному зростанню, а макроекономічна та фінансова нестабільність посилює зусилля розвинути їх як альтернативне джерело боргового фінансування державного та корпоративного секторів. При цьому іноземні інвестори можуть виступати своєрідними катализаторами розвитку місцевих ринків облігацій.

L. Daniel [11] зробив висновки, що місцеві інвестори, як правило, купують та утримують облігації, тоді як іноземні схильні торгувати ними. Це сприяє поживленню ліквідності ринку. Або, навпаки, активна присутність іноземних інвесторів може привести до дестабілізації національного ринку облігацій внаслідок раптового припинення надходження іноземного капіталу. Особливо в зоні ризику країни, що розвиваються (G. Salvo та E. Talvi [12]).

Загалом рівень інтернаціоналізації ринків державних облігацій залежить від готовності іноземних інвесторів брати на себе валютні ризики, а також здатність нейтралізувати них. Облігації в національній валюті, на відміну від облігацій в іноземній, піддають інвесторів ризику несподіваної зміни обмінного курсу (P. Turner [13]).

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є дослідження сучасних тенденцій на ринку ОВДП та валютному ринку, а також оцінка впливу основних факторів на зазначені сегменти фінансового ринку у контексті його безпеки.

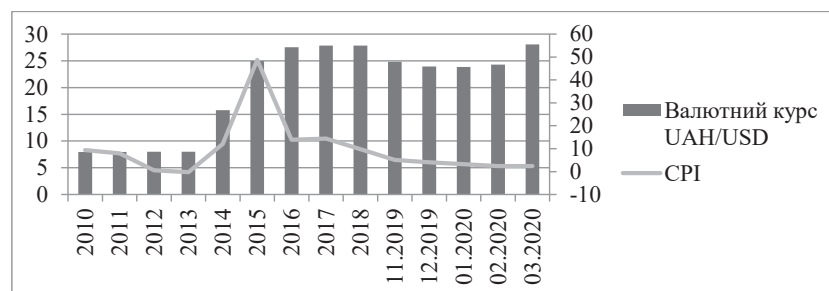

Рис. 1. Динаміка валютного курсу гривні до долара США та рівня інфляції, з 2010 р по I квартал 2020 р. [14–15]

Джерело: побудовано авторами

Виклад основного матеріалу. Основним індикатором валютної безпеки є обмінний курс національної валюти. Тому нижче розглянемо основні моменти, пов'язані з ним.

Незважаючи на макроекономічні та фінансові дисбаланси, українська гривня періодично знецінюється або укріплюється. Традиційно це пов'язують із фактором сезонності. Зазвичай укріплення відбувається у весняно-літній період, а послаблення – восени. Інформація про динаміку обмінного курсу гривні відносно долара США з 2010 року по I квартал 2020 року відображена на рис. 1.

За період 2009–2013 рр. курс тримався на рівні 7,90–7,99 грн/дол. США як наслідок дії режиму стабілізації валютного курсу для збереження контрольованості курсової динаміки та відновлення довіри до національної валюти. Проте у лютому 2014 року ситуація почала кардинально змінюватися, оскільки країна перейшла до плаваючого режиму курсоутворення. Було введено жорсткі обмеження на проведення валютних операцій, знизився експорт товарів (на 13,5% за 2014 р.), відбулася непередбачена зміна влади та розпочався воєнний конфлікт на території України [16]. Валютний курс досяг свого історичного піку і тримався у діапазоні 24–28 грн/дол. США до 2019 року. Останнім рекордом за попередні три роки став курс 23,46 грн/дол. США у грудні 2019 року.

Це укріплення відбулося поступово й насамперед через: ріст попиту нерезидентів на гривневі ОВДП; стрімкий ріст цін на соняшникову олію та стабільність цін на зерно; значний оптимізм інвесторів і суспільства. Проте вже в березні 2020 року було встановлено новий антирекорд – 28,07 грн/дол. США. Негативна ситуація виникла внаслідок падіння на світових ринках цін на нафту та біржових індексів (розірвання домовленостей ОПЕК+, "чорний четвер" 12 березня 2020 року), масового скуповування населенням іноземної валюти в банках на фоні запровадження карантину із-за пандемії COVID-19; різкої зміни уряду України та втрати інтересу до українських ОВДП.

Вагомим фактором впливу на валютний курс в Україні є інфляція. На рис. 1 видно, що в Україні протягом останніх 10 років відбулися значні інфляційні коливання. Починаючи з 2009 р. рівень інфляції поступово зменшувався і в 2012 р. досягнув найнижчого значення за історію – 0,57%. Але у квітні 2015 року девальвація гривні та різке підвищення цін і тарифів підняли індекс до пікового рівня – 48,7%.

Щодо поточного стану, то СРІ почав сповільнюватися з грудня 2018 і встановив новий рекорд у листопаді 2019 року – 5,1%. Показник перевершив прогноз НБУ (6,3%), який був опублікований в "Інфляційному звіті НБУ" за жовтень 2019 року [17]. Процесу дезінфляції сприяли виважена

фіскальна політика, відносно низькі ціни на енергоресурси на світових ринках і зростання пропозиції продовольчих товарів завдяки підвищенню продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Серед фінансових тенденцій України в 2019 році особливим був стрімкий ріст попиту на облігації внутрішньої державної позики в іноземних інвесторів. До літа 2019 року мало кого турбував стан ринку ОВДП та зростання частки нерезидентів серед їхніх покупців. Насамперед їх вплив став відчутним у зв'язку з черговими змінами на валютному ринку.

Статистика українського ринку ОВДП свідчить про те, що за останні три роки інвестори дійсно зацікавилися державними цінними паперами. Якщо станом на 2014 рік в обігу знаходилося ОВДП на суму 457,6 млрд грн, то до березня 2020 року обсяги зросли до 840,4 млрд грн.

В Україні ринок ОВДП активізувався з метою вирішення проблеми дефіциту бюджету, погашення державного та гарантованого державою боргу (2,1 трлн дол або 56,1 % від ВВП) та пом'якшення валютної вразливості державного боргу за рахунок збільшення частки боргу в національній валюті – гривні (див. рис. 2).

Додатковий попит створила висока дохідність ОВДП (у 2018 році Мінфін розміщував ОВДП з номінальною дохідністю вище 17,79%), яка залежить від облікової ставки НБУ (у 2018 році показник був на рівні 18%), а також запуск аукціонів ОВДП на Bloomberg. Однак з укріпленням гривні сповільненням інфляції НБУ поступово почав знижувати ставку. У 2019 році її було змінено п'ять разів, з 18% до 13,5%, і у березні 2020 року – до 10%.

З рис. 3 видно, що серед ОВДП, які знаходяться в обігу станом на 03.04.2020, переважають саме гривневі – 73% у загальній структурі. На другому місці ОВДП у іноземній валюті з часткою 13%.

Розглядаючи структуру ОВДП, відображену на рис. 4, можна помітити, що простежується монополія банківської системи на ринку ОВДП, що не дає змоги його достатнім чином диверсифікувати.

Зважаючи на те, що державні цінні папери є інструментом боргової і грошово-кредитної політики та можуть впливати на макроекономічні показники та загальну стабільність економіки, важливо дослідити міру цього впливу та існуючі взаємозв'язки. Такий аналіз дає можливість передбачити наслідки того чи іншого вектору політики відносно державних цінних паперів і за необхідності запропонувати його зміну.

Оскільки найпоширенішим з усіх видів державних цінних паперів на фондовому ринку є ОВДП, то і потенційний вплив на макроекономічну ситуацію може бути вагомим. Для того, щоб проаналізувати зв'язок між індикаторами ОВДП і макроекономічними показниками, розглянемо загальну динаміку обсягів ОВДП у власності нерезидентів і курсу гривні до дол. США (див. рис. 5–6). Можна простежити тенденцію до підвищення обсягів ОВДП у власності нерезидентів і зниження курсу гривні до дол. США (рис. 5).

З 03.01.2019 р. до 13.12.2019 р. обсяг ОВДП у власності нерезидентів зріс із 13,39 млрд. грн до 110,07 млрд. грн (на 722,03%). За цей час валютний курс зменшився з 27,69 грн/дол. США до 23,56 грн/дол. США (14,92%).

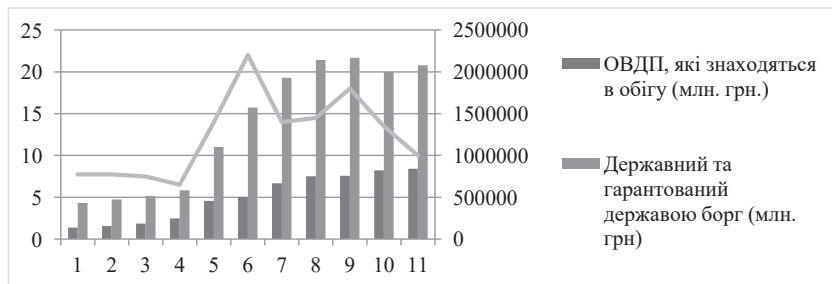

Рис. 2. Обсяг ОВДП, які знаходяться в обігу в структурі державного боргу, та динаміка облікової ставки, 2010 – I квартал 2020 року [14–15; 18]

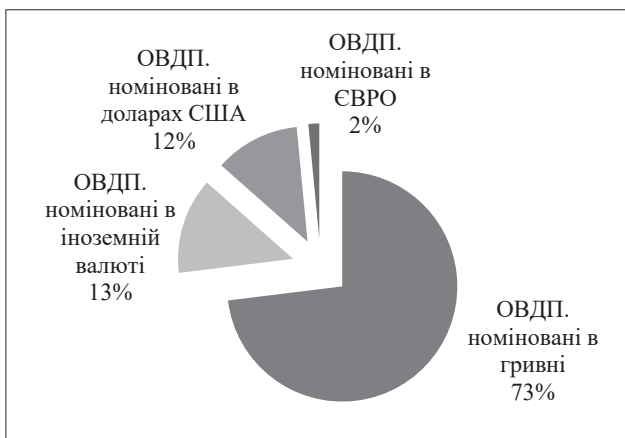

Рис. 3. ОВДП, які знаходяться в обігу, за видами цінних паперів (станом на 03.04.2020) [14]

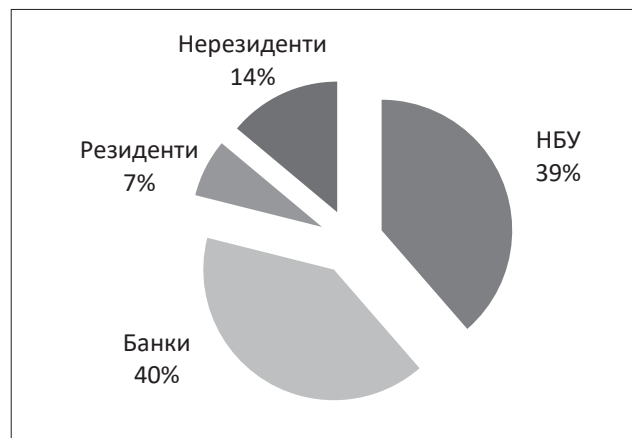

Рис. 4. ОВДП, які знаходяться в обігу, за видами власності (станом на 03.04.2020) [14]

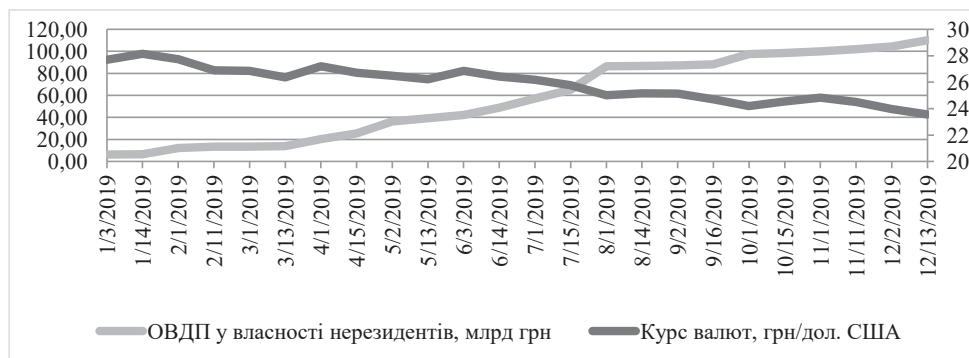

Рис. 5. Динаміка обсягів ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют за 2019 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [19; 20]

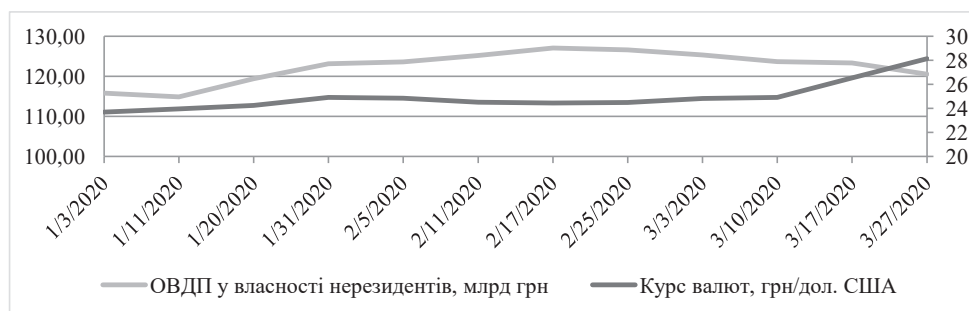

Рис. 6. Динаміка обсягів ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют за I квартал 2020 року

Джерело: побудовано автором на основі [19; 20]

Різке збільшення обсягів ОВДП у власності нерезидентів з 03.02.2019 р. до 13.12.2019 р. відбулося у серпні. Так, значення за цим показником зросло з 42,25 млрд грн у червні 2019 року до 86,41 млрд грн на початку серпня 2019 р. (на 104,52% всього за 2 місяці). Відповідно, це мало вплив і на валютний курс. Курс гривні зменшився з 26,85 грн/дол. США до 25,02 грн/дол. США (на 6,82%).

У 2020 році обсяги ОВДП у власності нерезидентів продовжують зростати до лютого місяця, потім цей показник починає поступово знижуватися (див. рис. 6). Так, з кінця лютого 2020 року до кінця березня 2020 року обсяг ОВДП у власності нерезидентів знизився на 6 млрд грн, або на 4,78%. Це пов'язано з тим, що власники боргових цінних паперів почали продавати їх на вторинному ринку через ризик дефолту в Україні, що виник із-за пандемії та карантину. Аналізуючи тенденції курсу валют, можемо констатувати, що курс гривні до дол. США досить чутливо зреагував на зазначені умови. Так, за період із кінця лютого до кінця березня 2020 року курс гривні до дол. США збільшився з 24,50 грн/дол. США до 28,14 грн/дол. США (на 3,64 грн, або 14,85%).

Таким чином, можна спостерігати спекулятивний вплив купівлі-продажу нерезидентами ОВДП на валютний курс гривні. Чим більші обсяги ОВДП зосереджуються у власності нерезидентів, тим нижчим

стає курс, і навпаки. Тобто можна очікувати значну девальвацію національної валюти по відношенню до іноземних валют у період, коли власники-нерезиденти ОВДП почнуть масово продавати свої цінні папери.

Щоб підтвердити цей зв'язок математичними розрахунками, наводимо результати побудови матриці парних коефіцієнтів кореляції (див. табл. 1), поле кореляції (див. рис. 7) і рівняння регресії (формула 1). Цей період вибраний у зв'язку з описаними на початку статті подіями на ринку цінних паперів та валютному ринку. Також варто зазначити, що для більш широкого періоду, а саме 2014–2019 рр., тісного зв'язку між зазначеними нижче змінними не спостерігається.

За результатами побудови матриці парних коефіцієнтів кореляції для показників ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют було отримано тісний зворотній зв'язок, котрий характеризується коефіцієнтом 0,6.

За результатами побудови поля кореляції показників обсягу ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют за I квартал 2020 р. було отримано лінійну регресію. Цей зв'язок характеризується відповідним рівнянням і значенням коефіцієнта детермінації 0,74, що свідчить про високу міру залежності між наведеними величинами.

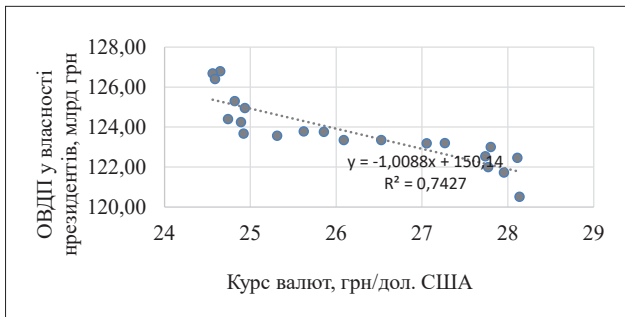
За даними цього рівняння можна зазначити, що за збільшення обсягу ОВДП у власності нерезидентів на 1 млрд грн курс валют зменшується на 0,74 грн/дол. США. Рівняння характеризується високою якістю,

Таблиця 1

Матриця парних коефіцієнтів кореляції для показників ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют

Показники	Курс валют, грн/дол. США	ОВДП у власності нрезидентів, млрд грн
Курс валют, грн/дол. США	1	
ОВДП у власності нерезидентів, млрд. грн	-0.86	1

Джерело: побудовано авторами

Рис. 7. Поле кореляції показників обсягу ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют за I квартал 2020 р.

Джерело: побудовано авторами

адже коефіцієнт детермінації має високе значення і дорівнює 0,74. Зв'язок є істотним, тому що $F_{\text{факт}} (54,84) > F_{\text{табл.}} (3,18)$.

Результатом регресійного аналізу є рівняння регресії, що відображає зв'язок між обсягами ОВДП у власності нерезидентів і курсом валют:

$$y = 117,27 + x \cdot (-0,74), \quad (1)$$

де y – курс валют, грн/дол. США,

x – обсяг ОВДП у власності нерезидентів, млрд грн.

Для виявлення зв'язку між важливими індикаторами ОВДП і макроекономічними показниками наводимо матрицю (табл. 2).

Результати побудови матриці парних коефіцієнтів кореляції для середньозваженої дохідності ОВДП і макроекономічних показали, що зв'язок між середньозваженою дохідністю ОВДП (до 1 року) і рівнем інфля-

ції не є тісним та характеризується коефіцієнтом 0,39, зв'язок між середньозваженою дохідністю ОВДП (до 1 року) і відношенням дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП також не є тісним та характеризується коефіцієнтом 0,20.

Варто відмітити досить тісний зв'язок між середньозваженою дохідністю ОВДП (до 1 року) і обліковою ставкою НБУ, значення парного коефіцієнта кореляції становить 0,97. А також між середньозваженою дохідністю ОВДП (до 1 року) і курсом гривні до дол. США – 0,93. Такого тісного зв'язку для середньозваженої дохідності ОВДП (від 5 років) не спостерігається.

Рівняння регресії, що відображає зв'язок між середньозваженою дохідністю ОВДП і обліковою ставкою НБУ:

$$y = -19,29 + 1,17 \cdot x_1 + 0,64 \cdot x_2, \quad (2)$$

де y – середньозважена дохідність ОВДП, %,

x_1 – облікова ставка НБУ, %,

x_2 – курс грн до дол. США.

Отже, за збільшення облікової ставки НБУ на 1% середньозважена дохідність ОВДП збільшиться на 1,17%, а за збільшення курсу грн до дол. США на 1 п.п. – на 0,64%. Рівняння характеризується достатньою якістю, адже коефіцієнт детермінації дорівнює 0,96. Зв'язок є істотним, тому що $F_{\text{факт}} (118,03) > F_{\text{табл.}} (5,05)$.

Такий зв'язок пояснюється тим, що основою монетарною політики НБУ є саме його облікова ставка. Збільшуючи чи зменшуючи її, НБУ впливає на кредитування реального сектору і створює сприятливі умови для залучення коштів в ОВДП. У свою чергу підвищення попиту на ОВДП має вплив на валютний курс.

Таблиця 2

Матриця парних коефіцієнтів кореляції для середньозваженої дохідності ОВДП і макроекономічних показників

Показники	Середньозважена дохідність ОВДП (до 1 року), %	Середньозважена дохідність ОВДП (від 5 років), %	Облікова ставка НБУ, %	Курс грн до дол. США	Рівень інфляції, %	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %
Середньозважена дохідність ОВДП (до 1 року), %	1					
Середньозважена дохідність ОВДП (від 5 років), %	0.00	1				
Облікова ставка НБУ, %	0.97	0.12	1			
Курс грн до дол. США	0.93	-0.10	0.89	1		
Рівень інфляції, %	0.39	-0.64	0.33	0.35	1	
Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	-0.20	0.36	-0.16	-0.28	-0.36	1

Джерело: побудовано авторами

Для уникнення негативних наслідків такого напрямку монетарної політики необхідним є створення умов для поживлення кредитування малого та середнього бізнесу України. Фінансові ресурси мають стати більш доступними для підприємців, що створить можливості для нарощення обертів економічного розвитку.

Висновки. Оцінка фінансового сектору України в розрізі валютного ринку та ринку ОВДП є актуальною у зв'язку з посиленням макроекономічної та фінансової нестабільності не тільки в нашій країні, а й у світі. Сучасний фінансовий ринок України характеризується високою часткою державного боргу, непередбачуваною волатильністю валютного курсу на фоні зниження інфляції та облікових ставок. Разом це створює певні умови, що формують відповідну поведінку інвесторів та інших учасників фінансового ринку, з одного боку, і держави – з іншого.

Під час аналізу було виявлено тенденцію до підвищення обсягів ОВДП у власності нерезидентів і зниження курсу гривні до дол. США станом на 2019 рік. Також відмічено, помітне збільшення обсягів ОВДП у власності нерезидентів у серпні 2019 року. З кінця лютого 2020 року до кінця березня 2020 року обсяг ОВДП у власності нерезидентів, навпаки, знизився у

зв'язку з їх продажем на вторинному ринку через ризик дефолту в Україні, внаслідок пандемії та карантину. Курс гривні до дол. США досить чутливо реагує на зазначені умови. Так, за період з кінця лютого до кінця березня 2020 року курс гривні до дол. США збільшився на 14,85%. Таким чином, було доведено присутність спекулятивного ефекту, що вплинув на купівлю-продаж нерезидентами ОВДП на валютний курс гривні.

У роботі було математично підтверджено зв'язок між показниками ОВДП у власності нерезидентів і курсу валют. Зокрема, застосована матриця парних коефіцієнтів кореляції і регресійний аналіз. За допомогою розрахованого рівняння регресії стало зрозуміло, що за збільшення обсягу ОВДП у власності нерезидентів на 1 млрд грн курс валют зменшується на 0,74 грн/дол. США. За допомогою аналізу зв'язку між індикаторами ОВДП і макроекономічними показниками було виявлено тісний зв'язок між середньозваженою дохідністю ОВДП і обліковою ставкою НБУ, а також між середньозваженою дохідністю ОВДП і курсом гривні до дол. США. Також за збільшення облікової ставки НБУ на 1% середньозважена дохідність ОВДП збільшується на 1,17%, а за збільшення курсу грн до дол. США на 1 п.п. – на 0,64%.

Список літератури:

1. Педченко Н.С., Стрілець В.Ю., Лугівська Л.А. (2017). Ідентифікація стану боргової безпеки України на основі індикаторів та їх порогового значення. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. № 4 (82). с. 106–113.
2. Заруцька О.П. (2018). Облігації внутрішніх державних позик в Україні. Український соціум. № 1 (64). с. 74–94.
3. C. Burnside, M. Eichenbaum, and S. Rebelo. Carry Trade and Momentum in Currency Markets. Annual Review of Financial Economics (2014). № 3. 2011. 511–535 p. DOI: 10.1146/annurev-financial-102710-144913 (дата звернення: 01.05.2020).
4. K. Miyajima, M. S. Mohanty and T. Chan (2012). Emerging market local currency bonds: diversification and stability. BIS Working Papers. № 391. 35 p. URL: <https://www.bis.org/publ/work391.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
5. W. Gale, P. Orszag (2003). Economic Effects of Sustained Budget Deficits. National Tax Journal. № 56(3). 463–485 pp. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/20030717.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
6. V. Piljak, L. Swinkels (2015). Frontier and Emerging Government Bond Markets. Emerging Markets Review, Forthcoming. 50 P. URL: <https://ssrn.com/abstract=2610896> (дата звернення: 01.05.2020).
7. L. Jaramillo, A. Weber (2015). Bond Yields in Emerging Economies: It Matters What State You Are In. IMF Working Paper. № 198(12). 25 P. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12198.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
8. E. Baldacci, M.S. Kumar (2013). Fiscal Deficits, Public Debt, and Sovereign Bond Yields. IMF Working Paper. № 184(10). 29 P. DOI: 10.5089/9781455202188.001 (дата звернення: 01.05.2020).
9. S. Kumar, T. Okimoto (2011). Dynamics of international integration of government securities' markets. Journal of Banking & Finance. № 35(1). 142–154 pp. DOI: 10.1016/j.jbankfin.2010.07.019 (дата звернення: 01.05.2020).
10. Sh. Peiris (2010). Foreign Participation in Emerging Markets' Local Currency Bond Markets. IMF Working Paper. № 88(10). 20 P. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1088.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
11. L. Daniel (2008). Foreign Investors' Participation in Emerging Market Economies' Domestic Bond Markets. Banque de France, Bulletin Digest. № 173. URL: https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/quarterly-selection-of-articles_12_2008-summer.pdf (дата звернення: 01.05.2020).
12. G. Calvo and E. Talvi. Sudden Stop (2005). Financial Factors and Economic Collapse in Latin America: Learning from Argentina and Chile. NBER Working Paper Series. № 11153. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199534081.003.0008 (дата звернення: 01.05.2020).
13. P. Turner (2012). Weathering financial crisis: domestic bond markets in EMEs. BIS Papers. № 63. 20 P. URL: <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap63e.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
14. Сайт Національного банку України. URL: <http://bank.gov.ua> (дата звернення: 01.05.2020).
15. Сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm (дата звернення: 01.05.2020).
16. Звіт про фінансову стабільність. НБУ. (2019). 50 С. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2019-roku> (дата звернення: 01.05.2020).

17. Інфляційний звіт. НБУ. (2019). 45 С. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2019_Q4.pdf?v=4 (дата звернення: 01.05.2020).
18. Сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 01.05.2020).
19. Обсяги ОВДП у власності нерезидентів. НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/markets/t-bills> (дата звернення: 01.05.2020).
20. Курс валют. Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/usd/> (дата звернення: 01.05.2020).

References:

1. Pedchenko N.S., Strilets V.Yu., Luhivska L.A. (2017). Identyfikatsiia stanu borhovoï bezpeky Ukrainy na osnovi indykatoriv ta yikh porohovoho znachennia. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli* [Identification of the debt security state of Ukraine on the basis of indicators and their threshold value. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*]. no 4 (82). p. 106–113.
2. Zarutskia O.P. (2018). Oblihatsii vnutrishnikh derzhavnykh pozvyk v Ukraini. *Ukrainskyi sotsium* [Domestic government bonds in Ukraine. *Ukrainian society*]. no 1 (64), p. 74–94.
3. C. Burnside, M. Eichenbaum, and S. Rebelo. Carry (2014) Trade and Momentum in Currency Markets. *Annual Review of Financial Economics*, no. 3 2011. 511–535 p. Available at: 10.1146/annurev-financial-102710-144913 (accessed: 01.05.2020).
4. K. Miyajima, M.S. Mohanty and T. Chan (2012). Emerging market local currency bonds: diversification and stability. *BIS Working Papers*. № 391. 35 p. Available at: <https://www.bis.org/publ/work391.pdf> (accessed: 01.05.2020).
5. W. Gale, P. Orszag (2003). Economic Effects of Sustained Budget Deficits. *National Tax Journal*. № 56(3). 463–485 pp. Available at: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/20030717.pdf> (accessed: 01.05.2020).
6. V. Piljak, L. Swinkels (2015). Frontier and Emerging Government Bond Markets. *Emerging Markets Review*, Forthcoming. 50 P. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2610896> (accessed: 01.05.2020).
7. L. Jaramillo, A. Weber (2015). Bond Yields in Emerging Economies: It Matters What State You Are In. *IMF Working Paper*. № 198(12). 25 P. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12198.pdf> (accessed: 01.05.2020).
8. E. Baldacci, M.S. Kumar (2013). Fiscal Deficits, Public Debt, and Sovereign Bond Yields. *IMF Working Paper*. № 184(10). 29 P. Available at: 10.5089/9781455202188.001 (accessed: 01.05.2020).
9. S. Kumar, T. Okimoto (2011). Dynamics of international integration of government securities' markets. *Journal of Banking & Finance*. № 35(1). 142–154 pp. Available at: 10.1016/j.jbankfin.2010.07.019 (accessed: 01.05.2020).
10. Sh. Peiris (2010). Foreign Participation in Emerging Markets' Local Currency Bond Markets. *IMF Working Paper*. № 88(10). 20 P. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1088.pdf> (accessed: 01.05.2020).
11. L. Daniel (2008). Foreign Investors' Participation in Emerging Market Economies' Domestic Bond Markets. *Banque de France, Bulletin Digest*. № 173. Available at: https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/quarterly-selection-of-articles_12_2008-summer.pdf (accessed: 01.05.2020).
12. G. Calvo and E. Talvi. Sudden Stop (2005). Financial Factors and Economic Collpase in Latin America: Learning from Argentina and Chile. *NBER Working Paper Series*. № 11153. Available at: 10.1093/acprof:oso/9780199534081.003.0008 (accessed: 01.05.2020).
13. P. Turner (2012). Weathering financial crisis: domestic bond markets in EMEs. *BIS Papers*. № 63. 20 P. Available at: <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap63e.pdf> (accessed: 01.05.2020).
14. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Website of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua> (accessed: 01.05.2020).
15. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky [Website of the State Statistics Service]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm (accessed: 01.05.2020).
16. Zvit pro finansovu stabilnist. NBU [Financial Stability Report. NBU]. (2019). 50 С. Available at: <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2019-roku> (accessed: 01.05.2020).
17. Inflatsiinyi zvit. NBU [Inflation report. NBU]. (2019). 45 С. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2019_Q4.pdf?v=4 (accessed: 01.05.2020).
18. Sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (accessed: 01.05.2020).
19. Obsiahy OVDP u vlasnosti nerezydentiv. NBU [Volumes of IGLBs owned by non-residents. NBU]. Available at: <https://bank.gov.ua/markets/t-bills> (accessed: 01.05.2020).
20. Kurs valiut. Minfin [Exchange rate. Minfin]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/currency/usd/> (accessed: 01.05.2020).

ФАКТОР ВАЛЮТНОГО КУРСА В МЕХАНИЗМЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ОБГЗ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу современных тенденций на рынке облигаций внутреннего государственного займа и валютном рынке, оценке влияния основных факторов на указанные сегменты финансового рынка в контексте его безопасности. Основное внимание сосредоточено на исследовании украинского рынка ОБГЗ, а также текущей долговой ситуации в стране, того, как она влияет на динамику валютного курса в стране и, наоборот, как валютный курс действует на текущую конъюнктуру национального рынка облигаций. Исследована взаимосвязь между основными показателями долговой и валютной безопасности путем моделирования взаимосвязи между доходностью ОБГЗ, валютным курсом и ключевыми макроэкономическими показателями. На основе построенной корреляционно-регрессионной модели и матрицы парных коэффициентов корреляции сделаны выводы относительно направлений развития внутреннего рынка облигаций в стране с макроэкономической нестабильностью и волатильным валютным курсом с целью минимизации давления на финансовую безопасность государства.

Ключевые слова: государственные ценные бумаги, облигации внутреннего государственного займа, учетная ставка, валютный курс, режим валютного курса.

CURRENCY COMPOSITION OF UKRAINIAN GOVERNMENT BOND MARKET

The article is devoted to the analysis of current trends on the domestic government bond market and the foreign exchange market. In addition, there was assessed the influence of the main factors on these segments of the financial market in the context of its security. In particular, the main focus is on the study of the Ukrainian government bond market and the current debt situation in the country. For instance, the effect of the current debt situation on the dynamics of the exchange rate in the country is researched and, conversely, the effect of the exchange rate on the current state of the national bond market. The relation between the main indicators of debt and foreign exchange security is studied. It is showed by the modeling of correlation between government bonds, exchange rates, and key macroeconomic indicators. Based on the constructed correlation-regression model and a matrix of pair correlation coefficients, conclusions regarding the development of the domestic bond market in a country with macroeconomic instability and a volatile exchange rate are drawn in order to minimize pressure on the financial security of Ukraine. As a result of the analysis, it was founded that the modern financial market of Ukraine is characterized by a high share of public debt, unpredictable exchange rate volatility against the background of lower inflation, and discount rates. It was mathematically confirmed the relation between government bonds owned by non-residents and the exchange rate. Above all, a matrix of paired correlation coefficients and regression analysis were used. The relation between important government bonds indicators and macroeconomic indicators was analyzed. In particular, based on the analysis of the relationship between domestic government bonds indicators and macroeconomic indicators, a close relationship was found between the weighted average yield of domestic government bonds (up to 1 year) and the National Bank of Ukraine discount rate, as well as between the weighted average yield of domestic government bonds and the UAH exchange rate to U.S. dollar. A regression model was built based on the identified relationship.

Key words: government bonds, domestic government bonds, discount rate, foreign exchange rate, foreign exchange regime.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-51>

УДК 336.64[669]:330.131.7

Супрун А.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Супрун А.А.

магістр,
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Suprun Anatoliy, Suprun Alina

Kryvyi Rih Economic Institute
of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ: ВИДИ, МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА ФІНАНСУВАННЯ

У статті охарактеризовані основні ризики, пов'язані з діяльністю підприємств гірничо-металургійного комплексу, визначено їхню специфіку, існуючі методи оцінки та фінансування. Вплив зовнішнього (системного) ризику проілюстровано за допомогою аналізу динаміки цін на залізорудну сировину з 2007 по 2019 роки. Аналіз показав дуже високий вплив цінового ризику на фінанси підприємств галузі. Фрагмент аналізу внутрішніх ризиків продемонстровано на прикладі відомого в галузі підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Ідентифіковано та описано основні ризики діяльності підприємства гірничо-металургійного комплексу. За допомогою складених карт ризиків у період діяльності підприємства в 2014–2020 роках показано мінливість середовища, в якому функціонує підприємство, складу ризиків його діяльності та їх ієрархії. Проаналізовано вплив останніх подій, пов'язаних із пандемією коронавірусу COVID-19, на діяльність галузі, можливі наслідки карантинних та обмежувальних заходів. Визначено методи фінансування ризиків та окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: невизначеність, ризик, гірничо-металургійний комплекс, коронавірус COVID-19, карта ризиків, страхування.

Постановка проблеми. Сучасне економічне середовище є дуже ризиковим, і нестабільність стала головною проблемою і водночас головним драйвером розвитку. Гірничо-металургійний комплекс є дуже вразливим до дії різноманітних ризиків, зважаючи на його масштабність та низьку здатність до переорієнтації бізнесу в кризових умовах. Головна проблема полягає не у великій кількості ризиків, що супроводжують діяльність гірничо-металургійних підприємств, а у різноманітті ризиків та появи нових, ще не досліджених. Системи ризик-менеджменту підприємств мають більшою мірою не аналізувати минулі події, а прогнозувати майбутні і намагатися розробляти захисні заходи реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими є теоретичні праці Ф.Х. Найта, який обґрунтував зв'язок між прибутком підприємства, ризиком та невизначеністю. У сучасній економіці цікавим є підхід, обґрунтований Н.Н. Талебом,

щодо впливу на бізнес і суспільство раптових непередбачуваних подій із катастрофічними наслідками. Дуже впливовою в Україні є школа ризик-менеджменту В.В. Вітлинського. Потреба в подальшому дослідженні питань ризик-менеджменту не викликає сумніву через зростання нестабільності зовнішнього економічного середовища та постійну появу нових ризиків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація основних ризиків у діяльності підприємств гірничо-металургійного комплексу, їх групування та побудова картки ризиків гірничо-металургійного підприємства в період 2014–2020 років для визначення змін у форматі ризиків та, відповідно, змін у методах їх фінансування.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка підприємницька діяльність пов'язана з ризиком навіть на інтуїтивному рівні, і, безумовно, цей зв'язок має теоретичне обґрунтування та детальну формалізацію.

Одним із найбільш відомих дослідників ризику і невизначеності в підприємницькій діяльності, якого можна визначити як засновника сучасної концепції ризик-менеджменту, є представник «чиказької» школи в економіці Ф.Х. Найт. Зокрема, у своїй відомій праці «Ризик, невизначеність та прибуток» він визначив низку теоретичних постулатів, які мають дуже велике практичне значення:

- чітко розмежував поняття ризику та невизначеності;
- здійснив розподіл між ризиками, які можуть бути застрахованими, та невизначеністю, що застрахованою бути не може (в цій парадигмі і сьогодні працює сучасний страховий бізнес);
- пов’язав невизначеність зі швидкими економічними змінами та сформував бачення [1, с. 86].

Хоча праця була оприлюднена в 1921 році, вона повною мірою відображає сучасні процеси, пов’язані з ризиком і невизначеністю в діяльності підприємств.

З метою практичного управління ризиками можна зробити висновок про те, що невизначеність немає кількісного виміру, а ризик може бути оцінений і, відповідно, такий вимір має.

До невизначеності найбільше наближується системний ризик.

Нині немає загально визнаного визначення системного ризику. Один із варіантів – описати це як ризик переживання сильної системної події. Така подія негативно впливає на низку системно важливих учасників, складників економічної системи чи ринків. Спусковим фактором події може стати екзогенний шок (ідіосинкратичний, тобто обмежений за обсягом, або систематичний, тобто широко розповсюджений). Як альтернатива, подія може виникнути ендегенно – всередині фінансової системи або зсередини економіки.

Системна подія є сильною, коли зацікавлені посередники зазнають невдач або коли відповідні ринки стають дисфункціональними. Можна виділити «горизонтальну» перспективу системного ризику, де увага прикута до фінансової системи, та «вертикальну» перспективу системного ризику, в якій береться двостороння взаємодія між фінансовою системою та економікою загалом [2].

З позицій практичного управління ризиками в діяльності гірничо-металургійних підприємств важливо відокремити системний ризик від ризиків діяльності власне підприємства.

Кількісне вираження впливу системного ризику на діяльність підприємств гірничо-металургійного комплексу найкраще знаходить своє відображення в динаміці цін на продукцію. Для прикладу наведемо динаміку цін на залізну руду в світі (рис. 1).

Вчені оперують такими оцінками коефіцієнту варіації:

- до 10% – слабе коливання;
- від 10% до 25% – помірне коливання;
- понад 25% – високі коливання [4, с. 58], [5, с. 351].

Проведений розрахунок (значення коефіцієнту варіації – 41,02%) показує, що ціновий ризик є дуже високим. При цьому інструменти захисту від нього є достатньо обмеженими, а вплив цього ризику на усі підприємства галузі дозволяє віднести його до системних.

Окремо від системних ризиків, які є здебільшого некерованими, але прогнозованими, варто виділити ризики, що описуються в парадигмі «чорного лебедя».

Вперше термін «чорний лебідь» застосував публіцист, економіст та працюючий трейдер Н. Талеб в однойменній книзі [6, с. 14]. Узагальнюючи, під «чорним лебедем» варто розуміти малоймовірну і мало-прогнозовану подію з катастрофічними наслідками. Приклади таких подій з останніх років:

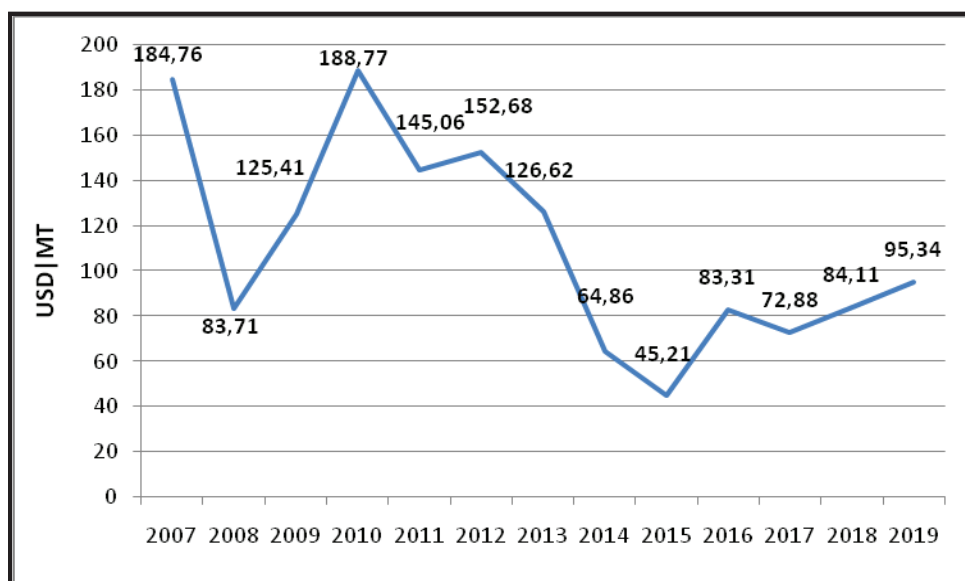

Рис. 1. Динаміка цін на залізну руду в 2007–2019 роках

Джерело: побудовано автором за [3]

- терористична атака 11 вересня 2001 року;
- глобальна фінансова криза 2008 року;
- військове вторгнення Російської Федерації в Україну 2014 року;
- пандемія коронавірусу COVID-19 у 2020 році.

Саме через те, що подібні події виникають спонтанно, до них практично неможливо підготуватися, а захисні дії розробляються вже в процесі кризи (в цьому плані ситуація з пандемією коронавірусу COVID-19 є дуже показовою).

Внутрішні ризики з метою практичного управління варто прив'язати до видів діяльності підприємства: операційної; інвестиційної; фінансової.

Найбільше різноманіття ризиків пов'язане з операційною діяльністю підприємства. Їх можна класифікувати по-різному, але важливим є об'єктивність (не залежить від людського фактору) та суб'єктивність (повною мірою залежить від людського фактору). Приклади об'єктивного операційного ризику – різка зміна попиту на продукцію, форс-мажорні обставини з поставками сировини або матеріалів чи непередбачувані зміни цін на них, поломки обладнання і зупинка через це виробництва або дуже актуальний зараз збій роботи в автоматизованих системах тощо. До суб'єктивних відносять такі ризики, як помилки керівництва під час формування управлінських рішень на різних ланках, протестні дії працівників щодо умов роботи праці чи її оплати, різноманітні шахрайства з боку менеджменту чи працівників.

З позицій фінансового захисту найбільш важливим є розподіл ризиків на ті, що можуть бути застраховані, та решту. З позицій теорії страхування, застрахованими можуть бути чисті ризики, а спекулятивні – ні. Чистий ризик передбачає дві ситуації – збиток або його відсутність. Спекулятивний додає третю – отримання прибутку. Перелік страхових послуг, що надаються страховими компаніями своїм клієнтам, постійно зростає. Страхування покриває широкий спектр об'єктивних і суб'єктивних ризиків.

Перейдемо до практичних питань аналізу ризиків в діяльності підприємств гірничо-металургійного комплексу. Авторами проводився аналіз діяльності підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» упродовж 2014–2020 років. Для відображення результатів ідентифікації і оцінки ризиків обрано метод побудови «картки ризику».

Карта ризиків є інструментом візуалізації, що будується на основі ідентифікації ризиків, їхніх якісних і кількісних характеристик, отриманих у процесі вимірювання. Карту ризиків можна побудувати для галузі загалом, підприємства або його структурного підрозділу.

У періоді 2014–2016 років з усіх ризиків, ідентифікованих нами в діяльності підприємства, відокремлено найбільш важливі за пріоритетами і складено картку ризиків (рис. 2).

Основним ризиком, який охарактеризовано як катастрофічний з великою імовірністю реалізації (має

місце нерівномірної циклічності), є падіння цін на продукцію. Захист від цього ризику досить обмежений. Безумовно, він є системним за змістом.

У 2014–2016 роках виникали жорсткі спори між адміністрацією та працівниками щодо підвищення заробітної плати. На акціях протесту лунали загрози щодо зупинки виробництва. На той момент ризик був розцінений як катастрофічний із дуже високою імовірністю реалізації.

У періоді 2014–2016 років дуже актуальним було зростання цін на електроенергію, інші енергоносії та ресурси для виробництва, включаючи ціни на перевезення. Вплив цього ризику було оцінено як критичний з високою імовірністю реалізації.

У 2014–2016 роках проти підприємства відкривалися справи екологічною інспекцією. Потенційні штрафи сягали 100 млн грн. і вище. Цей вплив оцінено як високий з великою імовірністю реалізації.

На підприємстві періодично виникали простой виробництва через технологічні аварії. Повторення подібних ситуацій є цілком можливим і в майбутньому. Потенційні збитки від подібних ситуацій оцінюються як низькі, зважаючи на обсяги діяльності підприємства.

У середньостроковій перспективі проти підприємства можуть подаватися позови за різними напрямками, зважаючи на зростання незадоволення та правової свідомості суспільства. Збитки можуть бути значними, але частота їх буде середньою. Це більше ризик на середньострокову перспективу.

Поломки обладнання на підприємстві в 2014–2016 роках траплялися дуже часто через його високий рівень зносу, але витрати з відшкодування були незначними порівняно з обсягами діяльності підприємства.

Протиправні дії третіх осіб. Середній прояв виявлення і важкопрогнозовані збитки. Здебільшого покривається самострахуванням. Збитки можуть бути як малими, так і великими. Через дуже невизначену ситуацію на карті їх віднесено до великих.

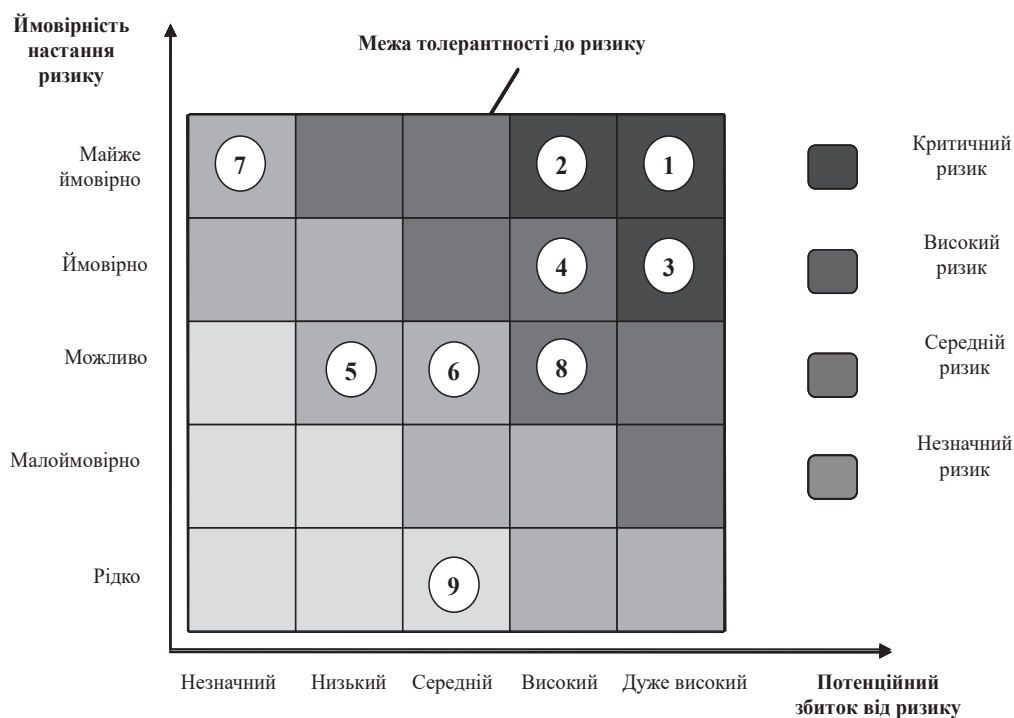
Ризики зриву інвестиційних проектів. Попри складну ситуацію, на підприємстві постійно реалізується низка вартісних інвестиційних проектів. Імовірність реалізації ризику є досить низькою, а збитки від реалізації скоріше можна визначити як середні.

Ситуація з ризиком змінюється з плином часу. Щоб показати це на прикладі, було проведено аналіз ризиків, пов'язаних із діяльністю підприємства в 2017–2020 роках.

2017–2018 роки для підприємств гірничо-металургійного комплексу були вдалим порівняно з попередніми трьома роками. Світова цінова кон'юнктура була сприятливою, й обсяги виробництва у більшості підприємств зростали, що позитивно позначилося і на їхній прибутковості.

2019 рік для світової гірничо-металургійної галузі був неоднозначним. Перша половина року характеризувалася високим попитом і цінами на продукцію.

- Падіння цін на продукцію.
- Дії працівників щодо підвищення заробітної плати.
- Зростання цін на компоненти виробництва.
- Екологічний ризик.
- Втрата прибутку через простой.
- Різноманітна відповідальність (крім екологічної).
- Поламки обладнання.
- Протиправні дії третіх осіб.
- Ризики зриву інвестиційних проектів.

Рис. 2. Картка ризиків підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», складена за аналізом діяльності підприємства в періоді 2014–2016 рр.

І гірники, і металурги отримували доходи вище за заплановані. Але ситуація дуже швидко змінилася на негативну в другій половині року. Відбулося різке зменшення споживання сталі в світі (в Євросоюзі на 3%, в країнах MENA – на 7%, в Туреччині – на 20%). Очікування на наступний рік носять помірно обережний характер. Наприклад, асоціація EUROFER прогнозує, що в 2020 році споживання сталі в Євросоюзі може вирости на 1,4%. Arab Iron and Steel Union прогнозує підвищення попиту на 2% в країнах MENA після падіння на 7% в 2019 році. Проте ці прогнози зроблені до пандемії коронавірусу COVID-19.

За оцінками GMK Center [7], у 2019 році вітчизняна гірничо-металургійна галузь через внутрішні і зовнішні фактори недоотримала 2,8 млрд доларів США. Разом з тим аналітики GMK Center оцінюють вартість ризиків 2020 року на рівні 1,9 млрд доларів США.

Загалом агентство Fitch прогнозує, що 2020 рік буде негативним для глобальної гірничо-металургійної галузі. Але відродження галузі поступово відбуватиметься увесь 2020 рік: у результаті тимчасового скорочення потужностей та зниження цін на сировину маржа

у виробництві сталі може збільшитися порівняно з 2019 роком. World Steel Association очікує, що глобальний попит на сталь в 2020 році виросте на 1,7% – до 1,8 млрд т. При цьому прогнози відносно виробництва і споживання сталі в Китаї в 2020 році – негативні.

Основним ризиком 2020 року буде зниження попиту на продукцію через карантинні та обмежувальні заходи. Але на початок травня 2020 року країни ЄС поступово почали зменшувати обмежувальні заходи, а попит у Китаї відновився. Отже, є певні оптимістичні сподівання.

Маючи опис зовнішнього економічного середовища, яке для українських виробників можна визначити як помірно негативне, перейдемо до моделі формування управління ризиками підприємств гірничо-металургійної галузі. Для ефективного управління ризиками на підприємстві насамперед необхідно окреслити стратегію, план дій у конкретній ризиковій ситуації, спрямований на вибір такого варіанта рішення, який сприяє зростанню вартості та забезпеченню конкурентоспроможності підприємства або отриманню іншого економічного чи соціального ефекту.

ТОР-10 ризиків 2020 року для гірничо-металургійного комплексу України

№	Ризик
1	Зменшення попиту на сталь в регіонах світу, окрім Китаю
2	Збільшення протекціонізму на зовнішніх ринках
3	Збереження або подальше укріплення курсу гривні до долара США
4	Підвищення податкового тиску – рента на добування залізної руди
5	Зростання екологічного тиску, підвищення екологічного податку
6	Згорання виробництв в Китаї, зменшення споживання сталі (в т. ч. і через зупинку виробництв внаслідок епідемії коронавірусу), можливе зростання експорту з Китаю
7	Збереження дисбалансу цін на залізородну сировину та лом
8	Підвищення тарифів на залізничні перевезення
9	Зростання витрат на морські перевезення в результаті впровадження нового стандарту палива ІМО – 2020
10	Зменшення внутрішнього ринку сталі в Україні, зростання імпорту

Джерело: складено автором за [7]

Під час проведення аналізу та ідентифікації ризиків у діяльності підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» у періоді 2017–2020 років було визначено зміни в складі основних ризиків, пов'язаних із діяльністю підприємства, та побудовано нову картку ризиків (рис. 3).

1. Падіння цін на продукцію. Цей ризик завжди супроводжуватиме діяльність підприємства, і вплив його завжди розцінюватиметься як катастрофічний. У 2019 році прогнозувалося падіння попиту на продукцію ГМК, але в 2020 році такі прогнози набувають нового імпульсу у зв'язку з можливим зменшенням попиту на продукцію, пов'язану з карантинними і захисними обмеженнями.

2. Ризик, пов'язаний із персоналом підприємства. Якщо в 2014–2016 роках у його основі були вимоги персоналу, пов'язані із заробітною платою, то в 2020 році цей вид ризику пов'язаний із можливістю поширення на підприємстві захворюваності на коронавірус COVID-19. В умовах кризи і падіння виробництва підприємство може піти на вимушене скорочення персоналу і при цьому втратити певну частку кваліфікованих кадрів.

3. Логістичний ризик, який проявився в 2020 році і також пов'язаний з пандемією коронавірусу. Так, значна кількість продукції галузі перевозиться морським транспортом, і вже спостерігалися карантини цілих екіпажів, що унеможливило проведення розвантаження. У квітні 2020 року спостерігалось зростання попиту на залізну руду з Китаю, але портам усе важче виконувати заявки [8]. Проблеми логістики в умовах карантину й обмежень можуть суттєво ускладнити ситуацію зі збутом і поставанням. Взагалі логістичні ризики зростають і за іншими факторами, в тому числі і за рахунок збоїв в інформаційних системах [9, с. 281]. Для підприємства цей ризик є цілком ймовірним, а потенційні збитки – середніми за розміром, і стосується це перевезення залізницею.

4. Екологічний ризик. У 2019–2020 роках відбувалися позапланові екологічні перевірки підприємства і мав місце конфлікт підприємства з державою і грома-

дою міста. Нині компроміси досягнуті, але існує висока ймовірність повторення ситуації в майбутньому.

5. Ризики зриву інвестиційних проектів. Менеджмент підприємства розглядає можливість консервації низки інвестиційних проектів до визначення ситуації з пандемією.

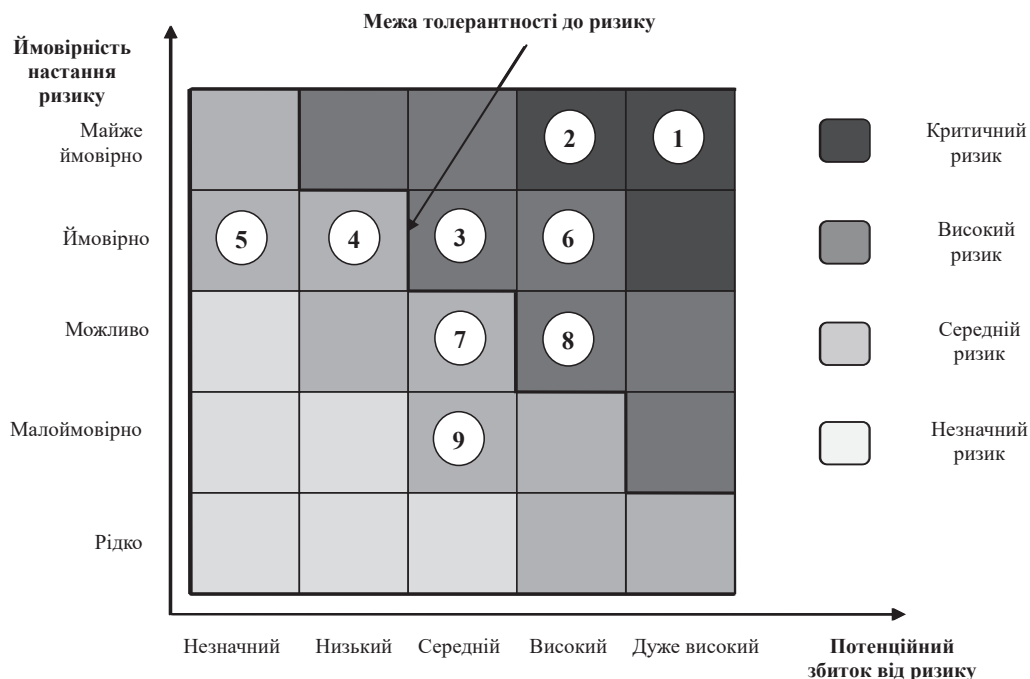
6. Втрата прибутку через простой (включаючи зупинки, пов'язані зі збоєм автоматичних систем через несанкціоноване втручання в їхню діяльність). Корелює з ризиком 2 та 10. Причини зупинки виробництва можуть бути різними. Оцінюємо цей вплив як критичний із високою ймовірністю реалізації.

7. Валютний ризик. Для підприємств, діяльність яких зав'язана на експорті та імпорті, різкі коливання валют завжди викликають стресові ситуації. Для підприємств гірничо-металургійного комплексу валютний ризик повною мірою реалізувався в 2019 році, коли національна валюта укріпилася майже на 9%. За даними інфляційного звіту НБУ за січень 2020 року, чисті втрати підприємств гірничо-металургійного комплексу (ГМК) у 2019 році від зміцнення курсу гривні до долара були в кілька разів меншими порівняно з втратами від зниження цін [10]. Але в 2020 році більш ймовірно є ситуація з девальвацією гривні, ніж з ревальвацією.

8. Різноманітна відповідальність (крім екологічної). Позови проти підприємства будуть зростати зі зростанням незадоволення та правової свідомості суспільства. Збитки можуть бути значними, але частота їх буде середньою. Це більше ризик на середньострокову перспективу.

9. Протиправні дії третіх осіб (включаючи зупинки вірусні атаки та несанкціоноване втручання в діяльність інформаційних систем підприємства). Середній прояв виявлення і важкопрогнозовані збитки. Здебільшого покривається страхуванням та самострахуванням. Збитки можуть бути як малими, так і великими. Через дуже невизначену ситуацію на карті їх віднесено до середніх.

Значна частка ризиків в діяльності підприємств може бути застрахована, і це є найкращим способом захисту. На утримання страховим компаніям можуть бути передані: майнові і технічні ризики; ризики,

1. Падіння цін на продукцію.
2. Ризик, пов'язаний з персоналом підприємства.
3. Логістичний ризик.
4. Екологічний ризик.
5. Ризики зриву інвестиційних проєктів.
6. Втрата прибутку через простої (включаючи злам і пошкодження автоматичних систем).
7. Валютний ризик.
8. Різноманітна відповідальність (крім екологічної).
9. Протиправні дії третіх осіб.

Рис. 3. Картка ризиків підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», складена за аналізом діяльності підприємства в періоді 2017–2020 рр.

пов'язані з персоналом (від медичних страховок до страхування відповідальності); більшість ризиків, пов'язаних з відповідальністю (в тому числі і з екологічною відповідальністю).

Страхові компанії працюють в умовах достатньо жорсткої конкуренції і постійно удосконалюють свої страхові продукти. Прикладом може стати швидка реакція страховиків на коронавірус. Так, пандемія і карантинні заходи почалися в березні 2020 року, а вже в квітні українські страхові компанії стали пропонувати страховий захист від COVID-19.

Складніше виглядає ситуація з тими ризиками, що не підлягають традиційному страхуванню. Серед ідентифікованих ризиків це цінний та валютний ризики. Також слід звернути увагу на зростання впливу кіберризиків на усі сторони діяльності промислових підприємств. Для фінансування цих ризиків використовуються інструменти фінансового ринку, такі як форвардні, ф'ючерсні контракти, хеджування. Для українських виробників використання таких інструментів є ускладненим з багатьох позицій, що потребує детальних досліджень.

Висновки. Уся без винятку підприємницька діяльність пов'язана з ризиками. Особливо актуальним це є для великих промислових підприємств, на яких базується гірничо-металургійний комплекс. Масштаби і специфіка діяльності таких підприємств практично унеможливають переналаштування виробництва на випуск іншої продукції, тому такі підприємства є надзвичайно вразливими до системного ризику, що виражається у значній волатильності цін на продукцію.

На підприємствах гірничо-металургійного комплексу зазвичай працює велика кількість персоналу, що формує великий спектр ризиків, пов'язаних із людським фактором (від звичайних помилок до різноманітних шахрайств).

Підприємства гірничо-металургійного комплексу об'єктивно є забруднювачами середовища і тому завжди діятимуть під впливом екологічного ризику.

Фінансування ризиків здійснюється за допомогою страхових і нестрахових інструментів, і при цьому спектр страхових послуг постійно розширюється.

Динамічні економічні умови породжують нові ризики або змінюють місце ризиків в їх ієрархії

щодо впливу на підприємство. Так, криза, пов'язана з пандемією коронавірусу, на одне з перших місць у діяльності підприємств гірничо-металургійного комплексу винесла ризик, пов'язаний з логістикою, і це питання, безумовно, потребує детальніших досліджень.

У найближчі часи дуже актуальним буде питання захисту від кібер-ризиків.

Перспективним напрямом для подальших досліджень є захист від цінових ризиків за допомогою строків контрактів та інших фінансових інструментів і хеджування валютних ризиків.

Список літератури:

1. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. 360 с.
2. The concept of systemic risk. *European Central Bank (ECB)* : веб-сайт. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/fsr/art/ecb.fsrart200912_02.en.pdf (дата звернення: 03.05.2020).
3. Iron Ore. *Trading Economics* : веб-сайт. URL: <https://tradingeconomics.com/commodity/iron-ore> (дата звернення: 13.05.2020).
4. Пісаревський І.М., Стешенко О.Д. Управління ризиками : навчальний посібник. Харків : ХНАМІ, 2008. 124 с.
5. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. 3-е изд. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. 878 с.
6. Талеб Н.Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. 2 изд., доп. / Пер. с англ. М. : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2013. 736 с.
7. Григоренко Ю. Ризики-2020: чого очікувати металургам від прийдешнього року. *GMK CENTER* : веб-сайт. URL: <https://gmk.center/posts/riski-2020-chego-ozhidat-metallurgam-ot-nastupajushhego-goda/> (дата звернення: 04.05.2020).
8. Вецкаганас Р. Порти вже ледве справляються зі зростаючими обсягами експортної руди. *GMK CENTER* : веб-сайт. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/porti-vzhe-ledve-spravlyajutsya-zi-zrostajuchimi-obsyagami-eksportnoi-rudi/> (дата звернення: 07.05.2020).
9. Вітлінський В.В., Скілько В.І. Ризик-менеджмент ланцюгів постачання в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С. 384-392. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_4_55 (дата звернення: 11.05.2020).
10. Інфляційний звіт, січень 2020 року. *НБУ* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020-Q1.pdf?v=4 (дата звернення: 12.05.2020).

References:

1. Nayt F.H. (2003) *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, uncertainty and profit]. Moscow: Delo, 360 p. (in Russian)
2. The concept of systemic risk. *European Central Bank (ECB)* : veb-sajt. Available at: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/fsr/art/ecb.fsrart200912_02.en.pdf (accessed 03 May 2020).
3. Iron Ore. *Trading Economics* : veb-sajt. Available at: <https://tradingeconomics.com/commodity/iron-ore> (accessed 13 May 2020).
4. Pisarevsjkyj I.M., Steshenko O.D. (2008) *Upravlinnja ryzykamy* [Risk management]. Kharkiv : KhNAMI, 154 p. (in Ukrainian)
5. Lobanov A.A., Chugunov A.V. (2007) *Entsiklopediya finansovogo risk-menedzhmenta* [Encyclopedia of financial risk management]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 878 p. (in Russian)
6. Taleb N.N. (2013) *Chernyy lebed. Pod znakom nepredskazuemosti*. [Black Swan. Under the sign of unpredictability]. Moscow: KoLibri, Azbuka-Attikus, 736 p. (in Russian)
7. Ghryghorenko Ju. Ryzyky-2020: chogho ochikuvaty metallurgham vid pryjdeshnjogho roku [Risks 2020: what to expect metallurgists from next year]. *GMK CENTER* : veb-sajt. Available at: <https://gmk.center/posts/riski-2020-chego-ozhidat-metallurgam-ot-nastupajushhego-goda/> (accessed 04 May 2020).
8. Veckaghanas R. Porty vzhe ledve spravljajutsja zi zrostajuchymy obsjaghamy eksportnoji rudy [Ports are barely coping with the growing volume of export ore]. *GMK CENTER* : veb-sajt. Available at: <https://gmk.center/ua/opinion/porti-vzhe-ledve-spravlyajutsya-zi-zrostajuchimi-obsyagami-eksportnoi-rudi/> (accessed 07 May 2020).
9. Vitlinsjkyj V.V., Skicjko V.I. (2018) Ryzyk-menedzhment lancjughiv postachannja v umovakh cyfrovoji ekonomiky [Risk management of supply chains in a digital economy]. *Biznes Inform*, no. 4. pp. 384–392. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_4_55 (accessed 11 May 2020).
10. Inflyacijnyj zvit, sichenj 2020 roku [Inflation report, January 2020]. *NBU* : veb-sajt. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020-Q1.pdf?v=4 (accessed 12 May 2020).

РИСКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА: ВИДЫ, МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И ФИНАНСИРОВАНИЕ

В статье охарактеризованы основные риски, связанные с деятельностью предприятий горно-металлургического комплекса, определена их специфика, существующие методы оценки и финансирования. Влияние внешнего (системного) риска проиллюстрировано с помощью анализа динамики цен на железорудное сырье с 2007 по 2019 годы. Анализ показал очень высокое влияние ценового риска на финансы предприятий отрасли. Фрагмент анализа внутренних рисков продемонстрирован на примере известного в отрасли предприятия ПАО «АрселорМиттал Кривой Рог». Идентифицированы и описаны основные риски деятельности предприятий горно-металлургического комплекса. С помощью составленных карт рисков в период деятельности предприятия в 2014–2020 годах показана нестабильность среды, в которой функционирует предприятие, состав рисков его деятельности и их иерархии. Проанализировано влияние последних событий, связанных с пандемией коронавируса COVID-19, на деятельность отрасли, возможные последствия карантинных и ограничительных мер. Определены методы финансирования рисков, а также перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: неопределенность, риск, горно-металлургический комплекс, коронавирус COVID-19, карта рисков, страхование.

BUSINESS RISKS OF MINING AND METALLURGICAL ENTERPRISES: TYPES, ASSESSMENT AND FINANCING METHODS

The article describes the main risks associated with the activities of mining and metallurgical enterprises, their specificity is determined, assessment and financing methods are identified. The main threats to the functioning of the mining and metallurgical industry in 2020 on a global scale are analyzed. Today's external economic environment is defined as extremely unstable, prone to cyclical crises and sudden adverse events of a catastrophic nature («black swans»). Cyclical instability is formed under the influence of systemic risk. Its effect was demonstrated by analyzing the dynamics of iron ore prices in 2007–2019. The results showed a high level of price risk and rather insignificant opportunities for the enterprises management to influence it. Global cyclical instability is combined with the instability of the mining and metallurgical industry and the internal risks of enterprises. A fragment of the risk analysis of the industry's activity is demonstrated on the example of the well-known in Ukraine Company PJSC «ArcelorMittal Kryvyi Rih» (a subsidiary of the multinational corporation ArcelorMittal). Risk identification was carried out in the period of 2014-2016 and 2017–2020. Based on this, differences in the hierarchy of risks from the standpoint of the possibility of their implementation and the magnitude of possible losses are identified. The variability of the enterprise environment and, accordingly, the risks composition of its activities are shown using compiled risk maps for 2014–2020. In particular, the changes in the risks composition are illustrated and the impact of their possible implementation on the enterprises' financial condition is characterized. The research results allow referring the mining and metallurgical complex to industries with a high level of risk. Risks which can be financed through insurance and self-insurance are identified. The impact of recent events related to the COVID-19 coronavirus pandemic on the industry and the possible consequences of quarantine and restrictive measures have been analyzed. The coronavirus pandemic by all criteria fits into the economy concept of «black swans», because it has all the hallmarks of catastrophic nature and suddenness. The conclusions provide directions of further research, in particular, the possibility of using commodity derivatives and currency hedging instruments.

Key words: uncertainty, risk, mining and metallurgical complex, the COVID-19 coronavirus, risks map, insurance.

Tsizhma Oksana

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2860-0449>

Ціжма О.А.

викладач,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

SAVINGS IN BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FORMATION OF LABOR POTENTIAL OF THE POPULATION

There has been conducted the analysis of the dynamics and structure of deposits of legal entities and deposits of individuals for the period of 2015-2019 in the banking system of Ukraine in terms of types of currencies and terms of paying off in the article. The dynamics of changes in interest rates on deposits of residents which have been attracted by deposit-taking corporations in 2015-2019 to the accounts of non-financial corporations and households has been highlighted. The measures for the development and improvement of deposit operations have been substantiated. The practical significance of the obtained results lies in the scientific substantiation of the ways of further development of deposit operations of banks for the formation of banking resources which contributes to modern approaches to the provision of resources and functioning of the banking system of Ukraine.

Key words: banking institutions; banking resources; deposits of residents; deposits of households; deposits of non-financial corporations; deposit interest.

Formulation of the problem. Money savings are of great importance for households and are one of the important sources of investment into Ukraine's economy. Savings provide a steady increase in labor productivity, household employment, maximum consumption per employee and, finally, optimize welfare of the population. Since in the composition of banking resources significant share comprise deposits of individuals, then it is advisable to analyze the activities of banks in the formation and use of household savings. The very deposits of individuals play a significant role in the formation of banking resources and are the level of confidence of customers in the banking system.

The analysis of the recent researches and publications. To the study of banking practice of attracting savings of households the works of domestic economists were devoted to, in particular Yu. M. Halitseiska [1], T.O. Hurzhyi [2], V.M. Dereza [7], O.V. Dziubliuk [3], T.O. Kizyma [4], V.V. Kovalenko [5], N.M. Kuzma [13], O.M. Kumeiko [7], O.S. Serhieieva [5], I. Motoryna [8], V. Novikova [9], Ye.A. Nosova [10], T.I. Pavliuk [12], V.V. Rosola [13], V.A. Urbanovych [12], Ya. I. Chaikovskiy [15], I. Ya. Chaikovska [15] and others. However, the problems of organizing deposit operations of banks in order to form banking resources as a factor of improving the efficiency of labor potential and their investment into the real economy require further research, especially taking into account the latest realities of the Ukrainian economy.

Setting of the task. The purpose of the article is to analyze the current state and development of the corresponding measures for the development and improvement of deposit operations of banks with households for expanding their lending and investment activities. To achieve this purpose, the solution of the following tasks has been determined: to investigate the dynamics and structure of residents' deposits which are attracted by deposit-taking corporations, by economic sectors and by currency; to analyze the current state of deposit operations of banking institutions of Ukraine; to identify the problems of formation of savings of the population and to propose the main directions of improving management of deposit operations of banking institutions at the present stage of development.

Presentation of the main research material. During 2015-2019, an upward trend in residents' deposits has been observed (Table 1).

During 2015-2019 residents' deposits increased by 354.938 million UAH, or by 49.5 %. This indicates to an increase in confidence of residents, both of non-financial corporations and households, in 2015-2019 to the banking system and acceptable proposals of banks to attract funds on deposits of legal entities and deposits of individuals. By sectors of the economy, the share of households in residents' deposits decreased from 57.3 % in 2015 to 55.1 %, in 2017, in 2018 it increased to 56.8 %, and in 2019 it decreased again to 53.8 % (see Table 1).

Table 1

Residents' deposits attracted by deposit-taking corporations, by sectors of economy

Period	Total	Non-financial corporations		Households		Other residents	
		Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%
2015	716728	265448	37.0	410895	57.3	40385	5.7
2017	898844	343758	38.3	495313	55.1	59733	6.6
2019	1071666	433731	40.5	576126	53.8	61809	5.7
2020*	1122005	453615	40.4	601351	53.6	67039	6.0

* As of March 01, 2020

Source: compiled on the basis of the data from the National Bank of Ukraine [14]

Table 2

Residents' deposits attracted by deposit-taking corporations, in terms of types of currencies

Period	Total	In national currency		In foreign currency	
		Million UAH	%	Million UAH	%
2015	716728	391911	54.7	324817	45.3
2017	898844	490971	54.6	407872	45.4
2019	1071666	642711	60.0	428955	40.0
2020*	1122005	672356	60.0	449649	40.0

* As of March 1, 2020

Source: compiled on the basis of the National Bank of Ukraine data [14]

Deposits of the household sector are one of the main sources of increasing deposits of residents in 2015-2019, which indicates to constant confidence of the population in the banking system of Ukraine. According to the results of 2019, the increase in balances on household accounts amounted to 45.876 million UAH, or 33.1 %, of the total increase in residents' deposits. In annual calculation the growth rates of household deposits amounted to 1.6 % and as of January 1, 2020 they amounted to 576.126 million UAH (see Table 1). During 2015-2019, deposits of non-financial corporations increased by 168.283 million UAH, or 63.4 %, from 265.448 million UAH in 2015 to 433,731 million UAH in 2019.

According to the data in Table 1, we can assert about restoration of some financial stability and confidence in the banking system by all sectors of the economy after the crisis of 2014-2017. As beginning from 2015, the growth rate of deposits in all sectors is obvious, besides that the structure of investments itself remains practically unchanged, in particular as of January 1, 2020, the share of deposits of the household sector comprised 53.8 % of residents' deposits attracted by deposit-taking corporations, 40.5 % of non-financial corporations and 5.7 % of other residents.

2019 was a successful year for the banking sector – several historical records were updated. In 2019, the profit of the Ukrainian banking system exceeded the previous year's historical record by 2.7 times, from 22.3 billion UAH up to 59.6 billion UAH. Return on capital in the banking sector reached 34 per cent. This became possible both due to the rapid growth of operating income and the lowest in the decade deduction to reserves for active operations of banking institutions. In 2019, due to the slowdown of inflation, the cycle of reduction of the interest rate of the National Bank of Ukraine (NBU) began. All this is due to low inflation and macro-financial stability. In such favorable condi-

tions, banks will not have problems with creating a stock of capital necessary for meeting the increased requirements in the future [11, p. 1].

Let us consider the dynamics of deposits of residents in terms of types of currencies (Table 2).

In 2016, the share of residents' deposits in the national currency decreased from 54.7 % to 53.7 %, and the share of residents' deposits in foreign currency increased from 45.3 % to 46.3 %. In 2016-2019, a tendency for increasing of UAH deposits of residents has been observed. From the data given in Table 2, we can conclude that the distribution of residents' deposits by currency is not equally proportional, with a large advantage of deposits in the national currency.

From the standpoint of stability of the resource base and the bank's activities in general, it is necessary to note that the largest share of its resources has been time deposits. Thus, among time deposits during 2019, the highest growth rates were observed on current accounts on demand (by 134.074 million UAH, or by 29.4 %, in 2019, compared to 37.341 million UAH, or by 8.9 % in 2018). In 2018-2019, the growth rate of deposits from 1 to 2 years had a downward trend. According to the results of 2018, deposits from 1 to 2 years decreased by 25.914 million UAH, or by 17.1 %, and according to the results of 2019, decreased by 17.429 million UAH, or by 13.9 per cent. Such a tendency does not help in improving the structure of time deposits. In particular, the share of demand deposits exceeds 50 % of residents' deposits attracted by deposit-taking corporations (see Table 3).

The total amount of money on deposits of individuals in banks is growing. As of 2019, the citizens of the country deposited in banks UAH 57.6126 million, or 8.7 per cent more than in 2018. Strengthening of the hryvnia and attractive interest rates have led to such an increase [6].

Table 3

Deposits of residents attracted by deposit-taking corporations, in terms of redemption terms

Period	Total	on demand		up to 1 year		from 1 to 2 years		more than 2 years	
		Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%
2015	716728	305383	42.6	271454	37.9	120055	16.8	19836	2.7
2017	898844	419126	46.6	293337	32.6	151485	16.9	34896	3.9
2019	1071666	590541	55.1	348542	32.5	108142	10.1	24442	2.3
2020*	1122005	614250	54.8	369201	32.9	115063	10.2	23491	2.1

* As of March 1, 2020

Source: compiled on the basis of the National Bank of Ukraine data [14]

Table 4

Household deposits attracted by deposit-taking corporations, in terms of types of currencies

Period	Total	In national currency		In foreign currency	
		Million UAH	%	Million UAH	%
2015	410895	198876	48.4	212019	51.6
2017	495313	252439	51.0	242874	49.0
2019	576126	339168	58.9	236958	41.1
2020*	601351	351949	58.5	249401	41.5

* As of March 1, 2020

Source: compiled on the basis of data of the National Bank of Ukraine [14]

Table 5

Household deposits attracted by deposit-taking corporations, in terms of redemption terms

Period	Total	on demand		up to 1 year		from 1 to 2 years		more than 2 years	
		Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%
2015	410895	112524	27.4	176408	42.9	106162	25.8	15801	3.9
2017	495313	165978	33.5	181092	36.6	142017	28.7	6227	1.2
2019	576126	240125	41.7	237690	41.2	92669	16.1	5642	1.0
2020*	601351	250379	41.6	249141	41.4	96175	16.0	5655	1.0

* As of March 01, 2020

Source: compiled on the basis of data of the National Bank of Ukraine [14]

In general, in 2019, deposits of individuals in the national currency increased by 49.752 million UAH, or by 17.2 %, to 339.168 million UAH, in foreign currency decreased by 3.875 million UAH, or by 1.6 % (Table 4).

At the end of 2019, hryvnia deposits of the population increased in all groups of banks. This trend was explained by the weakening of devaluation expectations and symbolic rates on foreign currency deposits. Foreign currency deposits of the population in dollar equivalent increased by 15.4 % in 2019 [11, p. 2-3].

It is worth noting that until 2017, households increased their savings in both national and foreign currencies, with a certain advantage of deposits in the national currency. In 2015-2016, the share of household deposits in foreign currency was 51.6 % and 52.9 % respectively, and the share of household deposits in national currency was 48.4 % and 47.1 % respectively (see Table 4).

The population keeps most of its money on demand accounts or in short-term deposits (Table 5) [6].

In 2019, household deposits attracted by deposit-taking corporations amounted to 576.126 million UAH. From them, short-term deposits accounted for 82.9 %,

in particular, demand deposits amounted to 41.7 %, and deposits up to 1 year amounted 41.2 %. It should be noted that in 2015-2019 the share of demand deposits in the total amount of household deposits attracted by deposit-taking corporations is constantly growing, from 27.4 % in 2015 to 41.7 % in 2019, and long-term deposits from 1 up to 2 years decreases, from 25.8 % in 2013 to 16.0 % in 2019 (see Table 5).

During 2019, the balances on the accounts of non-financial corporations in foreign currency increased the most by 45.476 million UAH, or by 37.9 %. Although deposits in the national currency on the accounts of non-financial corporations increased by 45.752 million UAH, or by 20.6 % but their specific weight decreased from 64.9 % in 2018 to 61.8 % in 2019 (Table 6). Such dynamics was formed as a result of fluctuations in earnings and payments under foreign trade agreements, as well as obtaining and servicing loans.

In 2019, deposits of non-financial corporations attracted by deposit-taking corporations increased by 92.228 million UAH or by 26.6 % and amounted to 433.731 million UAH. At the same time, the increase in funds of economic entities

Table 6

Deposits of non-financial corporations attracted by deposit-taking corporations, in terms of types of currencies

Period	Total	In national currency		In foreign currency	
		Million UAH	%	Million UAH	%
2015	265448	169080	63.7	96368	36.3
2017	343758	211173	61.4	132585	38.6
2019	433731	268172	61.8	165559	38.2
2020*	453615	270261	59.6	183354	40.4

* As of March 1, 2020

Source: compiled on the basis of the National Bank of Ukraine data [14]

Table 7

Deposits of non-financial corporations attracted by deposit-taking corporations, in terms of redemption

Period	Total Усього	on demand		up to 1 year		from 1 to 2 years		more than 2 years	
		Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%	Million UAH	%
2015	265448	175853	66.2	76304	28.8	11058	4.2	2233	0.8
2017	343758	214352	62.4	94388	27.5	7011	2.0	28007	8.1
2019	433731	313147	72.2	90262	20.8	12225	2.8	18097	4.2
2020*	453615	331214	73.0	90055	19.8	15245	3.4	17102	3.8

* For March 1, 2020

Source: compiled on the basis of data of the National Bank of Ukraine [14]

Table 8

Interest rates of deposit-taking corporations on household deposits, in terms of types of currencies

Period	Total	on demand	up to 1 year	from 1 to 2 years	more than 2 years	in national currency	in foreign currency
2015	2.2	4.3	13.7	14.7	11.1	17.7	7.5
2017	7.8	3.7	8.9	9.8	9.0	12.1	3.4
2019	8.3	3.5	9.8	9.0	6.8	12.6	2.6
2020*	8.5	6.4	9.0	7.3	5.0	12.4	2.1

* As of March 1, 2020

Source: compiled on the basis of the National Bank of Ukraine data [14]

took place solely due to the increase in balances of funds on current accounts, while the amounts of term funds show a steady decrease. It should be noted that in 2017-2019 the share of demand deposits in the total amount of deposits of non-financial corporations attracted by deposit-taking corporations is constantly growing from 62.4 % in 2017 to 62.7 % in 2018 and up to 72.2 % in 2019 (Table 7).

During 2019, time deposits of non-financial corporations attracted by deposit-taking corporations decreased compared to demand deposits. Thus, in 2019, the balances on the accounts of non-financial corporations up to 1 year decreased by 3.268 million UAH, or by 3.5 %, deposits from 1 to 2 years decreased by 812 million UAH, or by 6.2 %, and deposits with a term of more than 2 years decreased by 3.263 million UAH or by 15.3 % (see Table 7).

The price of deposits of the household sector increased during 2019 on average by 1.3 %, from 7.0 % in 2018 to 8.3 % in 2019 due to the rise in price of deposits in the national currency by 1.5 %, from 11.1 % to 12.6 % in 2019 (Table 8).

Interest rates on demand deposits of households increased by 0.9 %, from 2.6 % in 2018 to 3.5 % in 2019, on deposits up to 1 year – by 1.1 %, from 8.7 % to 9.8 %

and on deposits from 1 to 2 years – by 0.6 %, from 8.4 % to 9.0 %.

Profitability on household bank deposits has declined sharply over the past five years, from 12.2 % in 2015 to 7.0 % in 2018. Although, according to the assessment of the domestic experts, a significant potential of monetary resources is “in the hands” of the population, which comprise a large part of money turnover and it can be placed in banking institutions of Ukraine [13, p. 174]. In the modern deposit market of households, there is a rapid decline in interest rates on foreign currency deposits. In 2015, interest rates on household deposits in foreign currency amounted 7.5 %, in 2016 – 5.4 per cent, in 2017 – 3.4 %, and in 2018-2019 – 2.5% and 2.6 %, respectively (see Table 8).

Conclusions from the conducted study. Thus, in the development of the deposit market of Ukraine during 2015-2019, the following can be traced: firstly, quantitative and qualitative tendencies that reflect certain aspects of banks' deposit operations: today, banks act not only as financial intermediaries in the money market, but also as tools for stimulation of the country's economy development. By accumulating free cash, financial institutions

redistribute it among economic entities, thus participating in the process of GDP production. Therefore, the need for attracting sufficient resources for the activities of banks arise. Secondly, the results of the conducted study show a positive dynamics. During 2015-2019, the banking market demonstrates confident and balanced tactics for achieving greater and greater values of deposits, as evidenced by lower deposit rates and an increase in the amount of deposits in the national currency. Third, demand deposits

with a maturity of up to one year remain the most common in Ukraine. In particular, in 2019, household funds on demand amounted 41.7 %, and for a period up to one year – 41.2 %. Further researches of effective methods of supporting the deposit market of Ukraine and the relationship between deposit and credit operations of banking institutions will allow to suggest ways for increasing the implementation of their main function concerning rational redistribution of banking resources.

References:

1. Halitseys'ka YU. M. (2013) Stan ta dominuyuchi tendentsiyi rozvytku svitovoyi bankivs'koyi systemy. [Status and dominant trends in the world banking system.] *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Ekonomika*, vol. 22, pp. 23–27. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_22_7. (accessed 23 March 2020)
2. Hurzhyy T.O. (2018) Dynamika dzherel i struktury finansovykh resursiv domohospodarstv [Dynamics of sources and structure of financial resources of households.]. *Intelekt XXI*, no. 4, pp. 58 – 63.
3. Dzyublyuk O. (2019) Rol' bankivs'koyi systemy v innovatsynomu rozvytku ekonomiky [The role of the banking system in the innovative development of the economy]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 1, pp. 81–101. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2019_1_9. (accessed 2 April 2020)
4. Krysovaty A., Gospodarowicz A. (2016) Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Monograph. Wroclaw, 282 p.
5. Kovalenko V.V., Serhyeyeva O.S. (2019) Zaoshchadzhennya naseleण्या u zabezpechenni finansovykh resursiv bankiv [Savings of the population in providing financial resources of banks.]. *Infrastruktura rynku*, vol. 28, pp. 275–283. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/43.pdf. (accessed 28 March 2020)
6. Kredyty ta depozyty – tendentsiyi 2019 roku [Loans and deposits – trends of 2019]. URL: <https://mind.ua/news/20201267-kredyty-ta-depozity-tendentsiyi-2019-roku/> (accessed 28 March 2020)
7. Kumeiko O.M., Dereza V.M. Otsinka depozytnoyi polityky PAT «BANK KREDYT DNIPRO» ta napryamy yiyi udoskonalennya [Evaluation of the deposit policy of PJSC “BANK CREDIT DNIPRO” and directions of its improvement]. Available at: <http://economyandsociety.in.ua/journal-19/26-stati-19/2524-kumejko-o-m-dereza-v-m> (accessed 28 March 2020)
8. Motoryna I. (2009) Dyversyfikatsiya yak sposib znyzhennya ryzyku mozhlyvykh zbytkiv vkladiv fizychnykh osib v umovakh finansovoyi kryzy [Diversification as a way to reduce the risk of possible losses of deposits of individuals in a financial crisis]. *Visnyk Kyivys'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 116, pp. 52-55. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_116_19 (accessed 3 April 2020)
9. Novikov Viktor. Nasha zadacha – reshit' problemu s bankami-zombi [Our task is to solve the problem with zombie banks]. Available at: <https://finclub.net/analytics/viktor-novikov-nasha-zadacha-reshit-problemu-s-bankami-zombi.html> (accessed 23 March 2020)
10. Nosova Ye. A. Zaoshchadzhennya domohospodarstv yak dzherelo investytsiynykh resursiv v Ukraini [Household savings as a source of investment resources in Ukraine.]. *Visnyk Kyivys'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka*, vol. 167, pp. 73-81. Available at: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/archives/1039> (accessed 2 April 2020)
11. Stockmarket. Rehulyarna informatsiya za 4 kvartal 2019 roku. AT «OKSI BANK» [Stockmarket. Regular information for the 4th quarter of 2019. JSC “OXY BANK”]. Available at: <https://stockmarket.gov.ua/cabinet/xml/show/manrep/33572> (accessed 28 March 2020)
12. Pavlyuk T.I., Urbanovych V.A. Analiz dynamiky ta struktury zaoshchadzen' naseleण्या Ukrainy [Analysis of the dynamics and structure of savings of the population of Ukraine]. Available at: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/948> (accessed 1 April 2020)
13. Rosola U. V. (2018) Otsinka suchasnoho stanu depozytnoho rynku Ukrainy [Assessment of the current state of the deposit market of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika*, vol. 1, pp. 174–180. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2018_1_28. (accessed 23 March 2020)
14. Sayt Natsional'noho banku Ukrainy [Website of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/> (accessed 23.03.2020)
15. Chaykovs'kyu YA. I., Chaykovs'ka I.YA. (2016) Udoskonalennya upravlinnya resursamy bankiv Ukrainy z vrakhuvannyam yevropeys'koho dosvidu [Improving the management of resources of Ukrainian banks taking into account the European experience]. *Nauka moloda. Zb. nauk. prats' molodykh vchenykh TNEU. Ternopil'. TNEU*, no. 24, pp. 130-140.

Список літератури:

1. Галіцейська Ю. М. Стан та домінуючі тенденції розвитку світової банківської системи. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Економіка*. 2013. Вип. 22. С. 23 – 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_22_7 (дата звернення: 23.03.2020)

2. Гуржий Т.О. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. 2018. Вип. № 4. С. 58 – 63.
3. Дзюблюк О. Роль банківської системи в інноваційному розвитку економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. – 2019. – Вип. 1. – С. 81 – 101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2019_1_9 (дата звернення: 02.04.2020)
4. Krysovatyu A., Gospodarowicz A. Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Monograph. Wroclaw. 2016. 282 p.
5. Коваленко В.В., Сергєєва О.С. Заощадження населення у забезпеченні фінансових ресурсів банків. Інфраструктура ринку. Випуск 28. 2019. С. 275 – 283. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/43.pdf (дата звернення: 28.03.2020)
6. Кредити та депозити – тенденції 2019 року. URL: <https://mind.ua/news/20201267-krediti-ta-depoziti-tendenciyi-2019-roku> (дата звернення: 28.03.2020)
7. Кумейко О.М., Дереза В.М. Оцінка депозитної політики ПАТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО» та напрями її удосконалення. URL: <http://economyandsociety.in.ua/journal-19/26-stati-19/2524-kumejko-o-m-dereza-v-m> (дата звернення: 28.03.2020)
8. Моторина І. Диверсифікація як спосіб зниження ризику можливих збитків вкладів фізичних осіб в умовах фінансової кризи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2009. Вип. 116. С. 52-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_116_19. (дата звернення: 03.04.2020)
9. Новиков Виктор. Наша задача – решить проблему с банками-зомби. URL: <https://finclub.net/analytics/viktor-novikov-nasha-zadacha-reshit-problemu-s-bankami-zombi.html> (дата звернення: 23.03.2020)
10. Носова Є.А. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 167. С. 73-81. URL: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/archives/1039> (дата звернення: 02.04.2020)
11. Stockmarket. Регулярна інформація за 4 квартал 2019 року. АТ «ОКСІ БАНК». URL: <https://stockmarket.gov.ua/cabinet/xml/show/manrep/33572> (дата звернення: 28.03.2020)
12. Павлюк Т.І., Урбанович В.А. Аналіз динаміки та структури заощаджень населення України. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/948> (дата звернення: 01.04.2020)
13. Росола У.В. Оцінка сучасного стану депозитного ринку України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 174 – 180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2018_1_28. (дата звернення: 28.03.2020)
14. Сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 23.03.2020)
15. Чайковський Я. І., Чайковська І.Я. Удосконалення управління ресурсами банків України з врахуванням європейського досвіду. *Наука молода*. Зб. наук. праць молодих вчених ТНЕУ. Тернопіль. ТНЕУ. 2016. № 24. С. 130-140.

ЗАОЩАДЖЕННЯ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСЕЛЕННЯ

В статті висвітлена проблематика теоретико-емпіричного наукового дослідження заощаджень в банківських установах і наповнення новим змістом їх залучення для підвищення ефективності трудового потенціалу населення в умовах формування розвинутої банківської системи. Теоретичну й методологічну основу дослідження склали діалектичний, системно-логічний і комплексний методи наукового пізнання, які дозволили забезпечити вірогідність і обґрунтованість висновків і рекомендацій. Прикладна значимість дослідження полягає в тому, що діагностовано динаміку і структуру депозитів резидентів, які залучені депозитними корпораціями, за секторами економіки і розрізі валют; проведено аналіз сучасного стану вкладних операцій банківських установ України; визначено особливості формування заощаджень населення. Аргументовано відновлення певної фінансової стабільності та довіри до банківської системи з боку усіх секторів економіки після кризових 2014-2017 рр. Визначено, що рентабельність капіталу у банківському секторі сягнула 34 %, що стало можливим як завдяки стрімкому зростанню операційних доходів, так і найнижчим за десятиліття відрахуванням до резервів під активні операції банківських установ. Систематизовано основні науково-методичні підходи до обґрунтування: стану розподілу вкладів резидентів за валютами і великою перевагою депозитів у національній валюті; доцільності залучення строкових вкладів для стабільності ресурсної бази і загалом діяльності банку; тенденції найбільшого тримання грошей населенням на рахунках «до запитання» або на короткострокових депозитах; нарощення коштів суб'єктів господарської діяльності виключно за рахунок збільшення залишків коштів на поточних рахунках. Послідовність діагностування кількісних та якісних тенденцій, котрі відображають окремі сторони депозитних операцій банків, свідчить про сучасний тренд: банки виступають не тільки, як фінансові посередники на грошовому ринку, але і як інструменти стимулювання розвитку економіки країни. Тому раціональному перерозподілу банківських ресурсів сприятимуть подальші дослідження ефективних методів підтримки депозитного ринку України.

Ключові слова: банківські установи; банківські ресурси; депозити резидентів; депозити домашніх господарств; депозити нефінансових корпорацій; депозитні відсотки.

СБЕРЕЖЕНИЯ В БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА НАСЕЛЕНИЯ

Проведен анализ динамики и структуры депозитов юридических лиц и вкладов физических лиц за период 2015-2019 годов в банковской системе Украины в разрезе видов валют и сроков погашения. Представлена динамика изменения процентных ставок по депозитам резидентов, вовлеченных депозитными корпорациями в 2015-2019 гг. на счета нефинансовых корпораций и домашних хозяйств. Обоснованы мероприятия по развитию и совершенствованию депозитных операций. Практическое значение полученных результатов заключается в научном обосновании путей дальнейшего развития депозитных операций банков по формированию банковских ресурсов, составляет вклад в современные подходы к обеспечению ресурсами и функционирования банковской системы Украины.

Ключевые слова: банковские учреждения; банковские ресурсы; депозиты резидентов; депозиты домашних хозяйств; депозиты нефинансовых корпораций; депозитные проценты.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-53>

УДК 336.5:63(477-22)

Шинкарук Л.В.

доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту
Національний університет
біоресурсів і природокористування України

Титарчук І.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту
Національний університет
біоресурсів і природокористування України

Shynkaruk Lidia, Tytarchuk Iryna

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ДЕРЖАВНІ ВИТРАТИ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто систему державних витрат на сільськогосподарську діяльність та розвиток сільських територій у розрізі державного та місцевого бюджетів відповідно до економічної структури видатків та за підсекторами аграрної сфери тощо. Встановлено, що важливою умовою розвитку сільських територій та забезпечення ефективності ведення сільськогосподарської діяльності є ефективна державна підтримка. На підставі здійснених досліджень сформовано висновки та надано пропозиції щодо коригування механізму фінансування аграрної сфери. Проаналізовано низку законодавчих та стратегічних документів, якими передбачаються види державної підтримки та реформування аграрної сфери; відзначено, що відсутність узгодженого переліку стратегічних цілей, їх середньострокова невпорядкованість та значна кількість створюють несприятливі умови для ефективного бюджетного планування державних витрат на сільське господарство та розвиток сільських територій.

Ключові слова: державні витрати, державний бюджет, сільське господарство, сільські території, державна підтримка, аграрний сектор.

Постановка проблеми. Нині Україна перебуває на складному етапі розвитку економіки або навіть на порозі соціально-економічної кризи, яка охопила всі країни світу через пандемію COVID-19 та ускладнила умови функціонування усіх секторів економіки. Аграрний сек-

тор останніми роками був флагманом зростання та врожайності й надходжень від експорту, а також частки у ВВП країни, тому його державній підтримці відводиться особлива роль. Механізм державного фінансування сільського господарства та розвитку сільських територій,

наявність ефективних напрямів бюджетної підтримки та можливість визначити їх вплив – саме ці питання найактивніше обговорюються в експертній спільноті та є найбільш актуальними вже багато років поспіль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на тривалий період реформ в аграрному секторі економіки України, застосовані інструменти державної підтримки розвитку сільського господарства та сільських територій досі є неефективними. На недоліки бюджетної підтримки, такі як недофінансування та зміна правил розподілу бюджетних коштів, наголошує у своїх дослідженнях О.В. Панухник [1], а А.С. Музиченко та Т.І. Голуб відзначають важливість не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання [2]. На думку М.Р. Ванієвої, основними недоліками чинної системи підтримки аграрної сфери є її нелегітимність, непрогнозованість, розпорошеність, а також несвоєчасність, неповнота й неритмічність виплат [3]. Г.Є. Павлова наголошує на тому, що заходи підтримки слід вживати в рамках норм Світової організації торгівлі задля компенсації частини витрат на виробництво сільськогосподарської продукції на умовах збереження виробничого потенціалу та ефективності використання отриманих коштів [4]. Усі ці дослідження містять окремо сформовану думку про державну підтримку аграрної сфери без розгляду комплексного характеру фінансування та впливу напрямів підтримки відповідно до рівнів бюджету, економічної структури витрат і підсекторів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінювання ефективності державних витрат на сільське господарство та розвиток сільських територій в контексті аналізу економічної структури напрямів підтримки, рівнів бюджетів, видів підсекторів та відповідно до кількості населення нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних концепцій державної підтримки економіки в останні 10 років свідчить про те, що в умовах ринкового господарювання сільське господарство через притаманні йому особливості неспроможне отримати від реалізації виробленої продукції дохід, який би повністю перекривав витрати виробництва, забезпечував його розширене відтворення та розвиток сільських територій.

Нині для України характерним є схвалення на різних рівнях влади значної кількості документів, якими визначаються стратегічні пріоритети розвитку країни та окремих галузей економіки. Сфера сільського господарства та розвитку сільських територій не стала винятком. Доцільність підтримки аграрного сектору в Україні визнана на законодавчому рівні. Спочатку був прийнятий Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», пізніше – Закони України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», якими встановлені певні нормативи й механізми

фінансування сільського господарства з державного бюджету [4]. Для розвитку вищезазначених Законів Кабінет Міністрів України Постановою від 19 вересня 2007 року затвердив «Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року» [5]. Задля створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для сільського розвитку була затверджена Розпорядженням КМУ «Концепція розвитку сільських територій» [6]. Вона розрахована на період до 2025 року. Визначено, що реалізація Концепції дасть змогу перемістити фокус аграрної політики держави з підтримки аграрного сектору економіки на підтримку сільського розвитку, тобто підвищення якості життя та економічного благополуччя сільського населення, що буде досягнуто шляхом:

- диверсифікації економічної діяльності;
- збільшення рівня реальних доходів від сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на селі;
- досягнення гарантованих соціальних стандартів і покращення умов проживання сільського населення;
- охорони навколишнього природного середовища, збереження та відновлення природних ресурсів у сільській місцевості;
- збереження сільського населення як носія української ідентичності, культури й духовності;
- створення умов для розширення можливостей територіальних громад села, селища для вирішення наявних у них проблем;
- приведення законодавства у сфері сільського розвитку у відповідність до стандартів ЄС.

У 2017 році була затверджена Розпорядженням КМУ «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки» [7]. Метою Концепції є створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення.

Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року затверджена Розпорядженням КМУ та продовжена на рік у 2018 році [8]. Згідно з цим документом ситуація, що склалася в аграрному секторі, зумовлює низку викликів, основними з яких є необхідність поліпшення умов ведення бізнесу, проведення якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках, продовольчу безпеку держави, а також наближення до європейської політики у сфері сільського господарства.

Главою 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію визначено, що Україна та ЄС співпрацюють задля сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема, через поступове зближення відповідних політик і законодавства, а також поступового

зближення національного регулювання відповідно до регулювання та стандартів ЄС, що наведено в Додатку ХХХVІІІ до Угоди [9].

Зміни бюджетного законодавства, які були затверджені в бюджетній сфері наприкінці 2018 року, мають певним чином покращити ситуацію з плануванням видатків державного бюджету, сприятимуть підвищенню ефективності державних видатків та їх стратегічного розподілу у середньостроковій перспективі та мали би вплинути на ефективність формування бюджетних програм, спрямованих на підтримку аграрного сектору [10].

Однак з усього наведеного переліку лише окремі документи містять чіткі показники, яких необхідно досягти у довгостроковій чи середньостроковій перспективі. Водночас практично жоден документ не визначає навіть орієнтовного обсягу фінансових ресурсів, які необхідно виділити для впровадження встановлених цілей та завдань. Саме тому дуже часто важко, а подекуди неможливо оцінити ефективність реалізації реформ, ступінь їх впровадження та наслідки. Крім того, відсутність узгодженого переліку стратегічних цілей, їх середньострокова невпорядкованість та значна кількість створюють несприятливі умови для ефективного бюджетного планування. Як наслідок, окремі цілі, напрями й завдання, визначені стратегічними документами, залишаються декларативними, а реальний ресурс на їх реалізацію не виділяється з бюджету.

За результатами 2018 року, згідно з даними Державної служби статистики, ВВП, сформований у сільському, лісовому та рибному господарстві, склав майже 360,8 млрд. грн. [11]. Це становить 10,1% усього ВВП країни й практично відповідає рівню 2017 року та дещо менше за показники 2015–2016 років. За даними остан-

ніх років обсяг ресурсу, який спрямовується з бюджету для фінансування сільського, лісового та рибного господарства, щорічно зростає, становлячи за результатами 2018 року 14,1 млрд. грн. (2017 рік – 12,9 млрд. грн.). Водночас порівняно з обсягами приватних ресурсів, що спрямовуються в цей сектор, цей обсяг є незначним. Це можна оцінити, зокрема, за обсягами капітальних інвестицій у розрізі джерел їх надходження. Так, загальний показник капітальних інвестицій у сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, за даними 2017 року, становив 64,2 млрд. грн., а капітальні інвестиції за рахунок державного бюджету склали лише 33,1 млн. грн., що становить 0,1% загального обсягу. Капітальні інвестиції, які були спрямовані в сектор за 2018 рік, склали 64,9 млрд. грн.

За даними Державної казначейської служби України протягом 2014–2019 років зі зведеного бюджету (включає показники державного та місцевих бюджетів) здійснювались видатки, які спрямовувались на сектор сільського господарства (показники функціональної класифікації видатків «Сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство та мисливство» [12]). Так, за даними 2014–2019 років частка видатків на фінансування сектору сільського господарства складала від 0,7% до 1,2% усіх видатків зведеного бюджету. Найменший обсяг було спрямовано у 2016 році, а саме 5,8 млрд. грн., найбільший – за прогнозом на 2019 рік становитиме 16,5 млрд. грн. (відповідно до даних на червень 2019 року).

У 2017 році відбулося суттєве зростання цих видатків, що передусім пов'язано зі зростанням обсягів державної підтримки. Це привело до зростання частки видатків, які спрямовуються до сектору у загальній структурі зведеного бюджету (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка видатків зведеного бюджету на сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство та мисливство за 2014–2019 роки

Джерело: сформовано на основі джерел [11; 13; 14; 15]

Частка місцевих бюджетів у структурі фінансування сектору є незначною й має тенденцію до скорочення. Так, за даними 2018 року лише 2,5% видатків припадали на місцеві бюджети. Найбільша частка видатків місцевих бюджетів була зафіксована у 2016 році, а саме 24,4%. Отже, більшість усіх видатків, які спрямовуються на підтримку сільського господарства та розвитку сільських територій, фінансується з державного бюджету (рис. 2).

Наведені дані свідчать про те, що за останні роки обсяги фінансування з державного бюджету зростали. Водночас на рівні місцевих бюджетів відбулося скорочення (майже 1,9 млрд. грн. у 2017 році та лише 350,1 млн. грн. у 2018 році). Як уже зазначалось, така ситуація пов'язана передусім з тим, що ці видатки не є пріоритетними для більшості органів місцевої влади. Їх фінансування здійснюється лише в окремих регіонах і здебільшого за залишковим принципом. Отже, така динаміка ілюструє, що органи місцевої влади не зацікавлені спрямовувати свої ресурси у формування власної політики щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників та впровадження додаткових програм стимулювання їх розвитку.

Наявні дані бюджетної звітності не дають змоги повною мірою здійснити аналіз видатків місцевих бюджетів у секторальному розрізі за економічною структурою. Водночас для видатків державного бюджету такий аналіз є доступним. Так, за даними 2014–2019 років частка видатків розвитку у структурі бюджетних програм державного бюджету, які

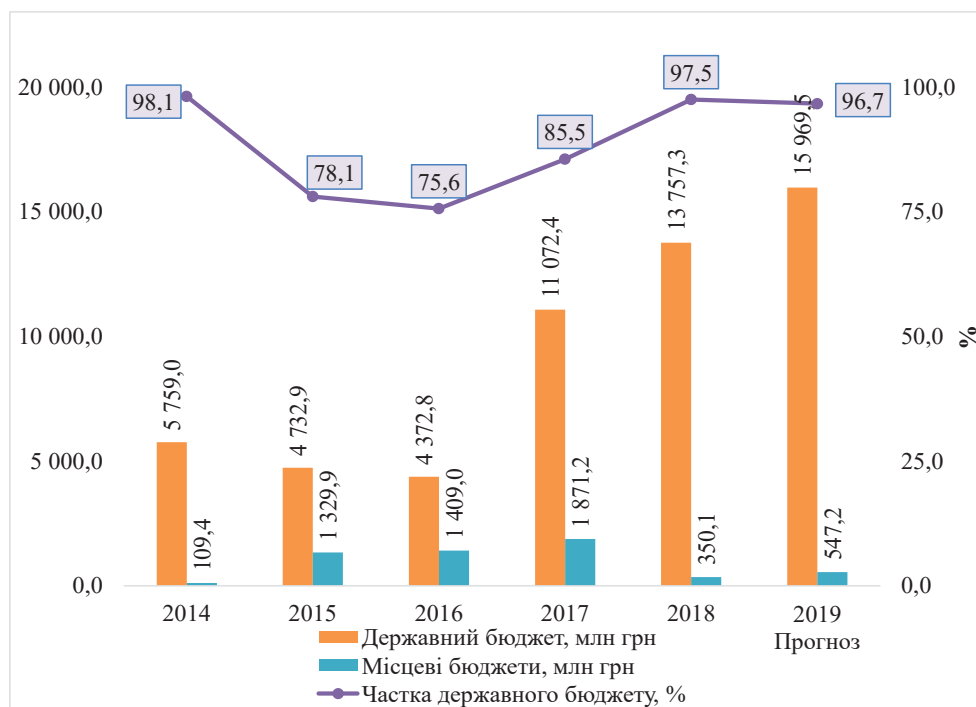
спрямовувались на сектор, складала від 14,2% до 51,3% (рис. 3).

Позитивним є те, що останніми роками частка видатків розвитку зросла. Однак варто звернути увагу на те, що після стрімкого зростання у 2017 році до 51,3% частка поступово починає зменшуватись, а оплата праці – зростати. Як засвідчує світова практика, для успішної підтримки сектору сільського господарства частка видатків на оплату праці не має перевищувати 5–10% (більшість країн ЄС, Киргизстан тощо). Отже, зміни, що спостерігаються останніми роками, мають викликати занепокоєння та внесення відповідного коригування під час планування програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

У розрізі підсекторів основним напрямом видатків є сільське господарство. Протягом 2014–2019 років їх обсяги щорічно зростали, за прогнозом на 2019 рік їх обсяг складе 15,5 млрд. грн. (рис. 4).

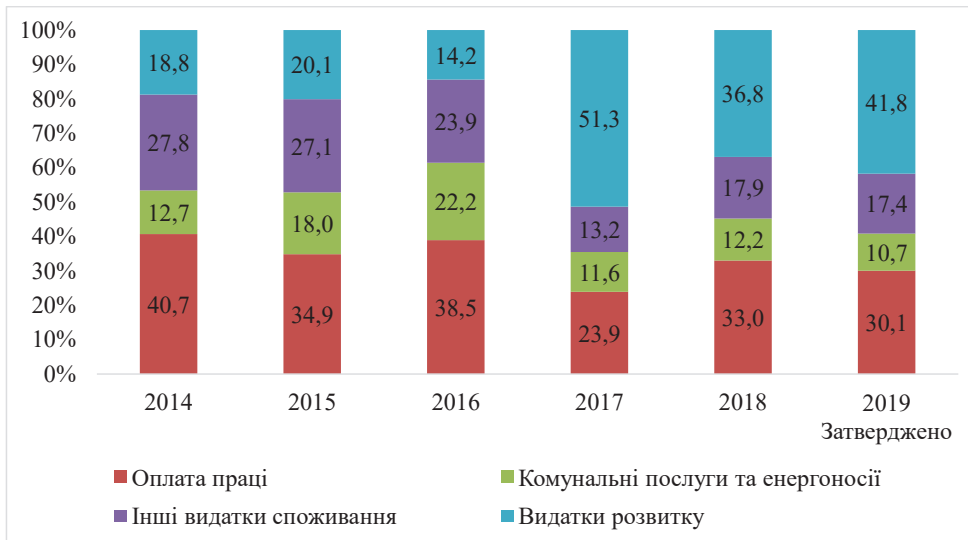
Видатки, які спрямовуються на лісове господарство та мисливство, зменшились. Їх обсяг у 2014 році становив 485,1 млн. грн., у 2018 році – 312,8 млн. грн. Найменше значення було зафіксовано у 2016 році, а саме 141,7 млн. грн. За цим напрямом видатки здійснюються в розрізі бюджетних програм, які виконує Державне агентство лісових ресурсів України.

Фінансування рибного господарства має позитивну тенденцію. За останні роки їх обсяг постійно зростає. З 2016 року ці видатки перевищили обсяги фінансування лісового господарства та мисливства. Видатки,

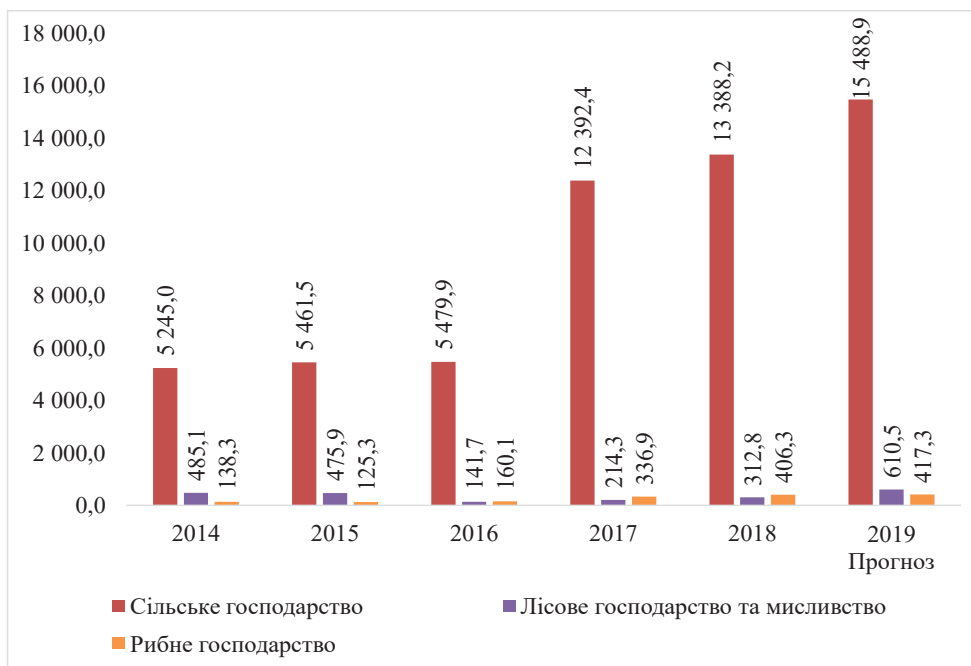
Рис. 2. Динаміка видатків державного та місцевих бюджетів на сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство та мисливство за 2014–2019 роки

Джерело: сформовано на основі джерел [11; 13; 14; 15]

Рис. 3. Структура видатків державного бюджету на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство у розрізі економічної класифікації за 2014–2019 роки

Джерело: сформовано на основі джерел [11; 13; 14; 15]

Рис. 4. Динаміка видатків зведеного бюджету на сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство та мисливство у розрізі їх спрямування за 2014–2019 роки, млн. грн.

Джерело: сформовано на основі джерел [11; 13; 14; 15]

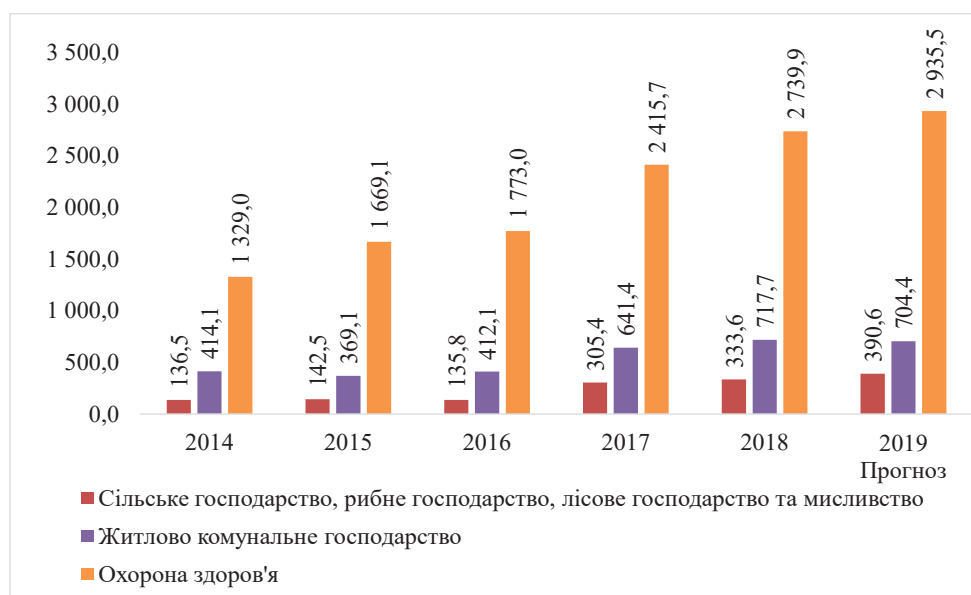
які спрямовуються на фінансування рибного господарства, здійснює Мінагрополітики через Державне агентство рибного господарства України.

За даними 2018 року видатки зведеного бюджету, які спрямовувались на сектор сільського господарства, склали 333,6 грн. у розрахунку на одну особу. Якщо порівняти цей обсяг з іншими напрямками видатків, то можна помітити, що це в 2,1 рази менше,

ніж на ЖКГ, та у 8,2 рази менше, ніж на охорону здоров'я (рис. 5).

Потрібно зазначити, що протягом 2014–2019 років цей показник постійно зростав (крім 2016 року, коли відбулося скорочення). Подібно до загальної динаміки видатків сектору сільського господарства суттєве зростання у розрахунку на одну особу (більш ніж удвічі) було зафіксовано у 2017 році. Такі зміни передусім

Рис. 5. Видатки зведеного бюджету у розрахунку на одну особу наявного населення за 2014–2019 роки, грн.

Джерело: сформовано на основі джерел [11; 13; 14; 15]

пов'язані із запровадженням прямої підтримки сектору через бюджетні програми державного бюджету.

Ці дані свідчать про те, що на фінансування сільського господарства спрямовується менше ресурсів, ніж на інші сектори. Водночас, як зазначалось вище, ефективна державна підтримка цього сектору може сприяти значному зростанню ВВП України. Саме тому Уряду доцільно збільшити обсяги фінансування розвитку сільського господарства та сільських територій, сприяти підвищенню результативності їх використання.

Висновки. У дослідженні показники розглядаються як з точки зору виконання бюджетних видатків, так і з точки зору результатів розвитку сектору. При цьому під час аналізу бюджетних видатків, крім програмної класифікації, використовувалась функціональна класифікація, яка передбачає групування видатків у сектор «Сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство та мисливство». Розуміння планування бюджету та аспекту надходження коштів виконання бюджету є важливим джерелом рекомендацій щодо вдосконалення планування та виконання бюджету. Результативність бюджету у секторі розглянута щодо основних показників ефективності галузі як частина аналізу узгодженості між бюджетами та галузевими пріоритетами для визначення основних

прогалин у фінансуванні. Відповідальним за аграрний напрям органам влади центрального рівня доцільно більш активно співпрацювати з органами місцевої влади задля збільшення бюджетної підтримки сектору. При цьому можуть використовуватись інструменти, які передбачають виконання програм та проектів підтримки сільськогосподарських товаровиробників на умовах співфінансування з місцевих бюджетів.

В рамках запровадження середньострокового бюджетного планування головному розпоряднику бюджетних коштів доцільно забезпечити чітку пріоритетність стратегічних цілей у середньостроковій перспективі, сприяти повномасштабній зміні підходів під час планування бюджету, а саме з однорічного циклу до середньострокового формату. При цьому важливо повною мірою дотримуватись узгодженості планових обсягів фінансування та реальних можливостей бюджетної підтримки. Крім того, під час використання середньострокового підходу до планування бюджету важливим елементом є проведення періодичного оцінювання та аналізу досягнутих результатів. Така практика дасть змогу побудувати більш впорядковану та дієву систему фінансування цього сектору з урахуванням попередніх досягнень та з чіткою пріоритетністю напрямів фінансування майбутніх періодів.

Список літератури:

1. Панухник О.В. Напрями та шляхи трансформації державної підтримки суб'єктів аграрної сфери України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 5–10.
2. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектора України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 112–115.
3. Ванієва М.Р. Державна підтримка підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу АПК регіону. *Наукові праці південного філіалу національного університету біоресурсів і природокористування «Кримський агротехнологічний університет»*. 2009. Вип. 119. С. 46–52.

4. Павлова Г.Є. Державна підтримка як складова системи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 11. С. 18–21.
5. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року від 19 вересня 2007 року № 1158 : Розпорядження КМУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> (дата звернення: 19.05.2020).
6. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Постанова КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p> (дата звернення: 15.02.2019).
7. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : Розпорядження КМУ від 13 вересня 2017 року № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (дата звернення: 15.02.2019).
8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : Розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 року № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p> (дата звернення: 19.05.2020).
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (дата звернення: 15.03.2019).
10. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування : Закон України від 6 грудня 2018 року № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19> (дата звернення: 15.03.2019).
11. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.04.2019).
12. Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11> (дата звернення: 15.03.2019).
13. Державна казначейська служба. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2019-2> (дата звернення: 18.04.2019).
14. Міністерство аграрної політики. URL: <https://cutt.ly/EtvGXrO> (дата звернення: 18.04.2019).
15. Лівінгстон К. та ін. Огляд державних витрат на аграрний сектор та розвитку села: аналіз та прогнозування. Київ : Проект ЄС «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики», 2019. 160 с.

References:

1. Panuhnyk O.V. (2017) Napriamy ta shliakhy transformatsii derzhavnoi pidtrymky subiektiv ahrarnoi sfery Ukrainy [System of State Support Agrarian Sector of Ukraine Transformation Directions and Ways]. *Actual problems of innovative economy*, no. 1, pp. 5–10.
2. Muzychenko A.S. (2016) Suchasnyi stan derzhavnoi pidtrymky rozvytku ahrarnoho sektora Ukrainy [The current state of state support for the development of the agricultural sector of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, no. 6, ch. 2. pp. 112–115.
3. Vaniiieva M.R. (2009) Derzhavna pidtrymka pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia resursnoho potentsialu APK rehionu [State support to increase the efficiency of using the resource potential of the region's agro-industrial complex]. *Scientific works of the southern branch of the National University of Life and Environmental Sciences "Crimean Agrotechnological University"*, no. 119, pp. 46–52.
4. Pavlova H.Ye. (2013) Derzhavna pidtrymka yak skladova systemy derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho sektora ekonomiky [State support as a component of state regulation of agricultural sector]. *Investytsiyni: praktyka ta dosvid*, no. 11, pp. 18–21.
5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ukrainskoho sela na period do 2015 roku vid 19 veresnia 2007 roku № 1158 [About the statement of the State target program of development of the Ukrainian village for the period till 2015 from September 19, 2007 № 1158]. Rozporiadzhennia KМУ. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> (accessed: 19.05.2020).
6. Pro sxvalennia Konceptiyi rozvy'tku sil's'ky'x tery'torij vid 23 veresnia 2015 roku № 995-r. [On approval of the Concept of rural development from September 23, 2015 № 995]. Postanova KМУ. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-r> (accessed: 15.02.2019).
7. Konceptiya rozvy'tku fermers'ky'x gospodarstv ta sil's'kogospodars'koyi kooperaciyi na 2018–2020 roky' vid 13 veresnia 2017 roku № 664 [The concept of development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020 from September 13, 2017 № 664]. Rozporiadzhennia KМУ. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (accessed: 15.02.2019).
8. Pro sxvalennia Konceptiyi Derzhavnnoi cil'ovoi prohramy' rozvy'tku agrarnoho sektora ekonomiky' na period do 2022 roku vid 30 grudnya 2015 roku № 1437. [On approval of the Concept of the State target program for the development of the agricultural sector of the economy for the period up to 2022 from December 30, 2015. № 1437]. Rozporiadzhennia KМУ. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-r> (accessed: 19.05.2020).
9. Pro raty'fikaciyu Ugody' pro asociaciyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony', ta Yevropejs'ky'm Soyuzom, Yevropejs'ky'm spivtovary'stvom z atomnoyi energiyi i yixnimy' derzhavamy'-chlenamy', z inshoyi storony' vid 16.09.2014 № 1678-VII [On ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part from 16.09.2014, № 1678-VII]. Zakon Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (accessed: 15.03.2019).

10. Pro vnesennya zmin do Byudzhetnogo kodeksu Ukrainy' shhodo zaprovadzhennya seredn'ostrokovogo byudzhetnogo planuvannya vid 06.12.2018 № 2646-VIII. [On amendments to the Budget Code of Ukraine regarding the introduction of medium-term budget planning from 06.12.2018, № 2646-VIII]. Zakon Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19> (accessed: 15.03.2019).

11. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy. [State Statistics Service]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 18.04.2019).

12. Pro byudzhetnu klasyfikacyu vid 14.01.2011, № 11 [On budget classification from 14.01.2011, № 11]. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy'. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11> (accessed: 15.03.2019).

13. Derzhavna kaznacheiska sluzhba [State Treasury Service] Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2019-2> (accessed: 18.04.2019).

14. Ministerstvo agrarnoyi polity'ky' [Ministry of Agrarian Policy] Available at: <https://cutt.ly/EtvGXrO> (accessed: 18.04.2019).

15. Livinhstoun K. (2019) Ohliad derzhavnykh vytrat na ahraryi sektor ta rozvytku sela: analiz ta prohnozuvannya [Review of public spending on the agricultural sector and rural development: analysis and forecasting] (unpublished). pp. 160.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ РАСХОДЫ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье рассмотрена система государственных расходов на сельскохозяйственную деятельность и развитие сельских территорий в разрезе государственного и местного бюджетов в соответствии с экономической структурой расходов и по подсекторам аграрной сферы и т.д. Установлено, что важным условием развития сельских территорий и обеспечения эффективности ведения сельскохозяйственной деятельности является эффективная государственная поддержка. На основе проведенных исследований сформированы выводы и представлены предложения по корректировке механизма финансирования аграрной сферы. Проанализированы ряд законодательных и стратегических документов, которыми предусматриваются виды государственной поддержки и реформирования аграрной сферы; отмечено, что отсутствие согласованного перечня стратегических целей, их среднесрочная неустойчивость и значительное количество создают неблагоприятные условия для эффективного бюджетного планирования государственных расходов на сельское хозяйство и развитие сельских территорий.

Ключевые слова: государственные расходы, государственный бюджет, сельское хозяйство, сельские территории, государственная поддержка, аграрный сектор.

PUBLIC EXPENDITURES IN THE FIELD OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT

Principles and types of state support of agricultural producers in Ukraine are established by the Law of Ukraine "On State Support of Ukraine's Agriculture". The amounts of funds allocated under the relevant state support programs are determined annually by the Law of Ukraine on the State Budget. The system of state expenditures on agricultural activities and development of rural territories were researched in the framework of state and local budgets according to economical expenditure structure and agricultural sphere subsectors etc. The current system of government support is analyzed, the main advantages and defects of this system are determined. It was determined that an important condition of rural territories development and agricultural activities efficiency ensuring is effective support of the state. On the basis of fulfilled researches, the conclusions were done, and propositions were provided to adjust the mechanism of agricultural sphere financing. A continuous improvement in the mechanism of the government support takes place, but a number of systemic problems are observed. As a result, increasing funding volumes do not provide a significant level of the agricultural development, businesses face problems of inefficient distribution, access to funds, low transparency, and insufficient performance in their use. These problems lead to a need study of the state and effectiveness of the government support of the agro sector. There was list of legislative and strategic documents analyzed, that stipulate for types state support and reforming of agricultural support, it was pointed out that the absence of consentient list of strategic ideas, their mid-term disorder and significant amount create disadvantageous conditions for effective budget planning of state expenditures on agriculture and rural territories development. The directions of state support and their justification should consider the balance of economic interests of all market participants. It was proved that the efficiency of activity at agricultural enterprises under modern conditions of management was impossible without an effective mechanism of state support.

Key words: public expenditures, state budget, agriculture, rural areas, state support, agricultural sector.

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-54>

УДК 657.92

Адамська І.Є.

аспірантка кафедри економічної експертизи та аудиту бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет

Adamska Iryna

Ternopil National Economic University

ОБЛІКОВИЙ МЕХАНІЗМ ВІДОБРАЖЕННЯ ВПЛИВУ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НА КРЕАЦІЮ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена дослідженню особливостей житлового будівництва та їх впливу на обліковий механізм відображення креації вартості підприємства. Визначено, що учасниками інвестиційного процесу в житловому будівництві є – замовники; інвестори; генеральні, підрядні та субпідрядні будівельні організації; фінансово-кредитні установи. У статті висвітлено основоположні принципи процесу креації вартості підприємства, наведено їх детальне трактування та особливості застосування у будівельній галузі. Автором доведено, що вплив принципів обліку на процес креації вартості підприємства ґрунтується на структурній моделі цих підприємств та враховує роль учасників інвестиційного процесу в житловому будівництві. Проведено ґрунтовне дослідження специфічних особливостей, які мають вплив на креацію вартості будівельного підприємства їх поділ та інтеграція за певними ознаками. Охарактеризовано форми та види діяльності в сфері житлового будівництва.

Ключові слова: креація вартості підприємства, принципи обліку, будівельні підприємства.

Постановка проблеми. Знання про вартість інституційної одиниці дозволяє ефективно організувати та, як наслідок, функціонувати управлінській економіці сучасного типу. Однією із основних проблем в системі вітчизняного бухгалтерського обліку є визначення вартості підприємства, оскільки навіть ті підприємства, акції яких розміщені на біржах недооцінені. Дана ситуація в цілому спровокована непрозорістю ринку та недосконалістю використовуваних методів оцінки власності. Максимальне наближення до точності у визначенні вартості підприємства дозволяє приймати оптимальні рішення в кожній конкретній ситуації. Економіка будь-якого підприємства визначається його власністю, тому від точності її визначення – оцінки залежить потужність суб'єкта будівельної сфери, перспективи розвитку, можливості для використання ресурсів, обсяги сплачених податків до бюджетів різних рівнів та, як наслідок, розвиток територій та громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика оцінки вартості підприємства завжди привертала увагу вчених в галузі бухгалтерського обліку, а також бухгалтерів-практиків. Та ключовим питанням щодо даної проблеми є облікові механізми, які мають вплив

на визначення та відображення вартості підприємства. Питання визначення вартості підприємства висвітлені у працях А. Андрейченко, П. Круш, В. Кучеренко, С. Поліщук, О. Чубка та ін. Дослідженню принципів обліку присвячені праці О. Кіляр, М. Лучка, Н. Малюги, О. Павликівської, А. Рудановського, Я. Соколова, В. Сопка та ін. Враховуючи принцип функціонування будівельного підприємства як базовий в процесі креації вартості необхідно враховувати його специфічні особливості, які з цієї точки зору, є недостатньо дослідженими як в теорії, так й на практиці.

Формулювання цілей статті. Метою статі є дослідження теоретичних та практичних підходів до формування облікових механізмів відображення впливу особливостей житлового будівництва на креацію вартості підприємства.

Виклад основного матеріалу. Не знаючи реальної вартості будівельного підприємства, неможливо визначити те чим володієш, відповідно, неможливо ефективно управляти такими об'єктами, реалізовувати основні його функції, серед яких слід виділити: облік, контроль, аналіз, тощо. Точність у процесі визначення вартості дає наступні можливості для системи управління: максимальне використання аналітичних можли-

востей; точність в розрахунку різних аспектів розвитку підприємства, використання ресурсів, надання послуг; застосування інших сучасних моделей та інструментів економіки сучасного типу.

Досліджуючи принципи обліку та їхній вплив на процес креації вартості підприємства нами виділено основні із них та представлено їх у формі структурної моделі, у якій елементами є учасники інвестиційного процесу в житловому будівництві: замовники; інвестори; генеральні, підрядні та субпідрядні будівельні організації; фінансово-кредитні установи. Усі зазначені учасники процесу інвестування в житловому будівництві формують ту чи іншу структурну модель, найтипівіша із яких представлена на рис. 1.

Будівельні підприємства, інвестори та банки як основні учасники інвестиційного процесу мають певні фінансові інтереси, які відображаються тими чи іншими, властивими для них, показниками, а їхня взаємодія дозволяє сформуванню максимальний загальний результат, який базується на показниках росту власності (активів, чистих активів, капіталу).

Вивчення досвіду діяльності підприємств житлового будівництва, дозволяє стверджувати, про недо-

статній обсяг інформації щодо креації вартості таких підприємств, тому необхідними на практиці є якраз методики обліку та оцінки власності.

Даний процес має ґрунтуватися на певних принципах, що дозволить ефективно організувати саме цю ділянку обліку. Принципи обліку детально висвітлені як у вітчизняній, так й у зарубіжній обліковій літературі. При цьому, основна увага зосереджена на дослідженні сутності принципів, не наводячи умови їхнього застосування в тій чи іншій галузі економіки. Не є винятком тут й сфера житлового будівництва.

Бухгалтерський облік здійснюється відповідно до певних принципів – законів, які сформовані історично в кожній країні світу зокрема та, на основі яких сформована та чи інша методи обліку. Вітчизняна теорія та практика обліку базується на десяти принципах, відображених у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3].

У міжнародному форматі цю функцію виконує «Концептуальна основа підготовки і подання фінансової звітності», яка покликана гармонізувати системи обліку різних країн світу на основі порівнюваності показників звітності компаній [1].

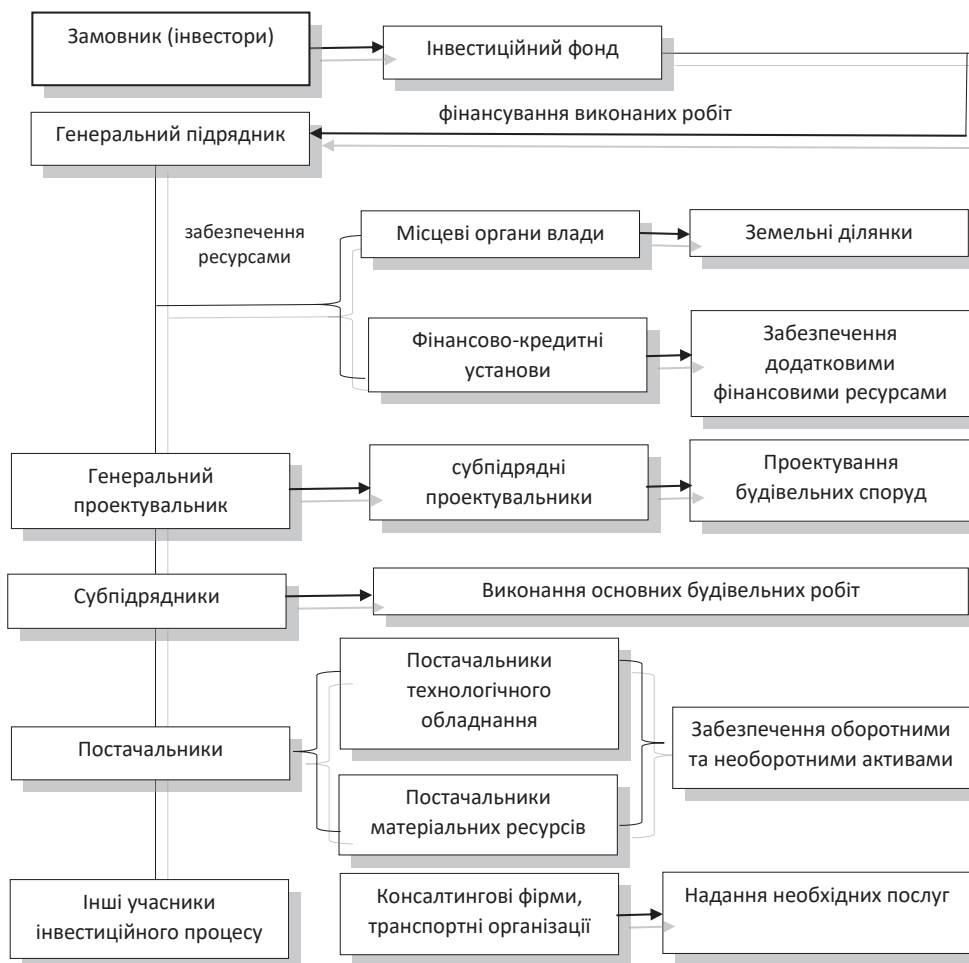

Рис. 1. Структурна модель учасників інвестиційного процесу в житловому будівництві

Джерело: розроблено автором

Як справедливо зазначає проф. Н. Малюга: «Принцип виступає основою, початком, керівною ідеєю у будь-яких відносинах» [2, с. 28].

Зважаючи на дану обставину, вважаємо, що не применшуючи ролі всіх законодавчо регламентованих принципів, детального розгляду все ж потребують деякі з них, оскільки саме вони покладені в основу особливостей діяльності даної галузі. Принципи бухгалтерського обліку, які є основоположними в процесі креації вартості підприємств житлового будівництва наведено у таблиці 1.

Трактування принципів обліку з урахуванням особливостей будівельної сфери дозволяє зробити наступний висновок: основною умовою функціонування

процесу креації вартості підприємства, побудови ефективної системи обліку його власності є використання всіма контрагентами будівельної сфери загальноприйнятих принципів обліку та звітності.

З метою групування основних специфічних особливостей, які мають вплив на креацію вартості будівельного підприємства нами здійснено їхнє виділення, ґрунтовне дослідження та інтеграція за певними ознаками. Зважаючи на значну кількість таких особливостей, а також з метою зручності у використанні, їх об'єднано у змістовно однорідні групи зображені на рисунку 2.

Враховуючи значний вплив на процес креації вартості та його облікове відображення виділених на

Таблиця 1

Трактування принципів обліку в процесі креації вартості

Принцип	Сутність принципу	Особливості застосування в будівельній галузі
господарської одиниці	відомий як принцип автономності. Облік веде окремо кожне підприємство, а майно власників не відображаються у звітності даної господарської одиниці	можна перефразувати як принцип будівельного підприємства, який є визначальним в обліку його власності, оскільки передбачає розмежування власності суб'єкта господарювання від власності інвесторів. Цей принцип можна трактувати й ширше: витрати працюючої будівельної організації не можуть відноситись до особистої власності його інвестора
оцінки	забезпечує об'єктивність оцінки в обліку та можливість її перевірки. Спостерігається витіснення історичної оцінки та надання переваги ринковим чи справедливим.	оцінка активів (склади, естакади, технічні пристрої, тощо) та зобов'язань у будівництві як правило занижена, оскільки переоцінки здійснювались в основному за допомогою коефіцієнтів, тому вартість об'єктів не є реальною. Реальна оцінка – є необхідністю для зацікавлених стейкхолдерів.
надійності та релевантності інформації	всі активи чи зобов'язання відображені у балансі чи виведені за баланс мають бути враховані оскільки можуть впливати на формування вартості підприємства	основне – це відповідність оцінки активів та зобов'язань будівельних організацій реальній – ринковій оцінці. На практиці має місце багато випадків такої не відповідності.
нарахування та відповідності доходів та витрат	стосовно доходу: моментом отримання доходу є момент переходу права власності на об'єкт; стосовно витрат: вони визнаються витратами періоду одночасно з доходами	полягає у дії процесів: – констатації фактів – визнання доходів у момент їхнього отримання та витрат у момент їхнього виникнення; – трансформації інформації на рахунках обліку.
збереження капіталу	полягає у використанні механізмів для забезпечення приросту чистих активів і, відповідно, капіталу	для будівельної сфери це означає створення та використання системи резервних рахунків, управління активами та пасивами, ефективне використання всієї доступної інформації
консерватизму	принцип обачності. Базується на збереженні власності підприємства	Інтерпретується за формулою: Чисті активи = сукупні активи – зобов'язання. За найбільш суперечливих ситуацій необхідно відображати активи за найменшою оцінкою, а пасиви за найбільшою, що дозволяє створити резерви у власності.
повного висвітлення	відображення всього масиву інформації, який може бути корисним для контрагентів бізнесу	обсяг та значимість інформації визначається користувачами на ринку будівельного капіталу
послідовності	дотримання єдиних принципів, методів та процедур в обліковому відображенні, закріплених в обліковій політиці	зміна методів призводить до неможливості зіставлення даних та недостовірної креації вартості
переважання сутності над формою	вираження суті господарських фактів, явищ та процесів через форму з найменшими викривленнями	забезпечення відображення об'єктивної реальності щодо фактів господарської діяльності будівельної організації
безперервності діяльності	підприємство не має на меті припиняти чи значно скорочувати обсяги своєї діяльності	базується на концепції, що вартість будівельної організації має бути більшою від вартості її окремих активів за вирахуванням зобов'язань. Принцип функціонування – полягає у здатності підприємства приносити дохід.

Рис. 2. Особливості ринку житлової нерухомості та їхній вплив на креацію вартості підприємства

Джерело: розроблено автором

рисунку 2. особливостей, здійснимо їхню детальну характеристику.

1. Особливості функціонування ринку житлової нерухомості. У даній сфері функціонує два локальні ринки нерухомості: первинний та вторинний. Вони мають безпосередній вплив на креацію вартості підприємства. З однієї сторони, інвестиційні проекти можуть реалізовуватись на будь-якому етапі життєвого циклу (передінвестиційний, інвестиційний, експлуатаційний). З іншої сторони, на вторинному ринку ціни на 25-30% нижчі від аналогічних на первинному ринку.

2. Особливості галузевих та міжгалузевих взаємовідносин в сфері житлового будівництва. Специфіка даної групи полягає у виділенні: значної кількості галузевих та міжгалузевих зав'язків (промислових, транспортних, енергетичних, тощо); видів та підвидів житлового будівництва; використовуваних методів оцінки початкового стану будівельної організації; досягнутого компромісу між замовниками, будівельниками та інвесторами.

Сучасні форми та види будівельної діяльності в сфері житлового сегменту характеризуються наяв-

ністю значної кількості різновидів, основні із яких охарактеризовано у таблиці 2.

3. Особливості будівельної продукції як товару (з деталізацією щодо житлових будівель):

3.1. Показники якості об'єктів житлової нерухомості (технічні, технологічні, надійності, типовості, ергономічні та естетичні, економічні).

3.2. Показник «товар Гіффена»: сировина на нерухомість збільшується з ростом цін та є своєрідним інструментом збереження грошових активів за умови інфляції та нестабільності.

3.3. Специфічні особливості житлового будівництва: необхідність відведення та оренди земельної ділянки; техніко-економічні показники; неможливість перенесення об'єкта; природно-кліматичні умови; значна вартість об'єкту нерухомості.

4. Організаційні особливості в сфері житлового будівництва. Довгий цикл будівництва, який потребує залучення значного обсягу ресурсів та підвищення ціни капіталу; організація сучасних логістичних потоків; зростання рівня спеціалізації в житловому будівництві.

5. Економічні особливості будівництва житлової нерухомості: великі обсяги залученого капіталу; зна-

Характеристика форм та видів діяльності в сфері житлового будівництва

№ з/п	Форми діяльності	Види діяльності
1.	Проектно-будівельна організація	розробка проектно-документації; проектно-дослідницькі роботи; дизайн-проекування; консалтинг; інжиніринг; виробництво будівельних матеріалів та конструкцій; транспортно-експлуатаційні послуги
2.	Будівельна організація	консалтинг; інжиніринг; виробництво будівельних матеріалів та конструкцій; транспортно-експлуатаційні послуги; оздоблювальні та ремонтні роботи
3.	Ремонтно-будівельна організація	консалтинг; інжиніринг; виробництво будівельних матеріалів; транспортні послуги; дизайн; оздоблювальні та ремонтні роботи
4.	Домобудівний комбінат	проектно-дослідницька діяльність; транспортні послуги; дизайн; консалтинг
5.	Інвестиційний фонд житлового будівництва	аккумуляція фінансових ресурсів замовників; управління фінансами інвесторів; контроль за виконанням будівельних робіт
6.	Девелопмент	проектно-дослідницька діяльність; будівництво об'єктів «під ключ»; будівництво інфраструктури об'єкту; управління фінансами; організація обслуговування об'єкту після введення в експлуатацію (централізоване теплопостачання, кондиціонування, оптико-волоконний зв'язок, відпочинкові зони)

чна матеріало-, фондо- та трудомісність; взаємозв'язок тривалості та собівартості будівництва; розповсюдження незавершеного будівництва; використання системного аналізу в управлінні.

6. Вплив зовнішнього середовища на ринок житлової нерухомості. Основні із них: залежність від природно-кліматичних умов; високий рівень ризику в будівництві житлової нерухомості.

Сезонність впливає на технологічні особливості будівництва, обумовлюючи зниження продуктивності праці, що прямо впливає на динаміку власності.

7. Методика інвестування в житлове будівництво. До інвестиційних особливостей слід віднести: вибір інвестиційних можливостей, інвестиційне проектування, альтернатива у використанні будівельних ресурсів, використання земельних ділянок, залучення інструментів іпотечного кредитування.

Ефективне використання зазначених інструментів дозволяє достовірно визначати вартість чистих активів підприємства, досягнути розроблених норм прибутковості та окупності капітальних вкладень.

8. Методи оцінки вартості будівельних підприємств, спрямованих на житлове будівництво. Характерним є використання наступних методів оцінки: оцінка вартості будівельного підприємства як бізнесу; оцінка вартості будівельного підприємства як майнового комплексу; оцінка активів будівельної організації загалом; пооб'єктний принцип реалізації; сегментація ринку житлової нерухомості (еліт, комфорт, економ тощо).

9. Методи оцінки об'єктів житлового будівництва. Пов'язана із використовуваними оцінками у будів-

ництві: інвестиційні, страхові, ринкові, ліквідаційні, конкурсне ціноутворення (інвестиційні тендери), процедурні аспекти – особливості процесу формування ціни на об'єкти житлової нерухомості (наявність кошторису, обчислення накладних витрат, визначення ціни на проектні та дослідницькі роботи, розрахунок середньої вартості об'єктів будівництва (однотипного об'єкту, квартири, 1м²)).

10. Державна політика в сфері будівництва (виділення принципів житлового будівництва). Дана група особливостей включає: систему ліцензування; рівень державного контролю в сфері будівництва; тощо.

Висновки. Основоположними в процесі креації вартості підприємств житлового будівництва є принципи бухгалтерського обліку. В ході дослідження застосовуваних на практиці принципів обліку щодо креації вартості будівельних підприємств з'ясовано, що вони ґрунтуються на структурній моделі цих підприємств та враховують роль учасників інвестиційного процесу в житловому будівництві. Основними учасниками згаданого процесу є: замовники; інвестори; генеральні, підрядні та субпідрядні будівельні організації; фінансово-кредитні установи. Ефективність реалізації процесу креації та його облікового відображення буде досягати максимального значення лише за умови використання принципів обліку усіма учасниками даного процесу. Вагомий вплив на процес креації вартості підприємства та відображення його в системі бухгалтерського обліку мають визначені особливості ринку житлової нерухомості, які необхідно враховувати зацікавленим сторонам.

Список літератури:

1. Концептуальна основа підготовки і подання фінансової звітності / перекл. з англ. Т. Шарашидзе. 2009. 60 с
2. Малога Н.М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир : ПП "Рута". 2003. 476 с.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14> (дата звернення: 02.05.2020)

References:

1. Kontseptualna osnova pidhotovky i podannya finansovoyi zvitnosti (2009) [Conceptual basis for preparation and submission of financial statements]. 60 p.
2. Malyuha N.M. (2003) Naukovi doslidzhennya v bukhholderskomu obliku [Scientific research in accounting]. Zhytomyr : PP "Ruta". 476 p. (in Ukrainian)
3. Pro bukhholderskyu oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-XIV Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14> (accessed: 02.05.2020)

УЧЕТНЫЙ МЕХАНИЗМ ОТРАЖЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА НА КРЕАЦИЮ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена исследованию особенностей жилищного строительства и их влияния на учетный механизм отображения креации стоимости предприятия. Определено, что участниками инвестиционного процесса в жилищном строительстве выступают – заказчики; инвесторы; генеральные, подрядные и субподрядные строительные организации; финансово-кредитные учреждения. В статье освещены основополагающие принципы процесса креации стоимости предприятия, приведены их детальные трактовки и особенности применения в строительной отрасли. Автором доказано, что влияние принципов учета на процесс креации стоимости предприятия основывается на структурной модели этих предприятий и учитывает роль участников инвестиционного процесса в жилищном строительстве. Проведено детальное исследование специфических особенностей, которые влияют на креацию стоимости строительного предприятия их разделение и интеграция по определенным признакам. Охарактеризованы формы и виды деятельности в сфере жилищного строительства.

Ключевые слова: креация стоимости предприятия, принципы учета, строительные предприятия.

ACCOUNTING MECHANISM TO REFLECT THE INFLUENCE OF THE FEATURES OF HOUSING ON THE CREATION OF THE VALUE OF THE ENTERPRISE

The article is devoted to the study of the peculiarities of housing construction and their influence on the accounting mechanism of reflection of the creation of the value of the enterprise. It is determined that the participants of the investment process in housing construction are – customers; investors; general, contracting and subcontracting construction organizations; financial and credit institutions. The basic principles of the process of creating the value of the enterprise include: business unit; assessments; reliability and relevance of information; accrual and matching of income and expenses; preservation of capital; conservatism; full coverage; sequences; the predominance of essence over form; continuity of activity. The article presents their detailed interpretation and features of application in the construction industry. The author proves that the influence of accounting principles on the process of value creation of the enterprise is based on the structural model of these enterprises and takes into account the role of participants in the investment process in housing construction. A thorough study of specific features that affect the creation of the value of the construction company, their division and integration on certain grounds. The features that have a direct impact on the creation of the value of construction companies include: the functioning of the residential real estate market; sectoral and intersectoral relationships in the field of housing; features of construction products (residential buildings); organizational features in housing construction; economic features of residential real estate construction; the impact of the external environment on the residential real estate market; methods of investing in housing construction; methods of estimating the value of construction companies aimed at housing construction; methods of assessment of housing construction objects; state policy in the field of construction (highlighting the principles of housing construction). Forms and types of activity in the field of housing construction are characterized.

Key words: creation of enterprise value, accounting principles, construction enterprises.

Акименко Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Майданюк С.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Akyumenko Natalia, Maidaniuk Serhii

Odesa Regional Institute for Public Administration
of the National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

АУДИТОРСЬКА ПЕРЕВІРКА БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ НА БАЗІ КОМПЛАЄНС-РИЗИКІВ

У статті обґрунтовано, що аудиторська перевірка потребує постійного вдосконалення інструментів під час перевірки бюджетних установ. У роботі рекомендується використовувати комплаєнс-аудит та комплаєнс-ризик під час здійснення аудиторської перевірки бюджетних установ. Визначено поняття «бюджетна установа в Україні», мета та об'єкт аудиторської перевірки бюджетних установ. Визначено, що бюджетні установи, крім фінансового збитку, можуть здійснювати правові й соціальні порушення. Особливу увагу приділено дослідженню МСА 330 та МСА 315 Міжнародного стандарту контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Авторами рекомендовано етапи організації аудиту в бюджетних установах з урахуванням взаємозв'язків між стадіями здійснення аудиту та оцінки комплаєнс-ризиків (ознайомчий етап, ідентифікація та оцінка комплаєнс-ризиків, оцінка ваги комплаєнс-ризиків, оцінка комплаєнс-контролю, аналіз аудиторської перевірки, виконання аудиторської перевірки, оцінка результатів аудиторської перевірки, визначення невідповідності очікуваних результатів).

Ключові слова: аудит, аудиторська перевірка, бюджетна установа, комплаєнс-ризик, міжнародний стандарт.

Постановка проблеми. Функціонування бюджетних установ в Україні в економічних умовах, що постійно змінюються, вимагає збалансованого, цільового та максимально ефективного використання фінансових ресурсів. Із цією метою здійснюється постійне вдосконалення форм і методів аудиторської перевірки, про що свідчить виникнення таких інструментів аудиту, як комплаєнс-аудит та комплаєнс-ризик.

У сучасних умовах під час здійснення аудиторської перевірки великого значення набувають методи фінансового контролю, націлені на виявлення ризиків несумлінної поведінки економічного суб'єкта, незаконного збагачення та створення загроз фінансовій безпеці галузі, регіону й країни й цілому.

У міжнародній практиці такі ризики отримали назву комплаєнс-ризиків, своєю чергою, аудиторські перевірки спрямовані на виявлення, протидію корупції, перевірку відповідності вимогам законодавства і

внутрішнім нормативам. Зауважимо, що комплаєнс-ризик – різноманітні, численні і підступні ризики, можуть виникнути у більшості бюджетних установ у разі порушення вимог законодавства та ділової етики.

Незважаючи на високу значимість аудиту як інституту боротьби з корупцією і недобросовісними діями на законодавчому рівні, роль і завдання зовнішнього незалежного комплаєнса в Україні однозначно не визначено. Як наслідок, законодавчі вимоги України щодо забезпечення процедур аудиту у бюджетних установах потребують постійного вдосконалення організації та методики аудиторської перевірки з урахуванням процедур з оцінки комплаєнс-ризиків та спрямованих на їх зниження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями організації та практики проведення аудиту в Україні займалися такі вчені-економісти, як Р. Варшавський, Л. Гуцаленко, А. Кашперська, Л. Книжник,

С. Марченко, Н. Печенюк, В. Цебуляк, В. Яременко та ін. [1–6]. Слід зазначити, що у працях Н. Здирко, П. Іванечко, Д. Калінкіна, О. Кожушко, А. Мельник [7–10] висвітлювалися питання аудиту в бюджетних установах. Проте не в повному обсязі досліджено питання щодо аудиторської перевірки бюджетних установ на базі комплаєнс-ризиків.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження деяких особливостей аудиторської перевірки бюджетних установ з урахуванням процедур комплаєнс-ризиків.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна установа в Україні – це орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими [11].

Основна мета здійснення фінансово-господарського аудиту бюджетних установ [12] – це сприяння бюджетній установі у забезпеченні правильності ведення бухгалтерського обліку, законності й ефективності використання бюджетних коштів, державного та комунального майна, формування достовірної фінансової звітності та організації дієвого внутрішньогосподарського фінансового контролю. Об'єктами фінансово-господарського аудиту є управлінські рішення керівництва бюджетної установи з питань її фінансово-господарської діяльності, планові документи, господарські договори, фінансово-господарські операції, бухгалтерський облік, фінансова і статистична звітність та внутрішньогосподарський фінансовий контроль [12].

У бюджетних установах крім прямого фінансового збитку існують також й інші наслідки – правові та репутаційні, які відіграють не останню роль у подальшій діяльності бюджетної установи.

Варто зауважити, що бізнес-процеси, які здійснюють бюджетні установи, можуть обернутися для них не тільки фінансовими втратами, а й втратою довіри з боку суспільства в особі інвесторів, партнерів та клієнтів, тобто мінімізацією комплаєнс-ризиків.

У Міжнародному стандарті контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [13], у розділі МСА 330 «Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики», регламентується вибір дій аудитора для забезпечення достатніх і належних аудиторських доказів, необхідних для проведення аудиту на якісному рівні.

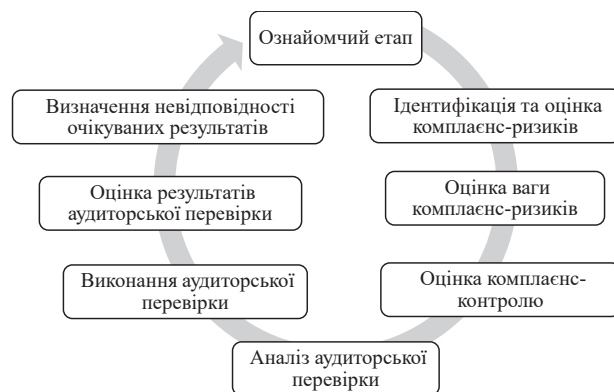
У МСА 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» [13] встановлено вимоги щодо виявлення значних ризиків, які впливають на достовірність фінансової звітності та безперервність діяльності аудитора. Також у МСА 315 використовується не поняття комплаєнс-ризиків, а регламентних ризиків, які можуть бути викликані зміною законодав-

ства і вплинути в майбутньому на фінансовий стан та фінансові результати.

Дослідження Міжнародного стандарту контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [13] та світовий досвід поділимо комплаєнс-ризиків з урахуванням діяльності бюджетних установ на дві групи відповідно до недотримання нормативно-правових документів:

- група 1 – ризики, які виникають унаслідок недотримання нормативно-правових документів та помилкових дій ненавмисного характеру (операційні, репутаційні, регламентні ризики);
- група 2 – ризики, які виникають унаслідок недотримання нормативно-правових документів та умисних недобросовісних дій (корупційний ризик, ризик незаконного привласнення активів, фальсифікації обліку звітності та інші ризики умисного порушення законодавства).

У контексті даного дослідження пропонуємо етапи організації аудиту в бюджетних установах з урахуванням взаємозв'язків між стадіями здійснення аудиту та оцінки комплаєнс-ризиків (рис. 1).

Рис. 1. Етапи організації аудиту в бюджетних установах з урахуванням взаємозв'язків між стадіями здійснення аудиту та оцінки комплаєнс-ризиків

Розглянемо більш детально особливості етапів аудиту в бюджетних установах з урахуванням взаємозв'язків між стадіями здійснення аудиту та оцінки комплаєнс-ризиків.

На етапі ознайомлення аудитор оцінює незалежність, чесність керівництва бюджетної установи, визначає нормативно-правові документи, які використовує аудитор. Основними процедурами на стадії планування є отримання й аналіз роз'яснень керівництва бюджетної установи щодо чинних нормативно-правових документів, політики та процедур дотримання вимог, наявності судових розглядів, аналіз судової практики з аналогічних питань тощо.

На етапі ознайомлення аудитор здійснює ідентифікацію комплаєнс-ризиків, у тому числі й оцінку, та виділяє межі, в яких можуть міститися як навмисні, так і ненавмисні порушення законодавства.

При цьому доцільно оцінити вагу наслідків із погляду впливу на фінансову звітність. Аудитор вивчає

зовнішні і внутрішні чинники, які можуть спонукати або чинити тиск на керівництво та працівників бюджетної установи до вчинення шахрайства, створюють можливість і вказують на наявність культурних факторів чи умов, які сприяють виправданню незаконних дій.

На наявність значущих ризиків указують чинники, які, відповідно до МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» [13], можна згрупувати так:

- спонукання: ведення діяльності в умовах пільгового оподаткування, залежність фінансового благополуччя керівництва від результатів діяльності, реалізація нереальних проєктів, бажання вплинути на суспільство (інвестор, партнер, клієнт), залежність від тіньового сектору економіки, нелегальні грошові потоки;

- тиск: наявність розбіжностей між керівником і підлеглим, плінність кадрів основного персоналу, тиск на бухгалтерію з метою складання звітності в короткі терміни, опублікування у звітності слабких фінансових результатів;

- усвідомлена можливість зробити і завуалювати недобросовісні дії: операції з пов'язаними сторонами, які виходять за межі звичайної діяльності, домінуюче становище, незвичайно складні операції, послуги посередників, операції із сумнівним економічним обґрунтуванням, можливість обходу системи внутрішнього контролю;

- ставлення/виправдання: неефективність керівництва під час забезпечення дотримання етичних цінностей, надмірна зацікавленість керівництва у процесі вибору методів облікової політики, порушення закону, низькі моральні принципи керівного персоналу, напружені відносини керівництва з наглядовими органами, обмеження, що накладаються на аудит, тощо.

Оцінка перерахованих чинників дає змогу аудиту припускати наявність або відсутність комплаєнс-ризиків внаслідок відповідних дій і вказує на сфери, в яких можливі порушення законодавства.

Основними аудиторськими процедурами оцінки контрольного комплаєнс-ризиків є: аналіз документації (протоколів засідання наглядової ради та виконавчого органу, кодексу поведінки, стандартів внутрішнього контролю тощо) та інтерв'ю з керівниками відділів бюджетної установи (службою внутрішнього контролю), спостереження за порядком здійснення

контрольних процедур на вибірковій основі у сферах підвищеного рівня ризику, а у разі низьких ризиків – направлення запитів та отримання роз'яснень від керівництва.

Регламентні процедури внутрішнього комплаєнсу повинні містити опис ризику, найменування процесу його прояву, схильного до ризику, процедури контролю, посилання на документ, в якому встановлюються детальні вимоги до контролю, періодичність їх виконання, виконавці, вхідні і вихідні документи тощо. Слід відзначити, чи діє процес перевірки благонадійності та репутації клієнтів, залучення до сумнівних схем.

За результатами оцінки аудитор повинен зробити висновок щодо прозорості й зрозумілості діяльності бюджетної установи, ступеня об'єктивності, компетентності керівників підрозділів та працівників. Слід установити наявність елементів системи внутрішнього контролю, спрямованих на запобігання причинам (превентивні заходи) та наслідкам комплаєнс-ризиків (оперативний і поточний економіко-правовий контроль).

Плануючи характер, обсяг та тимчасові рамки процедур, аудитор прагне до збору переконливих аудиторських доказів, які будуть застосовні до перевірки, надійних із погляду джерел й достатніх за обсягом вибіркової сукупності.

Висновки. Проведене дослідження показало, що зовнішній комплаєнс-аудит необхідний для попередження фактів пред'явлення справ до бюджетної установи, зниження ділової репутації та іміджу, накладання призупинення діяльності, відсторонення від участі у державних контрактах тощо. Як вид фінансового контролю комплаєнс-аудит дає змогу мінімізувати ризики несумлінної поведінки працівників бюджетних установ і тим самим забезпечити ефективні заходи з боротьби з глобальним ризиком – корупцією.

Для ефективного оцінювання комплаєнс-ризиків у бюджетних установах рекомендується створювати у головних центрах комплаєнс-відділ. Основними його функціями будуть ефективне врегулювання конфліктів інтересів та контроль над виконанням працівниками бюджетних установ вимог професійної етики під час надання адміністративних послуг.

Подальші наукові дослідження пов'язані з розробленням методики оцінки комплаєнс-ризиків бюджетних установ.

Список літератури:

1. Гуцаленко Л.В., Марченко С.О. Реалії аудиту у вітчизняній та зарубіжній практиці. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 6. С. 349–354. URL : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/6_ukr/60.pdf (дата звернення: 30.03.2020).
2. Яременко В. Аудит в Україні: Чому уряд створює нерівні умови конкуренції. URL : <https://blog.ubr.ua/finansy/audit-v-ukraini-chomu-uriad-stvorue-nerivni-umovi-konkurencii-9781>(дата звернення: 30.03.2020).
3. Книжник Л. Аудит в Україні: виклики та перспективи в умовах євроінтеграції. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44. С. 58–63. URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_44/fail/ch_2/9.pdf (дата звернення: 30.03.2020).
4. Варшавський Р. Невирішені проблеми аудиту в Україні. URL : <https://blog.ubr.ua/praktika-biznesa/neverishen-problemi-audit-u-ukrain-2-1237> (дата звернення: 30.03.2020).
5. Печенюк Н., Цебуляк В. Проблеми та перспективи розвитку аудиту в Україні. URL : <http://intkonf.org/pechenyuk-nv-tsebuliak-v-problemi-ta-perspektivi-rozvitku-audit-u-ukrayini> (дата звернення: 30.03.2020).

6. Кашперська А.І. Сучасний стан та перспективи розвитку аудиторської діяльності в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. 2018. С. 1272–1281. URL : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/190.pdf (дата звернення: 30.03.2020).
7. Кожушко О.В., Калінкін Д.В. Оцінка стану внутрішнього аудиту бюджетної установи. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 234–239. URL : https://www.problecon.com/pdf/2014/3_0/234_239.pdf (дата звернення: 30.03.2020).
8. Калінкін Д.В. Внутрішній аудит бюджетних установ(порівняльний аспект із державним фінансовим аудитом). *Економіка: реалії часу*. 2013. № 3(8). С. 91–96. URL : [nbuv.gov.ua > j-pdf > econrch_2013_3_17](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econrch_2013_3_17) (дата звернення: 30.03.2020).
9. Здирко Н.Г., Мельник А.М. Державний аудит використання бюджетних коштів. *ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 2(53). С. 37–41. URL : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/1867.pdf> (дата звернення: 30.03.2020).
10. Іванечко П.М. Аудит в бюджетних установах у хронології розвитку нормативно-правового забезпечення. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1(52). С. 185–189. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_1_30 (дата звернення: 30.03.2020).
11. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14/ed20110101/find> (дата звернення: 30.03.2020).
12. Методичні рекомендації з проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN18445?an=22> (дата звернення: 30.03.2020).
13. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. URL : [https://mof.gov.ua/storage/files/\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/(1).pdf) (дата звернення: 30.03.2020).

References:

1. Gucalenko L.V., Marchenko S.O. (2016) Realii auditu u vitchiznyaniy ta zarubizhnij praktici [Reality of audit in domestic and foreign practice]. *Ekonomika i suspil'stvo* [The economy and society], vol. 6, pp. 349 – 354. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/6_ukr/60.pdf (accessed 30.03.2020).
2. YArementko V. Audit v Ukraini: CHomu uryad stvoryue nerivni umovi konkurenci [Audit in Ukraine: Why the government is creating unequal conditions of competition]. Available at: <https://blog.ubr.ua/finansy/audit-v-ukraini-chomu-uryad-stvorue-nerivni-umovi-konkurencii-9781>(accessed 30.03.2020).
3. Knizhnik L. (2015) Audit v ukraïni: vikliki ta perspektivi v umovah evrointegracii [Audit in Ukraine: challenges and prospects in the context of European integration]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnya* [The efficiency of public administration], vol. 44, pp. 58–63. Available at: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_44/fail/ch_2/9.pdf (accessed 30.03.2020).
4. Varshavs'kij R. Nevirisheni problemi auditu v Ukraini [Unresolved problems of audit in Ukraine]. Available at: <https://blog.ubr.ua/praktika-biznesa/nevirshen-problemi-audit-v-ukran-2-1237> (accessed 30.03.2020).
5. Pechenyuk N., Cebulyak V. Problemi ta perspektivi rozvitku auditu v Ukraini [Problems and prospects of audit development in Ukraine]. Available at: <http://intkonf.org/pechenyuk-nv-tsebulyak-v-problemi-ta-perspektivi-rozvitku-audit-v-ukrayini> (accessed 30.03.2020).
6. Kashpers'ka A.I. (2018) Suchasnij stan ta perspektivi rozvitku auditors'koï diyal'nosti v Ukraini [Modern state and prospects of development of audit activities in Ukraine]. *Ekonomika i suspil'stvo* [The economy and society], vol. 19, pp. 1272–1281. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/190.pdf (accessed 30.03.2020).
7. Kozhushko O. V., Kalinkin D. V (2014) Ocinka stanu vnutrishn'ogo auditu byudzhethnoï ustanovi [Assessment of the internal audit budget companies]. *Problemi ekonomiki* [Problems of economy], no 3, pp. 234 – 239. Available at: https://www.problecon.com/pdf/2014/3_0/234_239.pdf. (accessed 30.03.2020).
8. Kalinkin D. V. (2013) Vnutrishnij audit byudzhethnih ustanov (porivnyal'nij aspekt iz derzhavnim finansovim auditom) [Internal audit of budgetary institutions (comparative aspect with the state financial audit)]. *Ekonomika: realii chasu* [Economics: time realities], no. 3 (8), pp. 91 – 96. Available at: [nbuv.gov.ua > j-pdf > econrch_2013_3_17](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econrch_2013_3_17) (accessed 30.03.2020).
9. Zdirko N. G., Mel'nik A.M. (2011) Derzhavnij audit vikoristannya byudzhethnih koshtiv [State audit of use of budgetary funds]. *VNAU Seriya: Ekonomichni nauki* [BNAU Series: Economic science], no 2 (53), pp. 37–41. Available at: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/1867.pdf> (accessed 30.03.2020).
10. Ivanechko P.M. (2014) Audit v byudzhethnih ustanovah v hronologii rozvitku normativno-pravovogo zabezpechennya [Audit in the budgetary institutions in the chronology of development of normative-legal support]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen'* [Bulletin of socio-economic research], vol. 1 (52), pp. 185–189. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_1_30 (accessed 30.03.2020).
11. Byudzhethnij kodeks Ukraïni [Budget code of Ukraine]: *Kodeks Ukraïni* [Code of Ukraine]; vid 21.06.2001 no 2542-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14/ed20110101/find> (accessed 30.03.2020).
12. Metodichni rekomendacii z provedennya organami derzhavnoï kontrol'no-revizijnisluzhbi auditu finansovoi ta gospodars'koï diyal'nosti byudzhethnih ustanov [Methodical recommendations for bodies of the state control reverse audit of financial and economic activities of budgetary institutions]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN18445?an=22> (accessed 30.03.2020).
13. Mizhnarodni standarty kontrolyu yakosti, auditu, oglyadu, inshogo nadannya vpevnenosti ta suputnih poslug [International standards on quality control, auditing, review, other assurance, and related services]. Available at: [https://mof.gov.ua/storage/files/\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/(1).pdf) (accessed 30.03.2020).

АУДИТОРСКАЯ ПРОВЕРКА БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА БАЗЕ КОМПЛАЭНС-РИСКОВ

В статье обосновано, что аудиторская проверка требует постоянного совершенствования инструментов при проверке бюджетных учреждений. В работе рекомендуется использовать комплаэНС-аудит и комплаэНС-риск при осуществлении аудиторской проверки бюджетных учреждений. Определены понятие «бюджетное учреждение в Украине», цель и объект аудиторской проверки бюджетных учреждений. Определено, что бюджетные учреждения, кроме финансового ущерба, могут осуществлять правовые и социальные нарушения. В работе особое внимание уделено исследованию МСА 330 и МСА 315 Международного стандарта контроля качества, аудита, обзора, другого предоставления уверенности и сопутствующих услуг. Авторами рекомендуются этапы организации аудита в бюджетных учреждениях с учетом взаимосвязей между стадиями осуществления аудита и оценки комплаэНС-рисков (ознакомительный этап, идентификация и оценка комплаэНС-рисков, оценка веса комплаэНС-рисков, оценка комплаэНС-контроля, анализ аудиторской проверки, выполнение аудиторской проверки, оценка результатов аудиторской проверки, определение несоответствий ожидаемых результатов).

Ключевые слова: аудит, аудиторская проверка, бюджетное учреждение, комплаэНС-риск, международный стандарт.

AUDIT OF BUDGETARY INSTITUTIONS ON THE BASIS OF COMPLAINS RISKS

The article substantiates that the audit requires continuous improvement tools review budget institutions. It is recommended to use “complaint-audit” and “complains-risk” in carrying out the audit of budgetary institutions. Noted, the term “fiscal institution in Ukraine,” the purpose and object of audit of budgetary institutions. Determined that public institutions, besides financial damage can make the legal and social violations, which is possible by evaluating complains-risks in the audit. It was determined that complains-risks – varied, numerous and dangerous risks that can arise in the majority of public institutions in violation of the requirements of the legislation and business ethics. Noted that business processes, which carry out budgetary institutions, may turn out to have not only financial losses but also loss of confidence by society in the face of investors, partners and customers, that is, minimizing compliance risk. It was determined that Ukraine is definitely not the essence, procedures and evaluation complains-risks in the audit of budgetary institutions. As a result, the legislative requirements of Ukraine on ensuring of audit procedures in the budgetary institutions require continuous improvement of organization and methodology of the audit, subject to procedures to assess complaint risk and aimed at their reduction. In the work special attention is paid to the study of MCA 330 and MCA 315 International standard on quality control, auditing, review, other assurance, and related services. Two groups of compliance risks are identified, taking into account the activities of budgetary institutions, in accordance with non-compliance with regulatory documents. Namely, the risks that arise as a result of non-compliance with regulatory documents and erroneous actions of an unintentional nature and intentional fraud. The authors recommended the stages of audit in the budgetary institutions taking into account the linkages between the stages of implementation of the audit and valuation complains risks (introductory stage, the identification and assessment of complains-risk assessment of the weight of complains-risk assessment complains control, analysis, audit, performing the audit, evaluation of audit results, identify inconsistencies in the expected results).

Key words: audit, audit, budget establishment, complains-risk, international standard.

Демченко Т.А.

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Слатвінський М.А.

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва О.Г.

доктор економічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Demchenko Tatyana, Slatvinskyi Maksym, Chyrva Olga

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкрито значення формування чіткої та обґрунтованої системи бухгалтерського обліку інноваційної діяльності підприємств, досліджено передумови та принципи його правильної організації. Проаналізовано основні принципи обліку та їх застосування в системі обліку інноваційної діяльності на підприємстві. Встановлено взаємозалежність та підпорядкованість основних принципів. Окреслено проблеми, що виникають при цьому, запропоновано шляхи їх вирішення. Визначено напрями застосування аналізу для підвищення ефективності інноваційної діяльності підприємств, організації використання рахунків бухгалтерського обліку та складання як внутрішньої, так і фінансової звітності підприємства, створення дієвого документообігу щодо обліку інновацій та дотримання засад внутрішнього контролю та аудиту.

Ключові слова: інноваційна діяльність, бухгалтерський облік, аналітичний облік, управління капіталом, контроль, аналіз.

Постановка проблеми. У формах фінансової звітності, що нині складають підприємства, досить складно визначити інформацію, що характеризує облікові аспекти безпосередньо інноваційної діяльності підприємства. Також показники фінансової звітності в частині надання інформації про операції з вкладеними інвестиціями є досить узагальненими, недостатніми для формування точних та обґрунтованих висновків за операціями з фінансуванням інновацій та ризиків такого фінансування, а також проведення дієвого аналізу фінансового стану підприємства. Як наслідок, постає проблема забезпечення управлінського персоналу необхідною та детальною інформацією для прийняття оперативних управлінських рішень з метою мінімізації та уникнення ризиків вкладення капіталу. Виходячи із цього, слід дослідити організацію бухгалтерського обліку інноваційної діяльності підприємств та ефективність функціонування підприємств, які займаються інноваціями, на сучасному етапі розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань інноваційної діяльності підприємств в Україні з погляду їхнього функціонування зробили: І. П. Бачевська, Н. В. Гуріна, Р. В. Сазо-

нова, В. Г. Семенова, О. В. Усатенко, О. В. Фоміна, Г. Ю. Хоменко, С. В. Черкасова, Г. Ю. Яковець та ін. Проте, незважаючи на численні дослідження сучасних учених-економістів із цієї проблематики, потребує подальшого наукового дослідження формування системи організації саме бухгалтерського обліку інноваційної діяльності підприємств, розкриття інформації на рахунках бухгалтерського обліку і у звітності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є встановлення завдань організації ведення бухгалтерського обліку інноваційної діяльності підприємств, обґрунтування її принципів та аналіз діяльності таких підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи норми чинного в Україні законодавства щодо бухгалтерського обліку, зокрема Положення (стандарту) бухгалтерського обліку, можна зазначити, що їхні норми не регламентують особливостей формування інформації стосовно складників інноваційного процесу, тобто нині наявна відсутність єдиної системи регістрів і рахунків для відображення витрат, доходів і результатів інноваційної діяльності. Треба відзначити, що Положення (стандарту) бухгалтерського обліку не регламентують

особливостей відображення інформації щодо витрат на розроблення нових видів продукції. Існує думка вчених, що, виходячи з цього, кожному підприємству, яке займається такими розробками, доцільно сформулювати, враховуючи вимоги норм чинного в Україні законодавства, власний підхід і відобразити його особливості в наказі про облікову політику [2].

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає правові основи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України, його норми поширюються на всіх юридичних осіб, що створені відповідно до законодавства України, незалежно від їхньої організаційно-правової форми та форми власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарчої діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та надавати фінансову звітність [3].

Принципи бухгалтерського обліку єдині для всіх видів діяльності. Регламентуються вони Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який передбачає організацію обліково-інформаційної роботи на підприємстві з урахуванням його основних принципів: обачність; повне висвітлення; автономність; послідовність; безперервність; нарахування та відповідність доходів і витрат; превалювання сутності над формою; історична (фактична) собівартість; єдиний грошовий вимірник; періодичність.

Більшість зазначених принципів безпосередньо стосуються й інвестиційно-інноваційної сфери. Проте деякі з них мають надзвичайно важливе значення, а інші – меншою мірою впливають на інвестиційні процеси. Наприклад, дуже важливим під час визнання для відображення в обліку об'єктів інвестиційного майна є принцип превалювання сутності над формою, оскільки окремі об'єкти довгострокового використання можуть відображатися в обліку як необоротні активи (якщо вони використовуються за призначенням). Водночас вони можуть рахуватися як звичайний товар (ті, що призначені для продажу) [6].

Важливим в інвестиційній сфері є чітка періодизація інвестиційних проектів, оскільки реалізація більшості проектів є довготривалим процесом. Не менш важливим для інвестиційної діяльності є принцип обачності, тому що для здійснення інвестицій вилучаються з обороту чи залучаються зі сторони значні суми фінансових ресурсів, процес є довготривалим, із великим ступенем ризику [5].

Водночас у сфері інвестування принцип історичної собівартості є менш реалізованим. Це пов'язано з довготривалістю інвестиційного циклу, необхідністю проведення на дату балансу переоцінки. Таким чином, оцінка багатьох інвестиційних активів приводиться за справедливою вартістю, собівартістю з урахуванням зменшення корисності, амортизованою собівартістю, методом участі в капіталі [2].

Треба відзначити, що нормативно-правова база повинна забезпечувати державну підтримку системи

венчурного інвестування, в тому числі шляхом внесення відповідних змін та доповнень до податкового, митного і банківського законодавства, створення належних правових механізмів для розвитку вторинного фондового ринку, зокрема біржової торгівлі цінними паперами венчурних підприємств, системи електронних торгів тощо [6]. Держава й місцеві органи можуть надавати підприємствам, що працюють у таких сферах, додаткові пільги. Основним завданням венчурного бізнесу повинно стати встановлення зв'язків між науково-дослідними інститутами, навчальними закладами і підприємствами та стимулювання фінансування наукових досліджень і прикладних розробок [9].

Венчурний капітал пов'язаний з інноваціями. Він є критичним чинником в інноваційному процесі. Капітал венчурного інвестиційного фонду належить до найбільш ризикованого, що відрізняє його від інших видів капіталу. Він не повертає вкладені у нього інвестором кошти і не виплачує відсотки на них. Значні ризики венчурного інвестування зумовлені також і специфікою об'єкта вкладення, зокрема малі та новостворені підприємства характеризуються своєю непублічністю на початкових стадіях розвитку бізнесу [9].

Практика діяльності венчурних фондів виявила низку проблем у їхній організації та забезпеченні ефективного функціонування: складність прогнозування середньої рентабельності фонду та оцінки його мінімального обсягу, оцінки інвестиційної привабливості окремих проектів та формування інвестиційного портфеля, вибору джерел фінансування та планування діяльності фонду [10].

Рентабельність активів компанії, як видно, за прибутком до оподаткування у 2019 році зменшилася на 14% порівняно з 2017 роком. Рентабельність капіталу (активів) за чистим прибутком також знизилася за весь період з 21% у 2017 році до 13% у 2019 році. Коефіцієнт рентабельності власного капіталу характеризує ефективність вкладення в це підприємство, тобто скільки чистого прибутку отримало підприємство за кожен одиницю власного капіталу. Рентабельність власного капіталу за весь період з 2017 до 2019 року зменшилася на 26%, що є також негативною тенденцією. Коефіцієнт реінвестування протягом усього періоду зменшувався, так, у 2017 році він склав 83%, у 2018 – 73%, а в 2019 році – 22%. Така зміна розглядається як негативна, тому що зменшилася частка коштів, яка направляється на розвиток підприємства. Такий аналіз дає можливість визначити позитивні і негативні тенденції діяльності підприємства, що займається інвестиційною діяльністю, при цьому вкрай важливим є здійснення саме аналізу його критичних інвестиційних проектів, а для цього потрібна правильна інформація про доходи і витрати.

Рахунки бухгалтерського обліку акумулюють інформацію про витрати, понесені в процесі здійснення венчурної інвестиційної діяльності, за місяцями їх виникнення, центрами відповідальності та джерелами фінансування [5].

Аналіз рентабельності ТОВ «КУА Інвестиційні партнери»

Показник	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Зміни у 2019 р., порівняно з 2017 р. (+, -)
1. Рентабельність активів за прибутком до оподаткування, %	29	37	15	-14
2. Рентабельність капіталу (активів) за чистим прибутком, %	21	26	13	-8
3. Рентабельність власного капіталу, %	48	69	22	-26
4. Рентабельність реалізованої продукції за прибутком від операційної діяльності, %	51	33	29	-22
5. Рентабельність реалізованої продукції за валовим прибутком, %	100	100	100	0
6. Рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком, %	37	91	46	9
7. Коефіцієнт реінвестування, %	83	73	22	-61
8. Період окупності сукупного капіталу, років	2,09	1,43	4,57	2,48
9. Період окупності власного капіталу, років	4,26	2,93	8,02	3,76

Джерело: складено за даними [4]

Нині будь-яке підприємство не може ефективно функціонувати без чіткої організації бухгалтерського обліку. У свою чергу бухгалтерський облік венчурних інвестицій у діяльність інноваційного підприємства повинен бути інформаційною системою, тобто сукупністю взаємопов'язаних елементів, що характеризують способи і методи отримання та перетворення інформації про фінансовий стан та ефективність використання вкладень венчурних інвесторів, необхідною для прийняття ґрунтовних та вчасних управлінських рішень щодо шляхів використання та необхідності додаткового залучення ресурсів венчурних інвесторів [8].

Бухгалтерський облік венчурного фінансування повинен повною мірою забезпечувати необхідною інформацією зацікавлених користувачів [11].

Однак залишається ціла низка невирішених проблем саме методології бухгалтерського обліку ризикових інноваційних проектів венчурних підприємств щодо виокремлення основних об'єктів обліку, системного обліку витрат, доходів та фінансових результатів від упровадження та реалізації цих проектів на венчурному підприємстві для можливості проведення аналізу ефективності здійснення ризикових інноваційних проектів [7].

Формування системи обліку інноваційної діяльності передбачає використання всіх елементів методу бухгалтерського обліку (документації, оцінки, калькулювання, рахунків обліку, звітності) до об'єктів обліку. Особливостями обліку інноваційної діяльності є відмінності у відображенні саме витрат, що є основою управлінського обліку [6].

Серед причин, які зумовлюють необхідність ведення бухгалтерського обліку витрат на інновації, слід виокремити такі:

- у бухгалтерському обліку повинні бути відображені операції, пов'язані з інноваційною діяльністю суб'єкта господарювання, та їх вплив на фінансовий результат;

- зовнішнім і внутрішнім користувачам необхідно володіти інформацією про інноваційну діяльність підприємства для прийняття рішень;

- підприємство може мати конкурентні переваги, якщо зможе довести, що його продукція (товари, роботи, послуги) кращі;

- бухгалтерський облік інноваційної діяльності є засобом досягнення стійкого розвитку [5].

Об'єктами інноваційної діяльності за Законом «Про інноваційну діяльність» є:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;
- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;

- товарна продукція;
- механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції [3].

Зазначені у Законі об'єкти повинні стати об'єктами обліку. Для відображення витрат, джерел фінансування та результатів інноваційної діяльності необхідно використовувати алгоритми обліку, що дають змогу виокремити витрати та результати інноваційної діяльності за центрами відповідальності та окремими об'єктами [6].

Процес розроблення та впровадження ризикового інноваційного проекту створюється з низки послідовних ланцюгових складників, які є центрами відповідальності і яким притаманні певні витрати, що мають особливість у перенесенні їх або на результат звітного періоду, або на собівартість ризикового інноваційного проекту венчурного підприємства [7].

Потребують розроблення методичні підходи до обліку та аудиту витрат, доходів і результатів інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки України з урахуванням специфіки функціонування таких підприємств та їхньої інноваційної діяльності [2].

Наявні моделі витрат не відображають реального складу витрат інноваційного характеру за їх цільовим призначенням і змістом, а також конкретними

напрямами, які характеризують окремі етапи інноваційного процесу [5].

Висновки. Треба погодитися з провідними економістами, які зазначають, що проблемою обліку витрат інноваційного характеру є відсутність типових форм калькуляцій, пов'язаних із здійсненням інноваційної діяльності та загалом звітності щодо інноваційної діяльності, які мають бути розроблені відповідно до потреб підприємств, враховуючи особливості їхньої діяльності. Відсутність таких форм документів ускладнює також роботу аудитора під час проведення перевірки інноваційної діяльності, оскільки всі дані щодо витрат інноваційного характеру та джерел їх фінансування в інших типових формах бухгалтерського обліку наводяться узагальнено, без аналітики за напрямами такого виду діяльності підприємства.

При цьому складання щорічних звітів за даними бухгалтерського обліку є також проблематичним через відсутність в обліку окремих рахунків обліку щодо інновацій. Уся діяльність підприємств, відповідно до національних положень бухгалтерського обліку, поділяється на операційну (основну та іншу операційну), а також іншу звичайну (фінансову, інвестиційну). Таким чином, формується інформація і на рахунках доходів та витрат. Відсутність окремих рахунків бухгалтерського обліку, а також відсутність окремої внутрішньої звітності на більшості підприємств, яка б надавала в згрупованому вигляді інформацію для управління інноваційними ризиковими проектами, обмежує можливість прийняття ефективних управлінських рішень на підприємстві та здійснення аналізу інноваційної діяльності.

Список літератури:

1. Бачевська І.П. Венчурні компанії та фонди в Україні. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2014. Вип. 2. С. 185–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_2_26 (дата звернення: 20.04.2020).
2. Гуріна Н.В. Проблеми організації обліку витрат інноваційної діяльності та шляхи їх вирішення. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2015. Вип. 12(2). С. 48–54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12(2)_8) (дата звернення: 28.03.2020).
3. Про інноваційну діяльність: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 20.04.2020).
4. Річна інформація емітента (ТОВ КУА «Інвестиційні партнери»). URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/report/year/xml/show/116856> (дата звернення: 10.03.2020).
5. Сазонов Р.В., Данилов Є.Ю., Єгоров Є.О. Проблеми організації обліку витрат інноваційної діяльності та шляхи їх вирішення. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2014. Вип. 11(2). С. 316–322. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/espof_2014_11\(2\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/espof_2014_11(2)_45) (дата звернення: 03.02.2020).
6. Семенова В.Г. Інноваційний розвиток підприємств в Україні: фінансовий аспект. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 1. С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2017_1_30 (дата звернення: 02.05.2020).
7. Усатенко О.В. Класифікація ризикових інноваційних проектів для розвитку теоретико-методологічних аспектів бухгалтерського обліку венчурної діяльності. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 20, Вип. 4. С. 255–258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2015_20_4_62 (дата звернення: 10.03.2020).
8. Фоміна О.В. Концептуальні основи обліку венчурної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 12–16. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/4.pdf (дата звернення: 20.04.2020).
9. Хоменко Г.Ю., Захарчук Д.В. Основні особливості венчурної діяльності та відображення венчурних інвестицій у системі бухгалтерського обліку. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspsui/bitstream/123456789/6293/1/145.pdf> (дата звернення: 02.05.2020).
10. Черкасова С.В. Про необхідність посилення інноваційної спрямованості діяльності венчурних фондів в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 76–81. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/10-2016/17.pdf> (дата звернення: 20.04.2020).
11. Яковець Г.Ю. Методичні аспекти бухгалтерського обліку венчурної діяльності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2011. № 4. С. 416–421. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/47560/43875> (дата звернення: 10.03.2020).

References:

1. Bachevska, I. (2014). Venchurni kompanii ta fondy v Ukraini [Venture capital companies and funds in Ukraine]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia*, vol. 2, pp. 185–202. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_2_26 (accessed: 20.04.2020)
2. Gurina, N. (2015). Problemy orhanizatsii obliku vytrat innovatsiinoi diialnosti ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of organization of account of charges of innovative activity and ways of their decision]. *Ekonomichni nauky. Serii: Oblik i finansy*, vol. 12(2), pp. 48–54. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12(2)_8) (accessed: 28.03.2020)
3. On innovation activity. No. 40-IV (2002). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (accessed: 20.04.2020).
4. Richna informatsiia emitenta (TOV KUA “Investytsiini partnery”) [Annual information of the issuer (AMC “Investment Partners” LLC)]. Available at: <https://smida.gov.ua/db/emitent/report/year/xml/show/116856> (accessed: 10.03.2020).

5. Sazonov, R., Danylov, Ye. and Yehorov, Ye. (2014). Problemy orhanizatsii obliku vytrat innovatsiinoi diialnosti ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of organization cost accounting innovation activities and ways to solve them]. *Ekonomichni nauky. Seriia: Oblik i finansy*, vol. 11(2), pp. 316–322. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2014_11\(2\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2014_11(2)_45) (accessed: 03.02.2020).
6. Semenova, V. (2017). Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstv v Ukraini: finansovy aspekt [Innovative development of enterprises in Ukraine: financial aspects]. *Problems and Perspectives of Entrepreneurship Development*, no 1. pp. 165–170. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2017_1_30 (accessed: 02.05.2020).
7. Usatenko, O. (2015). Klasyfikatsiia ryzykovykh innovatsiinykh proektiv dlia rozvytku teoretyko-metodolohichnykh aspektiv bukhhalterskoho obliku venchurnoi diialnosti [Features revenue and expenses enterprise: problems and improvement]. *Odessa National University Herald. Economy*, 2015, vol. 20, No. 4. pp. 255–258. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2015_20_4_62 (accessed: 10.03.2020).
8. Fomina, O. (2017). Kontseptualni osnovy obliku venchurnoi diialnosti [Conceptual bases of accounting of venture activities]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, no. 24. pp. 12–16. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/4.pdf (accessed: 20.04.2020).
9. Khomenko, H., Zakharchuk, D. (2017). Osnovni osoblyvosti venchurnoi diialnosti ta vidobrazhennia venchurnykh investytsii u systemi bukhhalterskoho obliku [The main features of venture capital activity and the accounting for venture investments in the accounting system]. Available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6293/1/145.pdf> (accessed: 02.05.2020).
10. Cherkasova, S. (2016). Pro neobkhdnist posylennia innovatsiinoi spriamovanosti diialnosti venchurnykh fondiv v Ukraini [About the necessity of strengthening the innovation direction of the activity of venture capital funds in Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 10, pp. 76–81. Available at: <http://bses.in.ua/journals/2016/10-2016/17.pdf> (accessed: 20.04.2020).
11. Yakovets, H. (2011). Metodychni aspekty bukhhalterskoho obliku venchurnoi diialnosti [Methodical aspects of accounting for venture capital activity]. *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, no. 4, pp. 416–421. Available at: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/47560/43875> (accessed: 10.03.2020).

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье раскрыто значение формирования четкой и обоснованной системы бухгалтерского учета инновационной деятельности предприятий, исследованы предпосылки и принципы его правильной организации. Проанализированы основные принципы учета и их применение в системе учета инновационной деятельности на предприятии. Установлены взаимозависимость и подчиненность основных принципов. Обозначены проблемы, возникающие при этом, предложены пути их решения. Определены направления применения анализа для повышения эффективности инновационной деятельности предприятий, организации использования счетов бухгалтерского учета и составления как внутренней, так и финансовой отчетности предприятия, создания действенного документооборота по учету инноваций и соблюдения принципов внутреннего контроля и аудита.

Ключевые слова: инновационная деятельность, бухгалтерский учет, аналитический учет, управление капиталом, контроль, анализ.

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

The article reveals the importance of forming a clear and justified accounting system for innovative activity of enterprises, explores the prerequisites and principles of its proper organization. The basic principles of accounting and their use in accounting system for innovative activity of the enterprise are analyzed. The interdependence and subordination of the basic principles are established. The problems arising at the same time are indicated, and ways to solve them are proposed. It is determined that venture capital is associated with innovation and it is a critical factor in the innovation process. The capital of a venture investment fund is one of the riskiest. This quality distinguishes it from other types of capital. It does not return the funds invested in it and it does not pay interest on them. Significant risks of venture investment are caused by the characteristics of the invested object, for example, by their nature small and new enterprises are characterized by their non-publicity at the initial stages of business development. It is noted that the process of developing and implementing a risky innovation project is divided on series of sequential chain components that are responsibility centers and have certain costs that have a peculiarity in transferring them either to the result of the reporting period or to the cost of the risky innovation project of the venture capital enterprise. It is proved that we need the development of the methodical approaches of the accounting for costs, revenues and results of innovative activity of enterprises of various sectors of the Ukrainian economy, taking into account the qualities of such enterprises and their innovative activity. It is proved that the absence of standard costing forms associated with the innovative activity negatively affects the reliable results of these enterprises. The directions of applying the analysis to improve the efficiency of innovative activity of enterprises, the organization of the accounts use in accounting and the preparation of both internal and financial statements of the enterprise, the creation of an effective document management system for accounting for innovations, the compliance with the principles of internal control and audit are determined.

Key words: innovation, accounting, analytical accounting, capital management, control, analysis.

Лактіонова Л.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних
і комунікаційних технологій бізнес-освіти,
Національний авіаційний університет

Lakhtionova Liudmyla

National Aviation University

ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ЗА ДАНИМИ ПРОМІЖНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

У статті розкрито організаційні етапи та методику проведення загальної оцінки власного капіталу за даними проміжної фінансової звітності. З урахуванням вивчення та узагальнення вітчизняного та світового досвіду аналізу фінансового звіту підприємства запропоновано логічно-структурну схему аналітичного дослідження власного капіталу за даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» та форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)». Відображено приклад реалізації запропонованої організації та методики аналізу власного капіталу за допомогою проміжної фінансової звітності за даними державного підприємства «Міжнародний аеропорт «Бориспіль». Внесені пропозиції у зовнішньому фінансовому аналізі значно підвищують ефективність управління власним капіталом як головним складником бізнес-процесів відповідних підприємств.

Ключові слова: власний капітал, фінансова звітність, баланс, аналіз, оцінка, зареєстрований капітал.

Постановка проблеми. Фінансовий звіт підприємства будь-якої країни світу є відкритим джерелом узагальної підсумкової інформації про його діяльність. Питання складу, побудови, змісту, оцінки його статей постійно розглядаються вченими-економістами різних країн. Проте вони й нині залишаються остаточно не вирішеними. Дискусійними також є питання аналітичних можливостей пакету звітних форм. Невирішеними є питання організації та методики дослідження власного капіталу підприємства та визначення показників, що його характеризують, за даними форм проміжної фінансової звітності. В останні часи спостерігається підвищення ролі власного капіталу в забезпеченні успішної життєдіяльності господарюючих суб'єктів. Актуальність цих питань посилюється в умовах глобалізації економіки та прискореного розвитку цифрових комп'ютерних технологій. Така ситуація посилює науково-практичну зацікавленість цією темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, питання побудови фінансової звітності та аналітичне дослідження її показників (в тому числі і власного капіталу) розглядають учені різних країн і відображають свої дослідження у певних виданнях. Так, ці питання досліджували: 1) США: Конрад Карлберг (2019) [1], Лін М. Фрейзер, Ейлін Ормістон (2016) [2], Вальтер Еертс, Пітер Уолтон (2017) [3], Джоанн М. Флуд (2015) [4]; 2) Великобританія (Лондон): П. Етрілл (2015) [5; 6], Е. Маклейні (2015, 2017) [5–7]; 3) Індія: Т.С. Грева, Х.С. Греваль, Г. С. Грева, Р. К. Хосла (2019) [8]; 4) Ірак:

Сауд Машкора Аламрі (2019) [9] та інші. Своїми дослідженнями вони зробили вагомий внесок у розвиток аналізу за даними фінансового звіту, в тому числі й проміжного.

Виділення невирішеної частини проблеми. Чітке формування організації та методики аналітичного дослідження власного капіталу та стрімкий розвиток ринкової конкуренції зумовлює актуальність подальшого розгляду питань, пов'язаних із розкриттям його місця, ролі, ефективності використання в системі управління джерелами фінансових ресурсів підприємства за даними проміжного фінансового звіту.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розроблення та обґрунтування організаційно-методичних положень аналітичного дослідження (загальної оцінки) власного капіталу за даними проміжного фінансового звіту як складника фінансових ресурсів (джерел фінансування) підприємства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Національного положення (стандарту) № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» фінансова звітність – звітність, що містить інформацію про фінансовий стан та результати діяльності підприємства. Метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємства [10]. В Україні за період 2000–2013 рр. форми фінансової звітності трансформувалися та удосконалювалися. З метою приведення

норм національного законодавства до положень Директиви ЄС № 2013/34/ЄС [11] в 2017 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [12]. Цей Закон набрав чинності 01.01.2018 р., окремі його положення – з 01.01.2019 р.

Фінансовий звіт треба вміти читати і критично оцінювати з погляду змісту, будови, раціонального використання даних. Особливо важливими ці питання постали в умовах наближення української звітності до МСФЗ [13] та євроінтеграції цифрової економіки з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Слід зауважити, що до складу проміжної фінансової звітності великих і середніх підприємств відносяться форма № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» та форма № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)». Саме на прикладі цих форм і розглянемо предмет дослідження.

Відповідно до Національного положення (стандарту) № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» власний капітал – це різниця між активами і зобов'язаннями підприємства [10]. Таке визначення дуже розпливчате та не зовсім зрозуміле. Тому ми пропонуємо таке поняття сутності власного капіталу: «Власний капітал – це різниця між загальними джерелами фінансування та позиковими джерелами фінансових ресурсів (довгостроковими зобов'язаннями та забезпеченнями; поточними зобов'язаннями та забезпеченнями; зобов'язаннями, пов'язаними з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття).

Запропоноване визначення власного капіталу є більш точним та зрозумілим, яке більш повно розкриває сутність даної економічної категорії.

Власний капітал – це перша складова частина пасивів підприємства першої форми фінансового звіту «Баланс (Звіт про фінансовий стан)». Нагадаємо, що в пасиві балансу наводиться інформація про джерела фінансування (утворення) економічних (господарських) ресурсів підприємства. У пасиві балансу відображаються джерела утворення (фінансування) майна підприємства. Загальну оцінку власного капіталу доцільно почати з визначення їх місця в складі загальних джерел фінансування майна підприємства за даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)». Це буде перший етап дослідження. Потім треба перейти безпосередньо до вивчення динаміки його складу, а далі – й структури. Це можна виокремити як другий та третій етапи аналізу. Для здійснення цього аналітичного дослідження використовують дані першого розділу пасиву балансу.

Наступним кроком та відповідно четвертим етапом дослідження власного капіталу є оцінка динаміки його впливу на фінансову стійкість підприємства.

Власний капітал відіграє важливу роль у забезпеченні рівня ліквідності балансу та підприємства загалом. Нагадаємо четверту складову частину співвідношення певних груп активів та пасивів. Щоб баланс

підприємства був ліквідним четверта нерівність повинна бути такою: сума необоротних активів повинна бути менше суми власного капіталу. Дослідження такого співвідношення доцільно виокремити п'ятим етапом загальної його оцінки за даними проміжного фінансового звіту. На цьому етапі використовуються дані першого розділу активу балансу «Необоротні активи» та першого розділу пасиву балансу «Власний капітал».

Із залученням даних форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» відбувається наступний – шостий – етап надання загальної оцінки ефективності використання власного капіталу. Ефективності використання власного капіталу характеризується двома показниками – його рентабельністю та окупністю. Рентабельність власного капіталу – це відношення чистого прибутку до середньої його величини. Термін окупності власного капіталу – це відношення 100% до показника рентабельності власного капіталу, обчисленого у відсотках.

Останнім – сьомим – етапом дослідження власного капіталу за даними проміжного фінансового звіту є узагальнення та підсумовування отриманих результатів про власний капітал підприємства

Під час проведення поетапної загальної оцінки власного капіталу за даними проміжного фінансового звіту рекомендується обов'язково застосовувати такі методи дослідження: абсолютні, відносні та середні величини; групування; порівняння; горизонтальний; вертикальний; табличний; графічний, історичний та логічний підхід, узагальнення.

Доцільно узагальнити та систематизувати організаційні етапи проведення загальної оцінки власного капіталу за даними проміжної фінансової звітності, а також виокремити методи його аналітичного дослідження в розрізі кожного із семи кроків (табл. 1).

Розглянемо аналітичні можливості проміжного фінансового звіту та запропоновані етапи та методи щодо аналізу власного капіталу на прикладі державного підприємства «Міжнародний аеропорт «Бориспіль» (ДП МА «Бориспіль») [14]. Останні дані надаються за 2018 рік. Тому ми використаємо річні, але тільки першу і другу форми, оскільки вони є також і проміжними.

Як було зазначено, загальну оцінку власного капіталу доцільно починати з визначення його місця в складі загальних джерел фінансування аеропорту за даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)». Місце власного капіталу в складі джерел фінансування ДП МА «Бориспіль» в динаміці за 2018 рік показано в таблиці 2.

Загальні джерела фінансування ДП МА «Бориспіль» збільшилися на 930 657 тис. грн., або на 10% ((930 657 тис. грн. / 8 959 924 тис. грн.) x 100%). Це відбулося тільки за рахунок зростання саме власного капіталу на 951 879 тис. грн., або на 15% ((951 879 тис. грн. / 6 212 029 тис. грн.) x 100%), незважаючи на зменшення позикового капіталу (довгострокових зобов'язань

Таблиця 1

Логічно-структурна схема загальної оцінки власного капіталу за даними проміжного фінансового звіту (організаційні етапи та методи аналітичного дослідження)

Зміст етапів(аналітичні процедури)	Етапи аналізу	Методи аналізу	Результати аналізу
За даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)»			
Оцінка динаміки місця власного капіталу в складі джерел фінансування підприємства (пасиву балансу)	I	Горизонтальний, вертикальний, абсолютні та відносні величини, табличний, графічний, історичний та логічний підхід	Абсолютні та відносні показники складу та структури пасиву балансу за його розділами: власний капітал, позиковий капітал (довгострокові зобов'язання та забезпечення; поточні зобов'язання та забезпечення; зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття)
Оцінка динаміки складу власного капіталу за його складовими показниками (статтями розділу 1 пасиву балансу)	II	Горизонтальний, абсолютні та відносні показники, табличний, графічний, історичний та логічний підхід	Абсолютні та відносні показники складу власного капіталу за його складовими (зарєстрований (пайовий) капітал, капітал у дооцінках, додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений капітал, вилучений капітал): абсолютне зростання, абсолютне спадання, темп приросту, темп росту, темп спадання
Оцінка динаміки структури власного капіталу за його складовими показниками (статтями розділу 1 пасиву балансу)	III	Вертикальний, горизонтальний, відносні показники, історичний та логічний підхід	Відносні показники структури власного капіталу
Оцінка впливу власного капіталу на фінансову стійкість підприємства	IV	Горизонтальний, відносні показники, історичний та логічний підхід	Пакет відносних показників фінансової стійкості з урахуванням величини власного капіталу (коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт фінансового ризику та ін.)
Оцінка впливу власного капіталу на ліквідність балансу та підприємства	V	Горизонтальний, вертикальний, абсолютні та відносні показники, історичний та логічний підхід	Пакет абсолютних показників ліквідності підприємства
За даними ф. № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» та ф. № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»			
Оцінка ефективності використання власного капіталу (показники рентабельності та окупності власного капіталу)	VI	Горизонтальний, абсолютні, відносні та середні показники, історичний та логічний підхід	Рентабельність власного капіталу, окупність власного капіталу
Узагальнення та підсумовування отриманих результатів про власний капітал підприємства	VII	Узагальнення, історичний та логічний підхід	Узагальнені висновки та рекомендації по стану та використанню власного капіталу, його впливу на поліпшення фінансового стану підприємства і підвищення ефективності його діяльності

Джерело: власна розробка

Таблиця 2

Власний капітал у складі джерел фінансування міжнародного аеропорту «Бориспіль» в 2018 році

Активи	На початок року	На кінець року	Відхилення (+, -)
Усього загального капіталу (загальних джерел фінансування – валюта балансу), тис. грн. У тому числі:	8 959 924	9 890 581	+ 930 657
Власний капітал (I розд. пасиву балансу): – тис. грн. – % до всіх активів	6 212 02969	7 163 90872	+ 951 879+ 3
Позиковий капітал (II, III, IV розд. пасиву балансу): – тис. грн. – % до всього капіталу	2 747 89531	2 726 67328	– 22 222– 3

Джерело: складено за даними [14]

і забезпечень, поточних зобов'язань і забезпечень) на 22 222 тис. грн., або на 1% ((22 222 тис. грн. / 2 747 895 тис. грн.) x 100%) за відсутності зобов'язань,

пов'язаних із необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття. Таким чином, темпи зростання власного капіталу ДП МА «Бориспіль» ста-

новлять 115% (темپ приросту – 15%), а темп зростання позикового капіталу становлять 99% (тобто величина його спала на 1%).

Як на початок, так і на кінець року переважає частка саме власного капіталу в структурі загального капіталу аеропорту: 69% та 72% відповідно. Спостерігається незначне її зростання на 3%. Частка позикового капіталу становила на початок року 31%, а на кінець року незначно спала до 28% (рис. 1 за даними табл. 2).

Така структура джерел фінансування аеропорту характерна для відповідного виду діяльності – допоміжне обслуговування авіаційного транспорту. За даними першого розділу пасиву балансу для аналізу динаміки складу та структури власного капіталу доцільно скласти спеціальну аналітичну таблицю (табл. 3).

Власний капітал ДП МА «Бориспіль» збільшився на 951 879 тис. грн. (15%). Це відбулося за рахунок збільшення тільки додаткового капіталу на 1 060 497 тис. грн. за зменшення величини нерозподіленого прибутку на 105 289 тис. грн. та капіталу в дооцінках на 3 329 тис. грн. за умови незмінного розміру зареєстрованого капіталу. Негативної оцінки заслуговує зменшення нерозподіленого прибутку. Проте загалом загальне збільшення власного капіталу оцінюється доволі позитивно.

У структурі власного капіталу ДП МА «Бориспіль» вагоме місце займає саме додатковий капітал

як на початок року, так і на його кінець – 45% та 53%. Друге місце займає капітал у дооцінках: 27% на початок року та 24% на його кінець відповідно. Незмінне третє місце посідає нерозподілений прибуток: 19% на початок та 15% на кінець року відповідно. Зареєстрований капітал посідає в динаміці за рік незмінне четверте місце: 9% та 8% відповідно (рис. 2 за даними табл. 3).

Така структура характерна для таких підприємств, як аеропорти, й оцінюється позитивно.

Наступним кроком є оцінка пливу власного капіталу на фінансову стійкість аеропорту (табл. 4). ДП МА «Бориспіль» має позитивний власний капітал, який ще й зріс у динаміці. Позитивний власний капітал свідчить про мінімальні умови фінансової стійкості аеропорту, і це оцінюється позитивно. Проте він не має власного оборотного капіталу, і це негативне явище.

Це погано характеризує стійкість фінансового становища міжнародного аеропорту. Таким чином, у ДП МА «Бориспіль» недостатньо власного капіталу для фінансування необоротних активів, не говорячи вже про певну його частку для фінансування оборотних активів. З боку цього критерію можна свідчити про нестійкий фінансовий стан аеропорту. Керівництву необхідно терміново вжити заходів щодо появи позитивної частини активів, яка фінансувалася б за рахунок власного капіталу. Рівень відносних показників

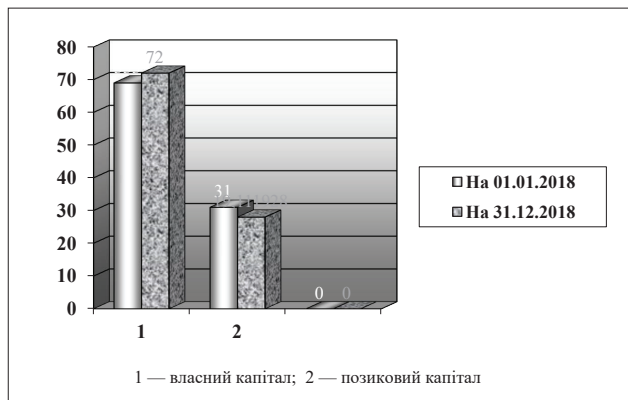

Рис. 1. Структура джерел фінансування ДП МА «Бориспіль»

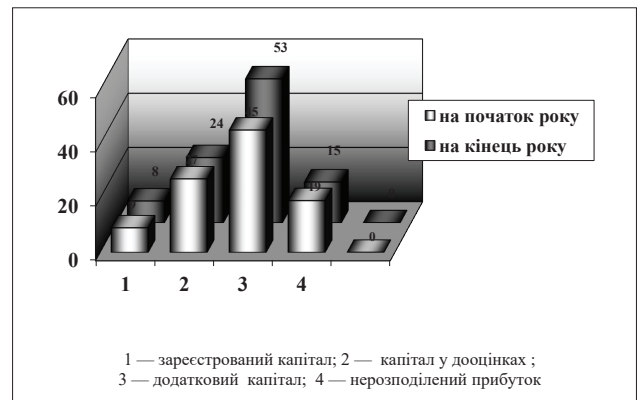

Рис. 2. Структура власного капіталу ДП МА «Бориспіль» за 2018 рік

Таблиця 3

Аналіз динаміки складу та структури власного капіталу міжнародного аеропорту «Бориспіль» за 2018 рік

№ з/п	Показники	На початок звітнього періоду		На кінецьзвітнього періоду		Відхилення (+, -)	
		тис. грн	питома вага, %	тис. грн	питома вага, %	у тис. грн	за питомою вагою, %
А	Б	1	2	3	4	5	6
1	Зареєстрований капітал	556 521	9	556 521	8	-	- 1
2	Капітал у дооцінках	1 693 575	27	1 690 246	24	-3 329	- 3
3	Додатковий капітал	2 791 422	45	3 851 919	53	+ 1 060 497	+ 8
4	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1 170 511	19	1 065 222	15	- 105 289	- 4
5	Усього власного капіталу	6 212 029	100	7 163 908	100	+ 951 879	*

Джерело: складено за даними [14]

Аналіз впливу власного капіталу на фінансову стійкість міжнародного аеропорту «Бориспіль»

№	Показники	На початок 2018 року	На кінець 2018 року	Відхилення (+, -)
1	Позитивний власний капітал (ВБ (ряд. 1900) – ДЗЗ (ряд. 1595 – ПЗЗ (ряд.1695) – ЗНАГВ (ряд.1700)), тис. грн	6 212 029	7 163 908	+ 951 879
2	Наявність власного оборотного капіталу (ВК (ряд. 1495) – НА (ряд. 1095)), тис. грн	6 212 029 – – 7 578 406 = = – 1 366 377	7 163 908 – – 7 983 345 = = – 819 437	(+ 546 940)
3	Коефіцієнт фінансової незалежності (Власний капітал (ряд. 1495) / Загальний капітал (ряд. 1900))	6 212 029 / / 8 959 924 = = 0,69	7 163 908 / / 9 890 581 = = 0,72	+ 0,03
4	Коефіцієнт фінансового ризику (Позиковий капітал (ряд. 1595 + ряд.1695 + ряд.1700) / Власний капітал(ряд. 1495)	2 747 895 / / 6 212 029 = = 0,44	2 726 673 / / 7 163 908 = = 0,38	– 0,06
5	Коефіцієнт фінансового левериджу (Довгостроковий позиковий капітал (ряд. 1595) / Власний капітал (ряд. 1495))	1 401 901 / / 6 212 029 = = 0,23	1 646 843 / / 7 163 908 = = 0,23	-
6	Коефіцієнт незалежності довгострокового (перманентного) капіталу (Власний капітал (ряд. 1495) / Перманентний (довгостроковий) капітал (ряд. 1495 + ряд. 1595))	6 212 029 / / (6 212 029+ 1 401 901) = = 6 212 029 / / 7 613 930 = = 0,82	7 163 908 / / (7 163 908 + 1 646 843) = = 7 163 908 / / 8 810 751 = = 0,81	– 0,01
7	Коефіцієнт забезпечення необоротних активів власним капіталом (Власний (ряд. 1495 / Необоротні активи (ряд. 1095))	6 212 029 / / 7 578 406 = = 0,82	7 163 908 / / 7 983 345 = = 0,90	+ 0,08
8	Коефіцієнт маневреності (мобільності) власного капіталу (Власний оборотний капітал (ВК (ряд. 1495) – НА (ряд. 1095)) / Власний капітал (ряд. 1495)	Не розраховується за відсутністю наявності власного оборотного капіталу	Не розраховується за відсутністю наявності власного оборотного капіталу	*

Джерело: власна розробка

фінансової стійкості оцінюється позитивно і спостерігається позитивна тенденція зміни їх в динаміці. Виключення становить тільки коефіцієнт забезпечення необоротних активів власним капіталом, рівень якого дещо нижче рекомендованого значення (повинен бути більше одиниці або більше 100%). Проте на кінець року він поліпшився і підвищився з 82% до 90%. Загалом можна зробити висновок, що ДП МА «Бориспіль» є фінансово стійким. І рівень власного капіталу позитивно вплинув на забезпечення фінансової стійкості аеропорту.

Власний капітал також відіграє важливу роль у забезпеченні рівня ліквідності балансу. Нагадаємо четверту складову частину співвідношення певних груп активів та пасивів. Щоб баланс підприємства був абсолютно ліквідним, четверта нерівність повинна бути такою: сума необоротних активів повинна бути менше суми власного капіталу. За даними балансу ДП МА «Бориспіль» станом:

– на 01.01.2018 р.: 7 578 406 тис. грн. більше 6 212 029 тис. грн.

– на 31.12.2018 р.: 7 983 345 тис. грн. менше 7 163 908 тис. грн. [14].

Як бачимо, ситуація вирівнялася за цим співвідношенням на кінець року. На початок року баланс не був ліквідним. На кінець року він є точно ліквідним, оскільки необоротні активи менші, ніж власний капітал, а це означає, що оборотні активи більші, ніж

зобов'язання аеропорту. Це поліпшило ліквідність та фінансовий стан ДП МА «Бориспіль».

За даними проміжної фінансової звітності можна надати загальну оцінку ефективності використання власного капіталу. Рентабельність власного капіталу – це відношення чистого прибутку до середньої величини власного капіталу: $1\,857\,920 \text{ тис. грн.} / ((6\,212\,029 \text{ тис. грн.} + 7\,163\,908 \text{ тис. грн.}) / 2) = 1\,857\,920 \text{ тис. грн.} / 6\,687\,968,5 = 0,28$. Таким чином, рентабельність власного капіталу в 2018 році становить 28%. Термін окупності власного капіталу – це відношення 100% до рентабельності власного капіталу, вираженої у відсотках: $100\% / 28\% = 4$ роки. Це означає, що за дотримання рентабельності власного капіталу на рівні 28% аеропорт окупить його за 4 роки. Це доволі гарні показники ефективності використання власного капіталу. Таким чином, ДП МА «Бориспіль» ефективно використовує власний капітал.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження: запропоновано логічно-структурну модель загальної оцінки власного капіталу за даними проміжної фінансової звітності; виокремлено 7 організаційних етапів аналітичного дослідження власного капіталу за даними проміжної фінансової звітності; в розрізі кожного етапу вказано на використання обов'язкових методів дослідження; з метою доказовості та наочності запропонованих рекомендацій з аналітичного дослідження власного капіталу приклад їх реалізації наведено за даними форми № 1 «Баланс

(Звіт про фінансовий стан)» та форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» ДП МА «Бориспіль». Внесені пропозиції у зовнішньому фінансовому аналізі значно підвищують ефективність управління власним капіталом як головною складовою

частиною фінансування бізнес-процесів відповідних підприємств.

Питання подальшої загальної оцінки власного капіталу за повним пакетом фінансової звітності буде предметом майбутніх наукових досліджень.

Список літератури:

1. Конрад Карлберг. Анализ финансовой отчетности с использованием Excel. Киев : Диалектика, 2019. 224 с.
2. Fraser Lyn M., Ormiston Aileen. Understanding of financial statements. USA : Pearson, 2016. 304 p.
3. Aerts Walter, Walton Peter. Global financial accounting and reporting: principles and analysis. – Boston : Cengage learning EMEA, 2017. 544 p.
4. Flood Joanne M. Wiley. GAAP 2015: Interpretation and Application of Generally Accepted Accounting Principles. New York : John Wiley & Sons, 2015. 1512 p.
5. Atrill P., McLaney E. Accounting and Finance: An Introduction. Harlow: Pearson, 2016. 881 p.
6. Atrill P., McLaney E. Accounting and Finance for Non-Specialists. Harlow : Pearson, 2019.
7. McLaney Eddie. Business Finance: Theory and Practice. Harlow, England: Pearson, 2017. 527 p.
8. Grewal T.S., Grewal H. S, Grewal G. S., Khosla R. K. Analysis of Financial Statements. New Delhi, India : Sultan Chand & Sons Private Limited, 2019. 552 p.
9. Saoud Chayed Mashkoo Alamry. Overview of Financial Statements Analysis. In: Analysis of Financial Statements. Iraq : Al-Alalamia for printing and Designs Sammawa, 2019.
10. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку / Наказ Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73, <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення 24.04.2020).
11. Directive on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings of the European parliament and of the council of 26 June 2013 N 2013/34/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013L0034> (дата звернення 24.04.2020).
12. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2164-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19> (дата звернення 24.04.2020).
13. Міжнародні стандарти фінансової звітності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/929_010 (дата звернення 24.04.2020).
14. Звіт незалежного аудитора. Уповноваженому органу управління ДП МА «Бориспіль». Звіт щодо аудиту фінансової звітності. URL: <https://kbp.aero/wp-content/uploads/2019/05/Zvit-nezalezhnogo-audytora-za-NPSBO.pdf>

References:

1. Conrad Carlberg (2019) *Analiz finansovoy otchyotnosti s ispolzovaniyem Excel* [Financial Statement Analysis Using Excel]. Kiev: Dialektika. (in Ukrainian)
2. Fraser Lyn M., Ormiston Aileen (2016) Understanding of financial statements. USA: Pearson.
3. Aerts Walter, Walton Peter (2017) Global financial accounting and reporting: principles and analysis. Boston: Cengage learning EMEA.
4. Flood Joanne M.: Wiley (2015) GAAP 2015: Interpretation and Application of Generally Accepted Accounting Principles. New York: John Wiley & Sons.
5. Atrill P., McLaney E. (2015) Accounting and Finance: An Introduction. London: Pearson.
6. Atrill P., McLaney E. (2015) Accounting and Finance for Non-Specialists. London: Pearson. Education Limited.
7. McLaney Eddie (2017) Business Finance: Theory and Practice. London: Pearson.
8. Grewal T.S., Grewal H. S, Grewal G. S., Khosla R. K. (2019) Analysis of Financial Statements. Sultan Chand & Sons Private Limited. India: New Delhi.
9. Saoud Chayed Mashkoo Alamry (2019) Overview of Financial Statements Analysis. In: Analysis of Financial Statements. Iraq: Al-Alalamia for printing and Designs Sammawa.
10. Natsionalne polozhennia (standart) buchgalterskoho obliku 1 “Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti”: zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 73 vid 07.02.2013 r. (National Accounting Standard 1 “General Requirements for Financial Statements”: approved by the Decree of the Ministry of Finance of Ukraine № 73 of 07.02.2013. Available at: <http://www.minfin.gov.ua> (accessed 24.04.2020).
11. Directive on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings of the European parliament and of the council of 26 June 2013 N 2013/34/EU. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013L0034> (accessed 24.04.2020).
12. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro buchgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini” № 2164-VIII vid 5.10.2017 r. [The Law of Ukraine “On Changes to the Law of Ukraine “On Accounting and Financial

Reporting in Ukraine” № 2164-VIII of 5.10.2017]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19> (accessed 24.04.2020).

13. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International Financial Reporting Standards]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/929_010 (accessed 24.04.2020).

14. Zvit nezalezhnogo audytora. Upovnovazhenomu orhanu upravlinnya DP MA «Boryspil». Zvit shchodo audytu finansovoi zvitnosti [Independent auditor’s report. To the authorized governing body of SC IA “Boryspil”. Financial statement Audit Report]. Available at: <https://kbp.aero/wp-content/uploads/2019/05/Zvit-nezalezhnogo-audytora-za-NPSBO.pdf> (accessed 24.04.2020).

ОБЩАЯ ОЦЕНКА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ПО ДАННЫМ ПРОМЕЖУТОЧНОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В статье раскрыты организационные этапы и методика проведения общей оценки собственного капитала по данным промежуточной финансовой отчетности. С учетом изучения и обобщения отечественного и мирового опыта анализа финансового отчета предприятия предложена логически-структурная схема аналитического исследования собственного капитала по данным формы № 1 «Баланс (Отчет о финансовом состоянии)» и формы № 2 «Отчет о финансовых результатах (Отчет о совокупном доходе)». Показан пример реализации предложенной организации и методики анализа собственного капитала при помощи промежуточной финансовой отчетности по данным государственного предприятия «Международный аэропорт «Борисполь». Внесенные предложения во внешнем финансовом анализе значительно повысят эффективность управления собственным капиталом в качестве главной составляющей бизнес-процессов соответствующих предприятий.

Ключевые слова: собственный капитал, финансовая отчетность, баланс, анализ, оценка, зарегистрированный капитал.

AN OVERALL ASSESSMENT OF EQUITY ACCORDING TO THE INTERIM FINANCIAL STATEMENTS

The article describes the organizational stages and methods of overall assessment of equity according to the interim financial statements. Taking into account the studied and generalized domestic and world experience of analyzing the financial statements of companies, a logical framework of analytical study of equity according to Form № 1 “Balance Sheet (Statement of Financial Position)” and Form 2 “Statement of Financial Income)” is suggested. Based on this, the expediency of 7 stages of an overall assessment of equity is justified. According to the state enterprise Boryspil International Airport, an overall assessment of equity has been made, namely: 1) according to the proposed first stage, by compiling an appropriate analytical table the place of equity in the composition and structure of the sources of financial resources is analyzed (with the results reflected for clarity of in a picture); 2) the proposed second and third stages of the analysis of the dynamics of the composition and structure of equity are reflected in a joint table with the results also presented in a joint picture; 3) for implementation of the fourth stage (assessment of the impact of equity on the financial stability of a company) the author proposes a special analytical table; 4) in the fifth stage, the impact of equity on the liquidity of the airport balance sheet is assessed and appropriate conclusions are made; for the first time, analysis of the impact of equity on a company’s liquidity is presented as a separate stage in isolation from studying current assets and long-term and current liabilities; 5) according to the proposed sixth stage, assessment is made of the efficiency of the use of equity with the help of profitability and return on equity indicators; 6) the received step-by-step conclusions on the analysis of equity are generalized. All calculations have been performed using the recommended methods of analytical research. The proposals made in the external financial analysis will significantly increase the efficiency of equity management as the main component of business processes of relevant companies.

Key words: equity, financial statements, balance sheet, analysis, assessment, registered capital.

Людвенко Д.В.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Liudvenko Dmytro

National Science Center "Institute of Agrarian Economy"

ШЛЯХИ РОЗБУДОВИ ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТВАРИННИЦТВА

У статті досліджено шляхи розбудови концепції обліку тваринництва у сучасних економічних умовах. Встановлено, що зі зміною місії аграрного підприємства на вимогу сталого розвитку змінюються відповідні особливості обліку та подача інформації в галузі тваринництва. Сформовано зміст обліку тваринництва, засади розбудови обліку, елементів та форми обліку. Окреслені основні позиції щодо застосування принципів, а саме запропоновано ввести в національні стандарти додатковий принцип обліку згідно зі стандартами МСБО на вимогу сталого розвитку та усвідомлення нової місії бізнесу в аграрному секторі економіки. Визначено функціональний складник концептуальної основи розбудови обліку тваринництва на вимогу сталого розвитку на шляху конвенгерції національного та міжнародного обліку подання фінансової звітності для прийняття управлінських рішень в аграрному секторі.

Ключові слова: облік тваринництва, концепція бухгалтерського обліку, сталий розвиток в аграрній сфері, принципи обліку, зміст обліку, фінансова звітність.

Постановка проблеми. Ні для кого не є секретом, що аграрний сектор є важливим складником соціально-економічного, політико-юридичного, морально-етичного, екологічного розвитку будь-якої сучасної цивілізованої держави. Населення в сільському господарстві активно зайняте обробкою землі, вирощування свійських тварин створює в аграрному секторі питому вагу ВВП у структурі країни. Особливе місце в сільському господарстві займає галузь тваринництва, яка пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки країни, альтернативних джерел енергії, ресурсозбереженням, захистом навколишнього середовища та дбайливим ставленням до тварин тощо.

У системі вітчизняного законодавства та в умовах децентралізації сільсь-ке господарство складається з маленьких підсобних господарств і ферм (50% молока, м'яса, яєць отримує населення із присадибних ділянок) та великих аграрних артілей і колективних господарств, які забезпечують економічну та продовольчу безпеку України у світі.

Внаслідок політики інтеграції України у світову спільноту, особливо до ЄС, виникло безліч особливих та невирішених завдань щодо побудови інтегрованої системи бухгалтерського обліку у тваринництві. Це зумовило необхідність вітчизняним науковцям-практикам розробити та дослідити відповідні нормативні документи та методичні вказівки. На нашу думку, в основу пілотного проекту повинна бути покладена концепція обліку тваринництва, яка би враховувала специфіку діяльності галузі, організаційні, методичні, методологічні особливості побудови нової комплекс-

сно-інтегрованої вітчизняної системи обліку до світових стандартів.

Світова економічна криза, низькі економічні показники, зростання державних витрат та впливу ідей вільного ринку переконали український уряд децентралізувати свою діяльність. Політика сільських територіальних громад повинна бути спрямована на підтримку, допомогу та створення ефективних приватних фермерських господарств. На нашу думку, необхідні зміни та пропозиції для цих господарств щодо ведення обліку та подання фінансової звітності в нових економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема обліку тваринництва не є новою. Концепція розбудови бухгалтерського обліку вимагає нарощування сільськогосподарського виробництва, ставить пріоритетним завданням збільшення виробництва готової продукції тваринництва як основу життєдіяльності світового суспільства сьогодні. Проблему обліку в аграрному секторі економіки досліджували багато вітчизняних провідних учених, таких як С.Ф. Голов [1], В.М. Жук [2], Г.Г. Кірейцев [5], О.М. Петрук [8] та інші. Разом із вітчизняною наукою можна впевнено стверджувати, що розпочинати реформи в аграрному секторі економіки з метою вирішення продовольчої проблеми належить на засадах фізичної економії та концепції сталого розвитку. І досі питання побудови концепції обліку в сільському господарстві, особливо в галузі тваринництва, за усвідомлення зміни місії бізнесу аграрного підприємства в сучасних умовах залишається проблемним та актуальним. Додаткові

дискусії та дослідження цих питань, на нашу думку, будуть не зайвими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Бухгалтерська наука постійно розвивається, науковий внесок у розвиток обліку сільського господарства є безцінним. Але в нових економічних умовах і досі залишається низка теоретичних та практичних питань, які вимагають негайного вирішення: запровадження нових підходів та подальшого розвитку системи обліку тваринництва на вимогу сталого розвитку. Невідомо, як будуть вести облік та складати фінансову звітність дрібні фермерські господарства в Україні в цих умовах, та незрозуміло, як держава буде отримувати цю інформацію. Ми не знайшли чітко означених методичних та методологічних основ обліку тваринництва у дрібних фермерських господарств. Усе це визначило мету дослідження щодо розроблення концепції обліку тваринництва у фермерських господарствах.

Для реалізації мети нами було поставлені такі завдання:

- зобразити теоретичний та методологічний базис розбудови бухгалтерського обліку у тваринництві відповідно до законів природи на основі фізичної економічної теорії;

- довести вплив функціональної основи обліку галузі на створення готової продукції тваринництва та прийняття управлінських рішень у нових умовах господарювання;

- усвідомити пріоритетність політики сталого розвитку та зосередити зусилля на дослідженні розбудови обліково-інформаційного забезпечення управління тваринництвом, пошуку альтернативних джерел енергії для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Формулювання цілей статті. Отже, метою статті є дослідження питань щодо шляхів розбудови положень розвитку концептуальних засад обліку тваринництва та визначено кроки щодо вирішення цих питань.

Викладення основного матеріалу. Основні вимоги до бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки від власників та керівників підприємства залишаються незмінними. Вчора, сьогодні, завтра вони такі:

- отримання інформації для аналізу, контролю та управління ресурсами господарства;
- підвищення якості та достовірності звітних даних;
- скорочення часу на формування звітності;
- систематизація документообігу тощо.

Особливою вимогою від керівників та власників аграрного сектору є питання спрощення бухгалтерського та податкового обліку. Концептуальні засади обліку тваринництва визначають особливості створення нових чи особливих суб'єктів господарювання та ведення господарської діяльності з урахуванням вимог «живої економіки». Місія бізнесу та усвідомлення місця аграрного підприємства в соціально-економічному житті громади ґрунтуються на вимогах сталого розвитку. Оскільки облік тваринництва має особливу побудову, припускаємо такі завдання, як:

- визначення галузевих особливостей ведення обліку господарської діяльності із зазначенням у нормативних документах з обліку тваринництва;

- спрощення методики та організації обліку для дрібних фермерських господарств, зайнятих у тваринництві;

- утримання на робочих місцях висококваліфікованих бухгалтерів у сільській місцевості за допомогою державних регуляторів (відповідні державні програми);

- пошук альтернативних джерел у сільському господарстві (біогаз), ведення гуманної господарської діяльності із «живою економікою» (дбайливе ставлення до тварин, мінімальна витрата природних ресурсів тощо), облік та складання звітності шляхом створення окремих нормативно-методичних документів, інструкцій, вказівок тощо;

- активна участь у заходах соціального характеру в сільських територіальних громадах та отримання від органів влади податкових пільг чи канікул для створення позитивного іміджу;

- складання особливих (власних) форм фінансової звітності для господарств, зайнятих тваринництвом, які не суперечать національним та міжнародним стандартам тощо.

Виходячи з вищевикладеного, припускаємо, що облік тваринництва відображає ведення процесу створення готового продукту галузі (молоко, м'ясо, приплід, яйця, гній тощо), обмін, розподіл, перерозподіл матеріальних та абсолютних (енергетичних) благ, де розкриває свій теоретичний зміст на основі теорії фізичної економії відповідно до законів природи – «Живої Економіки».

Також потрібно додати, що мета ведення обліку тваринництва у нових економічних умовах господарювання та усвідомлення місії підприємства – це надання точної, неупередженої, правдивої, повної соціальної, екологічної, юридичної, економічної інформації як для внутрішніх користувачів (для прийняття стратегічно правильних управлінських рішень підприємства та громади села), так і для зовнішніх користувачів (для прийняття рішень щодо економічної, юридичної, екологічної, соціальної безпеки держави).

Отже, концептуальні положення розбудови бухгалтерського обліку у тваринництві будуть базуватися на 10 принципах бухгалтерського обліку згідно зі ст. 4 Закону України № 996 «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», які дають можливість отримати інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів аграрного підприємства [4]. Оскільки наша країна проводить інтеграційні процеси в напрямі Європи та інших частин світу, здійснюється поступова уніфікація документообігу, у тому числі фінансового. Відомо, що мета – створення уніфікованої системи бухгалтерського обліку у світі. У табл. 1 зображено певні особливості принципів за національними стандартами та міжнародними (МСБО).

Основні принципи ведення бухгалтерського обліку за національними та міжнародними стандартами

ПРИНЦИПИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ	
За Законом № 996 та П(С)БО 1	за МСБО
автономність;	Господарської одиниці (Business Entity (Автономності підприємства))
безперервність	Безперервності (Continuity or Going Concern)
єдиний грошовий вимірник	Грошового виміру (Monetary measurement)
періодичність	Періодичності (Periodicity (або облікового періоду))
послідовність	Послідовності (Consistency (або принцип постійності))
історична(фактична) собівартість	Історичної собівартості (Historical Cost)
превалювання сутності над формою	Двосторонньої тотожності (Dual-Aspect (або двосторонності)) Суттєвості (Materiality (або матеріальності))
нарахування та відповідність доходів і витрат	Відповідності (Matching)
	Витрат та вигод (Cost-Benefit)
	Фактичної реалізації (Realization)
повне висвітлення	Повного розкриття (Full Disclosure)
обачність	Консерватизму (Conservatism)
ГАЛУЗЕВІСТЬ	Галузевої практики (Industry practice)

Джерело: складено та адаптовано автором [3; 7]

Ми вважаємо, що необхідно додати ще один принцип бухгалтерського обліку та фінансової звітності за МСБО «Галузеві практики» – галузевість. Галузь тваринництва відрізняється від загальних правил та має свої винятки. Так, вона характеризується значними матеріально-виробничими запасами та капіталомісткістю, що вимагає значних кредитних ресурсів. Особливо зараз галузь потребує значної матеріально-грошової допомоги як із боку держави, так і з боку приватного бізнесу. Необхідні не тільки кредити банків на пільгових умовах, а й значні дотації для:

- придбання сучасного технологічного, екологічно безпечного та енергозберігаючого обладнання;
- застосування новітніх технологій утримання догляду та захисту тварин;
- закупки високоякісних кормів та елітних порід тварин для селекції;
- удосконалення виробничого процесу до світових стандартів;
- фінансування дебіторської заборгованості тощо.

Це все відрізняє структуру балансу підприємства галузі тваринництва від інших підприємств народного господарства, де в активі балансу зосереджено значні кошти на матеріально-виробничі запаси та дебіторську заборгованість, а в пасиві – на кредиторську.

На нашу думку, принцип галузевості передбачає приналежність підприємства до відповідної галузі за відповідним фінансовим документом.

Вважаємо необхідним зупинитися на тому, що на методологічну основу розбудови бухгалтерського обліку тваринництва вплинула фізична економія. Принцип теорії фізіократів – це діалектичний метод пізнання природи, суспільства і людського мислення. Ф. Кене та його послідовники розглядали всі явища природи і суспільства у взаємозв'язку і взаємозалежності, тобто у безперервному русі та зміні. Отже, бухгалтерська наука, тобто її положення, повинні змінюватися під впливом розвитку науки, техніки і практики

в суспільстві. Здійснюється постійний, безперервний рух удосконалення [1; 2; 5; 6; 8].

Наступною вимогою до бухгалтерського обліку є методологічна єдність показників бізнес-плану та обліку. Повинен працювати єдиний принцип спільності економічного змісту і цільового призначення – формування планових та облікових показників. Також повинен спостерігатися їхній прямий та зворотний зв'язок. Це буде формувати облікові показники. Облік справляє зворотну дію (вплив) на систему планових показників та їх формування. Отже, під час розбудови бухгалтерського обліку тваринництва передусім слід виходити з функцій планування та нормування. Схематично ми зобразили це на рис. 2.

Потрібно нагадати, що методологія бухгалтерського обліку тваринництва насамперед визначається особливими об'єктами обліку, оцінки та господарськими операціями. Зараз відбувається зміна об'єктів бухгалтерського обліку під впливом усвідомлення місії бізнесу в еволюції соціально-економічного середовища. Господарські операції в тваринництві повинні здійснюватися із застосуванням всеохоплюючої облікової моделі оцінки результативності господарювання в сільському господарстві в нових економічних умовах. Зрозуміло, що це усе вимагає застосування відповідних рахунків (субрахунків) в обліку [6].

Суперечливим питанням залишається форма бухгалтерського обліку тваринництва. На нашу думку, вирішення цього питання повинні надати практикуючі бухгалтери, які працюють у галузі. Їхній досвід та професіоналізм повинен сказати, що в сучасних економічних умовах буде доречно: чи журнальна, чи спрощена форма, чи альтернатива. Це стосується і розпорядчих документів та складання фінансової звітності. Єдиною залишається вимога, що подана інформація повинна більш точно та достовірно відповідати сучасному стану галузі тваринництва на мікро- та макрорівні.

Окремо потрібно звернути увагу на особливості обліку тваринництва з оподаткування. Це питання заслуговує окремого дослідження, що сформує нашу подальшу роботу в майбутньому. На нашу думку, саме зараз потрібно залишити мінімум податків і зборів, поки галузь не вийде із кризи. Вважаємо, що це питання потрібно вирішувати негайно на вищому рівні країни.

Останнім кроком впливу на визначення методологічних засад обліку тваринництва є децентралізація. Вважаємо, що без досвіду практикуючих бухгалтерів сільськогосподарських підприємств нам не обійтися. Ми візьемо на себе відповідальність та зробимо припущення, що основним фактором буде вид та розмір аграрного підприємства. Рівень регламентації побудови обліку сільськогосподарського підприємства у зв'язку з інтеграцією в світову спільноту обліку теж залишається відкритим. Тому потрібно погодитися з думкою вітчизняних та іноземних учених, що вітчизняний облік чекає конвергенція, корекція обліку до світових стандартів [2, с. 16].

Висновки. Концепція розбудови обліку тваринництва формується з особливої господарської діяльності, застосування принципів, елементів та об'єктів обліку. Під час розбудови бухгалтерського обліку у тваринництві передусім слід виходити з функцій, які

виконує облік в управлінні галуззю. Однією з вимог до бухгалтерського обліку є методологічна єдність показників інформаційно-облікового забезпечення. Ця єдність досягається дотриманням єдиного принципу формування планових та облікових показників, виходячи із спільності їхнього економічного змісту і цільового призначення. Фізична теорія вплинула на формування теоретичного змісту бухгалтерського обліку тваринництва в нових умовах господарювання. Основою розбудови обліку тваринництва стає діалектичний метод пізнання природи, суспільства і людського мислення, який розглядає всі явища природи і суспільства у взаємозв'язку і взаємозалежності, у безперервному русі та змінах. Нове мислення та пізнання, зміна місії бізнесу дає можливість кожне питання бухгалтерського обліку розглядати у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими питаннями, такими як економічна, соціальна, екологічна, продовольча безпека людства.

Також ключовим питанням під час визначення концепції обліку тваринництва є спрощення організації обліку, запровадження більш зручних форм обліку та застосування Плану рахунків для аграрних підприємств. Це зумовить наступні завдання нашого наукового дослідження.

Список літератури:

1. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
2. Жук В.М. Інституціональна теорія бухгалтерського обліку: мотивація досліджень. Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 10–11 жовтня 2014 р. Тернопіль, 2014. С. 15–19.
3. Загальні принципи ведення бухобліку за МСБО. Портал: management.com.ua. веб-сайт. URL: <http://www.management.com.ua/finance/fin007.html>
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.99 р. зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 27.03.2020)
5. Кирейцев Г.Г. Глобалізація економіки и унифікація методологи бухгалтерського учета: Научний доклад. Житомир: ЖГТУ, 2008. 76 с.
6. Людвенко Д.В. Облік галузі тваринництва крізь призму інституціональної теорії бухгалтерського обліку. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). N 3. С.
7. Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» Наказ Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
8. Петрук О.М. Розвиток національної системи бухгалтерського обліку в Україні: стратегія, гармонізація, регламентація. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.06.04. Житомир, 2006. 406 с.

References:

1. Golov S.F.(2007) *Buhgalters'kij oblik v Ukraini: analiz stanu ta perspektivi rozvitku*. [Accounting in Ukraine: analysis of the current state and prospects]. Kyiv: Centr uchbovoi literaturi. (in Ukrainian)
2. ZHuk V.M. (2014) *Institucional'na teoriya buhgalters'kogo obliku: motivaciya doslidzhen'* [Institutional accounting theory: motivation for research]. Proceedings of the *Stan i perspektivi rozvitku oblikovo-informacijnoi sistemi v Ukraini: III mizhnarodna naukovo-praktichna konferencija, (Ukraine, Ternopil', November 10–11, 2014)*, Ternopil: TNEU, pp. 15–19.
3. Portal: management.com.ua. (2020). *Zagal'ni principy vedennya buhobliku za MSBO*. [General accounting principles for IFRS]. Available at: <http://www.management.com.ua/finance/fin007.html> (accessed 20 April 2020)
4. Verhovna Rada Ukraini (1999) *Zakon Ukraini "Pro buhgalters'kij oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini"* [The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"], no. 996-XIV, 16 July 1999. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 27 March 2020)
5. Kirejcev G.G. (2008). *Globalizaciya ekonomiki i unifikaciya metodologi buhgalters'kogo ucheta* [Globalization of economy and unification of accounting methodology]. Zhitomir: ZHGTU. (in Ukrainian)

6. Liudvenko D.V. Oblik galuzi tvarinnictva kriz' prizmu institucional'noi teorii buhgalters'kogo obliku [Accounting for the Livestock Industry through the Prism of Institutional Accounting Theory]. *Vcheni zapiski TNU im. V.I. Vernads'kogo. Seriya: Ekonomika i upravlinnya*, vol. 31 (70), no. 3, pp.

7. Ministerstvo finansiv Ukraini (2013). *Nacional'ne polo zhennya (standart) buhgalters'kogo obliku no.1 "Zagal'ni vimogi do finansovoi zvitnosti"* [National Accounting Standard no.1 "General Requirements for Financial Reporting"], no. 73, 7 February 2013. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed 27 March 2020)

8. Petruk OM (2006). *Rozvitok nacional'noi sistemi buhgalters'kogo obliku v Ukraini: strategiya, garmonizaciya, reglamentaciya* [Development of the national accounting system in Ukraine: strategy, harmonization, regulation]. (PhD Thesis), Zhytomyr: Zhytomyr State Technological University.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПОЛОЖЕНИЯ КОНЦЕПЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ЖИВОТНОВОДСТВА

В статье исследованы пути развития концепции учета животноводства в современных экономических условиях. Установлено, что с изменением миссии аграрного предприятия по требованию устойчивого развития оговариваются соответствующие особенности учета и подача информации в области животноводства. Сформировано содержание учета животноводства, основы развития учета, элементов и формы учета. Указаны основные позиции по применению принципов, а именно предложено ввести в национальные стандарты дополнительный принцип учета согласно стандартам МСФО по требованию устойчивого развития и осознания новой миссии бизнеса в аграрном секторе экономики. Определена функциональная составляющая концептуальной основы развития учета животноводства по требованию устойчивого развития на пути конвергенции национального и международного учета, представления финансовой отчетности для принимаемых управленческих решений в аграрном секторе.

Ключевые слова: учет животноводства, концепция бухгалтерского учета, устойчивое развитие в аграрной сфере, принципы учета, содержание учета, финансовая отчетность.

WAYS OF DEVELOPING THE CONCEPT OF ACCOUNTING FOR LIVESTOCK

The purpose of the article is to determining the place of livestock accounting in the development of the concept of accounting in the agrarian sector: it will allow to form a task for the further study of accounting of management of the livestock industry now. It's to become the driving force of civilizational progress. The livestock market is low inland consumption, with it is to underdeveloped infrastructure and volatile pricing policies. This task will be solved by virtue of accounting. The of state institutions and educational practitioners-professionals must be help in this field. The information in the financial statements should to provided reflect the true state of agriculture. it must be free from distorted facts. It will help promptly respond and to make impartial, successful, correct management decisions. That will be-being of the population in the country ensure the well. The content of livestock accounting can be determined differently. It's to changing the mission of the agricultural enterprise business and the impact of decentralization in the country, It is proposed to introduce an additional accounting principle in national standards, in accordance with IFRS standards – based on the position on the application of the principles. The functional component of the conceptual framework for the development of livestock accounting has been determined for the requirement of sustainable development on the basis of the convention of national. The international accounting for the presentation of financial statements is to making management decisions in the agricultural sector. The requirement of the global community for the application of a single account is to review the national accounting concept in the agricultural sector. A task of domestic accounting scientists in the agricultural sector is to apply a new system of interpenetration and complementarity of national and international accounting standards. The convergence of financial reporting in the agrarian sector of the economy is the primary task of agricultural accounting in securing investment. These measures should have a positive impact on the livestock sector and lead to social, economic growth of the country. This will be lead to food security not only in Ukraine but also in the world.

Key words: livestock accounting, accounting concept, sustainable development in agrarian sphere, accounting principles, content of accounting, financial reporting.

Maksymenko Diana

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Accounting
and Taxation and Marketing,
Mukachevo State University

Liba Natalia

Doctor of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Accounting
and Taxation and Marketing,
Mukachevo State University

Holovachko Vasil

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Accounting
and Taxation and Marketing,
Mukachevo State University

Максименко Д.В., Ліба Н.С., Головачко В.М.

Мукачівський державний університет

ORGANIZATION OF THE ENTERPRISE INCOME ANALYSIS

The financial condition of the enterprise is the provision of its own working capital, the condition of the standardized reserve of supplies, the status and dynamics of receivables and payables, turnover of funds, solvency and other results of financial and economic activity of the enterprise, allowing to evaluate the achieved results, draw conclusions about the level of the financial and economic condition and the availability of unrealized farm reserves. Economic analysis of business income is the main focus of the analysis of the future, because this technique allows, taking into account the presence of a brief amount of information on the performance of the entity, to determine its potential, internal reserves, the use of which would achieve positive changes in financial performance. The modern period is of particular importance, when most of the information on business activities is classified as a commercial secret, and the analyst receives mainly official financial statements.

Key words: income, profit, net income, gross income, income analysis.

Formulation of the problem. Receiving income proceeds from the sale of products (works, services) and indicates that the company's products have found their consumer, that the goods meet the requirements and market demand for price, quality, other technical, functional characteristics and properties. Receiving income creates the basis for self-financing of the enterprise, provided that their size is sufficient to cover the expenses of the enterprise for the sale of goods and other activities, fulfillment of obligations to the budget and the formation of net profit.

The size of the received income determines the economic strategy of the enterprise on the management of material resources and costs, personnel of the enterprise and payment of his/her labor, tax, investment, dividend policy of the enterprise.

Analysis of research and publications. Theoretical aspects of the analysis of income of the enterprise have been reflected in the works of such scientists as V. Bahrov, B. Hrabovetskyi, V. Ivanenko, V. Mets, H. Savytska. The development of methodological approaches to the analysis

of income of the enterprise has been carried out by such researchers as M. Korobov, V. Verba, V. Ivanenko. However, some aspects of the organization of enterprise income analysis have not been adequately reflected in the works of scientists.

The purpose of the article. The purpose of the paper is to investigate the organizational aspects of the enterprise income analysis.

Research results. One of the important and fundamental theoretical issues of economic activity is the definition of the concept of "income", which has been investigated throughout the history of the formation of the economy. As an economic category, in the general meaning, income means the flow of money and other income per unit of time and consists of factors such as profit, wages, interest and rent. The amount of income affects the indicator of profit, which is the main financial indicator of the enterprise.

The basis of the economic approach for defining this concept is the term "proceeds", that is, the volume of sales of products manufactured by the enterprise (works, ser-

vices). Sometimes this term is identified with the notion of the “enterprise revenue”. An example of a simplified approach is the following definition of this category: “As an economic category, revenue (income) is the flow of cash and other earnings over a period derived from the sale of products, goods, works, services.” The identification of the company’s income only with the proceeds from the sale of products virtually excludes from it such inherent elements as received rent (in the provision of fixed assets in the lease), royalties (payments received by the company for the use of its innovative or software product, brand, etc.), dividends and interest on the financial investment portfolio created by the company in securities of third parties, etc. Obviously, the concept of the “enterprise revenue” should be considered wider than “revenue from the sale of products (works, services)” [1, p. 59].

The accounting approach to the concept of “enterprise revenue” is predominantly based on the term “economic benefit”. The content of this category is defined in the International Financial Reporting Standard 18 Revenue, namely, “Revenue is the gross inflow of economic benefits during the period arising from the course of the ordinary activities of an entity when those inflows result in increases in equity, other than increases relating to contributions from equity participants” [2].

A similar concept in the National Provision (Standard) of Accounting – NP(S)A 1 “General Requirements for Financial Statements” is interpreted as follows: “Revenue is an increase in economic benefits in the form of asset revenues or a reduction in liabilities that lead to an increase in own of capital (except for the growth of own capital at the expense of contributions from participants (owners) for the reporting period” [3].

Revenue is an economic category that is defined as the difference between total income and total expenses, or the difference between income and expenses. Revenue means the amount of money received from the sale of products, work performed or services rendered; it is calculated by multiplying the price of the product by the number of its units sold.

It is necessary to distinguish between the concept of gross and net income. Gross income is the total amount of income that an enterprise receives from all types of activity over a period of time. Net income is the difference between revenues from sales of products and compulsory payments included in the price of products.

The enterprise receives income both from ordinary activity and as a result of extraordinary events.

Normal business activities are understood as any activity of an enterprise, as well as operations that it provides or arises as a result of such activity. Examples of ordinary activities are the production and sales of products, payments to suppliers, buyers and customers, employees, tax authorities, banking institutions, etc. The usual activities also include such transactions as revaluation of the property of the enterprise, write-down of depreciated inventories of tangible assets, economic sanctions for breach of contractual obligations or tax laws, and others.

The extraordinary activities of the enterprise include operations that do not occur frequently or regularly and are different from ordinary operations, such as fires, natural disasters, etc. [4, p. 30].

In world practice, the cash method and accrual method are used to determine income.

In the cash method, an enterprise’s income or gain over a certain period is the amount of cash received from customers during this period in its cash desk or on the account for products actually shipped to buyers (or for the actual works and services actually provided for them).

By the method of accruing income or proceeds of an enterprise for a certain period it is called the cost of products (services rendered) shipped to customers during this period, regardless of whether they have paid for them in this period or not [5, p. 35].

Income is classified into the following groups (Figure 1).

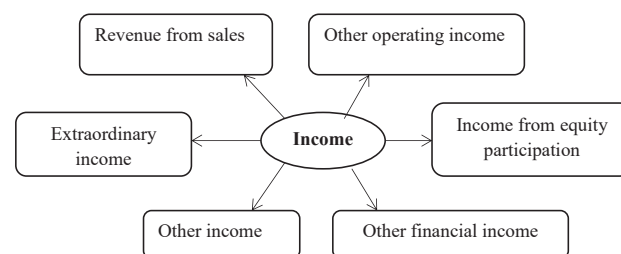

Fig. 1. Classification of income

Revenues from sales of products, works, and services reflect the total income (revenue) from the sale of commodity products; commodity services; non-food services of structural subdivisions not related to industrial activity; products of the power plant; building materials and services provided by the building complex.

Other operating income includes: income from the sale of foreign currency; income from the sale of other current assets (inventories, low value items, etc.); operating lease income (property); income from operating currency differences in foreign currency transactions; the amount of fines, penalties and other sanctions received for breach of economic agreements recognized or debtor by decisions of the court, arbitration court on their collection; income from write off of accounts payable, on which the claim has expired; repayment of previously written off assets (receipts of debts written off as hopeless); amount of received grants and subsidies; other operating income.

Income from equity participation includes income from investments made in associated, affiliated or joint ventures, which are accounted for using the equity method.

Other financial income includes income arising in the course of financial operations of the enterprise, in particular dividends from non-associated, subsidiary and joint ventures; interest on bonds and other securities; other income from financial activities.

Other incomes include: income from the sale of financial investments; income from the sale of non-current assets; income from the sale of property complexes;

income from non-operational exchange rate difference; income from free-of-charge assets; other income arising in the ordinary course of business but not related to the operating activities of the enterprise.

Extraordinary income arising from extraordinary events (natural disasters, fires, industrial accidents, etc.). These include: reimbursement of losses from extraordinary events, including reimbursement of expenses for prevention of losses from natural disasters and man-made disasters; revenues from other events or those corresponding to the definition of emergencies [6, p. 159-162].

Income analysis is the part of the company's economic strategy. It is aimed at creating economic conditions that ensure the compensation of constant costs of the enterprise, cover variable costs, which depend on the volume of sales of goods, full and timely payment of all types of taxes, mandatory payments and ensuring profit.

In practice, carry out an external and internal analysis of income (Fig. 2).

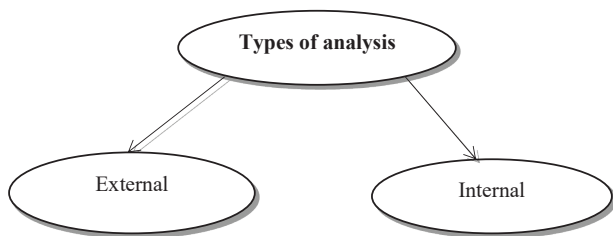

Fig. 2. Types of analysis at the enterprise

The external analysis is based on the reporting data and therefore contains a limited part of the information about the company's activities. The purpose of such an analysis is to assess the profitability of the company, the efficiency of the use of capital, the financial position of the enterprise as a whole. The results of this assessment are taken into account in the relationship of the company with shareholders, creditors, tax authorities and serve as the basis for determining the position of this company in the market, in the industry. It is clear that published reporting does not apply to all areas of activity of enterprises, contains summary data, mainly about their financial activities, and for this reason, greatly reduces and veils the negative phenomena occurring in the enterprise. That is why we need additional information about the company's activities. When solving the issue of a loan, banks are required to fill in their own, more detailed, forms of financial statements. Similarly, stock exchanges are made by companies the securities of which are quoted. However, this information is only available to listed entities.

In order to exclude the facts of deliberate distortion of information, an audit is carried out, which verifies and confirms the correctness of the reporting indicators and indicates "bottlenecks" in the activities of the enterprise.

The greatest value in the estimation of incomes, financial results and determination of measures for increase of profits and increase of profitability is the internal analy-

sis. It is based on the use of the entire complex of economic information, primary documents and accounting and reporting data. An economist has the opportunity for the accurate assessment of the state of affairs in the enterprise. Reliable data on the price policy of the enterprise, its income, the formation of profits, the structure of the cost of turnover and assess the position of the company in commodity markets can be obtained from the primary documents.

Internal analysis allows us to study the mechanism of achieving the company's maximum profits. It is important to use both external and internal analysis. A comprehensive approach to income research allows to make informed managerial decisions, and helps to choose the best option for the future. A comprehensive approach to income analysis plays a decisive role in the competition policy of an enterprise. Separately, a kind of analysis is devoted to the study of past trends. It is called retrospective, and the analysis associated with the forecasts is called promising [7, p. 147].

The purpose of income analysis is to assess the final results of the enterprise, study the main causes, their changes in dynamics and comparison with similar enterprises in the region, with the indicators of competitors. It is also important in the analysis to identify reserves for increasing profits (cover loss), increase profitability and identify specific measures for the future.

The income analysis is carried out in the following stages:

1. Analysis of the total volume and composition of revenues. At this stage of analytical work, the total revenue of the enterprise its absolute and relative change in comparison with the previous periods are determined. The composition of incomes is analyzed, that is, the share of separate sources of income formation in their total volume (from realization, non-realization operations, etc.).

2. Analysis of the volume and sources of formation of gross income (from the sale of goods) of the enterprise. This stage of analytical work involves studying the main sources of formation of gross income, the amount of income from each source, the share in the total income.

3. Analysis of changes in the level of gross income. At this stage, the level of gross income is determined and its change is calculated in comparison with the previous period.

4. Estimation of the level of profitability of other types of activity of the enterprise. At this stage of the analytical work, the relative indicators of obtaining income from other types of activity of the enterprise are calculated and analyzed in dynamics: investment, intermediary, credit, lease, etc. The level of profitability of other activities is compared with the level of gross income to determine the priority directions of enterprise development, its diversification. Comparison and evaluation are carried out by means of cost-benefit calculations (the ratio between the amounts of income and expenditure) and the return on assets (the amount of income generation per unit of assets used) of different types of enterprise activity.

5. Quantitative assessment of the factors that determine the change in the volume of gross income formation. This stage of the study involves:

– the study of the effect on the value of income of factors such as the volume of goods turnover (in actual and comparable prices) and the average level of income by applying the method of chain substitutions or the index method;

– quantitative assessment of the influence on the average level of gross income of structural changes, namely: assortment structure of goods turnover, composition of goods turnover in the form of sales, composition of suppliers (channels of receipt of goods) by applying the method of percentage numbers.

6. Estimation of unused opportunities for receiving income. To carry out this stage of analytical work, information on the selling prices of certain types and types of goods in competitor companies or information on purchase prices through alternative feeds channels is needed. In the presence of such information, the unused opportunities for increasing the company's income are calculated by improving the policy of commodity supply (reducing the purchase price) or the pricing policy of using opportunities to increase sales prices. Estimation of unused opportunities for receiving revenues is carried out selectively, according to product groups that have the most important value for the enterprise.

7. Analysis of the adequacy of income generation. The adequacy of income generation is assessed on the whole in the enterprise on the basis of analysis of the use of revenue received (for payment of taxes, coverage of fixed and variable costs, the formation of net profit). To do this, the volumes, dynamics and the share of each direction of the use of incomes in the total volume of their formation are determined, and the indicators of profitability of expenses and profitability of incomes are analyzed. The assessment of

the adequacy of income generation allows us to conclude that the fulfillment of the requirements of self-sustainability and self-financing of enterprise development [8, p. 62].

Let us consider the structure of incomes of the underlying enterprise according to Table 1.

This table indicates that the largest share is the income from the sale of products. Last year it has amounted to 95.3% of total income, and in the reporting year it is 93.1%. Other operating revenues account for 1.2% and 4.2% respectively. The share of other income from ordinary activities has been 35% in the previous year, in the reporting year it is 2.7%. The total value of revenues in comparison with the previous year has increased by 203.83 thousand UAH or 11.76%. Decisive influence on this growth has led to an increase in other operating income.

The analysis of implementation of the plan of income from sales of products is carried out according to the financial statements and the company's accounting data. Output data for analysis is presented in Table 2.

According to Table 2, the plan for income is not executed on 203.06 thsd. UAH (126.94 – 330). The deviation of the actual profit from the planned one has occurred as a result of changes in sales volume, cost, structure and assortment of products (services) and product prices [9, p. 445-446].

Comparing the amount of profit planned and the amount of profit, calculated on the basis of planned prices and planned cost, but by the actual volume and range of products, we calculate how it changed due to fluctuation in the volume and structure of sales: $363 - 330 = + 33$ thsd. UAH

But in order to determine the impact of only the volume of sales, it is necessary to multiply the planned profit by the percentage of over- (under-) implementation of the sales plan. This percentage is 100.2% ($40920/40854 * 100$).

Table 1

Structure and dynamics of income of the enterprise

Indicator	Last year		For the current year		Absolute deviation (thsd UAH)	Growth rate in %
	Sum, thsd UAH	Specific weight, %	Sum, thsd UAH	Specific weight, %		
1.Extra (income) from sales of products	11870.1	95.3	11786.17	93.1	-83.93	109.12
2.Other operating revenues	150.26	1.2	531.08	4.2	+380.82	388.74
3. The source of participation in capital	–	–	–	–	–	–
4. Other financial income	–	–	–	–	–	–
5. Other income from ordinary activities	433.84	3.5	340.78	2.7	-93.06	86.35
6. Extraordinary income	–	–	–	–	–	–
Total	12454.2	100	12658.03	100	+203.83	111.76

Table 2

Analysis of the profit from the sale of products (services) (2018-2019)

Indicator	2019		2018
	Plan	Fact	
1.The proceeds from the sale of products	40854.0	40920.0	1276.88
2. Cost of sold products	36267.0	36300.0	1003.86
3. Real profit	330.0	363.0	126.94

Impact of change in sales volume is calculated: $(330 \cdot 0.2) / 100 = +0.66$ thsd. UAH

Then determine the influence of the structural factor: subtract the second result from the first result: $33 - 0.66 = +32.34$ thsd. UAH

The effect of changing the cost of the amount of profit is calculated by comparing the actual amount of costs (transferred to the actual volume of sales) with the planned: $1003.86 - 36300 = -35296.14$ thsd. UAH

But in our example, the actual cost has decreased, consequently, the profit has decreased by (-35296.14) thsd. UAH

The effect of changes in the prices of profits is determined by comparing the actual proceeds received (reduced by the sum of taxes on added value, excises and other mandatory payments) with the proceeds transferred to the actual sales volume: $1276.88 - 40920 = -39643.12$ thsd. UAH

In order to deepen the analysis of profit from sales of products, it is necessary to study the changes in the volume of sales, prices, structure and cost for each product in detail.

At enterprises, profit growth is achieved not only due to an increase in the labor input of the company's staff,

but also due to many other factors. That is why at each enterprise it is necessary to systematically analyze the formation, distribution and use of profits. This analysis is also extremely important for external actors (local budgets, financial and tax authorities, banks).

Conclusions and perspectives of further research.

As a result of the study, it has been found that income represents the difference between the proceeds from the sale of products, goods and services, and the cost of material costs for the production and marketing of products. In order to continuously ensure the growth of profits that generates the company's income, it is necessary to look for unused opportunities for its increase, that is, growth reserves. Reserve is a quantitative measure. Reserves are found at the stages of planning and direct production of products and its implementation. Determining the reserves for increasing profits is based on a scientifically sound method of developing measures for their mobilization. Reserves for increasing profits are possible: by increasing the volume of output (works, services); at the expense of lower costs for the production and sale of products; at the expense of saving and rational use of funds to pay workers and employees.

References:

1. Bahrov V. P. (2006) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. Kiev, p. 160 (in Ukrainian)
2. Polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku 15 «Dokhid». Available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza> (accessed 04 February 2020)
3. Nacional'ne polozhennja (standart) bukhghalters'kogo obliku 1 «Zagal'ni vymoghy do finansovoi zvitnosti». Available at: <http://vobu.ua/ukr/documents/accounting/item/natsionalni-polozhennya-standarti> (accessed 15 January 2020)
4. Verba V.A. (2005) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. Kiev: KNEU, p.30 (in Ukrainian)
5. Hrabovetskyi B. Ye. (2009) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. K.: Centr uchbovoho literatury, pp. 35. (in Ukrainian)
6. Ivanenko V.M. (2008) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. Kiev: Znannja, pp.159-162. (in Ukrainian)
7. Korobov M. Ya. (2010) *Finansovo-ekonomichnyj analiz dijal'nosti pidpryjemstv* [Financial and economic analysis of the activity of enterprises]. Kiev: Tovarystvo «Znannja» KOO, 378 p. (in Ukrainian)
8. Mets V.O. (2007) *Ekonomichnyj analiz finansovykh rezul'tativ ta finansovogo stanu pidpryjemstva* [Economic analysis of financial results and financial condition of the enterprise]. Kiev: KNEU, p. 62. (in Ukrainian)
9. Savytska H.V. *Ekonomichnyj analiz dijal'nosti pidpryjemstva* [Economic analysis of the enterprise]. Kiev: Znannja, 2007. 668s.

Список літератури:

1. Багров В. П. Економічний аналіз. Київ, 2006. 160 с.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід». Електронний ресурс: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza> (дата звернення 4 лютого 2020)
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Електронний ресурс: <http://vobu.ua/ukr/documents/accounting/item/natsionalni-polozhennya-standarti> (дата звернення 15 січня 2020)
4. Верба В.А. Економічний аналіз. Київ: КНЕУ, 2005. с. 30.
5. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз. К.: Центр учбової літератури, 2009. с. 35.
6. Іваненко В.М. Економічний аналіз. К.: Знання, 2008. с. 159-162.
7. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств. К.: Товариство «Знання» КОО, 2010. 378 с.
8. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства. Київ: КНЕУ, 2007. с. 62.
9. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства. Київ: Знання, 2007. 668 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІЗУ ДОХОДІВ ПІДПРИЄМСТВА

Фінансовий стан підприємства – це забезпеченість власними обіговими коштами, стан нормованих запасів товарно-матеріальних цінностей, стан та динаміка дебіторської і кредиторської заборгованості, оборотність коштів, платоспроможність та інші підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства, що дозволяють дати оцінку досягнутим результатам, зробити висновки про рівень фінансово-економічного стану та про наявність резервів. Дохід підприємства являє собою один з головних узагальнюючих показників фінансово-господарської діяльності підприємства. Аналіз доходів підприємства має велике значення в системі загальної оцінки роботи суб'єкта господарювання. Це пов'язано з тим, що доходи мають безпосередній вплив на загальний фінансовий результат діяльності підприємства, який може мати як позитивний, так і негативний характер. Економічний аналіз доходів підприємства є основним напрямком аналізу майбутнього, тому що його методика дозволяє при наявності стислого обсягу інформації про результати діяльності господарюючого суб'єкта визначити його потенційні можливості, внутрішні резерви, використання яких дозволить досягти позитивних змін фінансових результатів діяльності. У процесі дослідження застосовано методи узагальнення, порівняння та систематизації, які дали можливість більш ширше розкрити організацію аналізу доходів підприємства. Особливого значення це набуває в сучасний період, коли більшість інформації про господарську діяльність підприємці відносять до категорії комерційної таємниці, та у розпорядженні аналітика надходить в основному офіційна фінансова звітність. Система показників аналізу доходів відображає рівень розвитку суб'єкта господарювання, його місце на ринку, дозволяє порівняти досягнуті результати з результатами конкурентів, прослідкувати тенденцію зміни основних параметрів діяльності. У результаті дослідження було виявлено, що аналіз доходів є важливим етапом в діяльності підприємства, так як від ефективності їх формування залежить прибутковість підприємства та його подальший розвиток.

Ключові слова: дохід, прибуток, чистий дохід, валовий дохід, аналіз доходів.

ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІЗА ДОХОДІВ ПРІДПРИЯТТЯ

Финансовое состояние предприятия – это обеспечение собственным оборотным капиталом, состояние стандартизированных товарно-материальных запасов, состояние и динамика дебиторской и кредиторской задолженности, оборачиваемость средств, платежеспособность и другие результаты финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Позволяет оценить достигнутые результаты, сделать выводы об уровне финансово-экономического состояния и наличии нереализованных сельскохозяйственных запасов. Экономический анализ доходов бизнеса является основным направлением анализа будущего, поскольку его методика позволяет наличие краткого объема информации о результатах деятельности предприятия для определения его потенциальных внутренних резервов, использование которых позволит добиться положительных изменений в финансовых показателях. Особое значение имеет современный период, когда большая часть информации о коммерческой деятельности классифицируется как коммерческая тайна, а аналитик получает в основном официальную финансовую отчетность.

Ключевые слова: доход, прибыль, чистый доход, валовой доход, анализ доходов

Мезенцева Н.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та менеджменту,
Криворізький факультет Запорізького національного університету

Вінниченко Т.Л.

магістр,
Запорізький національний університет

Левченко Т.В.

магістр,
Запорізький національний університет

Mezenceva Nadezhda

Kryvyi Rih Faculty of Zaporizhzhia National University

Vinnichenko Tatyana, Levchenko Tatyana

Zaporizhzhya National University

СУЧАСНІ ДЕФІНІЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ В УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

На сьогодні практично в кожній праці з теорії бухгалтерського обліку і контролю висвітлюються питання інвентаризації. При цьому поняття «інвентаризація» кожен автор формулює по-різному, а звідси, й різний підхід до практики проведення інвентаризації. Сьогодні немає таких науковців, які б не визнавали процес проведення інвентаризації, проте єдності думок стосовно її різних нюансів все ж таки бракує. Більшість авторів повторює давно відомі істини, не враховує сучасний стан розвитку економіки. У роботі розглянуто поняття інвентаризації та розроблено заходи щодо вдосконалення системи дефініцій для забезпечення достатньої інформаційної бази управління діяльністю підприємства. Охарактеризовано необхідність розширення критеріїв класифікації інвентаризації, що дає змогу ширше зрозуміти і вивчити саме поняття інвентаризації.

Ключові слова: дефініція, інформація, розрахунки, інвентаризація, майно, заборгованість, класифікація.

Постановка проблеми. Зростання вимог до підвищення ефективності інвентаризації з метою поліпшення управління та контролю в нових умовах господарювання зумовлює необхідність наукового дослідження даної проблеми. Недосконалість чинних нормативних актів, які регламентують інвентаризаційну діяльність та невідповідність практики інвентаризаційної роботи вимогам підвищення ефективності використання майна господарюючого суб'єкта, забезпечення його збереження зумовлює актуальність дослідження організації інвентаризаційної роботи, дефініції інвентаризації та вдосконалення її класифікації. Показники, які характеризують стан інвентаризаційної роботи, визначають основні відповідні завдання політики управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання інвентаризації як методу обліку та елементу контролю у своїх працях розглядали професори Н.Г. Белов, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, М.І. Карауш, Л.М. Крамаровський, М.В. Кужельний, П.П. Німчинов, В.К. Радостовець, Ю.С. Цал-Цалко, М.Я. Штейнман та ін. Окремі питання інвентаризаційної діяльності дослі-

джували багато вчених радянської доби. Значення інвентаризації в процесі планування інвентаризаційної роботи розглядав професор Ю.Я. Литвін, порядок відображення результатів інвентаризації в обліку – професори Г.І. Грінман, І.А. Ламікін, М.З. Пізенгольд. Усе це вплинуло на рівень розроблення окремих теоретичних і практичних аспектів інвентаризаційної роботи та відображення її результатів у бухгалтерському обліку та контролю стану інвентаризації на підприємстві.

Якість, своєчасність і повнота здійснення на підприємствах інвентаризаційної діяльності багато в чому залежать від правильного розуміння її суті, визначення об'єктів та застосування принципів. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин необхідність проведення інвентаризації для господарюючих суб'єктів не зникла, а, навпаки, суттєво зросла. Інвентаризація сьогодні – це організаційна форма контролю, яка використовується для виявлення та оцінки фактичного майнового стану підприємства, підвищення ефективності використання ним ресурсів, контролю над роботою матеріально відповідальних осіб, а також виявлення порушень в організації обліку активів і зобов'язань,

причин, які зумовлюють відхилення від облікових даних, і встановлення винних осіб. У системі бухгалтерського обліку інвентаризація є обов'язковим, важливим, суттєвим і необхідним елементом його методу. Інвентаризації як елементу методу обліку властиві певна самостійність і незалежність від інших елементів. В обліковому циклі інвентаризація передуює складання балансу і звітності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення теоретичних і практичних аспектів сутності, характеристики і класифікації інвентаризації, розроблення заходів щодо вдосконалювання системи дефініцій, забезпечення достатньої інформаційної бази для забезпечення умов збереження майна підприємства.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз наукової, довідкової та навчальної літератури, між науковцями та фахівцями в економіці, фінансах і бухгалтерському обліку не має єдності та однозначності щодо розуміння поняття «інвентаризація», кожен автор формулює по-різному, а звідси, й різний підхід до практики проведення інвентаризації. Якість здійснення на підприємствах інвентаризаційної роботи багато в чому залежить від правильного розуміння її суті та класифікації.

Інвентаризація – це не що інше, як засіб встановлення істини в даних бухгалтерського обліку – так стверджують ще історичні джерела. Первинні документи містять інформацію про факти господарського життя, що відбулися. Проте бухгалтер відокремлений від цих фактів бар'єром первинної документації. Інвентаризація дає йому змогу перевірити правильність і повноту відображення в бухгалтерському обліку фактів господарського життя (чи всі господарські операції оформлені відповідними документами і відображені в бухгалтерському обліку), а також внести необхідні уточнення і виправлення [10, с. 32].

Поняття «інвентаризація» означає знаходити, відкривати, дізнаватися, інвентар, опис майна, сукупність матеріальних цінностей, що належать підприємству. Опис майна підприємства раніше називали інвентарем, а дії з її складання – інвентаризацією [6, с. 317].

У Тлумачному словнику російської мови за редакцією професора Д.Н. Ушакова інвентаризація трактується як складання детального опису майна господарства, установи або підприємства [9, с. 215], а в Енциклопедичному словнику – як виявлення і перевірка наявності та стану майна шляхом підрахунку, опису, зважування, взаємної зв'язки і т. п. [11, с. 512].

Першоосною появи в системі бухгалтерського обліку інвентаризації, на думку білоруських науковців, є погрешності сальдо на рахунках бухгалтерського обліку, визначених без застосування інвентаризації, адже лише за допомогою інвентаризації виявляють зміни господарських засобів, які викликають розбіжності між даними поточного обліку і дійсною наявністю господарських засобів, джерел їх формування [5, с. 36]. Із цим можна погодитися, коли така інвентаризація проводиться в ході аудиту з підтвердження досто-

вірності звітності. А в решті випадків це досить вузьке трактування інвентаризації.

Водночас О.В. Дудкевич розглядає поняття інвентаризації з погляду власника, оскільки для нього інвентаризація – це ефективний інструмент контролю над відповідністю фактичної наявності активів даним, відображеним у фінансовій звітності (особливо на торговельних підприємствах, де основна частка активів зосереджена в товарах) [4, с. 88].

На думку М. Дем'яненко та В.В. Чудовець, інвентаризація являє собою певну послідовність практичних дій із документального підтвердження наявності, стану і оцінки майна та зобов'язань організації з метою забезпечення достовірності даних обліку і звітності. Вона сприяє реалізації контрольної функції обліку, дає змогу виявити випадки необґрунтованого зменшення капіталу господарюючого суб'єкта, вкладеного в різні види майна (активів) [3, с. 288]. Така позиція відома давно. Інвентаризація є не тільки вимогою науки і закону, вона є простою необхідністю орієнтуватися у своїх справах, – писав ще в 1912 р. О.О. Бауер [8, с. 35]. Інвентаризація, на його думку, становить частину бухгалтерії, тому її виникнення знаходиться у тісному взаємозв'язку з виникненням самої бухгалтерії. Будь-яка людина, яка починає якесь господарство, торгівлю тощо, передусім повинна скласти опис своїх боргів і вимог, інакше вона не зможе знати, що в неї є і що вона винна іншим. Це все правильно. Але слід урахувати сьогоdnішній етап розвитку економіки у світі.

Не можна забувати, що інвентаризація є обов'язковим елементом методу бухгалтерського обліку і самостійною економічною категорією. Вона відіграє досить важливу роль у господарському контролі, будучи його основним із багатьох методів. А це означає, що через інвентаризацію захищаються інтереси держави, власника та працюючих. Ось що головне, чого не розуміють сучасні дослідники цієї проблеми. Інвентаризація в новій економіці має іншу сутність, яку слід було б вивчити в інтересах подальшого розвитку науки про господарський контроль.

Відомо, що кожна економічна категорія може мати свої власні предмети, об'єкти та суб'єкти, етапи, методи, прийоми, процедури, принципи, порядок, техніку та технологію здійснення (виконання). На нашу думку, це ті проблеми, які слід вирішувати науковцям сьогодні. Від нерозуміння теоретичних проблем інвентаризації, її сутності страждають теорія й практика обліку і контролю. Розвиток науки про господарський контроль не відповідає збільшеним вимогам суспільної практики і наукового пізнання процесу, процедур та технології проведення інвентаризації.

Необхідно підкреслити, що у теорії контролю за останні роки вже накопичений значний аналітичний матеріал, що дає змогу розглядати завдання синтезу знань про інвентаризацію на рівні теперішніх вимог як найближче її практичне застосування. Перешкодою до вирішення цієї проблеми є, мабуть, не стільки нестача фактичного матеріалу, який необхідно привести в рух

і поставити в логічний зв'язок з іншими методами контролю, скільки слабка розробленість загальної концепції сучасних функцій знання про інвентаризацію, методології розроблення економічних понять контролю й організації його систем.

Нами вивчено декілька різних літературних джерел, в яких є визначення «інвентаризація». Найбільша кількість авторів вважає, що інвентаризація – це перевірка майна в натурі. У принципі із цим можна погодитися, адже шляхом інвентаризації дійсно встановлюється фактична наявність майна в натурі на певну дату. Але тут поза увагою автори залишають стан збереження майна, його якість; крім того, а хто ж контролює стан розрахунків та інші зобов'язання, правильність визначення та фактичну наявність розміру статутного капіталу? Це основний недолік наведених визначень терміна «інвентаризація».

Окремі автори вважають інвентаризацію способом перевірки майна відповідності даним обліку. Таке визначення досить близьке до попереднього і має ті ж самі недоліки, адже інвентаризація дійсно проводиться для того, щоб співставити фактичну наявність майна та зобов'язань із даними бухгалтерського обліку. У цьому її сенс. В іншому разі вона нікому не потрібна (крім визначення залишків незавершеного виробництва).

Також деякі науковці вважають, що інвентаризація – це перевірка і документальне підтвердження фактичної наявності майна та зобов'язань. Безумовно, на підприємстві можуть бути випадки наявності майна, яке не оформлене належними документами. Але це виняток, а тому не можна вважати, що це становить сутність інвентаризації, на яку затрачаються значні кошти та людські ресурси.

На нашу думку, найбільш повним визначенням сутності інвентаризації є таке: інвентаризація – це елемент методу бухгалтерського обліку та метод контролю, який здійснюється згідно з установленим суб'єктом господарювання порядком для перевірки в натурі наявності та стану збереження майна власника, зобов'язань та капіталу, підтвердження достовірності звітності, звірення фактичних даних із даними обліку для виявлення відхилень та відшкодування заподіяної підприємству шкоди.

У цьому визначенні підкреслюється: інвентаризація є елементом методу обліку і методом контролю; інвентаризація є способом перевірки фактичної наявності та стану збереження майна власника; виявлення будь-яких відхилень розміру в складі ресурсів, включаючи незавершене виробництво; списання природного убутку; розміру стану розрахунків та наявності реальної суми статутного капіталу; відшкодування заподіяної шкоди. Таке визначення найбільш правильно відображає основне призначення інвентаризації, розкриває її об'єктивну необхідність, підвищує вимоги до теоретичного розроблення і практичного застосування її як елементу методу обліку і методу контролю.

Як бачимо, у визначенні поняття «інвентаризація» закладено науковий, практичний, економічний та облі-

ково-правовий аспекти, що дає підстави розглядати її як економічну категорію.

Облік, організований на науковій основі, надає можливість систематично стежити за господарським життям підприємства і своєчасно сигналізувати як про здорові тенденції, так і про явища негативного порядку. Але все-таки абсолютно точної картини ні поточний облік, ні складена на основі його даних звітність не гарантують. Відбувається це з причин, як правило, які не залежать від організації обліку.

Завдяки інвентаризації здійснюється оперативний контроль над станом складського обліку і звітності матеріально відповідальних осіб, дотриманням правил організації матеріально відповідальності й умов збереження майна. Раптовість інвентаризації вносить порядок у роботу матеріально відповідальних осіб, зобов'язує їх до своєчасного і правильного оформлення документації, підвищує відповідальність, тримає їх у постійному очікуванні необхідності відзвітувати, що певною мірою запобігає зловживанням.

Для підвищення ефективності результатів інвентаризацій на підприємствах Є.В. Калогою розроблено і подано класифікаційну модель інвентаризацій залежно від її суб'єктів (рис. 1).

На її думку, вищими в системі суб'єктів є інвентаризації, що організовуються і проводяться вищими органами. Такі інвентаризації називаються зовнішніми. Безпосередньо на підприємствах суб'єктами інвентаризації є керівник або його заступник, головний бухгалтер або керівник обліково-контрольної групи, відповідні начальники структурних підрозділів (служб). Такі інвентаризації варто вважати внутрішньогосподарськими. Безпосередньо на об'єктах збереження цінностей здійснюються внутрішні інвентаризації. Проводять їх відповідні фахівці в особі представника керівника підприємства, що призначив інвентаризацію, технологів, економістів, працівників бухгалтерських служб, ревізорів (інвентаризаторів). У цьому разі кожен суб'єкт інвентаризації виконує визначені функції, розподіл яких регламентується відповідними правилами.

У зв'язку з розширенням демократичних принципів одержали розвиток суспільно-масові інвентаризації. Вони можуть бути як повними, так і частковими і спрямовуються на забезпечення збереження цінностей на об'єктах та правильного їх використання. Вивчення наукових джерел із бухгалтерського обліку, контролю і ревізії дає змогу зробити висновок про те, що практично всі автори сходяться на думці, що всі інвентаризації є плановими (обов'язковими). Саме по собі зрозуміло, що інвентаризації повинні проводитися раптово, тому в планах конкретні дати проведення інвентаризації зазначати не слід [7, с. 119].

Поряд із плановими (обов'язковими) інвентаризаціями виникає необхідність у проведенні позапланових. У процесі ревізій підприємств вони здійснюються з ініціативи ревізорів. В інших випадках позапланові інвентаризації можуть проводитися за зміни матері-

Рис. 1. Класифікаційна модель інвентаризацій залежно від суб'єктів контролю за поданням Є.В. Калюги [5]

ально відповідальних осіб, після стихійних лих та у разі виникнення інших непередбачених обставин.

Необхідні інвентаризації залежно від причин, що їх породжують, поділяються на повторні і додаткові.

Під час проведення інвентаризації активів і зобов'язань слід, на думку Є.В. Калюги, розрізняти: матеріальну інвентаризацію, інвентаризацію первинних документів і безпосередньо бухгалтерську (книжкову) інвентаризацію [5, с. 36].

Під матеріальною інвентаризацією необхідно розуміти таку інвентаризацію, за якої майнові об'єкти спостерігаються особою, що складає опис візуально, а їх кількість визначається через облік, вимірювання, зважування або, у виняткових випадках, шляхом оцінки. Огляд потрібен для того, щоб до інвентаризаційного опису потрапили тільки ті майнові об'єкти, що дійсно є в наявності і, відповідно, можливі тільки для матеріальних майнових об'єктів. Під час проведення матеріальної інвентаризації особливу увагу слід звернути на стан майнових об'єктів і можливість їх подальшого використання за призначенням. У разі коли таке неможливо або можливо з деякими обмеженнями, то всі суттєві недоліки потрібно відображати в інвентаризаційній відомості.

Нематеріальні активи, патенти, дебіторська заборгованість і зобов'язання повинні підтверджуватися відповідними первинними документами, що і встановлює інвентаризація первинних документів. Під документами слід розуміти не тільки документи, що безпосередньо відображають операції на рахунках бухгалтерського обліку, а й акти, свідоцтва, посвідчення, виписки тощо. Для більшої достовірності інвентаризація первинних документів доповнюється підтвердженням дебетового або кредитового сальдо з боку контрагента. При цьому їм слід надсилати письмові повідомлення з проханням підтвердити розмір заборгованості або зобов'язання, а також з'ясувати, чи відображені й як у бухгалтерському обліку конкретні контракти.

Під час бухгалтерської інвентаризації слід перевірити і стан дотримання Плану рахунків підприємства. Зауважимо, що кожного із зазначених видів переви-

рок окремо недостатньо для проведення інвентаризації залишків лише за одним рахунком бухгалтерського обліку. Наприклад, під час інвентаризації залишків цінностей, які обліковуються на рахунку 201 «Сировина й матеріали», використовують матеріальну перевірку наявних запасів і документальну – матеріалів, переданих для переробки на сторону. Під час інвентаризації виявляються також залежалі, які не користуються попитом, і неповноцінні матеріали, що дає можливість ужити відповідних заходів для їх реалізації і прискорення оборотності. Інвентаризація встановлює розміри матеріальних втрат:

бою, псування, природного убутку тощо. Поряд із цим інвентаризацією забезпечуються фактична перевірка умов збереження цінностей, порядок їх отримання і використання та організація натурального обліку на складах. Таким чином, інвентаризація виконує не стільки бухгалтерські процедури, скільки процедури господарського контролю над збереженням власності на підприємствах. У процесі проведення ревізій на підприємствах за допомогою інвентаризації матеріальних цінностей і коштів не лише перевіряється їх фактична наявність і зіставлення з даними бухгалтерського обліку, а й визначаються розміри нестач, розкрадань, утрат матеріальних цінностей [5, с. 38].

Слід зазначити, що не лише в питаннях визначення змісту інвентаризації у відомих науковців є розбіжності. Це ж стосується й питання класифікації інвентаризацій.

На підставі критичного вивчення економічної літератури і практики проведення інвентаризації матеріальних цінностей і коштів вважаємо за доцільне уточнити діючу класифікацію інвентаризацій. На нашу думку, класифікація має велике значення для подальшого розвитку теорії господарського контролю й удосконалення практики проведення інвентаризацій у процесі ревізій на підприємствах. В основу класифікації інвентаризації цінностей повинні бути покладені такі критерії: її зміст і функції, об'єкти та методи перевірки активів і зобов'язань. Залежно від їх охоплення перевіркою, належності підприємства, мети і послідовності, суб'єкта і використання даних, ступеня охоплення і видів носіїв інформації, способів проведення і здійснення контролю, періодичності проведення і способу обробки матеріалів класифікуємо інвентаризації на такі види: повні, часткові, суцільні; майно на підприємстві та поза його межами; вступні, поточні; під час передачі цінностей, формажорних обставин і ліквідаційні; від об'єкта до регістру і від регістру до об'єкта; з ініціативи власника та зовнішніх органів; інформативні і доказові; суцільні і вибіркові; усні, письмові і механічні; призначені і раптові; повні і контрольні; перманентні (безупинні),

періодичні і без припинення складських операцій; ручні й автоматизовані.

Отже, пропонуємо всі сукупності класифікацій інвентаризацій узагальнити в табл. 1.

Таким чином, розширення критеріїв класифікації інвентаризацій дає змогу ширше зрозуміти і вивчити саме поняття інвентаризації, більш досконало підходити до методики проведення інвентаризацій як обліковими працівниками підприємства (установи), так і контролюючими органами.

Висновки. Уважаємо, поняття «інвентаризація» доцільно розглядати з урахуванням впливу на облікове відображення господарських операцій економічного, податкового та управлінського підходів до трактування сутності досліджуваної дефініції. Однозначне розуміння сутності поняття «інвентаризація» для цілей бухгалтерського обліку здійснено з метою підвищення інформаційного забезпечення управління суб'єктами господа-

рювання. Класифікація інвентаризацій і пояснення їх сутності дасть змогу якнайкраще провести інвентаризацію залежно від мети, яка ставиться щодо її проведення. Такий підхід забезпечує достовірність та зрозумілість інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку, та передбачає врахування інтересів різних користувачів господарської діяльності підприємства. Чим краще поставлена інвентаризаційна робота, тим вище життєздатність системи бухгалтерського обліку, її роль і значення в здійсненні управління та внутрішнього контролю. Інвентаризація дає змогу розробляти і здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення збереження майна й економне використання ресурсів, контролювати правильність і доцільність їх придбання та витрачання. За допомогою інвентаризації виявляють і усувають факти безгосподарності та марнотратства, попереджують зайві витрати, виявляють резерви матеріальних ресурсів, уживають заходів щодо їх використання.

Таблиця 1

Зведена таблиця видів інвентаризацій

Вид інвентаризації	Характеристика виду інвентаризації
1	2
За характером проведення	
1. Заплановані	Інвентаризації, що проводяться згідно з планом проведення ревізії.
2. Необхідні	Інвентаризації, що проводяться за ініціативою ревізора в процесі проведення ревізії виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємств за одержаними сигналами про зловживання матеріально-відповідальних осіб та за приписом судово-слідчих органів.
2.1. Повторні	Інвентаризації, що призначаються керівником ревізійної бригади за наявності таких передумов: <ul style="list-style-type: none"> • недотримання принципу раптовості попередньої інвентаризації; • неправильне вимірювання, зважування, застосування нормативних показників, що характеризують кількість та якість цінностей; • у разі пропущення окремих партій матеріалів; • неправильне формування вибірки під час проведення вибіркової інвентаризації; • виявлення фактів приписок, пропусків цінностей або інших зловживань; • погодження матеріально відповідальної особи з висновками раніше проведеної інвентаризації за умови, що незгода мотивується допущеними помилками під час визначення наявності окремих найменувань господарських засобів.
2.2. Додаткові	Інвентаризації, що проводяться за необхідності перевірки додаткових об'єктів проінвентаризованих раніше вибірконим способом.
3. Контрольні	Інвентаризації, що проводяться після прийняття рішення за результатами попередньо проведеної інвентаризації з метою перевірки виконання заходів за результатами минулих інвентаризацій, дотримання умов зберігання майна, повноти його оприбуткування, усунення недоліків у веденні складського обліку, а також під час перевірки компетентності прийнятих на матеріально відповідальну посаду працівників, роботу молодих, недосвідчених працівників, у яких раніше були виявлені факти недостач.
За обсягом охоплення об'єктів	
1. Повні	Інвентаризації, що охоплюють усі види активів, як ті, що належать підприємству, так і прийняті на відповідальне зберігання, в переробку тощо.
2. Часткові	Інвентаризації, які охоплюють окремі види активів підприємства: основні засоби, сировину, матеріали, грошові кошти в касі тощо, та є ефективним і оперативним засобом контролю над рухом майна.
За охопленням матеріально відповідальних осіб	
1. Індивідуальні	Перевірка певного виду майна у однієї матеріально відповідальної особи.
2. Наскрізні	Перевірка конкретних видів майна у всіх матеріально відповідальних осіб підприємства.
За способом проведення	
1. Суцільні	Перевірка всіх без винятку цінностей, що знаходяться під звітот тієї чи іншої матеріально відповідальної особи (бригади) або розрахунків по конкретному балансовому рахунку.
2. Несуцільні	Перевірка лише деяких цінностей у певної матеріально відповідальної особи.
2.1. Цільові	Інвентаризації, причиною проведення яких є наявність сигналів про зловживання матеріально відповідальних осіб, виявлення фактів псування майна тощо.

2.2. Загальні	Інвентаризації найбільш цінних видів майна.
За способом обстеження елементів об'єкта	
1. Інвентаризації основного масиву елементів об'єкта	Перевірка в процесі інвентаризації переважної частини (понад 50%) елементів об'єкта інвентаризації.
2. Монографічні	Інвентаризації найбільш дефіцитних видів виробничих запасів, що користуються підвищеним попитом, а також тих, що тривалий час зберігаються на складах без руху.
3. Вибіркові	Перевірка визначеного ревизором певного переліку елементів об'єкта, сформованого на наукових засадах шляхом випадкової механічної вибірки.
За частотою проведення	
1. Поточні	Інвентаризації, що проводяться для виявлення фактичного витрачання сировини і матеріалів у виробництві, перевірки повноти надходження партій матеріальних цінностей, відповідності діючих норм витрачання сировини і матеріалів на виробництво окремих видів продукції їх фактичному витрачання.
2. Перманентні	Перевірка постійно діючою інвентаризаційною комісією в натурі окремих видів матеріальних цінностей, коли їх залишок є мінімальним.
За часом проведення	
1. Місячні	Інвентаризації, що проводяться з періодичністю у місяць.
2. Квартальні	Інвентаризації, що проводяться з періодичністю у квартал.
3. Піврічні	Інвентаризації, що проводяться з періодичністю у півроку.
4. Щорічні	Інвентаризації, що проводяться з періодичністю у рік.
За органами, що здійснюють інвентаризації.	
1. Зовнішні	Інвентаризації, що організуються і проводяться відповідно вищими органами
2. Внутрішні	Інвентаризації, що організуються і проводяться на об'єктах збереження цінностей, які проводять відповідні фахівці в особі представника керівника підприємства, що призначив інвентаризацію, технологів, економістів, працівників бухгалтерських служб, ревизорів (інвентаризаторів).
3. Внутрішньогосподарські	Інвентаризації, що організуються і проводяться керівником або його заступником, головним бухгалтером або керівником обліково-контрольної групи, відповідними начальниками структурних підрозділів (служб).
4. Суспільно-масові інвентаризації	Інвентаризації, що організуються і проводяться обліковими працівниками і спрямовуються на забезпечення збереження цінностей на об'єктах і правильного їх використання.
За регіоном діяльності	
1. Центральні	Інвентаризації, які здійснюються, як правило, постійно діючими інвентаризаційними комісіями.
2. Робітничі	Інвентаризації, що проводяться на тому або іншому об'єкті збереження цінностей робітничими інвентаризаційними комісіями.
За об'єктами	
1. Матеріальна інвентаризація	Інвентаризація, за якої майнові об'єкти спостерігаються особою, що складає опис візуально, а їх кількість визначається через облік, вимірювання, зважування або у виняткових випадках шляхом оцінки.
2. Інвентаризація первинних документів	Інвентаризація, за якої деякі об'єкти інвентаризації (нематеріальні активи, патенти, дебіторська заборгованість і зобов'язання) підтверджуються відповідними первинними документами.
3. Бухгалтерська (книжкова) інвентаризація	Інвентаризації, за яких слід перевірити стан дотримання Плану рахунків підприємства.
За складом комісії	
1. Однокомісійні	Інвентаризації, які, як правило, проводяться одним складом комісії.
2. Дво-трьохкомісійні	Інвентаризації, що проводяться у складі двох і більше робочих інвентаризаційних комісій.
За прийняттям заходів щодо проведених інвентаризацій	
1. Єдиноначальні	Інвентаризації, результати яких залежно від розміру нестач або розкрадань, пересортиці і причин їх утворення розглядаються безпосередньо самим керівником підприємства.
2. Колегіальні	Інвентаризації, результати яких залежно від розміру нестач або розкрадань, пересортиці і причин їх утворення розглядаються на колегії вищого органу.
За належністю	
1. Інвентаризації майна підприємства	Інвентаризації, за якими контролю підлягає майно, що знаходиться у власності підприємства.
2. Інвентаризації майна поза межами підприємства	Інвентаризації, за якими контролю підлягає майно, що знаходиться у володінні підприємства, але знаходиться поза його межами.
За метою	
1. Вступні	Інвентаризації, що необхідні на початку будь-якої господарської діяльності для логічного її обґрунтування.

2. Поточні	Інвентаризації, що проводяться відповідно до планового графіка; за сигналами (у разі коли адміністрацію повідомляють про неблагополучний стан справ під час збереження і реалізації товарно-матеріальних цінностей); у стихійних лих (пожежі, повені), крадіжок тощо для фіксування втрат цінностей; під час переоцінок цінностей.
3. При передачі цінностей	Інвентаризації, що проводяться зі зміни матеріально відповідальних осіб.
4. Ліквідаційні	Інвентаризації, що пов'язані із закриттям підприємства.
За послідовністю	
1. Інвентаризації від об'єкта до регістру	Інвентаризації, за яких передбачається, що матеріально відповідальна особа не знає, скільки яких цінностей за ним налічується і результати інвентаризації нададуть об'єктивну інформацію про стан справ.
2. Інвентаризації від регістру до об'єкта	Інвентаризації, за яких передбачається, що наперед відомий результат, який потрібно отримати.
За суб'єктом	
1. Інвентаризації з ініціативи власника (адміністраторів)	Інвентаризації, що зумовлені необхідністю підтвердити наявність активів і зобов'язань підприємства.
2. Інвентаризації з ініціативи зовнішніх органів	Інвентаризації, що зумовлені необхідністю проводити у випадках, коли стан підприємства вийшов із-під контролю адміністрації.
За використанням даних	
1. Інформативні	Інвентаризації, які необхідні тільки для підтвердження будь-яких фактів економічного характеру (наприклад, обґрунтованості наданих кредитів тощо).
2. Доказові	Інвентаризації, що застосовуються у разі необхідності обґрунтувати можливість судового позову або для його спростування, тобто мають юридичну мету.
За формою описів залежно від носіїв інформації	
1. Усні	Інвентаризації, за яких інвентаризаційні документи заповнюються на підставі словесної інформації.
2. Письмові	Інвентаризації, що проводяться за допомогою дистанційного зв'язку
3. Механічні	Інвентаризації, що проводяться за допомогою технічних засобів.
За способом проведення	
1. Призначені	Інвентаризації, за яких відповідальні особи наперед знають про час проведення інвентаризації і зобов'язанні ретельно до неї підготуватися.
2. Раптові	Інвентаризації, про час проведення яких заздалегідь не повідомляється, отже, підготуватися до них завчасно неможливо.
За способом обробки матеріалів	
1. Ручні	Інвентаризації, за яких її матеріали оброблюються вручну.
2. Автоматизовані	Інвентаризації, за яких її матеріали оброблюються за допомогою технічних засобів

Список літератури:

1. Бариніна-Зікірова М.В. Роль і місце контролера-ревізора при проведенні інвентаризації. *Фінансовий контроль*. 2001. № 4. С. 34–40.
2. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік : навчальний посібник. Житомир : Рута, 2003. 716 с.
3. Дем'яненко М.Я., Чудовець В.В. Інвентаризація в системі бухгалтерського обліку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2008. 288 с.
4. Дудкевич О.В. Функції інвентаризації та відображення її результатів в обліку. *Економіка АПК*. 2006. № 11. С. 88–93.
5. Калюга Є.В. Деякі аспекти вдосконалення методики проведення інвентаризацій. *Фінансовий контроль*. 2001. № 1. С. 36–38.
6. Криворотенко О.Е. Облік нестач від розкрадань і псування цінностей. *Збірник наукових праць молодих учених, аспірантів та студентів Одеської національної академії харчових технологій*. 2014. № 4. С. 317–318.
7. Кузьмін Д.Л. Інвентаризація як економічна категорія: визнання, значення. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 3(45). С. 119–132.
8. Марченко В. Інвентаризація: відображення пересортиці і нестач. *Дебет-Кредит*. 2009. № 49. С. 35–37.
9. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устинко О.А. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
10. Пархоменко В. Інвентаризація як інструмент достовірності фінансової звітності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2005. № 1. С. 32–37.
11. Толковий словарь / под ред. проф. Д.Н. Ушакова. Т. 1. Москва : Советская энциклопедия, 1936. 1200 с.

References:

1. Barynina-Zykyrova M.V. (2001). Rol' i mistse kontrolera-revizora pry provedenni inventaryzatsii. [The role and place of the Comptroller-Auditor in the inventory] *Finansovyy kontrol'*, vol. 4, pp. 34–450.
2. Butynets' F.F. (2003). *Bukhhalters'kyj finansovyy oblik: navch. posib.* [Accounting Financial: Educ. tool.], Zhytomyr, PP "Ruta". (in Ukrainian)
3. Dem'ianenko M. Ya. and Chudovets, V.V. (2008). *Inventory in the accounting system: monograph.* [Inventory in the accounting system: a monograph]. Kiev: NAC IAE. (in Ukraine).
4. Dudkevych O.V. (2006). Funktsii inventaryzatsii ta vidobrazhennia ii rezul'tativ v obliku. [Inventory function and display its results in accounting]. *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 88–93.
5. Kaliuha Ye.V. Deiaki (2001). Deiaki aspekty vdoskonalennia metodyky provedennia inventaryzatsij. [Some aspects of improving the inventory methodology]. *Finansovyy kontrol'*, vol. 1, pp. 36–38.
6. Kryvorotenko O.E. (2014). Oblik nestach vid rozkradan' i psuvannia tsinnostej [Some aspects of improving the inventory methodology] *zb. naukovykh prats' molodykh uchenykh, aspirantiv ta studentiv Odes'koi natsional'noi akademii kharchovykh tekhnolohij.* Odesa. vol. 4, pp. 317–318.
7. Kuz'min D. L. (2008). Inventaryzatsiia iak ekonomichna katehoriia: vyznannia, znachennia. [Inventory as an economic category: recognition, value]. *Visnyk ZhDTU.* vol. 3 (45)., pp. 119-132.
8. Marchenko V. (2009). Inventaryzatsiia: vidobrazhennia peresortytsi i nedostach. [Inventory: Displaying the diversion and lack]. *Debet-Kredyt*, vol. 49, pp. 35–37.
9. Mochernyj S. V. Larina, Ya. S. Ustynko, O. A. (2005). *Economic Encyclopedic Dictionary* [Economic Encyclopedic Dictionary]. L'viv. Svit. T.1 (in Ukraine)
10. Parkhomenko V. (2005). Inventaryzatsiia iak instrument dostovirnosti finansovoi zvitnosti [Inventory as a tool for the reliability of financial statements] *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, vol. 2, pp. 32–37.
11. *Tolkovyj slovar'* (1936). Moskva: Sovetskaia entsyklopedyia. Moscow. (In Russia).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОНЯТИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИНВЕНТАРИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Сегодня практически в каждом труде по теории бухгалтерского учета и контроля освещаются вопросы инвентаризации. При этом понятие «инвентаризация» каждый автор формулирует по-разному, а отсюда и разный подход к практике проведения инвентаризации. Сегодня можно увидеть, что нет таких ученых, которые не признавали процесс проведения инвентаризации, однако единства мнений относительно ее различных нюансов все же не хватает. Большинство авторов повторяет давно известные истины, не учитывает современное состояние развития экономики. В работе рассмотрено понятие инвентаризации и разработаны мероприятия по совершенствованию системы дефиниций для обеспечения достаточной информационной базы управления деятельностью предприятия. Охарактеризована необходимость расширения критериев классификации инвентаризации, что позволяет глубже понять и изучить само понятие инвентаризации.

Ключевые слова: дефиниция, расчеты, инвентаризация, имущество, задолженность, классификация.

MODERN DEFINITIONS AND CLASSIFICATIONS OF INVENTORY IN THE CONDITIONS OF BUSINESS OF THE ENTERPRISE

The issue of recognition by scientists of a single definition of "inventory" is very relevant, because the quality, timeliness and completeness of implementation in the enterprises of the inventory largely depend on a correct understanding of its essence, the definition of objects and the application of principles. Inventory, as an element of the method of accounting and control, eliminates and prevents economic disturbances and abuses within its specificity, based on the knowledge of the subject and object of control as a whole. It has the sole object of studying – the preservation of the property of the owner at the disposal of the enterprise for the purpose of its multiplication. Inventory is the most important means of ensuring the preservation of tangible assets and cash, is a relatively simple but effective means of controlling the work of financially responsible persons. With the help of inventory identify and eliminate the facts of mismanagement and waste, prevent unnecessary costs, identify reserves of material resources, take measures to use them. The suddenness of the inventory brings order to the work of financially responsible persons, obliges them to timely and correct documentation, raises responsibility, keeps them in constant expectation of the need to report, which to some extent prevents abuse. Therefore, an efficient inventory management will satisfy the information needs of the users in carrying out the inventory. The concept of inventory and its classification in modern conditions of management is considered in the work. The article describes the understanding of the essence of the concept of "inventory" for accounting purposes in order to improve the information support of management of business entities. The necessity of expanding the classification of inventories is considered, which will allow to carry out the inventory as best as possible, depending on the purpose which is set for its carrying out. This approach ensures the accuracy and comprehensibility of the information generated in the accounting system and assumes consideration of the interests of different users of the economic activity of the enterprise.

Key words: inventory, property, debt, classification, information, definition, calculations.

Пушкарь І.В.

кандидат наук з державного управління, доцент,
Запорізький національний університет

Чеберко Л.В.

магістр,
Запорізький національний університет

Pushkar Iryna, Cheberko Liliia

Zaporizhzhya National University

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОЕФІЦІЄНТА СТІЙКОГО ЗРОСТАННЯ SGR У ПРОГНОЗУВАННІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто методику розрахунку коефіцієнта стійкого зростання в конкурентних умовах ринкової економіки. Проаналізовано основні погляди науковців щодо використання фінансових моделей в управлінні підприємствами. Розглянуто ключові чинники впливу на темпи розвитку підприємства. Досліджено економічну сутність коефіцієнта стійкого зростання і надано визначення даного показника. Встановлено умови більш якісного прогнозування значення показника SGR. Досліджено та охарактеризовано два базових підходи до розрахунку коефіцієнта стійкого зростання. Деталізовано формулу показника SGR у рамках другого підходу. Визначено чинники впливу першого і другого порядку відповідно до розглянутих підходів. Виділено умови застосування показника SGR. Запропоновано алгоритм застосування коефіцієнта стійкого зростання. Деталізовано методичні аспекти використання коефіцієнта стійкого зростання у діяльності суб'єктів господарювання. Запропоновано вдосконалену формулу, яка враховує збільшення власного капіталу протягом періоду з метою врахування його впливу на обсяги діяльності підприємства. Встановлено переваги розглянутої методики застосування коефіцієнта стійкого зростання.

Ключові слова: коефіцієнт стійкого зростання, показник SGR, модель досяжного зростання, темп досяжного зростання, стійке зростання, темп стійкого економічного зростання.

Постановка проблеми. Сьогодні суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність у конкурентних ринкових умовах. Відповідно, в основі діяльності будь-якого підприємства за мету покладено отримання прибутку. Для суб'єкта господарювання важливим є визначення рівня прибутковості підприємства як за фактичними результатами діяльності, так і на майбутні періоди для забезпечення конкурентоздатності й стійкого зростання, тому дослідження методики розрахунку коефіцієнта стійкого зростання нині є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прогнозування є важливим чинником економічного розвитку. Дослідженням моделей визначення темпів розвитку підприємства займалися багато науковців. Так, Дж. Тренкл, І. Кокс і Дж. Булад [1] досліджували використання фінансових моделей у бізнесі. Т. Нейлор і Х. Шаулэнд [2, с. 927–937] здійснили опитування користувачів моделей корпоративного планування. П. Гриньєр і Дж. Вуллер [3] приділяли увагу розвитку і трансформації корпоративних моделей у фінансовому управлінні. М. Хамілтон [4] запропонував модель оптимізації корпоративного фінансового планування.

Дослідники Р. Хейс і Р. Нолан [5, с. 102–112] сконцентрували увагу на визначенні найкращого підходу до побудови моделей стійкого зростання підприємства.

При цьому більшість науковців, які досліджували різні підходи до прогнозування розвитку компаній, дійшли висновку, що ключовими чинниками впливу є темп зростання обсягів продажів підприємства і компетентність управлінського персоналу щодо розроблення правильної стратегії розвитку їхньої компанії [6, с. 82].

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень і публікацій, слід зазначити, що питання, пов'язані з проблемами визначення темпів стійкого зростання, потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні економічної сутності та алгоритму розрахунку коефіцієнта стійкого зростання, а також у деталізації методичних аспектів застосування коефіцієнта стійкого зростання у діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукових праць учених-економістів можна зробити висновок, що одним із ключових показників аналітичної оцінки та прогнозування розвитку підпри-

емств є коефіцієнт стійкого зростання – sustainable growth rate (SGR).

Дослідивши різні підходи до визначення SGR, можна підсумувати, що коефіцієнт стійкого зростання – це рівень прибутковості власного капіталу підприємства, що показує, який обсяг реінвестованого прибутку за звітний період дає одна грошова одиниця власного капіталу, наявного на початок періоду. Тобто даний коефіцієнт ураховує саме ту частку прибутку, яка доступна для вкладення у подальший розвиток бізнесу за рахунок вирахування із суми прибутку виплат власникам. Ця умова є одним із ключових чинників отримання реального значення досяжного рівня зростання підприємства.

При цьому на відміну від показника рентабельності власного капіталу, коли беруть середньорічне значення власного капіталу, під час визначення SGR приймається до уваги саме розмір наявного на початок періоду власного капіталу. Так, американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Роберт Мертон і професор менеджменту Цві Боді у книзі «Фінанси» під час розгляду методології розрахунку коефіцієнта стійкого зростання зазначили: «Якщо фірма не випускає нових акцій, темпи зростання її акціонерного капіталу будуть дорівнювати приросту нерозподіленого прибутку, поділеному на величину акціонерного капіталу на початок року» [7, с. 73].

Відповідно до такого підходу, підприємство має змогу більш якісно спрогнозувати значення показника SGR з урахуванням тенденції його зміни за декілька попередніх періодів. Тобто достатньо визначити середній відсоток зростання власного капіталу (за декілька попередніх періодів) за рахунок отриманого нерозподіленого прибутку, щоб спрогнозувати обсяг прибутку у майбутньому періоді, знаючи фактичний обсяг власного капіталу на початок прогнозованого періоду. Це пояснюється тим, що збільшення власного капіталу підприємства на практиці відбувається не тільки за рахунок нерозподіленого прибутку, а й за рахунок таких джерел, як:

- збільшення статутного капіталу;
- збільшення додаткового капіталу;
- збільшення капіталу у дооцінках;
- збільшення резервного капіталу.

Зміни обсягів у зазначених видах капіталу далеко не завжди можна спрогнозувати на майбутній період. Відповідно до даної методики, застосування середньорічного значення власного капіталу було б додатковим ускладнюючим чинником на відміну від його застосування під час обчислення показника рентабельності.

У ході проведення наукових досліджень з ефективного прогнозування розвитку діяльності підприємств було розроблено два базових підходи до розрахунку коефіцієнта стійкого зростання.

У рамках першого підходу для здійснення розрахунків необхідне значення розміру власного капіталу на початок досліджуваного періоду. Коефіцієнт стійкості економічного зростання $SGR_{\text{баз}}$ визначається

відношенням суми чистого прибутку, що спрямовується на накопичення, до суми власного капіталу (формула 1) [8, с. 33]:

$$SGR_{\text{баз}} = \frac{ЧП_1 - ДВ_1}{BK_0}, \quad (1)$$

де $SGR_{\text{баз}}$ – коефіцієнт стійкого зростання (за першим методом);

$ЧП_1$ – чистий прибуток звітного періоду, грн;

$ДВ_1$ – дивіденди до сплати з чистого прибутку звітного періоду, грн;

BK_0 – власний капітал на початок звітного періоду, грн.

Отримане значення показника $SGR_{\text{баз}}$ показує, який обсяг прибутку звітного періоду, що може бути реінвестований у подальшу діяльність суб'єкта господарювання, підприємство отримає з однієї гривні власного капіталу, наявного на початок періоду.

Під час застосування другого підходу враховують різницю між обсягом власного капіталу на кінець періоду і прибутком, доступним для реінвестування, що було виведено з формули таких економістів, як С. Росс, Р. Вестерфілд, Б. Джордан (формула 2) [9, с. 122]:

$$SGR_{\text{кін}} = \frac{ЧП_1 - ДВ_1}{BK_1 - (ЧП_1 - ДВ_1)}, \quad (2)$$

де $SGR_{\text{кін}}$ – коефіцієнт стійкого зростання (за другим методом);

BK_1 – власний капітал на кінець звітного періоду, грн.

Значення показника $SGR_{\text{кін}}$ показує, яку суму прибутку, доступного для реінвестування, підприємство отримає з однієї гривні власного капіталу, наявного на кінець періоду, з вирахуванням із нього цієї суми прибутку.

Однак на практиці часто на збільшення обсягу власного капіталу протягом звітного періоду впливають також інші зміни в капіталі, зокрема:

- внески до статутного капіталу;
- внески власників, які не збільшують розмір статутного капіталу;
- емісійний дохід;
- безоплатне отримання необоротних активів;
- дооцінка необоротних активів підприємства (у т. ч. основних засобів, нематеріальних активів і фінансових інвестицій);
- відрахування до резервного капіталу;
- інші зміни.

Відповідно, для формули другого підходу доцільною є її додаткова конкретизація, тобто включення до суми відрахувань із власного капіталу на кінець періоду всіх змін, які відбулися у власному капіталі протягом цього періоду з відповідним знаком:

- сума відрахувань збільшується на розмір усіх збільшень у складі власного капіталу;
- сума відрахувань зменшується на розмір зменшень за статтями власного капіталу.

Таким чином, вважаємо доцільним запропонувати більш конкретизовану формулу в рамках другого підходу, яка виглядатиме так (формула 3):

$$SGR_{кін-к} = \frac{ЧП_1 - ДВ_1}{BK_1 - (ЧП_1 - ДВ_1) - \Delta BK_{зб} + \Delta BK_{зм}}, \quad (3)$$

де $SGR_{кін-к}$ – конкретизований коефіцієнт стійкого зростання (за другим методом);

$\Delta BK_{зб}$ – збільшення за статтями власного капіталу протягом звітного періоду;

$\Delta BK_{зм}$ – зменшення за статтями власного капіталу протягом звітного періоду.

Відповідно до сформованих підходів, чинниками впливу першого порядку є реінвестований прибуток як різниця між сумою чистого прибутку і дивідендів (спостерігається прямо пропорційний зв'язок з SGR) і власний капітал (наявний обернено пропорційний зв'язок).

Але для зручності і забезпечення можливості простежувати вплив додаткових чинників на значення показника SGR дані формули можуть бути трансформовані шляхом їх деталізації. Унаслідок такої трансформації можна оперувати як абсолютними, так і відносними показниками.

До абсолютних показників другого порядку належать:

- сума активів підприємства;
- обсяг залученого капіталу;
- чистий дохід;
- фінансовий результат до оподаткування;
- відсоткова ставка по залученому капіталу.

Також за рахунок трансформації вихідних формул коефіцієнта SGR можуть бути залучені такі відносні показники, як:

- коефіцієнт реінвестування;
- чиста рентабельність продажу продукції;
- коефіцієнт ефективності використання чистих оборотних активів;
- коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності;
- відсоток поточних зобов'язань у структурі джерел формування активів підприємства;
- коефіцієнт фінансового ризику;
- коефіцієнт фінансової залежності;
- інші показники.

Так, застосовуючи коефіцієнт реінвестування, можна користуватися однією з двох формул – формулою 4 [6, с. 82] або формулою 5 [10, с. 5]:

$$SGR_{баз-Т} = K_{реінв} * \frac{ЧП_1}{BK_0}, \quad (4)$$

де $SGR_{баз-Т}$ – трансформований коефіцієнт стійкого зростання (за першим методом);

$K_{реінв}$ – коефіцієнт реінвестування (відношення суми реінвестованого прибутку досліджуваного періоду до суми чистого прибутку того ж періоду);

$$SGR_{кін-Т} = \frac{K_{реінв} * \frac{ЧП_1}{BK_1}}{1 - K_{реінв} * \frac{ЧП_1}{BK_1}}, \quad (5)$$

де $SGR_{кін-Т}$ – трансформований коефіцієнт стійкого зростання (за другим методом).

Уважаємо, що, крім коефіцієнта реінвестування, доцільним є виконання розрахунку з урахуванням зміни чистого доходу. Із цією метою проведено трансформацію формули 2 (формула 6):

$$SGR_{баз-кін} = \frac{(BK_0 + ДЕ) * T_{зрЧД}}{BK_1 - (ЧП_1 - ДВ_1)} - 1, \quad (6)$$

де $SGR_{баз-кін}$ – коефіцієнт стійкого зростання (з урахуванням суми власного капіталу на початок і на кінець періоду);

$ДЕ$ – додаткова емісія, грн;

$T_{зрЧД}$ – темп зростання чистого доходу.

Також необхідним є врахування співвідношення залученого капіталу і власного капіталу підприємства (формула 7) [11, с. 935]:

$$SGR_{баз-кін-Т} = \frac{(BK_0 + ДЕ - ДВ_1) * (1 + K_{фін}) * \frac{ЧД_1}{A_1} * \frac{1}{ЧД_0} - 1}{1 - \frac{ЧП_1}{ЧД_1} * (1 + K_{фін}) * \frac{ЧД_1}{A_1}} - 1, \quad (7)$$

де $SGR_{баз-кін-Т}$ – трансформований коефіцієнт стійкого зростання (з урахуванням суми власного капіталу на початок і на кінець періоду);

$K_{фін}$ – коефіцієнт фінансування (співвідношення залученого капіталу і власного капіталу підприємства);

$ЧД_1$ – чистий дохід звітного періоду, грн;

$ЧД_0$ – чистий дохід попереднього періоду, грн.

Формули 6 і 7 доцільно застосовувати і за наявності додаткової емісії для врахування її впливу на темпи розвитку підприємства.

Таким чином, застосування коефіцієнта стійкого зростання можливе за різних умов, зокрема:

- наявність додаткової емісії;
- виплата дивідендів;
- структурні зміни джерел формування активів;
- зміна обсягів реалізації.

При цьому підприємство може застосовувати як базовий варіант формули, так і розширену формулу відповідно до внутрішніх потреб.

Якщо розглядати методику розрахунку показника SGR і оцінювання отриманих значень зростання, можна запропонувати певний алгоритм застосування коефіцієнта стійкого зростання:

1. Підготовчий етап.
2. Порівняльно-корегуючий етап.
3. Етап робочої методики.

Першим етапом для підприємства, яке вирішило застосовувати дану методику, є розрахунок показника SGR за попередні періоди. Для цього в базовому варіанті необхідна інформація щодо власного капіталу на початок кожного аналізованого періоду, а також обсяги чистого прибутку і виплат дивідендів за ті ж періоди.

На другому етапі визначають плановий SGR на майбутній період. Для цього вважаємо необхідним трансформувати формулу 1 так (формула 8):

$$SGR_{план} = \frac{ЧП_{1план} - ДВ_{1план}}{BK_0}, \quad (8)$$

де $SGR_{план}$ – планове значення коефіцієнта стійкого зростання на майбутній період;

$ЧП_{план}$ – планове значення чистого прибутку на майбутній період, грн;

$ДВ_{план}$ – планова сума дивідендів до сплати з суми чистого прибутку, грн.

У кінці періоду визначають фактичне значення коефіцієнта стійкого зростання (формула 9) [8, с. 33]:

$$SGR_{факт} = \frac{ЧП_{факт} - ДВ_{факт}}{ВК_0}, \quad (9)$$

де $SGR_{факт}$ – фактичне значення коефіцієнта стійкого зростання;

$ЧП_{факт}$ – планове значення чистого прибутку на майбутній період, грн.;

$ДВ_{факт}$ – планова сума дивідендів до сплати з суми чистого прибутку, грн.

Обов'язково розраховують відхилення фактичного значення SGR від планового. При цьому доцільно деталізувати відхилення за чинниками впливу: зміна чистого прибутку і виплати дивідендів, а також зміни власного капіталу за рахунок джерел, не пов'язаних із реінвестованим прибутком. Для проведення даного розрахунку запропоновано трансформований варіант формули 2 (формула 10):

$$SGR_{\phi} = \frac{ЧП_1 - ДВ_1}{ВК_1 - (ЧП_1 - ДВ_1) - (ВК_{1кап} - ВК_{0кап})}, \quad (10)$$

де SGR_{ϕ} – формула коефіцієнта стійкого зростання для визначення впливу чинників;

$ВК_{1кап}$ – власний капітал за вирахуванням суми нерозподіленого прибутку на кінець звітного періоду, грн;

$ВК_{0кап}$ – власний капітал за вирахуванням суми нерозподіленого прибутку на початок звітного періоду, грн.

Третій етап характеризується підвищенням точності розрахунку коефіцієнта стійкого зростання на майбутній період. Це пояснюється тим, що показник обчислюється як на основі фактичних даних минулих періодів, так і враховуючи відхилення фактичного значення SGR від планового. За рахунок цього точність прогнозів за даною методикою підвищується, особливо за умови її тривалого застосування на конкретному підприємстві.

Відповідно до розглянутої методики, дуже важливим питанням є зміни у власному капіталі, які відбуваються протягом прогнозованого періоду. Формули, які застосовуються для визначення коефіцієнта стійкого зростання, як правило, включають у себе дані про власний капітал на початок прогнозованого періоду (під час розрахунку показника SGR на майбутній період) або значення власного капіталу на кінець періоду за вирахуванням зміни суми нерозподіленого прибутку (для визначення відхилень значення показника SGR із метою підвищення точності подальшого прогнозування стійкого зростання підприємства). Таким чином,

без уваги залишається такий аспект, як збільшення власного капіталу за рахунок джерел, відмінних від нерозподіленого прибутку, зокрема:

- внески до статутного капіталу підприємства;
- внески власників без рішення про збільшення статутного капіталу підприємства;
- зміни у власному капіталі за рахунок продажу акцій компанії за ціною, вищою за номінальну;
- безоплатно отримані необоротні активи тощо.

Зазвичай обсяги діяльності суб'єкта господарювання залежать від джерел формування його активів. Відповідно, будь-які внески, що збільшують власний капітал підприємства, призводять до змін обсягів діяльності. Саме тому такі зміни власного капіталу необхідно враховувати під час розрахунку показника SGR для отримання значення, яке максимально реально характеризує стійке зростання. Для цього вважаємо доцільним запропонувати вдосконалену формулу, яка враховує збільшення власного капіталу протягом періоду з метою врахування його впливу на обсяги діяльності підприємства (формула 11):

$$SGR_{BK} = \frac{ЧП_1 - ДВ_1}{ВК_0 + (\Delta BK_{кан}/12) * t}, \quad (11)$$

де SGR_{ϕ} – формула коефіцієнта стійкого зростання з урахуванням змін у власному капіталі;

$\Delta BK_{кан}$ – зміни у власному капіталі за вирахуванням зміни суми нерозподіленого прибутку протягом звітного періоду, грн;

t – кількість місяців, протягом яких додаткові внески у власний капітал перебували в роботі підприємства.

За допомогою такого розрахунку можна визначити реальний вплив власного капіталу на діяльність суб'єкта господарювання, що сприятиме більш точному прогнозуванню рівня зростання підприємства.

Висновки. Отже, описана методика розрахунку коефіцієнта стійкого зростання як критерію аналітичної оцінки та прогнозування розвитку підприємства має такі переваги:

- наявність чіткого алгоритму проведення розрахунків;
- простота і зрозумілість методики;
- загальнодоступність вихідних даних, що дає можливість розрахувати значення показника SGR не тільки певному колу співробітників підприємства, а й будь-якій зацікавленій особі, у тому числі потенційним інвесторам, кредиторам тощо;
- підвищення точності розрахунків зі зростанням тривалості застосування даної методики, що стимулює підприємства для подальшого її застосування;
- можливість урахування різних чинників впливу, що дає змогу визначити найбільш оптимальне співвідношення власного і залученого капіталу, норму виплати дивідендів, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт фінансової залежності тощо.

Список літератури:

1. Traenkle, J.H., Cox E.B., Bullard, J.A. (1975), *The Use of Financial Models in Business*. New York: Financial Executive's Research Foundation.
2. Naylor, T.H., Schauland, H. (1976), *A Survey of Users of Corporate Planning Models*, *Management Science*, 9(22) (1976) 927–937.
3. Grinyer, P.H., Wooller, J. (1978), *Corporate Models Today: A new Total for Financial Management*. London, Chartered Accountants in England and Wales.
4. Hamilton, M.M. (1971), *An Optimization Model for Corporate Financial Planning* king paper, Department of Industry, Wharton School of Finance and Commerce, University of Pennsylvania.
5. Hayes, R.H., Nolan, R.L. (1974), *What kind of corporate modeling functions best*, *Harvard Business Review*, 3 (52) (1974) 102–112.
6. Якимова В. А. Перспективный анализ финансового положения предприятий капиталоемких отраслей на основе модели достижимого роста. *Корпоративные финансы*. 2013. № 1(25). С. 81–95.
7. Мертон Р., Боди З. *Финансы : учебник*. Москва : Вильямс. 2007. 592 с.
8. Абрамова І.М. Управління запасом фінансової стійкості підприємства. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 2. С. 30–36. URL : [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2\(73\)/uazt_2014_2_7.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2(73)/uazt_2014_2_7.pdf) (дата звернення: 25.04.2020).
9. Росс С., Вестерфилд Р., Джордан Б. *Основы корпоративных финансов*. Москва : Лаборатория базовых знаний, 2001. 720 с.
10. Алексеев В.М., Сальников В.В. *Курс повышения квалификации, профессиональной переподготовки «Финансовый менеджмент, Финансовый директор»*. 2016.
11. Ковальчук Т.М., Худик О.Б. *Стратегічний аналіз фінансового потенціалу підприємства*. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 933–938.

References:

1. Traenkle, J.H., Cox, E.B. and Bullard, J.A. (1975), *The Use of Financial Models in Business*, Financial Executive's Research Foundation, New York, USA.
2. Naylor, T.H., and Schauland, H. (1976), "A Survey of Users of Corporate Planning Models", *Management Science*, no. 9 (22), pp. 927–937.
3. Grinyer, P.H., and Wooller, J. (1978), *Corporate Models Today: A new Total for Financial Management*, Chartered Accountants in England and Wales, London, UK.
4. Hamilton, M.M. (1971), *An Optimization Model for Corporate Financial Planning* king paper, Department of Industry, Wharton School of Finance and Commerce, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.
5. Hayes, R.H., and Nolan, R.L. (1974), "What kind of corporate modeling functions best", *Harvard Business Review*, vol. 3 (52), pp. 102–112.
6. Yakimova V.A. (2013) *Perspektivnyiy analiz finansovogo polozheniya predpriyatiy kapitaloemkih otrasley na osnove modeli dostizhimogo rosta* [A prospective analysis of the financial situation of enterprises in capital-intensive industries based on a model of achievable growth]. *Corporate Finance*, no. 1 (25), pp. 81–95 (in Russian).
7. Merton R., Bodi Z. (2007) *Finansyi* [Finance]. Vilyams. 592 p. (in Russian).
8. Abramova I.M. (2004) *Upravlinnia zapasom finansovoi stiikosti pidpriemstva* [Inventory management of financial stability]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, no. 2, pp. 30–36 (in Ukrainian). Available at: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2\(73\)/uazt_2014_2_7.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2(73)/uazt_2014_2_7.pdf) (accessed 25.04.2020).
9. Ross S., Vesterfild R., Dzhordan B. (2001) *Osnovy korporativnyih finansov* [Fundamentals of Corporate Finance]. Moskva: Laboratoriya bazovyih znaniy, 720 p. (in Russian).
10. Alekseev V.M., Salnikov V.V. (2016) *Kurs povyisheniya kvalifikatsii, professionalnoy perepodgotovki "Finansovyy menedzhment, Finansovyy direktor"* [Refresher course, professional retraining "Financial Management, Financial Director"] (in Russian).
11. Kovalchuk T. M., Khudyk O.B. (2016) *Stratehichnyi analiz finansovoho potentsialu pidpriemstva* [Strategic analysis of the financial potential of the enterprise]. *Mukachivskiy derzhavnyi universytet: Ekonomika i suspilstvo*, no. 7. pp. 933–938 (in Ukrainian).

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ КОЭФФИЦИЕНТА УСТОЙЧИВОГО РОСТА SGR В ПРОГНОЗИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрена методика расчёта коэффициента устойчивого роста в конкурентных условиях рыночной экономики. Проанализированы основные взгляды ученых по использованию финансовых моделей в управлении предприятиями. Рассмотрены ключевые факторы влияния на темпы развития предприятия. Исследована экономическая сущность коэффициента устойчивого роста и дано определение данного показателя. Установлены условия качественного прогнозирования значения показателя SGR. Исследованы и охарактеризованы два базовых подхода к расчету коэффициента устойчивого роста. Детализирована формула показателя SGR в рамках второго подхода. Определены факторы влияния первого и второго порядка в соответствии с рассмотренными подходами. Выделены условия применения показателя SGR. Предложен алгоритм применения коэффициента устойчивого роста. Детализированы методические аспекты использования коэффициента устойчивого роста в деятельности предприятий. Усовершенствована формула, которая учитывает увеличение собственного капитала в течение периода с целью учета его влияния на объемы деятельности предприятия. Установлены преимущества рассматриваемой методики прогнозирования коэффициента устойчивого роста.

Ключевые слова: коэффициент устойчивого роста, показатель SGR, модель достижимого роста, темп достижимого роста, устойчивый рост, темп устойчивого экономического роста.

SGR COEFFICIENT APPLICATION METHODOLOGY IN PREDICTION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

The article discusses the methodology for calculating the coefficient of sustainable growth in a competitive market economy. The basic views of scientists on the use of financial models in enterprise management are analyzed. The key factors of influence on the rate of development of the enterprise are considered. SGR has been found to be one of the key indicators for sustainable business development. The economic essence of the coefficient of sustainable growth is investigated and the definition of this indicator is given. The conditions for better prediction of SGR are established. Two basic approaches to the calculation of the sustainable growth factor have been investigated and characterized. The items that affect the amount of equity of an entity are highlighted. The SGR formula for the second approach is detailed. First-order influence factors are determined according to prevailing approaches. The absolute and relative indicators that are second-order factors are highlighted. Variants of formulas with the application of the reinvestment ratio, taking into account the changes in net income, including the ratio of attracted capital and equity capital of the enterprise are considered. It is determined that the use of formulas with indicators of changes in net income, the ratio of attracted capital and equity is the most appropriate in the presence of additional emissions to take into account its impact on the development of the enterprise. The conditions for applying the SGR indicator are highlighted. It is established that the enterprise can apply both the basic variant of the formula and the extended formula according to internal needs. The algorithm of application of steady growth coefficient is offered. The methodological aspects of applying the coefficient of sustainable growth in the activities of business entities are detailed. The variant of the transformation of the basic formula for calculating the deviation of the actual value of SGR from the planned one is proposed. The formula, which takes into account the increase in equity capital over the period to take into account its impact on the volume of the enterprise, has been improved. The advantages of the considered technique of forecasting the coefficient of sustainable growth are established.

Key words: sustainable growth rate, SGR rate, model of sustainable growth, growth rate attainable, stable growth, the rate of sustainable economic growth.

Сарапіна О.А.

доктор економічних наук, професор,
Херсонський національний технічний університет

Пінчук Т.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет

Шрам Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет

Sarapina Olga, Pinchuk Tetyana, Shram Tetyana

Kherson National Technical University

ОБЛІК ЗАГАЛЬНОВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ В УПРАВЛІННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розглянуто основні проблеми обліку та розподілу загальновиробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах, зокрема агрохолдингах. Досліджено низку особливостей сільськогосподарської галузі та встановлено їх вплив на процес обліку й розподілу загальновиробничих витрат. Досліджено законодавчу базу щодо обліку виробничих та загальновиробничих витрат сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано сутність загальновиробничих витрат підприємства з позиції бухгалтерського та управлінського обліку, наведено перелік загальновиробничих витрат сільськогосподарських підприємств та визначено їх місце в структурі собівартості продукції сільськогосподарського виробництва. Доведено доцільність застосування моделі побудови управлінського обліку для більш повного та достовірного розподілу загальновиробничих витрат у агрохолдингу.

Ключові слова: облік, загальновиробничі витрати, управління, сільськогосподарське підприємство, собівартість продукції, база розподілу, модель обліку.

Постановка проблеми. Виробничі витрати є невід'ємним елементом будь-якого підприємства, зайнятого виробництвом продукції, робіт чи послуг. Наявність загальновиробничих витрат (далі – ЗВВ), як правило, свідчить про наявність виробничої інфраструктури на підприємстві. Напевно, неможливо уявити чи знайти приклад сільськогосподарського підприємства, яке б змогло побудувати свій облік без використання витрат загальновиробничих підрозділів. Надто дрібномасштабним та одноманітним повинно було би бути таке виробництво.

Від розмірів та характеру інфраструктури підприємства, галузевих, сезонних та інших особливостей виробництва залежить частка ЗВВ у загальній сумі виробничих витрат, відповідно, ступінь їх впливу на собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства.

Зрозуміло, що для фінансового менеджменту підприємства ступінь впливу ЗВВ на собівартість продукції (робіт, послуг) означає потенційну можливість зниження цієї собівартості. Таким чином, ефективність управління ЗВВ означає ефективність управління інфраструктурою підприємства загалом. Навіть у межах невеликого підприємства побудова ефективної системи управління ЗВВ не є тривіальним завданням.

Що ж говорити тоді не про окремі сільськогосподарські підприємства, а про великі групи підприємств, якими є національні агрохолдинги, що об'єднують у своїй структурі сотні юридично відокремлених суб'єктів господарювання (юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців), які при цьому ще й мають свою спеціалізацію в сільському господарстві та активно співпрацюють між собою: продають продукцію один одному та надають послуги? При цьому окреме господарство – споживач продукції чи послуги як окрема ланка в структурі холдингу не має безпосереднього впливу на собівартість придбаної від іншого господарства продукції чи послуг. Однак кінцевий бенефіціар (власник холдингу) не може дозволити собі залишити ситуацію неконтрольованою. Отже, масштабування бізнесу вимагає від фінансового менеджменту пошуку нестандартних рішень масштабування управлінського обліку, що виходить за межі окремого підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення, функції, принципи бухгалтерського обліку в управлінні підприємством та пов'язані з ними проблеми досліджували у своїх публікаціях вітчизняні вчені, зокрема С.Ф. Голов, Л.В. Нападівська, М.С. Пушкар, Н.Г. Чумаченко, С.О. Левицька, І.А. Білоусова, О.В. Фоміна, С.Ф. Легенчук, О.А. Лаговська.

Дослідженню проблем обліку, розподілу, контролю ЗВВ приділено увагу у працях П.О. Кудика, М.О. Мазуренко, І.О. Левицької, О.В. Іванюти, К.І. Самчук, зокрема у галузі сільського господарства це питання розглядали В.Ф. Мервенецька, Л.В. Гуцаленко, Я.П. Іщенко, М.В. Тюхтій, О.Г. Пономаренко.

Попри велику кількість публікацій, питання безпосереднього впливу обліку ЗВВ на управління сільськогосподарським підприємством залишається недостатньо дослідженим, а наявні дослідження обмежуються окремим підприємством та не передбачають розгалуженої організаційної структури, яку мають агрохолдинги.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінювання можливостей регламентованого (фінансового) та управлінського обліку та розроблення практичних рекомендацій у вирішенні завдань побудови ефективної системи управління ЗВВ як окремого сільськогосподарського підприємства, так і групи взаємопов'язаних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Як і в будь-якій іншій галузі, облік ЗВВ на сільськогосподарських підприємствах має як спільні риси, так і свої особливості.

Спільними, тобто не залежними від галузі, рисами є:

- необхідність контролю правильності віднесення витрат до складу загальногосподарських;
- необхідність дотримання встановленого обліковою політикою підприємства порядку формування та розподілу ЗВВ.

До особливостей можна віднести такі:

- вплив на характер ЗВВ зумовлений територіальною та галузевою розгалуженістю інфраструктури сільськогосподарських господарств;
- облік ЗВВ задля їх точного та справедливого розподілу може потребувати високої складності та трудомісткості; особливо ця риса обліку проявляється у господарствах, що мають велику кількість сільськогосподарської техніки, автомобільного транспорту та обладнання;
- кожне сільськогосподарське підприємство залежно від наявної інфраструктури та вимог до якості обліку використовує свої, інколи специфічні бази розподілу ЗВВ як між видами діяльності (галузями), так і між об'єктами обліку одного конкретного виду діяльності.

Отже, облік ЗВВ на сільськогосподарському підприємстві, як і на будь-якому іншому виробничому підприємстві, має такі два основні аспекти:

- відповідність вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку; в цьому аспекті облік ще називають фінансовим, а інколи – регламентованим;
- відповідність потребам фінансового менеджменту організації; в цьому аспекті облік називають управлінським.

Не завжди ці два аспекти вдається поєднати в межах однієї облікової системи, а від того, наскільки вдалим є поєднання бухгалтерського та управлінського обліку, залежать такі похідні риси облікової системи, як якість

обліку, зручність отримання зведеної інформації в необхідному розрізі, навантаження на бухгалтера та економіста, співвідношення штату цих спеціалістів у структурі управління та, як наслідок, витрати на управління, гнучкість та ефективність управління загалом.

Відповідно, повна відокремленість бухгалтерського обліку від управлінського є ознакою неефективної побудови обліку, а наслідками такої моделі є дублювання функцій бухгалтера та економіста щодо обліку фактичних витрат підприємства та їх контролю, зростання витрат на управління бізнес-структурою, недостатня взаємодія між підрозділами, складність планування й бюджетування, повільність і неповороткість у прийнятті та реалізації управлінських рішень.

Розглянемо спочатку, якою інформацією щодо обліку ЗВВ забезпечує користувачів фінансовий, тобто регламентований національними положеннями (стандартами), облік.

Крім Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV [1] (далі – Закон про бухгалтерський облік), облік виробничих витрат сільськогосподарських підприємств та ЗВВ як їх складової частини регламентують загальноприйняті П(С)БО 16 «Витрати» [2] та Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [3].

Вибір підприємством облікової політики щодо ЗВВ регламентується п. 16 П(С)БО 16 «Витрати», що визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття у фінансовій звітності. П(С)БО 16 «Витрати» поділяє ЗВВ на постійні та змінні, встановлює принципи розподілу ЗВВ та зобов'язує підприємство самостійно встановити перелік і склад змінних і постійних ЗВВ, а також вибрати для підприємства базу розподілу змінних та розподілених постійних ЗВВ. Ці аспекти є елементами облікової політики підприємства стосовно ЗВВ та обов'язково мають бути закріплені в обліковій політиці підприємства.

Водночас бухгалтерський облік у сільському господарстві регулюють галузеві П(С)БО 30 «Біологічні активи» [4], Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів № 1315 [5] та Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств № 132 [6].

Склад ЗВВ сільськогосподарських підприємств наведений у п. 2.21 Методичних рекомендацій № 132, який загалом узгоджується з п. 15 П(С)БО 16 «Витрати».

ЗВВ на сільськогосподарських підприємствах передбачають досить складний порядок розподілу. Під час віднесення витрат до собівартості перш за все повинен дотримуватися головний принцип: якщо витрати можна пов'язати з певним об'єктом калькуляції, то їх треба відносити прямо. Витрати підлягають розподілу тільки тоді, коли об'єктів декілька. Причому для певних видів ЗВВ застосовують свою базу розподілу [7].

Згідно з п. 3.17 Методрекомендацій № 132 витрати на утримання основних засобів, що обліковуються на рахунку 91 (включаючи орендну плату), відносять до собівартості продукції окремих культур і видів незавершеного виробництва у такому порядку:

- 1) тракторів – пропорційно обсягу виконаних ними механізованих тракторних і будівельних робіт (в умовних еталонних гектарах);
- 2) ґрунтообробних машин – пропорційно обробленим площам, зайнятим певними культурами;
- 3) сівалок – пропорційно площі посіву культур;
- 4) технічних засобів для збирання врожаю – прямо або пропорційно зібраній площі певних культур;
- 5) машин для внесення добрив до ґрунту – пропорційно фізичній масі внесених добрив;
- 6) меліоративних споруд – пропорційно меліорованим площам;
- 7) приміщень для зберігання продукції – пропорційно кількості та тривалості зберігання продукції протягом звітного періоду.

Витрати на зрошення, якщо вони не можуть бути безпосередньо віднесені до певних культур, розподіляють між ними, а також пасовищами та сінокосами пропорційно площі поливних земель.

Витрати на утримання тваринницького приміщення, де розміщено декілька видів худоби, розподіляють пропорційно займаній площі.

Витрати на утримання допоміжних та підсобних (промислових) виробництв відносять до кожного з виробництв безпосередньо або розподіляють між окремими об'єктами обліку витрат пропорційно зайнятій площі, обсягу виконаних робіт або сумі витрат на оплату праці робітників, зайнятих виконанням виробничих операцій.

Бригадні, фермські, цехові та ЗВВ рослинництва, тваринництва й промислових виробництв розподіляються між об'єктами планування й обліку пропорційно загальній сумі витрат, за винятком вартості насіння, кормів, сировини, матеріалів та напівфабрикатів, належать до собівартості тільки тієї продукції, яка виробляється в цій бригаді, фермі, цеху чи у відповідній галузі (п. 3.21 Методрекомендацій № 132).

Інший порядок розподілу ЗВВ установлено щодо витрат, які стосуються всіх напрямів діяльності господарства (п. 2.21 Методрекомендацій № 132). Ці витрати обліковують на окремому субрахунку рахунку 91 і розподіляють між основними галузями та об'єктами витрат пропорційно загальній сумі прямих витрат за вираженням вартості насіння (у рослинництві), кормів (у тваринництві), сировини, матеріалів і напівфабрикатів (у промислових підрозділах).

Щоб управляти витратами, необхідно мати відповідну інформацію для прийняття управлінських рішень. Є логічним, що така інформація може бути отримана лише шляхом аналізу. Аналіз передбачає порівняння звітних чи поточних показників з плановими (бюджетними). Інакше для порівняння можуть бути використані лише зіставні показники минулих періодів.

Отже, механізм управління витратами на підприємстві має включати такі функції:

- 1) накопичення облікових даних;
- 2) поточний контроль облікових даних;
- 3) зведення накопичених даних у необхідні для аналізу показники;
- 4) аналіз відхилень фактичних показників від планових чи відповідних показників минулих періодів;
- 5) пошук шляхів усунення виниклих відхилень;
- 6) виконання рішень фінансового менеджменту підприємства.

Раціональна побудова управлінського обліку на підприємстві передбачає максимально можливе використання даних бухгалтерського (регламентованого) обліку як джерела фактичних даних управлінського обліку, тобто дані бухгалтерського обліку мають братися за основу та коригуватися (за необхідності) для отримання співставних показників бюджету. Тут все залежить від якості даних бухгалтерського обліку та правил і принципів бюджетування, затверджених фінансовим менеджментом підприємства. Розглянемо докладніше.

Для правильного відображення не лише загально-виробничих, але й будь-яких інших витрат у загальній системі витрат підприємства необхідне чітке розуміння центру витрат (підрозділу підприємства) та їх спрямованості (виходячи з економічного змісту та класифікації витрат, використовуваних на підприємстві). Лише таким чином можна уникнути викривлень у формуванні загальної суми ЗВВ. До того ж не кожне підприємство може забезпечити всі необхідні передумови для докладного й правильного регламентованого обліку ЗВВ, серед яких слід назвати:

- передбачену обліковою політикою підприємства чітку класифікацію і поділ витрат, що, як правило, забезпечуються якісною роботою економічного підрозділу підприємства та узгоджуються з бюджетуванням;
- коректне й докладне заповнення первинної документації;
- можливості облікової інформаційної системи;
- наявність достатнього штату облікових працівників;
- достатній рівень кваліфікації бухгалтера та керівника виробничого підрозділу тощо.

Вважаємо, що якість даних бухгалтерського обліку, особливо в питаннях виробничого обліку й обліку ЗВВ як його складової частини, також великою мірою залежить від системної роботи економічних підрозділів підприємства. Бюджетування як механізм контролю витрат підприємства дає змогу значно скоротити кількість облікових помилок, оскільки фактичні (облікові) дані оперативно зіставляються із запланованими. Відповідно, облікові помилки, пов'язані з невідповідним визначенням центру витрат та виду діяльності, своєчасно виправляються.

Часто господарські операції не фіксуються з необхідним ступенем деталізації у первинних документах та регістрах обліку. Причинами такого стану первинної документації можуть бути:

- недостатній рівень контролю з боку відповідальних осіб (головного бухгалтера, керівника підприємства, керівника підрозділу тощо);
- занижені вимоги керівництва підприємства до якості управлінського обліку на підприємстві чи його відсутність взагалі;
- недостатність ресурсів для забезпечення повноцінної фіксації та оброблення господарських операцій (людських, інформаційних тощо);
- встановлення обліковою політикою підприємства безальтернативного відображення витрат по окремих центрах витрат;
- навмисне уникнення повноцінної фіксації змісту операції задля зловживань (завищення обсягів роботи, витрати запасів, нарахування заробітної плати) чи зменшення обсягу облікової роботи.

Для обліку ЗВВ перелічені моменти є критичними, оскільки ведуть до послаблення внутрішньогосподарського контролю, втрати достовірності даних бухгалтерського обліку та вимагають додаткових зусиль для отримання правильних даних в управлінському обліку.

Кінцевим етапом управлінського обліку ЗВВ, як і в регламентованому обліку, є їх розподіл на декілька об'єктів обліку за заздалегідь встановленою методикою. Розподіл може проводитися в кілька етапів з використанням проміжних підрозділів чи іншого групування витрат, поки вся сформована сума витрат не потрапить до кінцевих об'єктів обліку та калькулювання. Кожний етап розподілу може використовувати свою базу розподілу, найбільш справедливу з точки зору підприємства.

Варіант побудови управлінського обліку ЗВВ розглянемо на прикладі ЗВВ механізації.

Так, найбільшим українським агрохолдингом в управлінському обліку як бази розподілу ЗВВ, пов'язаних з роботою сільськогосподарської техніки та транспорту, на всіх рівнях розподілу прийнята сума витрат на запасні частини. Менеджмент

холдингу вважає, що це дає змогу адекватно розподілити витрати між сучасною (потужною) та застарілою (малопродуктивною та ненадійною, переважно повністю зношеною) сільськогосподарською технікою та транспортом.

При цьому вся техніка в холдингу розподілена між так званими парками. Переважно це машино-тракторний, зернозбиральний, вантажний, спеціальний, легковий парки. Однак присутні також менш поширені кормозбиральний, бурякозбиральний, буряконавантажувальний, зрошувальний, початкозбиральний, тепловозний парки.

Згідно з прийнятою холдингом обліковою політикою в управлінському обліку сума ЗВВ механізації формується на трьох рівнях (рис. 1).

1) ЗВВ підрозділу – це найнижчий рівень ЗВВ. Це витрати, які в обліку вже віднесені до визначеного підрозділу (парку) техніки, тому вони підлягають розподілу між одиницями техніки лише свого парку. Найпоширенішим прикладом є витрати на експлуатацію причіпного обладнання.

2) ЗВВ на рівні підрозділів «АТП» та «МТП» – це витрати, які можна розподілити між кількома конкретними парками: АТП – між автомобільними парками, МТП – між комбайнами й тракторами.

3) ЗВВ на рівні підрозділу «Механізація» – це витрати, які мають бути розподілені між усіма парками, які присутні в структурі підприємства.

Таким чином, за умови використання як основи даних бухгалтерського обліку основним поточним завданням управлінського обліку загальновиробничих витрат є їх трансформація з проведенням таких необхідних коригувань:

- коригування відвертих помилок, допущених бухгалтером під час відображення господарської операції;
- розшифровка (відновлення) показників бухгалтерського обліку, що з різних причин відображені згорнуто чи з недостатнім ступенем деталізації;

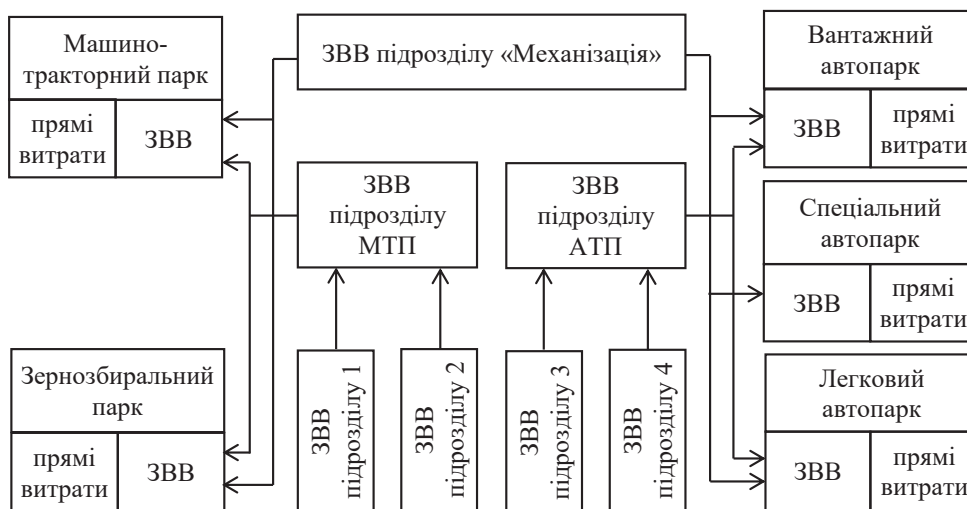

Рис. 1. Модель управлінського обліку ЗВВ підприємства на прикладі ЗВВ механізації

– коригування й розподіл накопиченої в бухгалтерському обліку суми ЗВВ відповідно до правил і принципів, затверджених фінансовим менеджментом підприємства;

– аналіз відхилень від планових показників та показників минулих періодів, підготовка висновків для керівництва підприємства.

Серед основних стратегічних завдань управлінського обліку слід назвати його вдосконалення задля підвищення ефективності та скорочення витрат ресурсів підприємства на його забезпечення.

В межах такої структури, як агрохолдинг, завдання збирання, передачі та оброблення управлінської облікової інформації значно ускладнюються. Є декілька причин цього.

1) Управлінський аспект пов'язаний з конфіденційністю отриманою для потреб управління підприємством облікової інформації. Вищий фінансовий менеджмент агрохолдингу сумлінно оберігає від можливого витоку саме консолідовану управлінську інформацію. Навіть у межах холдингу інформація між окремими регіональними управліннями передається дозовано, а саме лише необхідні показники. Крім того, агрохолдинги як представники великого бізнесу широко використовують податкову оптимізацію. З цих зрозумілих причин інформація управлінського обліку зазвичай є повністю відкритою лише для власника та вищого керівництва агрохолдингу. Цей фактор є стримуючим у проведенні досліджень таких структур, оскільки досліднику часто доводиться спиратися не на офіційну, а на інсайдерську інформацію.

2) Окремі господарства від початку залучаються до структури агрохолдингу як юридично відокремлені суб'єкти господарювання. З точки зору управлінського обліку це вимагає використання інноваційних облікових механізмів та потужної гнучкої системи адміністрування на всіх етапах планування та контролю виконання бюджету. Між тим рівень ЗВВ у складі собівартості послуг, які надаються одним господарством агрохолдингу іншому, може мати вирішальне значення.

Так, наприклад, багато господарств у складі агрохолдингів недостатньо забезпечені власною технікою та транспортом. Задля обслуговування таких господарств у структурі холдингу створюються спеціалізовані механізовані підрозділи (відділення), в яких зосереджуються сільськогосподарська техніка й транспорт. Власних основних виробництв вони не мають, але для забезпечення виконання своєї основної функції (обслуговування інших господарств) лише наявності сільськогосподарської техніки й транспорту недостатньо. Звичайно, такі відділення створюють для себе необхідну інфраструктуру: механізовані двори та ангари використовуються для зберігання техніки, майстерні – для її ремонту, паливні склади та паливозаправники – безпосередньо для забезпечення роботи на об'єкті (у полі, на фермі тощо), склади зберігання запчастин, сервісні підрозділи – для поточного обслуговування та аварійного ремонту тощо. Відповідно,

витрати на утримання таких допоміжних підрозділів включають:

– витрати на оплату праці та ЄСВ (начальника механізованого двору, начальника майстерні, слюсарів-ремонтників, обліковця, начальника складу ПММ, чергових водіїв, сервісних інженерів, комірників тощо);

– витрати на проживання та харчування персоналу;

– витрати на амортизацію чи оренду приміщень, обладнання та допоміжного транспорту;

– витрати на обслуговування та ремонт різноманітного обладнання, зокрема причіпного та навісного обладнання до сільськогосподарської техніки;

– витрати на охорону праці та забезпечення пожежної безпеки;

– транспортні витрати тощо.

Крім того, сільськогосподарська техніка для виконання робіт к межах холдингу може переміщуватися на великі відстані на так званих тралах сторонніми перевізниками.

Це типовий перелік ЗВВ, пов'язаних з утриманням сільськогосподарської техніки та транспорту, без яких техніка практично функціонувати не може. Ці витрати мають постійний чи умовно постійний характер, а після розподілу разом з прямими витратами (пряма заробітна плата та ЄСВ, паливо-мастильні матеріали, запасні частини та послуги з ремонту, амортизація чи орендна плата) формують собівартість послуг сільськогосподарської техніки та транспорту, або, як їх ще називають, послуг парків.

З урахуванням описаної схеми спрощена модель обліку ЗВВ у межах холдингу на прикладі собівартості послуг парків матиме такий вигляд (рис. 2).

За цією схемою під час проведення аналізу собівартості продукції підприємства 2 (замовника послуг) фінансовий менеджмент холдингу повинен мати можливість оцінити вплив на неї вартості послуг, зокрема ЗВВ, машинно-тракторного парку підприємства 1 (виконавця послуг).

За інсайдерською інформацією рівень ЗВВ у собівартості послуг парків агрохолдингу може досягати таких середньорічних значень: машино-тракторний парк – 60%; зернозбиральний парк – 50%; автопарк вантажний – 17%; автопарк спеціальний – 7%; автопарк легковий – 1%; зрошувальний парк – 17%; кормозбиральний парк – 32%. Таким чином, для машино-тракторного та зернозбирального парків ЗВВ мають фактично вирішальне значення.

Зменшення частки ЗВВ у парках є можливим у таких напрямках:

– збільшення обсягів робіт на одиницю техніки; для холдингу реальним варіантом вирішення цього завдання є лише залучення сторонніх замовників робіт;

– оптимізація переліку техніки задля позбавлення непродуктивних витрат, тобто зважений підхід до розподілу обсягів робіт між наявними одиницями техніки (наприклад, між тракторами марки МТЗ чи більш продуктивними та одночасно більш дорогими в експлу-

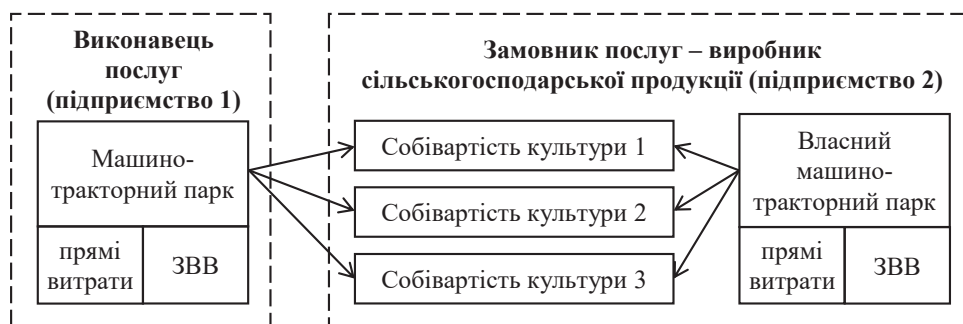

Рис. 2. Модель обліку ЗВВ у межах холдингу на прикладі собівартості послуг парків

атації тракторами марки “John Deere”), відмова від експлуатації техніки, систематично недостатньо завантаженої обсягами робіт;

– безпосереднє скорочення сум ЗВВ за центрами їх виникнення.

Висновки. ЗВВ на сільськогосподарських підприємствах відображають рівень витрат на утримання виробничої інфраструктури та є дієвим важелем управління ефективністю її використання, резервом скорочення собівартості сільськогосподарської продукції. Рациональна побудова управлінського обліку на підприємстві, зокрема обліку ЗВВ, передбачає максимально можливе використання даних фінансового обліку шляхом їх трансформації для отримання співставних показників бюджету.

В межах такої структури, як агрохолдинг, підсистема управлінського обліку ЗВВ має забезпечувати не лише вертикальні зв'язки (можливість накопичення суми ЗВВ у підрозділах нижчого рівня, їх консолідацію та розподіл у підрозділах верхнього рівня в межах одного підприємства), але й горизонтальні (можливість передачі даних про ЗВВ у складі собівартості продукції та послуг від одного підприємства холдингу іншому підприємству).

З огляду на специфічні особливості обліку ЗВВ, його трудомісткість та вимоги до інформативності вирішення завдань управління ЗВВ вимагає використання інноваційних облікових механізмів та потужної гнучкої системи адміністрування на всіх етапах планування та контролю виконання бюджету.

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 15.05.2020).
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318. Дата оновлення: 11 листопада 2016 р. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2020).
3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291. Дата оновлення: 5 січня 2018 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 30 «Біологічні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790. Дата оновлення: 5 січня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (дата звернення: 10.05.2020).
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2006 р. № 1315. Дата оновлення: 30 грудня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201-06> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств : затв. Наказом Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 р. № 132. Дата оновлення: 31 жовтня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01> (дата звернення: 10.05.2020).
7. Бобро А.В. Собівартість сільгосппродукції: особливості розрахунку. *Податки та бухгалтерський облік*. 2016. № 100. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/december/issue-100/article-23827.html> (дата звернення: 15.05.2020).

References:

1. Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 r. No. 996-XIV [Law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine” from 16.07.1999 No. 996-XIV]. Available at: <http://link.pub/19275602> (accessed: 15.05.2020).
2. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 16 “Vytraty” : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.1999 r. No. 318 [Provisions (standard) of accounting 16 “Costs”]. Available at: <http://www.rada.gov.ua> (accessed: 15.05.2020).

3. Instructions on applying the Chart of Accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations: approved by the Ministry of Finance of Ukraine, no. 291, from 30 November, 1999, Parliament of Ukraine. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 10.05.2020).

4. Polozhennia (Standart) bukhhalterskoho obliku № 30 “Biologichni aktyvy” : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 18.11.2005 r. No. 790 [Provisions (standard) of accounting 30 “Biological Assets”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (accessed: 10.05.2020).

5. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2006). Metodychni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku biologichnykh aktyviv [Methodological recommendations for accounting for biological assets]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201-06> (accessed: 10.05.2020).

6. The Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001). Metodychni rekomendatsii z planuvannya, obliku i kalkuluvannya sobivartosti produktsii (robit, poslug) silskogospodarskyh pidpryemstv [Guidelines for planning, accounting and calculation of cost of goods (works, services) farms]. Available at: <http://www.rada.gov.ua> (accessed: 15.05.2020).

7. Bobro A.V. (2016). Sobivartist silgospproduktsii: osoblyvosti rozrahunku [The cost of agricultural products: features of the calculation]. Taxes and accounting, no. 100. Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/december/issue-100/article-23827.html> (accessed: 15.05.2020).

УЧЕТ ОБЩЕПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РАСХОДОВ В УПРАВЛЕНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В статье рассмотрены основные проблемы учета и распределения общепроизводственных расходов в сельскохозяйственных предприятиях, в частности агрохолдингах. Исследован ряд особенностей сельскохозяйственной отрасли и установлено их влияние на процесс учета и распределения общепроизводственных расходов. Исследована законодательная база по учету производственных и общепроизводственных расходов сельскохозяйственных предприятий. Обосновано сущность общепроизводственных расходов предприятия с позиции бухгалтерского и управленческого учета, приведен перечень общепроизводственных расходов сельскохозяйственных предприятий и определено их место в структуре себестоимости продукции сельскохозяйственного производства. Доказана целесообразность применения модели построения управленческого учета для более полного и достоверного распределения общепроизводственных расходов в агрохолдинге.

Ключевые слова: учет, общепроизводственные расходы, управление, сельскохозяйственное предприятие, себестоимость продукции, база распределения, модель учета.

ACCOUNTING FOR OVERHEAD COSTS IN THE MANAGEMENT OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE

Total production costs are an effective lever for managing the efficiency of production infrastructure, a reserve for reducing the cost of agricultural products. Depending on the peculiarities of the organization, production technology and management and analysis needs of the agricultural enterprise, it is necessary to determine and approve in the order of accounting policy performance indicator, which determines the normal capacity, list and composition of variable and fixed overheads, frequency of distribution and write-off total production costs, also determine the basis for the distribution of these costs, as it depends on the completeness of the inclusion of total production costs in production costs. The article deals with the main problems of accounting and distribution of total production costs in agricultural enterprise, in particular agricultural holdings. A number of peculiarities of the field of agricultural industry have been investigated and their influence on the process of accounting and distribution of total production costs has been established. The legislative base on accounting for production and overhead costs of agricultural enterprises has been studied. The essence of total production costs of the enterprise from the point of accounting and management is substantiated, the list of total production costs of agricultural enterprises is given and their place in the cost structure of agricultural products is determined. The expediency of applying models of building management accounting for a more complete and reliable distribution of total production costs in agricultural holdings has been proved. According to the results of the study, the order of rational construction of management accounting of total production costs, which meets the needs of budgeting, is proposed, and the method of their distribution is considered. The expediency of organization in agro holdings of management accounting of total production costs both in lower level divisions, their consolidation and distribution in upper level divisions within one enterprise, and possibility of transfer of data on total production expenses as a part of prime cost of production and services from one enterprise of holding to another enterprise.

Key words: accounting, total production costs, management, agricultural enterprise, cost of production, distribution base, accounting model.

8. СТАТИСТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-63>

УДК 339.13

Циганков Р.С.

аспірант,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гуртовий Ю.В.

студент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Бесчастна Д.О.

викладач кафедри статистики, обліку та економічної інформатики,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Tsyhankov Roman, Hurtovyi Yurii, Beschastna Daria

Oles Honchar Dnipro National University

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню методологічних принципів оцінювання експортного потенціалу на рівні країни. Виділено два основних показники, а саме індикатор експортного потенціалу та індикатор диверсифікації продукції, які використовуються західноєвропейськими вченими-економістами під час аналізування можливостей збільшення експорту. Проте використання цих підходів не завжди є можливим, оскільки існує проблема наявності необхідних для моделей статистичних показників у секторальних базах даних, а введення в модель фіксованих значень змищує її оцінки. Теоретично узгодженою моделлю оцінки експортного потенціалу є гравітаційна модель. Проте прогнозований за нею експорт має скоріше утопічні значення, оскільки модель базується на принципі повної зайнятості, що є неможливим за сучасної ситуації на ринку праці України. Більше того, експортний потенціал можна вимірювати лише за певним продуктом на певному цільовому ринку, а агрегований показник не є статистично значущим. Інший підхід до оцінювання експортного потенціалу базується на взаємодії трьох факторів, а саме пропозиції експортера, попиту імпортера, легкості доступу на ринок. Отримане значення експортного потенціалу доцільно порівняти з фактичним експортом, щоб визначити величину невикористаного потенціалу.

Ключові слова: експортний потенціал, індикатор експортного потенціалу, індикатор диверсифікації продукції, гравітаційна модель, пропозиція експортера, попит імпортера, легкість доступу на ринок.

Постановка проблеми. Експортний потенціал входить до складу економічного потенціалу країни та є результатом конкурентоспроможності її продукції на зовнішніх ринках, а його формування й реалізація складають комплексний процес, на який впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Оскільки збільшення експортного потенціалу веде до збільшення чистого експорту, який безпосередньо входить до ВВП країни, дослідження й визначення показника експортного потенціалу країни є важливими питаннями на макроекономічному рівні, методологія обчислення яких світовими аналітиками та економістами практично не висвітлена у вітчизняних наукових джерелах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції західноєвропейських та американських науковців щодо визначення експортного потенціалу з урахуванням даних про двосторонню торгівлю між країнами, легкість доступу на ринок теоретично дають змогу визначити продукцію з високим експортним потенціалом та/або можливості диверсифікації на цьому цільовому ринку. Теоретично узгодженою моделлю, що найкраще моделює торговельні відносини країн та кількісно вимірює значення експортного потенціалу, є гравітаційна модель [1]. Ранні спроби використання сили гравітації для прогнозування двосторонньої торгівлі були піддані фундаментальній критиці. Австрійський економіст П. Еггер стверджує, що великі

відхилення фактичної від прогнозованої торгівлі скоріше вказують на неправильне визначення моделі, ніж на невикористану можливість, і виступає з позицією, що модель може бути використана для референтної групи країн [2]. Одні дослідники (наприклад, британський міжнародний економіст О. Шепотило) під час побудови моделей для визначення потенційної торгівлі за секторами застосовують коефіцієнти, отримані за характеристиками референтних країн, інші (наприклад, португальський економіст К. Хелмерс) припускають, що використання агрегованої інформації про ключові детермінанти торгівлі на рівні сектору дасть змогу отримати невірні результати [3; 4].

Експортний потенціал та поняття, що з ним пов'язані, на різних рівнях також досліджували М. Портер [5], П. Самуельсон [6], Т. Мельник [7], Д. Лук'яненко [8], О. Кириченко [9], М. Дудченко [10], О. Захарова [1]. Узагальнюючи наявні підходи, вважаємо доцільними розроблення й обґрунтування системи показників та оцінювання експортного потенціалу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування системи економіко-статистичних підходів до кількісного оцінювання експортного потенціалу на певних ринках.

Виклад основного матеріалу. Згідно з концепціями про взаємодію попиту, пропозиції та легкості доступу на ринок під час визначення експортного потенціалу західноєвропейські та американські вчені-економісти виділяють два показники, зображені на рис. 1.

Оцінювання експортного потенціалу – це кількісний підхід до визначення перспективних експортних секторів та ринків у глобальному масштабі, що базується на даних про торгівлю та доступ до ринку. Окрім кількісно вимірюваних компонентів експортного потенціалу, існують інші, часто нематеріальні фактори, які слід враховувати під час вибору секторів та продуктів, на які слід орієнтуватися через програми розвитку торгівлі та підтримки експорту конкурентоспроможної продукції.

Серед них слід назвати готовність та можливість залучення прямих іноземних інвестицій, можливості

маркетингу та вплив потужного бренду, існування синергетичних планів розвитку чи галузевих стратегій.

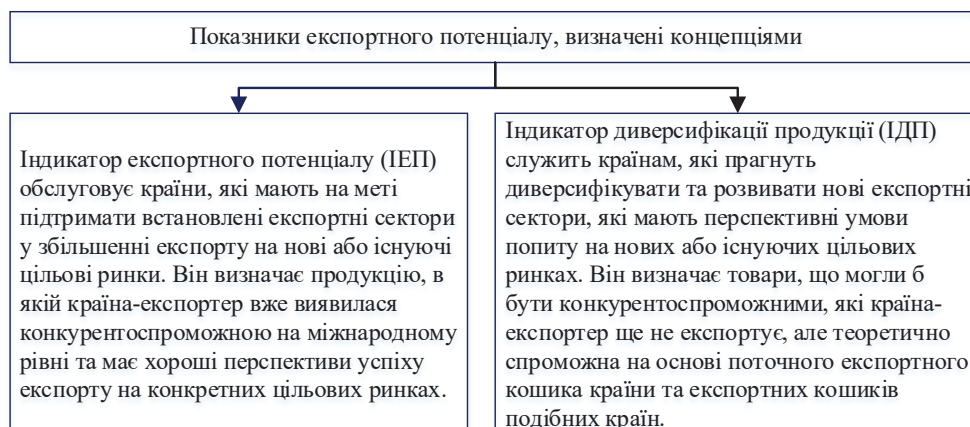
Оцінки потенціалу експорту також абстрагуються від витрат, пов'язаних з діяльністю з просування експорту. Окрім економічних показників, існують ті, що вимірюють соціальний ефект від можливого збільшення експорту продукції. У західній літературі визначають навіть впливи на соціальне життя, наприклад, чи збільшення експорту впливає на нерівномірність розподілу доходів та заробітну плату населення, чи експортна стратегія передбачає право жінок на участь у ній. Однак більшість аспектів розвитку соціального життя, екології або не може бути оцінена кількісними показниками, або не висвітлена у торговельних базах даних, що спричиняє труднощі їх аналізу.

ІЕП заснований на ідеї, що торгівля між двома країнами позитивно пов'язана з рівнем попиту та пропозиції на продукцію й негативно пов'язана з обмеженнями торгівлі у вигляді митних зборів або географічної відстані та стосується моделей гравітації [4]. Гравітаційна модель пов'язує глобальні тенденції виробництва та споживання з глобальними тенденціями торгівлі. Популярність моделі зумовлена факторами, узагальненими на рис. 2.

Формула гравітаційної моделі є такою:

$$X_{ij} = \frac{Y_i E_j}{Y} * \left(\frac{\tau_{ij}}{P_j \Omega_i} \right)^{1-\sigma}, \quad (1)$$

де X_{ij} – експорт з країни-експортера до країни-імпортера; Y_i – виробнича потужність країни-експортера (ВВП); E_j – розмір споживчого ринку країни-імпортера (витрати); Y – світовий ВВП; σ – еластичність заміщення між товарами, зокрема між місцевими та імпортованими товарами, яка вимірює, наскільки попит на імпортовані товари зменшиться у відсотковому відношенні, якщо його ціна зросте на 1% (у моделях її величина зазвичай становить близько 4–5); τ_{ij} – торгові витрати, які включають транспортні витрати, витрати на перетин кордону, оплату тарифів, задоволення нетарифних вимог у країнах-імпортерах, оплату страхових послуг; P_j та Ω_i – «цінові індекси», які охоплюють

Рис. 1. Показники експортного потенціалу, визначені концепціями

Джерело: узагальнено авторами за даними джерела [4]

Рис. 2. Переваги застосування гравітаційної моделі

Джерело: розроблено авторами за даними джерела [3]

всю релевантну інформацію про стан усіх країн світової економіки, їх географічну позицію відносно один одного, всі торгові витрати між усіма країнами, виробництво та витрати у всіх країнах. Ці два значення є суттєвими, оскільки вони об'єднують усю релевантну інформацію про глобальну торговельну рівновагу у двох числах. Ці два показники називають багатостороннім опором імпорту та експорту [3].

Отже, теоретично узгодженою моделлю оцінювання експортного потенціалу є гравітаційна модель. Однак міжнародні та міжгалузеві специфікації потребують оцінювання величезної кількості коефіцієнтів та мають громіздкі обчислення. Технічні характеристики з фіксованими ефектами для країни-експортера, ринку продукту, країни-імпортера також мають недоліки, бо фактори потенційного експортного потенціалу залишаються непрозорими. Оскільки даних про світовий рівень виробництва та споживання на рівні продукту немає, виведення їх із експорту та імпорту призведе до проблеми ендогенності, що, зрештою, обумовить зміщення коефіцієнтів.

Методологія оцінювання потенціалу експорту базується на моделі гравітації, визначеної на рівні продукту. Вихідним моментом є припущення, що у світі без торговельних воєн торговельні потоки можуть бути описані поєднанням експортера, який відповідає за пропозицію товару; імпортера, який відповідає за попит на товар; факторів двосторонньої торгівлі між ними.

$$v_{ijk} = \alpha_{ik} \beta_{ij} \gamma_{jk} \quad (2)$$

Параметр v_{ijk} відповідає значенню експорту від експортера i продукції k на ринок j , параметр α_{ik} описує ефективність експортера i в експорті продукції k , параметр γ_{jk} відображає попит на ринку j на продукцію k , параметр β_{ij} характеризує легкість доступу на ринок j експортеру i .

Ця модель характеризується такими умовами:

- ідеальна конкуренція в межах країни (пропозиція еластична);
- припущення, що імпорт цього товару розподіляється між країнами-постачальниками однаково на всіх ринках;

- двосторонні торгові витрати задані у вартісному вираженні та не залежать від продукції;

- структура ринкового попиту на товар, що пропонується кожним експортером, не відрізняється від структури світового попиту.

Насправді гіпотетичні (або потенційні) торговельні потоки часто відхиляються від фактичної торгівлі з таких причин:

- 1) рівняння не враховує всіх вимірюваних факторів, які впливають на потужність пропозиції та умови попиту (тарифи та чутливість товарів на відстань можуть впливати на попит ринку);

- 2) відсутність торговельних воєн у моделі зумовлює різке зростання відхилення між потенційним та реальним експортом.

Різниця між прогнозованим та фактичним значеннями експорту можуть трактуватися як невикористаний потенціал. Однак підхід у цьому контексті незручний з декількох причин. По-перше, розмір моделі, визначеної на детальному рівні продукту та на рівні країни, був би дуже великим. По-друге, досвід показує, що країнам важко точно визначити своїх торгових партнерів. По-третє, за відсутності детальної статистики виробництва та споживання для фіксації jk , ij та jk будуть використовуватися фіксовані ефекти. Однак модель, що оцінюється з фіксованими ефектами, ускладнює прогнозування отриманих значень потенціалу експорту, тобто ключове завдання аналізу.

Враховуючи недоліки вищезазначених моделей, значення експортного потенціалу рекомендуємо обчислювати безпосередньо з поєднання попиту, пропозиції та легкості доступу до ринку.

$$EP_{ijk} = S_{ik} * L_{ij} * D_{jk} \quad (4)$$

де EP_{ijk} – визначений експортний потенціал країни-експортера i товару k на цільовому ринку j ; S_{ik} – обсяг пропозиції країною-експортером i продукції k ; L_{ij} – легкість доступу країни-експортера i до потенційного ринку j ; D_{jk} – попит на продукцію k на цільовому ринку j .

Варто зазначити, що пропозиція, попит та легкість доступу на ринок не є абсолютними величинами,

інформацію про які можна використати у статистичних базах даних, це є певним чином розраховані коефіцієнти.

Порівняння потенційних значень експорту з фактичними значеннями експорту дає змогу виявити невикористані можливості, які мають проаналізувати установи, що підтримують експортну діяльність. Те, наскільки нереалізованим є експортний потенціал (UEP) для конкретного товару чи цільового ринку, обчислюється за формулою:

$$UEP_{ijk} = EP_{ijk} - EX_{ijk}, \quad (5)$$

де UEP_{ijk} – нереалізований експортний потенціал країни-експортера i товару k на цільовому ринку j ; EP_{ijk} – визначений експортний потенціал країни-експортера i товару k на цільовому ринку j ; EX_{ijk} – фактичні значення експорту країни-експортера i товару k на цільовому ринку j .

Якщо фактичний експорт більше експортного потенціалу, нереалізований потенціал дорівнює нулю.

У такій моделі значення пропозиції країни-експортера ґрунтується на прогнозованій частці ринку. Так, частка експорту країною продукту k на ринок j у загальному обсязі експорту продукту k , помножена на очікуваний експортером темп зростання ВВП, відображає відносне збільшення загальних показників пропозиції на потенційному ринку. Цей показник розраховується без урахування тарифного навантаження (вплив тарифів на експорт на конкретний ринок враховується в компоненті попиту).

Попит на потенційному ринку-імпортера j на продукт k в моделі ґрунтується на прогнозованому імпорті, що скоригований на очікуване зростання чисельності населення й очікуване зростання ВВП на душу населення. Показник також враховує тарифну перевагу на цільовому ринку j , а також двосторонню відстань, що порівнюється із середньою відстанню, за якої цільовий ринок j країни зазвичай імпортує продукт k .

На частку експортованих товарів країни на потенційному ринку безпосередньо впливають тарифні переваги. Вона може бути більшою, коли країна має великі тарифні переваги на світових ринках для певного товару. Чисельником коефіцієнта тарифної переваги є середньозважений тариф, що стягується за товар k (ринки j , імпорт товару k від постачальників i використовуються як ваги під час розрахунку середніх тарифів). Знаменник – це середньозважений тариф, який застосовується до експорту продукції країни. Країна i має перевагу в тарифі цього виду продукції k , якщо чисельник перевищує знаменник. Якщо тарифи, застосовані до країни-експортера, нижчі, ніж тарифи, застосовані до інших постачальників продукції k , експортер отримує перевагу від тарифної переваги на ринку, що приведе до більш високого потенціалу експорту.

Також до моделі включається фактор відстані, який порівнює відстань до експортера та відстань до інших постачальників продукції k . В емпіричних оцінках двосторонніх торгових потоків відстані використовуються

як підтвердження транспортних витрат, тобто для країн, що мають більші відстані, мають бути більші транспортні витрати, якщо витрати менші, мають місце якісь преференції або торгової війни проти інших країн. Проте тут є також виняток, оскільки різні продукти можуть бути транспортовані різними видами транспорту. Наприклад, продукти, що швидко псуються, чутливі до відстані, тому зазвичай імпортуються із сусідніх країн, тоді як відстань менше стосується товарів тривалого користування. Отже, якщо, наприклад, молочна продукція має експортний потенціал на цільовому ринку Китаю, то необхідно враховувати, що Китай буде віддавати перевагу країнам-сусідам, які швидше її доставлять. Якщо експортер має незначну відстань до ринку (ринок сусідньої країни), він віддає перевагу продуктам, близькість яких є перевагою (висока чутливість експортованих товарів до відстані). Якщо експортер знаходиться далеко від потенційного ринку, він віддає перевагу продуктам, відстань яких менш важлива (низька чутливість експортованих товарів до відстані).

Легкість торгівлі (доступу на ринок) базується на фактичній торгівлі між експортером i та ринком j продуктами, що мають потенціал, якщо експортер i має таку саму частку на ринку j , як і на світових ринках.

$$L_{ij} = \frac{EX_{ij}}{\sum_k (S_{ik} * D_{ijk})}, \quad (6)$$

де L_{ij} – легкість доступу країни-експортера i на цільовий ринок j ; EX_{ij} – фактичні значення експорту країни-експортера i на цільовий ринок j ; S_{ik} – обсяг пропозиції країною-експортером i продукції k ; D_{ijk} – попит на продукцію k експортера i на цільовому ринку j .

Якщо $L_{ij} > 1$, експортеру i легше торгувати з ринком j , ніж зі світовими ринками, в середньому, наприклад, через те, що дві країни розташовані поблизу, тому що вони поділяють однакову мову чи культуру або встановили торгові зв'язки в минулому. Це збільшить потенціал експортера для торгівлі будь-яким видом товару на ринку j . Якщо $L_{ij} < 1$, експортер i вважає, що порівняно складніше торгувати з ринком j , тому це знижує потенціал продукту, що аналізується.

Більшість країн, що розвиваються, практично оцінює свою експортну діяльність, проте певний простий набір кроків, які допомогли б проаналізувати це, існують. Одним із них є модель підтримки прийняття рішень, яка починається з аналізу макроекономічних умов великої кількості потенційних цільових ринків, а потім, використовуючи підхід фільтрації (відповідно до таких критеріїв, як зростання імпорту, розмір ринку, концентрація на ринку та доступність до ринку), відображає можливі комбінації товарів і ринків, які мають потенціал. Ця модель відрізняється від оцінок експортного потенціалу тим, що спирається на фільтри, проте ці фільтри не враховують величину попиту та фактори доступу до ринку, наприклад, тарифні, які впливають на експортні рішення країни [4].

Висновки. Отже, оцінка потенціалу експорту складається з двох показників, де ППВ вказує на потенційні значення експорту наявної продукції на заданому цільовому ринку, а ІДП вказує на відносні позиції можливостей диверсифікації продукції на цьому цільовому ринку. Концептуально оцінки потенціалу експорту базуються на припущенні, що у світі торговельні потоки можуть бути описані як поєднання пропозиції, простоти експорту (тарифні обмеження та доступ на ринок) та попиту. Прогнозування на основі гравітаційної моделі є занадто утопічним для реалій економіки України, а отриманий нереалізований потенціал так і не буде досягнутий внаслідок відсутності повної

зайнятості та повного завантаження своїх виробничих потужностей, більш того, розрахунки можуть бути неточними внаслідок громіздких обчислень, відсутності інформації для аналізу або суб'єктивності аналітика під час вибору показника або коефіцієнта, тому визначений показник експортного потенціалу за будь-якою моделлю не є критичним, піддається маневрам як у бік збільшення, так і в бік зменшення, тобто є вихідною точкою в процесі прийняття рішення щодо просування експорту, яку необхідно супроводжувати подальшими науковими дослідженнями та консультаціями із зацікавленими сторонами державного та приватного секторів у країні.

Список літератури:

1. Захарова О. Особливості застосування гравітаційних моделей в аналізі міжнародного торговельного співробітництва. *Вісник МДУ. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 8. С. 145–152.
2. Egger P. An Econometric View on the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials. *The world economics*. 2002. Vol. 25. № 2. P. 297–312.
3. Нотатки про гравітаційну модель. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/09/gravity.pdf> (дата звернення: 13.05.2020).
4. ITC export potential and diversification assessment methodology. *ITC: Export Potential Map – spot export opportunities for trade development*. URL: <https://exportpotential.intracen.org/en/resources/learning/glossary#realized-potential> (дата звернення: 14.05.2020).
5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. 4-е изд. Москва : Альпина Паблишер, 2011. 453 с.
6. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика / пер. с англ. Москва : БИНОМ, 1997. 699 с.
7. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. *Міжнародна економічна політика*. 2008. Вип. 1–2. С. 241–271.
8. Лук'яненко Д., Поручник А., Антонюк Л. та ін. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія : у 2 т. Т. II. Київ : КНЕУ, 2006. 592 с.
9. Кириченко О. Державне регулювання експортного потенціалу харчової промисловості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.01 ; Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. Київ, 2002. 11 с.
10. Дудченко М., Філіпенко А., Буркін В., Гальчинський А. та ін. Диверсифікація експортного потенціалу України. *Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть*. Київ : Либідь, 2002. С. 143–157.

References:

1. Zakharova O. (2014) Osoblyvosti zastosuvannia hravitatsiinykh modelei v analizi mizhnarodnoho torhovelnoho spivrobitnytstva [Features of the gravity models use in the analysis of international trade cooperation]. *MSU Journal: Economics*, vol. 8, pp. 145–152.
2. Egger P. (2002) An Econometric View on the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials. *The world economics*, vol. 25, № 2, pp. 297–312.
3. Notatky pro hravitatsiinu model [Notes about gravity model]. *Kyiv school of economics*. Available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/09/gravity.pdf> (accessed: 13 May 2020).
4. ITC export potential and diversification assessment methodology. *ITC: Export Potential Map – spot export opportunities for trade development*. Available at: <https://exportpotential.intracen.org/en/resources/learning/glossary#realized-potential> (accessed: 14 May 2020).
5. Porter M. (2005) Konkurentnaia stratehiya: Metodyka analiza otraslei y konkurentov [Competitive strategy: Methodology Analyzing Industries and Competitors]. Moscow : Alpyna Pablysher (in Russian).
6. Samuelson P., Nordkhaus V. (1997) Ekonomyka [Economy]. Moscow : BYNOM (in Russian).
7. Melnyk T. (2009). Eksporny potentsial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [The export potential of Ukraine: assessment methodology and analysis]. *International economic policy Journal*, vol. 1–2, pp. 241–271.
8. Lukianenko D. (2006) Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku [Management of international competitiveness in a globalizing economic development]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).
9. Kirychenko O. (2002) Derzhavne rehuliuвання eksportnoho potentsialu kharchovoi promyslovosti [State regulation of the export potential of the food industry] (PhD Thesis), Kyiv : Research Economic Institute of the Ministry of Economy and European Integration of Ukraine.
10. Dudchenko M. (2002). Dyversyfikatsiia eksportnoho potentsialu Ukrainy [Diversification export potential of Ukraine]. Kyiv : Lybid.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию методологических принципов оценивания экспортного потенциала на уровне страны. Выделены два основных показателя, а именно индикатор экспортного потенциала и индикатор диверсификации продукции, которые используются западноевропейскими учеными-экономистами при анализе возможностей увеличения экспорта. Однако использование этих подходов не всегда является возможным, поскольку существует проблема наличия необходимых для моделей статистических показателей в секторальных базах данных, а введение в модель фиксированных значений смещает ее оценки. Теоретически согласованной моделью оценки экспортного потенциала является гравитационная модель. Однако прогнозируемый по ней экспорт имеет скорее утопические значения, поскольку модель базируется на принципе полной занятости, что является невозможным при современной ситуации на рынке труда Украины. Более того, экспортный потенциал можно измерять только по определенному продукту на определенном целевом рынке, а агрегированный показатель не является статистически значимым. Другой подход к оценке экспортного потенциала базируется на взаимодействии трех факторов, а именно предложении экспортера, спросе импортера, легкости доступа на рынок. Полученное значение экспортного потенциала целесообразно сравнить с фактическим экспортом, чтобы определить величину неиспользованного потенциала.

Ключевые слова: экспортный потенциал, индикатор экспортного потенциала, индикатор диверсификации продукции, гравитационная модель, предложение экспортера, спрос импортера, легкость доступа на рынок.

METHODOLOGICAL FOUNDATION OF THE UKRAINE'S EXPORT POTENTIAL ASSESSMENT

The article is devoted to the study of methodological foundation of export potential assessment at the country level. Two main indicators were identified – the indicator of export potential and the indicator of product diversification, which are used by Western European economists in the analysis of opportunities to increase export. However, the use of these approaches is not always possible, as there is a problem with the availability of statistical indicators required for the models in sectoral databases, and the introduction of fixed values in the model shifts its estimates. The theoretically agreed model for estimating export potential is the gravity model. However, the projected export is rather utopian, as the model is based on the foundation of full employment, which is impossible in the current situation on the labor market of Ukraine. Moreover, the export potential can be measured only for a certain product in a certain target market, and the aggregate indicator is not statistically significant. Another approach to assessing the export potential is based on the interaction of three factors – exporter supply, importer demand, and ease of market access. The forecast of export potential is based on the potential values of supply, which changes at the rate of GDP growth; demand, which is adjusted for population growth, GDP per capita. Demand also includes tariff preferences determined on the basis of weighted average tariffs and the average distance from the exporting country to the potential target market. The third component is ease of access to the market, based on a comparison of the country's share of this product in the importer's market and the country's share in the world as a whole. By calculating these three components, you can find the value of the export potential of the exporting country for a particular product for a predetermined target market. The obtained value of export potential should be compared with actual exports to determine the amount of untapped potential. However, the calculations should only serve as a starting point for the actions of authorized persons or authorities involved in export support, and not be perceived critically as the final stage of the research.

Key words: export potential, export potential indicator, product diversification indicator, gravitational model, exporter supply, importer demand, ease of market access.

9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-64>

УДК 338.4:519.86

Олешко Т.І.

доктор технічних наук,
професор кафедри економічної кібернетики,
Національний авіаційний університет

Бахорчук В.О.

студентка,
Національний авіаційний університет

Oleshko Tamara, Bakhorchuk Viktoriia

National Aviation University

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАГРАМИ ВИПАДКІВ ВИКОРИСТАННЯ

У статті розглянуто діаграму варіантів використання, що використовуються в Unified Modeling Language (UML). Обґрунтовано, що вона використовується для моделювання бізнес-процесів підприємств сфери зв'язку та інформатизації на прикладі простої телефонної системи. Надано практичні рекомендації щодо використання UML-діаграм, а саме діаграми варіантів використання (Use Case Diagram) для моделювання бізнес-процесів. UML-моделі мають більше функціональних можливостей для відображення об'єктів реальної та віртуальної реальності через застосування графічних і структурованих вербальних описів. Діаграма варіантів використання візуально зображає різноманітні сценарії взаємодії між акторами (користувачами) та use case (випадками використання, прецедентами), описує функціональні аспекти системи (бізнес-логіку). Діаграми варіантів використання відіграють важливу роль не тільки у комунікації між учасниками проєкту, а й потенційними користувачами. Діаграми варіантів використання доповнені бізнес-логікою і детальними специфікаціями прецедентів, які успішно використовуються учасниками розроблення проєкту на всіх його фазах (зародження, дизайн, програмування, тестування, документування). Проведення аналізу побудови діаграм бізнес-процесів, а саме діаграми варіантів використання інформаційної системи відділу кадрів, дасть змогу продемонструвати суть використання й основні можливості мови UML.

Ключові слова: мова моделювання UML, діаграма варіантів використання, асоціація, користувач, зацікавлені сторони.

Постановка проблеми. Уніфікована мова моделювання вже стала фактичним стандартом для побудови сучасного програмного забезпечення. Із використанням діаграм UML зручно обговорювати вимоги до софту із замовником, працювати в команді, домовлятися та вирішувати проблеми між різними групами розробників, наприклад програмістів та девопсів, тому що мова UML дає змогу створити описову, графічну модель вашого програмного додатку, висвітлити його роботу з різних ракурсів за допомогою різних діаграм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині розроблено апарати формального опису UML-діаграм класів, їх трансформації і рефакторінга. Цим дослідженням присвячено роботи вітчизня-

них учених: М.Б. Кузнецова, М.В. Сергіївського, Є.Д. Волкової, А.Д. Страбикіна та ін., а також західних науковців: P. Ziemann, K. Hölscher and M. Gogolla, Y. Rahmoune, A. Chaoui and E. Kerkouche, L. Efrizoni, W.M.N. Wan-Kadir, R. Mohamad, O. Rāihä and S. Vathsavayi, R. Lutz, C.L. Simons and I.C. Parmee, M. O'Keeffe and M.O. Cinnéide, M. Bowman, L.C. Briand, Y. Labiche та ін.

Формулювання цілей статті. Головною метою статті є детальний розгляд та аналіз методів побудови діаграм бізнес-процесів компанії, їх порівняльна характеристика, представлення графічного інтерпретування даних методів на прикладі побудови діаграми варіантів використання інформаційної системи відділу кадрів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує багато способів представлення та моделювання діаграм бізнес-процесів, тому перед користувачем та розробником стає питання, який саме спосіб вибрати. До основних методів описання бізнес-процесів можна віднести мову UML, нотацію BPMN, мову виконання BPEL (Business Process Execution Language), методологію IDEF та ARIS. Розглянемо більш детально мову описання бізнес-процесів UML.

UML вважають мовою діаграм діяльності, що означає використання для описання бізнес-процесів. UML був розроблений для візуалізації, документування та проектування об'єктно-орієнтованих систем. UML вирішував проблеми, які раніше виникали під час описання та побудови діаграм бізнес-процесів. Серед таких проблем можна виділити: несумісність різних позначень, які «відлякували» користувачів; нестачу інструментів моделювання, завдяки яким можна було лише креслити програмні конструкції, проте не було погодження між побудованими елементами системи. Вирішення даних проблем і призвело до різкого інтересу до даної мови. UML стали вважати універсальною мовою, за допомогою якої розробники могли вільно обмінюватися програмними конструкціями [1; 2].

Для відображення базових сутностей розроблюваної системи було вибрано зручну у використанні та зрозумілу у синтаксисі уніфіковану мову моделювання (Unified Modeling Language – UML). Це мова для специфікації, візуалізації, конструювання і документування програмних систем, а також бізнес-моделей та інших не програмних систем. UML є об'єднанням інженерних прийомів, які раніше успішно використовувалися під час моделювання великих і складних систем [2].

Модель UML – це множина елементів моделі та відношень між ними. Елементи в UML можна поділити на чотири групи:

- структурні;
- поведінкові;
- групові;
- анотаційні.

Структурні елементи призначено для опису структури. Зазвичай до структурних елементів належать:

- клас – це опис множини об'єктів із загальними атрибутами і операціями;
- інтерфейс – це множина операцій, яка визначає набір послуг, що надаються класом або компонентом;
- дійова особа – це роль об'єкта поза системою, який прямо взаємодіє з її частиною – конкретним елементом Use-Case;
- варіант використання – це опис послідовності дій, які виконуються системою і проводять для окремого користувача видимий результат;
- компонент – це заміний артефакт, який реалізує деякий набір інтерфейсів;
- вузол – це обчислювальний ресурс.

У UML використовуються чотири основних типи відносин:

- залежність;

- асоціація;
- узагальнення;
- реалізація.

Залежність – це найбільш загальний тип відносини між двома елементами моделі, а відношення залежності вказує на те, що зміна незалежного елемента якимось чином впливає на залежний елемент. Графічно відношення залежності зображується у вигляді пунктирної стрілки, спрямованої від незалежного елемента до залежного.

Асоціація – це найбільш часто використовуваний тип відносини між елементами моделі. Відношення асоціації має місце тоді, коли один елемент безпосередньо пов'язаний з іншим. Графічно асоціація зображується у вигляді суцільної лінії з різними доповненнями, що з'єднує пов'язані елементи.

Узагальнення – це відношення між двома елементами, один з яких є спеціалізованим випадком іншого. Графічно узагальнення зображується у вигляді суцільної стрілки з трикутником на кінці, спрямованої від часткового до загального.

Відношення реалізації використовується не так часто, ніж попередні три типи відносин, оскільки часто можуть бути за замовчуванням. Відношення реалізації вказує, що один елемент є реалізацією іншого. Наприклад, клас є реалізацією інтерфейсу. Графічно реалізація зображується у вигляді пунктирною стрілки з трикутником на кінці, спрямованої від елемента, який реалізує до реалізованого елемента.

Візуальне моделювання в UML можна представити як деякий процес спуску по рівнях від найбільш загальної і абстрактної концептуальної моделі вихідної системи до логічної, а потім і до фізичної моделі відповідної програмної системи. Для досягнення цих цілей спочатку будується модель у формі так званої діаграми варіантів використання, яка описує функціональне призначення системи або, іншими словами, те, що система буде робити в процесі свого функціонування. Діаграма варіантів використання є вихідним концептуальним уявленням або концептуальною моделлю системи в процесі її проектування і розроблення [1].

Діаграма варіантів використання являє собою найбільш загальну контекстну модель проекрованої системи, яка є вихідною для всіх інших діаграм.

Варіант використання (прецедент) являє собою послідовність дій (транзакцій), виконуваних системою у відповідь на подію, що ініціюється деяким зовнішнім об'єктом (дійовою особою). Варіант використання описує типову взаємодію між користувачем та системою і відображає уявлення про поведінку системи з погляду користувача. Варіант використання визначається в процесі обговорення з користувачем тих функцій, які він хотів реалізувати, або цілей, які він переслідує по відношенню до розроблюваної системи [3].

Мета побудови діаграми варіантів використання – документування функціональних вимог до системи в найзагальнішому вигляді.

На діаграмі варіантів використання застосовуються чотири типи основних елементів: варіанти викорис-

тання, дійові особи, примітки та пакети, між якими встановлюються такі основні типи відносин (рис. 1):

- асоціація між дійовою особою і варіантом використання;
- узагальнення між діючими особами;
- узагальнення між варіантами використання;
- залежності (різних типів) між варіантами використання;
- залежності між пакетами.

Із синтаксичного погляду дійова особа – це стереотип класифікатора, який позначається спеціальним значком. Для дійової особи вказується тільки назва, яка ідентифікує його в системі. Семантично дійова особа – це безліч логічно взаємопов'язаних ролей.

Про зовнішні програмні й апаратні засоби в технічному завданні нічого не сказано, і це питання поки розумно залишити в стороні. Важко уявити собі організацію, в якій реорганізація внутрішньої структури і найму персоналу виконуються автоматично, без участі людини, тому у нашій системі, очевидно, будуть користувачі [4].

Виділення категорій користувачів відбувається, як правило, неформально. Має сенс віднести користувачів до різних категорій, якщо спостерігаються такі ознаки: користувачі беруть участь у різних (незалежних) бізнес-процесах; користувачі мають різні права на виконання дій і доступ до інформації; користувачі взаємодіють із системою в різних режимах: від випадку до випадку, регулярно та постійно. Виділяють дві категорії користувачів:

- менеджер персоналу, який працює з конкретними людьми;
- менеджер штатного розкладу, який працює з абстрактними посадами і підрозділами.

Бізнес-процес користувача першої категорії включає в себе не тільки роботу з додатком, а й бесіди з конкретними людьми, інтерв'ю тощо. Користувачі другої категорії, очевидно, повинні мати спеціальні права доступу. На рис. 2 показано використання інформаційної системи відділу кадрів.

Рис. 2. Дійові особи інформаційної системи відділу кадрів

Виділення варіантів використання – ключ до подальшого моделювання. На цьому етапі визначається функціональність системи, тобто те, що вона повинна робити. Кожна конкретна послідовність дій називається сценарієм. Таким чином, варіант використання є класифікатором (екземплярами якого є сценарії).

Прагматика варіантів використання полягає у тому, що серед усіх послідовностей дій, що можуть статися під час роботи додатка, виділяються такі, у результаті яких виходить явно видимий і досить важливий для дійової особи (зокрема, для користувача) результат.

Наприклад, простий аналіз тексту технічного завдання виділяє сім варіантів використання:

- прийом співробітника;
- переведення співробітника;
- звільнення співробітника;
- створення підрозділу;
- ліквідація підрозділу;
- створення вакансії;
- скорочення посади.

Слово «посада» є багатозначним. Це може бути і позначення конкретного робочого місця – позиції в штатному розкладі, і позначення сукупності таких позицій, що мають спільні ознаки: функціональні обов'язки, зарплата і т. д. Наприклад, «в організації розрізняються посади: програміст, аналітик, керівник проекту» або «у відділі розроблення передбачено 9 програмістів, 3 аналітика і 2 керівники проектів». Кадрові працівники легко розрізняють ці випадки за контекстом. Прийmemo робочу гіпотезу про те, що автор технічного завдання використовував слово «посада» в першому значенні, й отримаємо набір варіантів використання, представлений на рис. 3.

Третім типом елементів моделі, застосовуваним на діаграмі варіантів використання, є примітка. Зауважимо, що примітки є дуже важливим засобом UML, значення якого часто недооцінюється початківцями-користувачами.

На відміну від більшості мов програмування примітки в UML синтаксично оформлені за допомогою спеціальної нотації і виступають на тих же правах, що й інші елементи. А саме, примітка має свою графічну нотацію – прямокутник із загнутим куточком, на якому знаходиться текст примітки. Примітки можуть знаходитися у від-

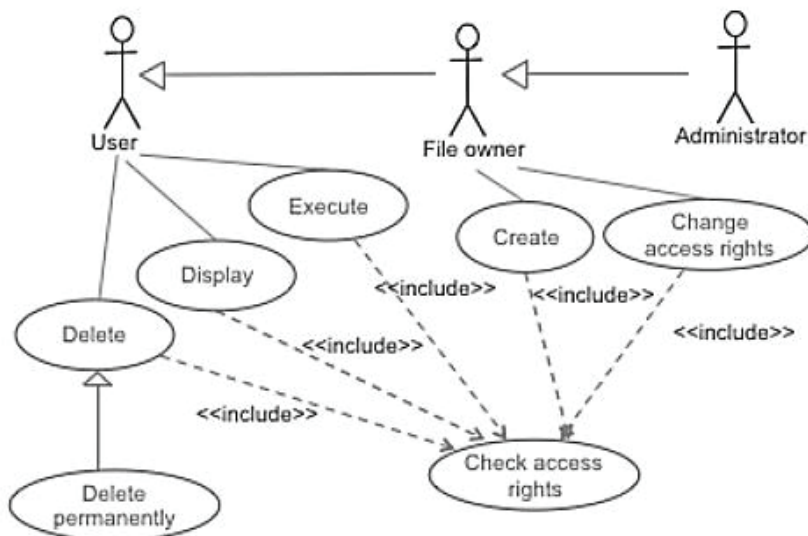

Рис. 1. Діаграма варіантів використання файлової системи

Рис. 3. Варіанти використання інформаційної системи відділу кадрів

ношенні відповідності з іншими елементами (ці відношення зображуються пунктирною лінією без стрілок) [6].

Примітки містять текст, який вводить користувач – розробник моделі. Це може бути текст у довільному форматі: на природній мові, на мові програмування, на формальній логічній мові, наприклад OCL, і т. д. Більше того, якщо можливості інструменту це дозволяють, у примітках можна зберігати гіперпосилання, вкладені файли й інші зовнішні по відношенню до моделі артефакти.

Примітки можуть мати стереотипи. У UML визначено два стандартні стереотипи для приміток:

- requirement – описує загальну вимогу для системи;
- responsibility – описує відповідальність класу.

Примітки першого типу часто застосовують у діаграмах використання, а примітки другого типу – у діаграмах класів. Повертаючись до прикладу, необхідно вказати, що інформацію про стан кадрів потрібно зберігати постійно, тобто вона не повинна зникати після завершення сеансу роботи із системою (рис. 4).

Асоціація між дійовою особою і варіантом використання показує, що дійова особа тим чи іншим способом взаємодіє (надає вихідні дані) з варіантом використання. Іншими словами, ця асоціація позначає, що

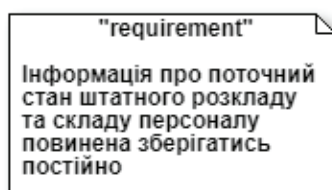

Рис. 4. Вимога до інформаційної системи відділу кадрів

дійова особа так чи інакше, але обов'язково, безпосередньо бере участь у виконанні кожного із сценаріїв, описуваних варіантом використання. Асоціація є найбільш важливим і фактично обов'язковим відношенням на діаграмі варіантів використання. Дійсно, якщо на діаграмі використання немає асоціацій між діючими особами і варіантами використання, то це означає, що система не взаємодіє із зовнішнім світом. Такі системи, так само як і їхні моделі, не мають практичного сенсу (рис. 5).

Узагальнення між діючими особами показує, що одна дійова особа успадковує всі властивості (зокрема, участь в асоціаціях) іншої діючої особи.

Таке узагальнення є вельми потужним засобом моделювання. За допомогою узагальнення між діючими особами легко показати ієрархію категорій користувачів системи, зокрема ієрархію прав доступу до виконуваних функцій і збережених даних. Наприклад, ми можемо припустити, що серед користувачів інформаційної системи відділу кадрів є категорія користувачів (назвемо її вище керівництво), яким дозволений доступ до будь-яких даних і до будь-яких операцій. Це припущення можна відобразити в моделі системи так, як показано на рис. 6.

Узагальнення між варіантами використання показує, що один варіант використання є приватним випадком (підмножина множинних сценаріїв) інших варіантів використання. Узагальнюючий варіант використання може бути абстрактним класифікатором. Наприклад, такий важливий варіант для використання в співробітниках, як звільнення, насправді є абстракцією: у кожному конкретному випадку має місце лише один із можливих окремих випадків звільнення, які призводять до одного і того ж результату з точки зору менеджера персоналу, але дуже різні з погляду співробітника. Припустимо, що в нашій інформаційній системі відділу кадрів передбачено два типи звільнення: звільнення з ініціативи адміністрації та звільнення за власним бажанням. Дану обставину можна відобразити в моделі так, як показано на рис. 7.

Залежність між варіантами використання показує, що один варіант використання залежить від іншого варіанту використання. У UML є два стандартних стереотипи залежності між варіантами використання:

- include – показує, що сценарій незалежного варіанта використання включає в себе як підпоследовність дій сценарій залежного варіанта використання;
- extend – показує, що в сценарій залежного варіанта використання може бути в певному місці вставлений як підпоследовність дій сценарій незалежного варіанта використання [7].

Розглянемо ще раз варіант використання звільнення співробітника. Відомо, що під час звільнення співробітника слід у цілях інформаційної безпеки видалити (або заблокувати) обліковий запис користувача в локальній мережі організації. Причому ця последовність дій повинна бути виконана в будь-якому сценарії звільнення. З іншого боку, за виконання певних умов під час звільнення іноді виплачується деяка грошова компенсація (за невикористану відпустку, вихідна допомога у разі скорочення і т. п.). Відносини залеж-

Рис. 5. Асоціації між діючими особами і варіантами використання інформаційної системи відділу кадрів

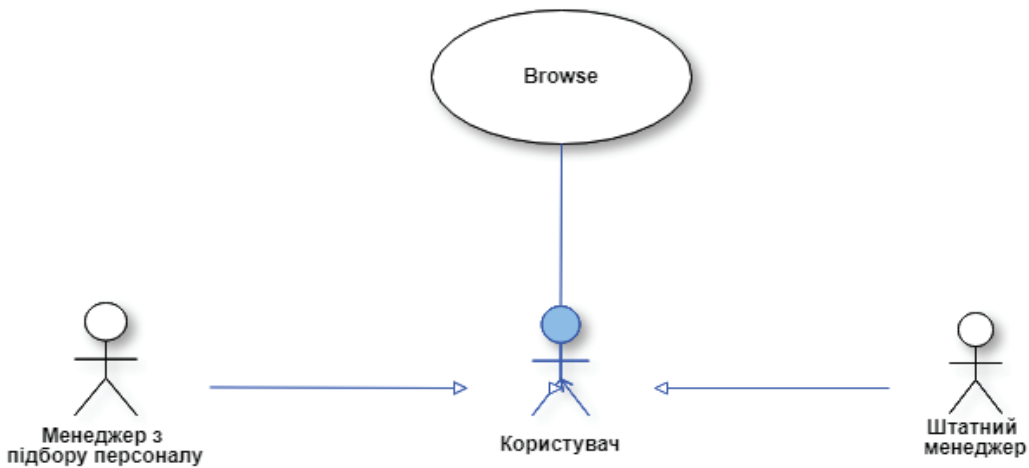

Рис. 6. Ієрархія категорії користувачів інформаційної системи відділу кадрів

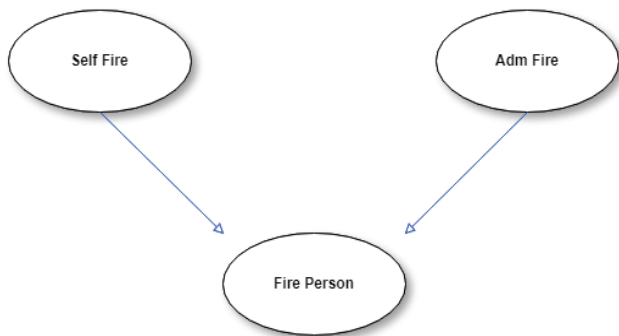

Рис. 7. Узагальнення між варіантами використання в інформаційній системі відділу кадрів

ності між усіма цими варіантами використання можуть бути відображені на діаграмі використання (рис. 8).

Звільнення за власним бажанням запускається з ініціативи співробітника. Звільнення з ініціативи адміністрації починається з наказу про звільнення. У цих

текстах використано ключове слово include, що відображає наявність залежності з таким стереотипом у моделі. А саме це означає, що у цьому місці в текст псевдокоду для даного варіанту використання потрібно включити текст псевдокоду для варіанту використання Delete Account. Варіант використання Pay Compensation запускається, якщо є умови для виплати компенсацій. При цьому основні варіанти використання не повинні знати, які ці умови й як розраховується компенсація, – за це відповідає варіант використання Pay Compensation. Залежність зі стереотипом extend означає, що псевдокод варіанту використання Pay Compensation потрібно включити в текст основних варіантів використання.

Різниця полягає у тому, де зберігається інформація про включення.

Висновки. Виходячи з проведених нами досліджень, видно, що мова UML отримала сьогодні досить широке розповсюдження та продовжує динамічно розвиватися. Методи розширення UML дають змогу

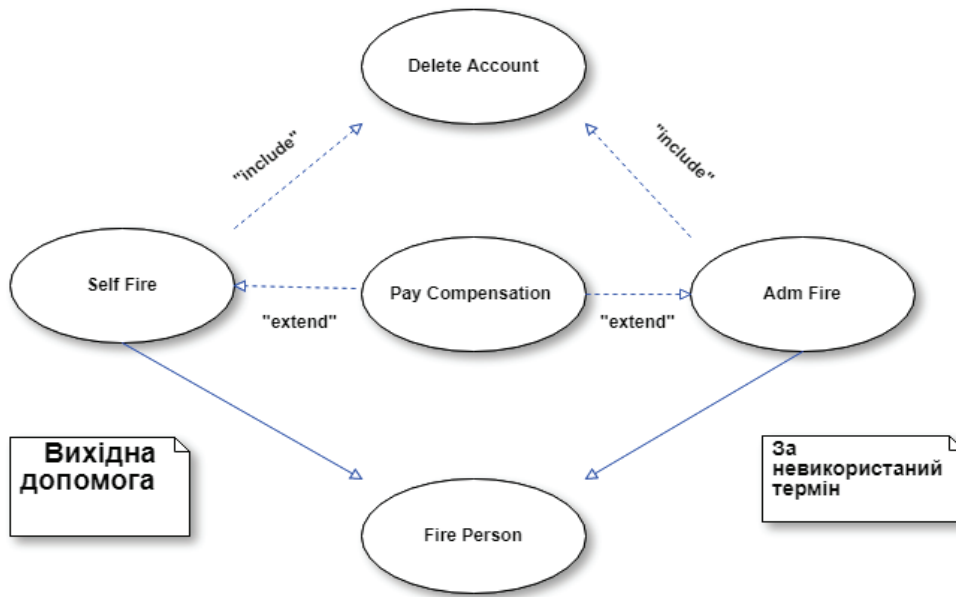

Рис. 8. Залежності між варіантами використання в інформаційній системі відділу кадрів

вводити власні текстові та графічні стереотипи, що сприяє застосуванню цього методу під час моделювання бізнес-процесів складних організацій різних сфер діяльності. Оскільки UML належить до неформалізованих мов моделювання, за спроби суміщення моделі, побудованої за допомогою UML, з якимись формалізованими мовами розроблення програмного коду, виникають складнощі, пов'язані з неточністю трактування специфікації моделі і програмного коду. Складання діаграм варіантів використання – це пер-

ший крок моделювання. Основне призначення діаграми використання – показати, що робить система в зовнішньому світі. Діаграма варіантів використання не залежить від програмної реалізації системи і тому не зобов'язана відповідати структурі класів, модулів і компонентів системи. Ідентифікація дійових осіб і варіантів використання – це ключ до подальшого проектування. Залежно від вибраної парадигми проектування і програмування застосовуються різні способи реалізації варіантів використання.

Список літератури:

1. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти : навчальний посібник / за ред. Я.Я. Болюбаш. Київ : КОМПАС, 1997. 64 с.
2. Information technology – Unified Modeling Language (UML) Version 1.4.2 : вебсайт. URL : <http://www.iso.org> (дата звернення: 01.04.2020).
3. Леоненков А.В. Самоучитель UML / под ред. А.А. Леоненкова. Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2004. 432 с.
4. Рамбо Дж., Якобсон А., Буч Г. UML. Специальный справочник. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 656 с.
5. Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / под. ред. В.В. Репина, В.Г. Елиферова. Миргород : Стандарты и качество, 2004, 408 с.
6. Язык UML. Руководство пользователя. ДМК, 2000, 432с.
7. Deming W., Edwards W. Edwards. The New Economics for Industry. Education (2nd ed.), MIT Pres, 2000, 265 p.
8. Schmuller J. Teach Yourself UML in 24 Hours 3rd Edition. Sams Publishing, 2004, 504 p.
9. Практика и проблематика моделирования бизнес-процессов / Е.В. Сидоренко и др. Миргород : Пресс ; ИТ-Экономика, 2008, 246 с.
10. Калянов Г.Н. Моделирование, анализ, реорганизация и автоматизация бизнес-процессов. Москва : Финансы и статистика, 2006, 240 с.
11. Information technology – Open Distributed Processing – Unified Modeling Language (UML). URL : <http://www.iso.org> (дата звернення: 03.04.2020).
12. Надання послуг рухомого мобільного зв'язку / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері зв'язку. URL : <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=79&id=4175&language=uk> (дата звернення: 02.04.2020).

References:

1. Bolyubash Ya. Ya. (1997) Orhanizatsiya navchal'noho protsesu u vyshchych zakladakh osvity : navch. posibnyk dlya slukhachiv zakladiv pidvyshchennya kvalifikatsiyi systemy vyshchoyi osvity [Organization of the educational process in higher educational institutions: textbook. a guide for students of higher education institutions]. Kyiv: COMPASS GDP, pp. 64.

2. Information technology – Unified Modeling Language (UML) Version 1.4.2: Website. Available at: <http://www.iso.org> (accessed 01 April 2020).
3. Leonenko A. V. (2004) Samouchytel' UML [Self-taught UML]. BHC-Petersburg, pp. 432.
4. James Rambo, Aivar Jacobson, Grady Butch. (2002) UML. Spetsial'nyy spravochnik. [UML. Special reference book]. Peter, pp. 656.
5. Repin V. V. (2004) Protsessnyy podkhod k upravleniyu. Modelirovaniye biznes-protsessov [Process approach to management. Business Process Modeling]. Mirgorod: RIA Standards and Quality, pp. 408.
6. Yazyk UML. Rukovodstvo pol'zovatelya [UML language. User Manual]. DMK, (2000) pp. 432.
7. Deming, W. Edwards. (2000) The New Economics for Industry / Deming, W. Edwards. Government, Education (2nd ed.), MIT Pres, pp. 265.
8. Schmuller J. (2004) Teach Yourself UML in 24 Hours 3rd Edition / Schmuller Joseph. Sams Publishing, pp. 504.
9. (2008) Praktika i problematika modelirovaniya biznes-protsessov [Practice and Problems of Business Process Modeling] / Sidorenko EV etc. ; Mirgorod: SCM "Press"; IT Economics Company, pp. 246.
10. Kalyanov G. N. (2006) Modelirovaniye, analiz, reorganizatsiya i avtomatizatsiya biznes-protsessov. Finansy i statistika [Modeling, analysis, reorganization and automation of business processes. Finance and Statistics], pp. 240.
11. Information technology – Open Distributed Processing – Unified Modeling Language (UML). URL: <http://www.iso.org> (accessed 03 April 2020).
12. Modelirovaniye, analiz, reorganizatsiya i avtomatizatsiya biznes-protsessov. Finansy i statistika [Provision of mobile mobile services / National Communications Regulatory Commission]. Available at: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=79&id=4175&language=uk> (accessed 02 April 2020).

МОДЕЛИРОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ С ПОМОЩЬЮ ДИАГРАММЫ СЛУЧАЕВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье рассмотрена диаграмма вариантов использования, используемых в Unified Modeling Language (UML). Обосновано, что она используется для моделирования бизнес-процессов предприятий сферы связи и информатизации на примере простой телефонной системы. Даны практические рекомендации по использованию UML-диаграмм, а именно диаграммы вариантов использования (Use Case Diagram) для моделирования бизнес-процессов. Диаграмма вариантов использования визуально изображает различные сценарии взаимодействия между актерами (пользователями) и use case (случаями использования, прецедентами), описывает функциональные аспекты системы (бизнес-логику). Диаграммы вариантов использования играют важную роль в коммуникации не только между участниками проекта, но и потенциальными пользователями. Диаграммы вариантов использования дополнены бизнес-логикой и подробными спецификациями прецедентов, которые успешно используются участниками разработки проекта на всех его фазах (зарождение, дизайн, программирование, тестирование, документирование). Проведение анализа построения диаграмм бизнес-процессов, а именно диаграммы вариантов использования информационной системы отдела кадров, позволит продемонстрировать суть использования и основные возможности языка UML.

Ключевые слова: унифицированный язык моделирования UML, диаграмма вариантов использования, ассоциация, пользователь, заинтересованные стороны.

BUSINESS PROCESS MODELLING BY MEANS OF A USE CASE DIAGRAM

The article describes a diagram of the use cases used in Unified Modeling Language (UML). It is justified that it is used to model the business processes of telecommunication enterprises and informatization on the example of a simple telephone system. Features of the use of UML modeling in the design and balancing of computer games. It is stated that UML modeling allows not only to visualize and optimize game scenarios, but also to balance them. UML can be applied at all stages of the business systems analysis and application development lifecycle. The different types of diagrams supported by UML, and the extensive array of capabilities to represent certain aspects of the system, makes UML a versatile tool for describing both software and business systems. Practical recommendations for using UML diagrams, namely Use Case Diagram for business process modeling, are presented. UML is considered the language of activity diagrams, which means using it to describe business processes. UML was designed to visualize, document, and design object-oriented systems. UML solved problems that previously occurred when describing and building business process diagrams. Among these problems are: the incompatibility of various labels that "scared" users; lack of modeling tools that could only draw the software constructs, but there was no agreement between the built elements of the system. The use case diagram visually depicts the various scenarios of interaction between actors (users) and use case (use cases, precedents); describes the functional aspects of the system (business logic). Use case diagrams play an important role not only in communication between project participants but also potential users. The use case diagrams are supplemented by business logic and detailed specifications of use cases that are successfully used by project participants in all its phases (birth, design, programming, testing, documentation). Carrying out analysis of business process diagrams, namely diagrams of options of use of information system of department of personnel will allow to show the essence of use and basic capabilities of UML language.

Key words: unified UML modeling language, use case diagram, association, user, stakeholders.

Іванченко Н.О.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної кібернетики,
Національний авіаційний університет

Кудрицька Ж.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

Рекачинська К.В.

магістр,
Національний авіаційний університет

Ivanchenko Nadiia, Kudrytska Zhanna, Rekachynska Kateryna
National Aviation University

БІЗНЕС-МОДЕЛІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Цифрова економіка, що нині стрімко розвивається, змінює класичні бізнес-моделі, впливає на трансформацію бізнесу та створення нових цифрових підприємств, пропонуючи великі можливості для малого та середнього підприємництва. Вивчення цього процесу є особливо актуальним, оскільки міжнародні корпорації впроваджують нові технології і проводять цифрову трансформацію своїх бізнес-моделей з метою збереження лідируючих позицій у своїй галузі за рахунок створення технологічних перепон, здолати які їхнім конкурентам не вдається. Слід зазначити, що зростання цифрової економіки означає, що комп'ютери працюють в умовах постійної та глобальної конкуренції. Найкращий спосіб бути забезпеченим та уникнути можливих ризиків у цьому напрямі – це зрозуміти взаємозв'язок між бізнес-моделями та можливостями, які надають інформаційні технології.

Ключові слова: цифрова економіка, бізнес-моделі, інформаційні технології, цифрові трансформації, інтернет речей.

Постановка проблеми. Цифрові трансформації та бізнес-моделі з орієнтацією на використання інформаційних технологій відкривають нові можливості для всіх галузей економіки. Динаміка розвитку інформаційних продуктів та можливостей розвитку бізнесу на основі використання Інтернет-технологій дала змогу збільшити роль та значення використання інформаційних технологій у бізнесі. Світова економіка змінилася через розвиток та застосування цих технологій. Всі підприємства змушені виживати в сучасній економіці, де світовий ринок характеризується конкуренцією, різноманітністю продуктів і послуг та коротким терміном експлуатації товару. З погляду цифрової економіки, інформаційні технології створюють можливості для спеціалізації та співпраці між компаніями з різних регіонів, зменшуючи трансакційні витрати, створюючи легкий доступ до зовнішніх ринків та полегшуючи розроблення нових моделей електронного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика впливу процесу діджиталізації та цифрових технологій на бізнес-моделі загалом була розглянута у працях багатьох учених, серед яких вагомий внесок зробили Г. Боуман, А. Остервальдер, В. Апалькова, С. Волосович та В. Плєскач, у роботах яких досліджено процеси цифровізації економіки. Але, незважаючи на це, трансформації, викликані новими цифровими тех-

нологіями та рішеннями, та їх вплив на бізнес-моделі зумовлює необхідність проведення подібних досліджень та доводить їхню актуальність.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у проведенні дослідження, яке показує, що економіка перейшла до нових бізнес-моделей, що потребують оцифрування та використання інформаційних технологій і є важливими ресурсами для економічного розвитку країни та основним джерелом конкурентних переваг.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «цифрова трансформація» почав вживатися дослідниками наприкінці ХХ століття, коли цифрові методи вийшли за межі звичайних технологій і почали суттєво змінювати форму ведення бізнесу. Цифрова трансформація сьогодні є неминучим явищем, що безпосередньо визначає конкурентоспроможність, при цьому вона чинить як позитивний, так і негативний вплив на бізнес. У найближчому майбутньому переваги в бізнесі отримає той, хто одним із перших зможе підключитися до процесу глобальної цифрової трансформації. Безліч цифрових каналів і засобів зв'язку користувача з компанією дають змогу збирати і вивчати величезну кількість даних про переваги клієнтів.

Мабуть, найпростіше визначення цим процесам дали аналітики компанії BGG: «Цифрова трансформація – це максимально повне використання потенціалу

цифрових технологій в усіх аспектах бізнесу». Ховард Кінг, експерт з аналізу даних агентства Rufus Leonard, у своєму трактуванні поняття цифрової трансформації трьома основними її драйверами назвав: зміну запитів користувачів, розвиток технологій та посилення конкуренції [2].

Важливість ролі керівництва в процесі цифрової трансформації бізнесу підтверджується спільним дослідженням показників фінансової ефективності, що були проведені компаніями Capgemini Consulting та Sloan School of Management [6]. Як показали результати цього дослідження, не можна просто проігнорувати цифрову трансформацію, оскільки зниження прибутку в цьому разі порівняно з конкурентами становитиме приблизно 24% на рік.

Згідно з аналізом BGG (Boston Consulting Group), у впровадженні цифрових технологій на перших місцях такі сектори, як B2C, роздрібна торгівля, страхування, банківське обслуговування, медіа та телекомунікації [1].

Однак не всі галузі однаково включені в процес цифрової трансформації. Наприклад, у металургії, нафтогазовому секторі, електроенергетиці і машинобудуванні цифровізація спрямована в основному на внутрішні покращення діяльності компанії і не торкається зовнішнього середовища [3].

Результати тих компаній, що проводили цифрові перетворення, залежали від супроводження цифрової трансформації бізнесу паралельним удосконаленням менеджменту, тобто напряму, пов'язаного з проактивним управлінням фірмою її топ-менеджментом. Так, прибуток фірм зростає в середньому на 26%, якщо використовувати технології і нові методи управління разом. Якщо ж тільки удосконалювати менеджмент, не використовуючи цифрові технології, то прибуток фірм зростає на 9%. Якщо ж інвестувати лише в технології, забуваючи про зміни в управлінні, прибуток взагалі не зростає, а падає на 11% (табл. 1).

Так, наприклад, сталося з компанією Nokia. На початку 2000-х років Nokia займала 41% ринку. Нині телефон Nokia становить цінність більше для колекціонерів, ніж для користувачів. Негативних факторів було декілька, але найголовнішою причиною банкрутства вважають несвоєчасну цифрову трансформацію компанії. Тоді як ринок захопили iOS та Android, Nokia продовжила використовувати застарілу платформу Symbian.

Цифрова трансформація дійсно необхідна, і здійснювати її треба постійно, в іншому разі ви ризикуєте поповнити негативну статистику McKinsey, яка ствер-

джує, що у 2000-х та 2010-х роках 86% компаній зникли зі світового ринку, тому що так і не змогли прийняти нові виклики XXI сторіччя.

Виділяють три основних етапи розвитку цифрової трансформації, кожен з яких прив'язаний до певного технологічного прориву [6].

Перший етап у 1970-х і 80-х роках ознаменований появою інтегральних мікросхем, які скоротили і значно пришвидшили розрахунки. Інженери стали використовувати програми для комп'ютерного проектування, а менеджери змогли відстежувати запаси матеріалів та товарів у реальному часі.

Другий етап у 1990-х і 2000-х роках привів до появи взаємозв'язку цифрових процесів. Комп'ютери під'єднуються в локальні та глобальні мережі. З'явилися веб-служби, а хмарні сервіси надали загальні обчислювальні ресурси. Саме тут виникає віртуальна економіка взаємопов'язаних машин, програмного забезпечення та процесів, де фізичні дії можуть виконуватися в цифровому вигляді.

Третій етап почався у 2010 році, що характеризується появою дешевих датчиків, які об'єднані в безпроводні мережі, що дають нові можливості в розвитку моніторингових систем. У результаті за останні сім років став помітний розвиток методів інтелектуальних алгоритмів розпізнавання образів та обробки вербальної інформації.

Четвертий етап, який розпочався приблизно у 2015 році і називається Індустрія 4.0, ознаменований появою та розвитком штучного інтелекту, який дав змогу не тільки аналізувати масиви даних, але і виконувати «людські» функції за допомогою роботів, які можуть навчатися на основі минулого досвіду.

На цьому етапі розвиток цифрової трансформації не закінчується, адже трансформація – це процес динамічний, що постійно прискорюється. Помітна тенденція до збільшення «щільності» технологічних проривів із плином часу: якщо у минулому сторіччі розрив між появою нових технологій становив 7–10 років, то сьогодні період вимірюється місяцями. Все це свідчить про те, що цифрова трансформація бізнесу прискорює свій темп та розвивається нелінійно.

Для більш коректного розуміння елементів, що беруть участь у цифровій трансформації, необхідно дати їм коротку характеристику (табл. 2).

Цифрова економіка набирає обертів зі зростанням ринку електронної комерції. Netpeak підрахували, що частка e-commerce у загальному обсязі світової торгівлі виросла з 4% у 2008 році до 9,3% у 2016-му.

Таблиця 1

Результати впровадження цифрових технологій на фірмі

Варіант	Технології	Нові методи управління	Прибуток
1	-	-	Зниження на 24% порівняно з конкурентами
2	+	-	Зниження на 11%
3	-	+	Зростання на 9%
4	+	+	Зростання на 26%

Модель структурування елементів цифрової трансформації бізнесу

Робота з клієнтами		
Більш детальне розуміння клієнтів	Збільшення виручки від існуючих клієнтів	Пошук нових точок взаємодії з клієнтами
Операційний процес		
Автоматизація виробничих процесів	Реалізація творчого потенціалу працівників	Управління потужністю на основі аналізу Big Data
Бізнес-модель		
Точкове запровадження нових технологій	Впровадження нових цифрових бізнес-моделей	Цифрова глобалізація

Таблиця 3

Порівняння бізнес-моделей в умовах класичної та цифрової економіки

	Класична бізнес-модель	Цифрова бізнес-модель
Стратегічне планування та аналіз даних	Знаходження та аналіз трендів	Виявлення трендів на основі Big Data та машинного навчання
Виробництво	Виробництво продукції	Оптимізація виробництва у відповідності із попитом
Зберігання	Зберігання готової продукції	Оптимізація залишків в режимі реального часу
Транспорт та логістика	Планування, доставка та контроль для ефективної логістики	Контроль доставки в режимі реального часу та прогнозування процесів
Продаж	Розповсюдження продукції через точки продажів	Прямі продажі споживачам

У 2019 році, згідно з даними Statista, сумарні доходи е-commerce-рітейлу у світі досягли 3,5 трлн дол., а в 2022 році будуть перевищувати 6,5 трлн дол. При цьому більша частина припадає на сегмент B2B. Конференція ООН із торгівлі та розвитку повідомляє, що у 2017 році 88% угод уклали саме B2B-компанії.

Компанії об'єднують дані про закупівлі клієнтів для забезпечення більш персоналізованих продажів та обслуговування або навіть пропонують індивідуальні пакети продуктів. Наприклад, рітейлер «Сільпо» аналізує покупки клієнтів на основі персональних бонусних карт та пропонує персональні знижки під час повторного візиту в магазин. Автоматизація дозволяє компаніям переорієнтуватися на вирішення стратегічних завдань за рахунок надання великих обсягів актуальної інформації. Крім того, автоматизація підвищує рівень безпеки на підприємстві за рахунок повного або часткового виключення людського фактора. Дані про клієнтів перетворюються в основний актив цифрових компаній, а доступ до великих масивів підвищує оцінку ринкової вартості. Актуальним трендом є розвиток платформ відкритих даних (open data), що стимулює виникнення та розповсюдження інноваційних бізнес-моделей в економіці. У фінансовій сфері втіленням цієї концепції є система Open Banking, що передбачає надання третім сторонам можливості аналізувати або використовувати дані, інтегрувати різні додатки та сервіси, тим самим підвищуючи якість клієнтського обслуговування.

Головний параметр конкурентоспроможності нових бізнес-моделей – швидкість виходу нового продукту на ринок (time-to-market). Сучасні підходи до розроблення і виробництва на базі передових виробничих

технологій дають змогу скоротити час виходу продукту на ринок та використати ітераційний підхід до оновлень та покращень, адаптуючись під потреби клієнтів, які змінюються завдяки простоті зміни постачальників та тестуванню нових концепцій та товарів. Наприклад, компанія Tesla запускає нові опції та виправляє претензії в режимі реального часу, а Facebook тестує та запускає оновлення для окремих груп користувачів двічі на день тощо. Перехід та порівняння бізнес-моделей наведено в табл. 3.

Розповсюдження технологій Інтернету речей (IoT), великих даних, штучного інтелекту та машинного навчання й інших цифрових технологій привело до розвитку таких категорій бізнес-моделей, як:

- цифрові платформи, що забезпечують пряму взаємодію учасників;
- «як сервіс» – сервісні бізнес-моделі, що засновані на використанні ресурсів замість володіння ними (серед них Software-as-a-Service (SaaS), Infrastructure-as-a-Service (IaaS) та ін.);
- бізнес-моделі, в основі ціноутворення яких лежить досягнення результатів (outcome based models) та ефекту для клієнта, в тому числі на основі споживання комплексних продуктів та послуг;
- краудсорсингові моделі, що базуються на залученні зовнішніх ресурсів для реалізації бізнес-процесів;
- бізнес-моделі, що засновані на монетизації персональних даних клієнтів, коли безкоштовні для користувачів сервіси продають їхні дані на інших споживачьких сегментах.

Відмінності новітніх систем управління Індустрії 4.0 можна назвати кількісними. Сенсорна революція, що почалася з датчиків RFID, комп'ютерні мережі,

збір і накопичення медійних даних та інші технології надали можливість системам управління отримувати практично будь-які відомості про навколишній світ. Даних стало так багато, що їх стали називати великими.

Основними компонентами Індустрії 4.0 є:

- елементи IoT;
- штучний інтелект, машинне навчання і робототехніка;
- хмарні обчислення;
- Big Data (технологій збору, обробки та зберігання структурованих та неструктурованих масивів інформації, що характеризуються значним обсягом і великою швидкістю змін);
- аддитивні технології (технології пошарового створення тривимірних об'єктів на основі їхніх цифрових моделей («двійників»)), що дає змогу виготовляти вироби складних геометричних форм;
- технології розподіленого реєстру або блокчейн (алгоритми та протоколи децентралізованого зберігання та обробки транзакцій, структурованих у вигляді послідовності пов'язаних блоків без можливості їх подальшої зміни);
- кібербезпека;
- інтеграційна система;
- моделювання;
- доповнена реальність.

З концепцією Індустрії 4.0 тісно пов'язане таке поняття, як «розумне підприємство». Управління такими підприємствами здійснюється онлайн, що дає змогу централізовано координувати всі процеси й автоматично контролювати їх у режимі реального часу. Згідно з цією концепцією люди повинні займатися більш творчими завданнями і генерувати нові ідеї для створення «розумного» виробництва.

Значущу роль у переході до цифрового виробництва відіграє розповсюдження технологій IoT і використання отриманих с IoT-пристроїв даних для прийняття (покращення) автоматизованих рішень і оптимізації промислового виробництва. Економічний ефект від запровадження технологій індустріального IoT у світі може у 2025 році становити приблизно 1,2–3,7 трлн доларів.

Технологія «цифрових двійників», що поєднує в собі промисловий IoT та цифрове моделювання, в розвинутих країнах активно запроваджується на всіх стадіях життєвого циклу продукції – від розроблення до експлуатації. До 2021 року приблизно половина великих промислових компаній у світі буде використовувати цю технологію. Впровадження «цифрових двійників» для моделювання і оцінки різних сценаріїв дає змогу скоротити кількість відмов обладнання в середньому на 30%.

Зниження вартості технологічних рішень за останнє десятиріччя стало значним стимулом для широкого проникнення цифрових технологій. Вартість сенсорів, що є одним із найбільш значущих компонентів систем IoT, демонструвала стабільне зменшення з 0,95 дол. у 2008 році до 0,44 дол. у 2018 році. Вартість промислових роботів також скоротилася вдвоє. Для низки таких

цифрових технологій, як штучний інтелект, Big Data та ін., значущим драйвером розвитку стає зниження вартості зберігання інформації: в середньому з 0,12 дол. за 1 Гб у 2009 році до 0,028 дол.

Метою трансформації державного управління є створення цифрової влади. У сфері державного управління розвиваються принципи «гнучкого управління» (agile), яке передбачає постійне використання механізмів зворотного зв'язку протягом усього терміну реалізації заходів та програм. У Великобританії у 2014 році була прийнята цифрова стратегія, що базувалася на концепції «цифровізація за замовчуванням», і створений стандарт надання цифрових послуг. Перехід до цієї концепції, за оцінками влади Великобританії, дає змогу щорічно зекономити до 1,8 млрд фунтів.

Цифровізація у Європі визначається окремим документом, так званою діджитал-аджендою. За останніми даними, всі країни ЄС покращили свої цифрові показники. Фінляндія, Швеція, Нідерланди і Данія набрали найвищі рейтинги в DESI 2019 – індексі цифрової економіки та суспільства – і є одними зі світових лідерів у сфері цифровізації.

Справжньою «цифровою» країною є Естонія. Майже головним елементом цифрової системи, що об'єднує державу та громадян, є цифрова карта, завдяки якій кожен естонець отримує з ноутбука або смартфона доступ до всіх без винятку державних послуг. 99% державно-адміністративних послуг надаються в Естонії онлайн. Державна програма e-Estonia перевела в онлайн-формат голосування, охорону здоров'я, банкінг і навіть міграційну політику. Економічний ефект від цього колосальний – економія державних витрат 2% від ВВП.

У світі проходить масштабна цифровізація всіх галузей економіки. Україна ж поки відстає в цьому плані від своїх західних партнерів, хоча і докладає максимум зусиль, щоб бути ближче до передових країн. Саме цифрова економіка є драйвером до поліпшення соціально-економічного життя суспільства. У цьому контексті слід розуміти, чим саме може бути цікава Україна зовнішньому світу і на чому їй слід зосередити свою увагу, щоб досягти бажаного. Тому нам слід працювати над власними виробничими потужностями, щоб бути цікавими світу. Крім цього, незважаючи на всі інновації, технології та стрімке збільшення населення на планеті, людство ще не зробило ніяких відкриттів у напрямі відмови від споживання продовольчих товарів. Тому у цьому контексті Україні як аграрній країні слід зробити на цьому акцент.

Висновки. З кожним днем попит на цифрові технології лише зростає. Цифрова трансформація торкнеться кожної галузі та назавжди змінить її. Безумовно, світові тренди у сфері цифрової трансформації бізнесу – це сильний виклик для української економіки. Грамотне використання світових практик та інструментів цифровізації не лише буде сприяти не тільки зростанню конкурентоспроможності України на світових ринках, але і сприятиме зростанню добробуту населення.

Список літератури:

1. Банке Б. Аналітичний звіт BGG. Vlast.kz. URL: <https://vlast.kz/korporation/24539-cidrovizacia-biznesa.html> (дата звернення: 10.04.2020).
2. Вьюгина Д.М. Цифровые стратегии медиабизнеса в условиях изменяющегося медиапотребления // Медиаскоп. 2016. Вып. 4. URL: <http://www.mediascope.ru/2233> (дата звернення: 24.04.2020).
3. Куприяновский В.П. Цифровая экономика – умный способ работать / В.П. Куприяновский // International Journal of Open Information Technologies, М. 2016. № 4 (2). С. 47–55.
4. Перес К. Технологічні революції і фінансовий капітал / К. Перес., 2011. 231 с.
5. Linder J., Cantrell S. Changing Business Models Surveying the Landscape. PhD Thesis, Accenture Institute for Strategic Change, Cambridge. – 2000.
6. Digital transformation: A roadmap for billion-dollar organizations : findings from phase 1 of the digital transformation study conducted by the mit center for digital business and capgemini consulting. – Cap Gemini, MIT Sloan Management, 2011. – 68 p. – URL: https://www.capgemini.com/resource-file-access/resource/pdf/Digital_Transformation_A_Road-Map_for_Billion_Dollar_Organizations.pdf (дата звернення: 24.04.2020).
7. Барсков А. IoT як інструмент цифрової економіки – М.: Издательство «Открытые системы» 2017. № 5. URL: <https://www.osp.ru/lan/2017/05/13052169/> (дата звернення: 24.04.2020).
8. Digital Planet 2017: How Competitiveness and Trust in Digital Economies Vary Across the World / The Fletcher school Tufts university. – Medford, 2017. 70p. URL: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2017/05/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf (дата звернення: 2.05.2020).
9. Що важливіше: Реальна або цифрова економіка? // Інформаційно-аналітичний центр (ІАЦ). Публікації. – 2017. URL: <https://finance.ru/2017/09/cofrovaya-ekonomika/> (дата звернення: 7.05.2020)
10. Harry Bouwman, Shahrokh Nikou, Francisco J. Molina-Castillo, Mark de Reuver. The impact of digitalization on business models. Digital Policy, Regulation and Governance. 2018. Vol. 20 № 2. P. 105–124.

References:

1. Banke B. Analytichnyi zvit BGG. [Analytical report BGG]. Vlast.kz. Available at: <https://vlast.kz/korporation/24539-cidrovizacia-biznesa.html> (accessed: 10.04.2020).
2. Viuhyna D.M. (2016) Tsyfrovyye stratedyy medyabiznesa v usloviakh yzmeniaiushchehosia medyapotrebleniya [Digital media business strategies in the context of changing media consumption]. Medyaskop. Available at: <http://www.mediascope.ru/2233> (accessed: 24.04.2020).
3. Kupryianovskiy V.P (2016) Tsyfrovaia ekonomika – umnyi sposob rabotat [The digital economy is a smart way to work]. Moskva: International Journal of Open Information Technologies, no. 4, pp. 47–55. (in Russian).
4. Peres K. (2011) Tekhnologichni revoliutsii i finansovi kapital [Technological revolutions and financial capital]. Kyjiv: Peres. (in Ukraine).
5. Linder J., Cantrell S. (2000) Changing Business Models Surveying the Landscape. PhD Thesis, Accenture Institute for Strategic Change, Cambridge.
6. Digital transformation: A roadmap for billion-dollar organizations : findings from phase 1 of the digital transformation study conducted by the mit center for digital business and capgemini consulting (2011), Cap Gemini, MIT Sloan Management, 68 p. Available at: https://www.capgemini.com/resource-file-access/resource/pdf/Digital_Transformation_A_Road-Map_for_Billion-Dollar_Organizations.pdf. (accessed: 24.04.2020).
7. Barskov A. (2017). IoT yak instrument tsyfrovoy ekonomiky [IoT as a tool of digital economy]. Moskva: Yzdatelstvo «Otkrytye systemy». 5. Available at: <https://www.osp.ru/lan/2017/05/13052169/> (accessed: 24.04.2020).
8. Digital Planet 2017: How Competitiveness and Trust in Digital Economies Vary Across the World / The Fletcher school Tufts university. – Medford, 2017. 70p. Available at: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2017/05/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf (accessed: 2.05.2020).
9. Shcho vazhlyvishe: Realna abo tsyfrova ekonomika? [What is more important: Real or digital economy?] Informatiino-analytichnyi tsentr (IATs). Publikatsii. 2017. Available at: <https://finance.ru/2017/09/cofrovaya-ekonomika/> (accessed: 7.05.2020).
10. Harry Bouwman, Shahrokh Nikou, Francisco J. Molina-Castillo, Mark de Reuver. (2018). The impact of digitalization on business models. Digital Policy, Regulation and Governance. 20, 2. 105–124. (in Finland).

БИЗНЕС-МОДЕЛИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Цифровая экономика сейчас стремительно развивается, меняет классические бизнес-модели, влияет на трансформацию бизнеса и создание новых цифровых предприятий, предлагая большие возможности для малого и среднего предпринимательства. Изучение данного процесса является особенно актуальным, поскольку международные корпорации внедряют новые технологии и проводят цифровую трансформацию своих бизнес-моделей с целью сохранения лидирующих позиций в своей отрасли за счет создания технологических препятствий, которые преодолеть их конкурентам не удастся. Следует отметить, что рост цифровой экономики означает, что компьютеры работают в условиях постоянной и глобальной конкуренции. Лучший способ быть защищенным и избежать возможных рисков в этом направлении – это понять взаимосвязь между бизнес-моделями и возможностями, которые предоставляют информационные технологии.

Ключевые слова: цифровая экономика, бизнес-модели, информационные технологии, цифровые трансформации, интернет вещей.

BUSINESS MODELS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

The rapidly growing digital economy is changing traditional business models, influencing business transformation and the creation of new digital enterprises, offering great opportunities for small and medium-sized businesses. The study of this process is especially relevant because international corporations are introducing new technologies and digitally transforming their business models in order to maintain a leading position in their industry by creating technological barriers that their competitors will not be able to overcome. It should be noted that the growth of the digital economy means that computers operate in a constantly and globally competitive environment. Digital transformations and business models with a focus on the use of information technology represent new opportunities for all sectors of the economy. The dynamics of information product development and business development opportunities based on the use of Internet technologies has increased the role and importance of the use of information technology in business. The purpose of the article is to conduct research that shows that the economy has moved to new business models that require digitization and use of information technology and are important resources for economic development and the main source of competitive advantage. The world is undergoing large-scale digitalization of all sectors of the economy. Ukraine is still lagging behind its Western partners in this regard, although it is making every effort to be closer to advanced countries. It is the digital economy that is the driver for improving the socio-economic life of society. In this context, it is necessary to understand what Ukraine may be interested in from the outside world and what it should focus on in order to achieve what it wants. Therefore, we need to work on our own production facilities to be interesting to the world. In addition, despite all the innovations, technologies and rapid population growth on the planet, humanity has not yet made any discoveries in the direction of refusing to consume food. Therefore, in this context, Ukraine as an agrarian country should be emphasized.

Key words: digital economy, business models, information technologies, digital transformations, internet of things.

Коломієць С.В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет

Kolomiets Svitlana

Sumy State University

КАТЕГОРІЇ СИНЕРГЕТИКИ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: НЕЛІНІЙНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Сучасні соціально-економічні системи вимушені функціонувати в нелінійних, емерджентних, наддинамічних умовах, що породжує новий рівень вимог до методології дослідження цих систем. Лінійні залежності та стани рівноваги, що є типовими для неокласичної економічної теорії, не в змозі відобразити процеси в суспільстві та економіці, які відбуваються в ХХІ столітті. Зміна методологічних підходів зумовлена тим, що розвиток сучасної економіки характеризується як нестабільний, нерівноважний, невизначений. Свідченням цього є глобальні та локальні економічні та фінансові кризи, що відбуваються в умовах невизначеності шляхів подальшого розвитку. Синергетика як універсальна методологічна парадигма, яка вивчає закони розвитку та еволюції нелінійних систем найрізноманітнішої природи, може стати адекватним інструментом для аналізу складних динамічних процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві та економіці. У роботі розкрито суть однієї з категорій синергетики – нелінійності, акцентується увага на необхідності застосування методології синергетики до дослідження складних соціально-економічних систем, її впровадження в практичну діяльність.

Ключові слова: самоорганізація, синергетика, соціально-економічні системи, синергетичні методи, нелінійність.

Постановка проблеми. Сучасний світ непередбачуваних змін та складних нелінійних взаємодій вимагає глибокого осмислення наукової парадигми, якісно нових підходів до аналізу процесів розвитку соціально-економічних систем. В останні десятиліття в природничих та соціально-економічних науках відбувається зміна певних стереотипів у розумінні об'єктивних процесів, зміна способів їх пізнання та інтерпретації, перехід від традиційного детермінованого погляду, який домінував у науці з часів Ньютона, до еволюційної, синергетичної парадигми. Хаос, кризи, які в межах класичної парадигми розглядалися лише як негативні явища, сьогодні розглядаються як умови та можливості переходу системи на більш високий рівень організації та розвитку. Нова парадигма дає можливість знайти конструктивний підхід до вирішення проблем, які постали перед сучасною економічною наукою. Застосування категорій та принципів сучасної наукової парадигми, ядром якої є синергетика, до аналізу складних соціально-економічних систем є актуальними завданнями сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан розвитку сучасної економічної науки характеризується зміною наукової парадигми. Все частіше під час дослідження соціально-економічних систем науковці використовують нелінійний підхід, який насамперед передбачає багатоваріантність шляхів еволюції соці-

ально-економічних систем, можливість вибору альтернативних шляхів і визначення темпу еволюції, незворотність еволюційних процесів. Зміна методологічних підходів зумовлена тим, що розвиток сучасної економіки характеризується як нестабільний, нерівноважний, невизначений.

Аналіз наукових публікацій [1–10] засвідчив, що саме *синергетика* як загальна теорія самоорганізації та еволюції складних систем пропонує нову методологію дослідження складних соціально-економічних систем та процесів. Методологічні основи синергетики було закладено в роботах Г. Хакена, І. Пригожина, Г. Ніколіса, І. Стенгерса, С. Курдюмова, О. Князевої, Г. Малинецького, В. Буданова та інших науковців. Значний внесок у розроблення проблематики застосування методології синергетики під час дослідження соціально-економічних систем внесли вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема В.-Б. Занг, Е. Петерс, Т. Пу, В. Геєць, Л. Мельник, В. Решетило, Б. Кузнецов, Р. Євстигнєєв, Л. Євстигнєєва, О. Белоцерковський, В. Тарасевич, Г. Шевцова, О. Пугачова та багатьох інших дослідників.

Ми повністю поділяємо думку науковців, що для системного застосування методології синергетики в економіці необхідне розуміння суті принципів та категорій синергетики. На наше переконання, саме в цьому разі можна опанувати потенційні можливості синер-

гетичної теорії з метою розроблення концептуальних основ синергетичного дослідження складно організованих економічних систем та створити власну методологію синергетичної економіки. Без розуміння категорій синергетики стає неможливим створення економічного синергетичного апарату. З огляду на це, вкрай важливим є розкриття суті категорій, понять та принципів синергетики, розуміння та врахування яких є необхідними під час дослідження соціально-економічних систем у сучасних умовах постійних змін та криз.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття суті категорії нелінійності як однієї з основних категорій синергетики, теоретичне обґрунтування необхідності врахування нелінійних ефектів в економічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сама сутність постійних змін, які відбуваються в соціально-економічній сфері, потребує глибокого наукового осмислення законів еволюції природи і суспільства. Глобальні та локальні економічні та фінансові кризи, які відбуваються в умовах невизначеності шляхів подальшого розвитку, приводять до необхідності зміни підходів до дослідження соціально-економічних систем та процесів.

Як зазначено в передмові до [1, с. 6], традиційні аналітичні методи дослідження економічних, фінансових, соціальних систем усе частіше наштовхуються на проблеми, що не мають вирішення в межах класичних парадигм, оскільки класичні підходи були розроблені для опису стійкого світу, який поволі еволюціонує. Альтернативний підхід до аналізу нелінійностей та складності економічних систем полягає в застосуванні сучасного міждисциплінарного напрямку, який акцентує увагу на дослідженні властивостей складних систем різноманітної природи та ґрунтується на системно-синергетичних концепціях.

На думку Б.Л. Кузнецова [2], перманентні економічні кризи, рецесії, спади, підйоми, пожвавлення і депресії доводять нелінійний, нерівноважний, незворотний характер економічних процесів. Розвиток – це не просто економічне зростання, це фазові, структурні, векторні трансформації в просторово-часових координатах. Розуміння цієї істини зумовило становлення нової парадигми в економічній теорії, заснованої на теорії самоорганізації та синергетиці.

На переконання Г.З. Шевцової [3, с. 59–60], перед сучасною економічною наукою постає питання про нагальну необхідність кардинальних змін у концептуально-методологічній платформі економічних досліджень. Синергетична методологія має величезний потенціал у вирішенні цього питання, а опанування її методологічних ресурсів є одним із перспективних напрямів наукових досліджень. У більш широкому сенсі йдеться про розроблення концептуальних основ синергетичного дослідження й управління складно організованими економічними системами.

Слід відзначити, що наприкінці ХХ століття відбулася зміна наукової парадигми, яка визначає розу-

міння людиною навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому. Філософія повного детермінізму Лапласа поступилася місцем думці Анрі Пуанкаре, яка припускає існування випадковості і непередбачуваності в об'єктивній реальності. Якщо раніше абсолютизувався поступовий і поступальний розвиток, то сучасний світ виявився хаотичним, катастрофічним, непередбачуваним. За таких умов однозначна детермінованість є лише частинним випадком, а передбачуваність – принципово обмеженою.

Надзвичайно важливу роль у становленні сучасної наукової картини світу відведено синергетиці. *Синергетика* – теорія самоорганізації, яка орієнтована на пошук певних універсальних законів еволюції та самоорганізації складних систем, законів еволюції відкритих, нерівноважних систем будь-якої природи – від фізичних і біологічних до економічних і соціальних.

Запропонований Г. Хакеном термін зосереджує увагу на погодженій взаємодії частин під час утворення структури як єдиного цілого. На переконання вченого [4], синергетика, яка виникла у межах природничих наук, має широкі перспективи застосування у соціальних та специфічних людських відносинах та процесах, оскільки обґрунтовує загальні принципи, орієнтири для життя, для розвитку компаній, для наукових досліджень у нестабільному та непередбачуваному світі.

Синергетика має справу з явищами та процесами, в результаті яких у системі можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Кардинальним у синергетичному пізнанні процесів самоорганізації природних систем є розуміння єдності «порядку і хаосу», їх доповнюваності. Синергетика акцентує увагу на узгодженості, взаємодії частин системи під час утворення її структури як єдиного цілого, досліджує складні системи різноманітної природи, що здатні до самоорганізації.

Одним із важливих висновків синергетики є розуміння того, що складні системи великої розмірності можуть мати досить просту поведінку, і навпаки – детерміновані системи невеликої розмірності за деяких значень параметрів можуть виявляти складну, нерегулярну хаотичну поведінку.

Взагалі, синергетика як новий метод дослідження відкритих самоорганізованих систем виникла у відповідь на кризу *стереотипного, лінійного мислення*, характерними ознаками якого є: 1) розуміння хаосу як виключно деструктивного явища; 2) розглядання випадковості як другорядного, побічного фактора, який не має принципового значення у пізнанні та розвитку; 3) розуміння нестійкості та нерівноваги виключно як негативних та руйнівних факторів; 4) твердження, що процеси, які відбуваються у світі та суспільстві, є зворотними за часом та передбачуваними на необмежено великі проміжки часу; 5) уявлення про те, що процеси та явища мають жорсткий причинно-наслідковий зв'язок; розвиток є лінійним, поступальним, безальтернативним, а минуле становить лише історичний інтерес; 6) твердження, що результат зовнішнього

управляючого впливу є однозначним і лінійним, передбачуваним наслідком прикладених зусиль, що відповідає схемі: «вплив – бажаний результат», тобто чим більше вкладаєш енергії, тим кращий результат.

На переконання С.П. Курдюмова та О.М. Князевої [5, с. 35], саме цими та іншими стереотипами мислення визначається і панівний нині підхід до управління складно організованими системами, який базується на лінійному уявленні про їхнє функціонування.

Результати досліджень нелінійних, недетермінованих ефектів у природничих науках дали змогу зробити висновок, що процеси структуроутворення й самоорганізації у різноманітних системах, які є предметом дослідження у фізиці, хімії, біології, економіці, соціології, відбуваються відповідно до невеликого числа сценаріїв, що не залежать від конкретної системи. Принципова відмінність синергетичного підходу від класичних методів досліджень полягає у виявленні фундаментальної ролі самоорганізації у нелінійних відкритих динамічних системах. Синергетика досліджує загальні закономірності становлення та руйнування впорядкованих структур у складних нерівноважних різноманітних системах: фізичних, хімічних, біологічних, економічних тощо, завдання – виявлення законів еволюції і самоорганізації, які описують розвиток систем будь-якої природи.

Методологія синергетики дає змогу принципово змінити підходи до розуміння суті та моделювання надшвидких змін, непередбачуваних стрибків, складних взаємодій окремих складників сучасних соціально-економічних процесів та систем.

На думку одного із засновників синергетичної економіки В.-Б. Занга [6, с. 296], синергетична економіка пропонує обнадійливий новий напрям для пояснення складних економічних явищ. Ця теорія має справу з нестійкими нелінійними системами та фокусує увагу на нелінійних явищах в економічній еволюції, зокрема структурних змінах, бифуркаціях, хаосі. На відміну від традиційної економіки, синергетична економіка розглядає нестійкість та нелінійність як джерела складності економічної еволюції. Саме в межах синергетичної теорії можуть бути пояснені нові явища, які традиційна теорія ігнорує. Більше того, нова теорія дає змогу навіть передбачити деякі динамічні економічні процеси, які не можуть бути пояснені за допомогою традиційних теорій та методів.

На глибоке переконання Б.Л. Кузнєцова [7], економічна синергетика, на відміну від класичних теорій зростання, розглядає внутрішньосистемні зміни не лише як адаптацію до змін у зовнішньому середовищі, а як спонтанний процес колективної взаємодії різних за своєю природою сил та механізмів, здатних за певних умов до узгодженої в просторі та часі дії, внаслідок чого система переходить до нового якісного стану. З погляду економічної синергетики нерівноважність та незворотність є загальним імперативом об'єктивного світу. Саме нерівноважність є джерелом розвитку. Економічна синергетика не заперечує стаціонарних (рівноважних) станів, але не розглядає їх як закон еко-

номічної динаміки. Більше того, саме рівновага розглядається як «ворог розвитку».

В.П. Решетило звертає увагу на те [8, с. 10], що економічна синергетика, яка вивчає надзвичайно складні соціально-економічні системи, виступає не тільки як спосіб побудови економіко-математичних моделей, а саме як теорія і методологія сучасного економічного аналізу. Економічна синергетика досліджує становлення нових соціально-економічних структур і джерел економічного зростання в процесі кооперативної когерентної взаємодії макроскопічних елементів синергетичної соціально-економічної системи.

На думку науковців [9], застосування синергетичного підходу в економічній науці не відкидає традиційного інструментарію економіки у разі дослідження економічних процесів та явищ у стійких станах або близьких до них. Синергетичний підхід доповнює традиційну методологію економічної науки у разі дослідження динаміки та траєкторій розвитку досить складних процесів, явищ та систем. Він дає можливість отримати нові пояснення щодо динаміки економічних систем порівняно з традиційними методами, розкрити сутність окремих складників у розвитку економічних процесів, які залишаються поза увагою під час застосування традиційних методів дослідження.

Як зазначає В.М. Тарасевич [10], з погляду синергетики економіка є самоорганізованою відкритою нелінійною дисипативною системою, для якої певною мірою характерні інтенсивні взаємодії її складників, активний метаболізм, поєднання додатних та від'ємних зворотних зв'язків, взаємозв'язок мінливості, спадковості та відбору, адаптаційних та бифуркаційних механізмів, чергування аттракторів та гомеостазів. Якщо економічна наука претендує на звання постнекласичної, вона не має механічно копіювати інструментарій синергетики інших наук, вона має сформулювати власну синергетичну теорію та методологію. Йдеться про розроблення економічної синергетики.

Нелінійність – фундаментальне положення синергетики як нової парадигми пізнання й розвитку. Складні системи є принципово нелінійними. У математичному аспекті важливим є поняття *лінійності*, котре означає, що справедливим є *принцип суперпозиції* – будь-яка лінійна комбінація розв'язків є також розв'язком задачі. Використовуючи принцип суперпозиції, неважко, відшукавши розв'язок у будь-якому частковому випадку, побудувати розв'язок для більш загальної ситуації. Отже, про якісні властивості загального випадку можна судити, виходячи із властивостей часткового. Взагалі для лінійних моделей реакція об'єкта на зміну умов є пропорційною величині цих змін.

Більшість реальних соціально-економічних процесів і відповідних їм математичних моделей є нелінійними. Нелінійні рівняння можуть мати декілька якісно різних розв'язків, чим пояснюється наявність різних шляхів еволюції відповідної нелінійної системи.

Як підкреслюють О.М. Князева та С.П. Курдюмов [5, с. 50], досліджуючи різні стадії розвитку процесів

у відкритому нелінійному середовищі, можна очікувати зміни перебігу процесів, навіть зміни в організації самого середовища. Нелінійність – це багатоваріантність шляхів еволюції, наявність вибору альтернативних шляхів і визначення темпу еволюції, а також незворотність еволюційних процесів; нелінійна, непряма залежність еволюційних процесів від зовнішнього впливу.

Для нелінійних явищ, математичні моделі яких не підпорядковуються принципу суперпозиції, знання стосовно поведінки частини об'єкта ще не гарантують правильних уявлень про поведінку об'єкта загалом, а його реакція на зміну умов може якісно залежати від величини цих змін. Нелінійність є загальним законом природи і означає передусім недотримання принципу суперпозиції: ціле не може бути сумою його частин; результат не може бути сумою зусиль, якість цілого не визначається сумою якостей його частин, реакція системи не є пропорційною впливу.

Для всіх нелінійних систем характерним є непропорційне співвідношення між причинами та наслідками, між величиною впливу на систему та її реакцією на цей вплив. Невиконання принципу суперпозиції для нелінійних моделей цілком відповідає економічним реаліям: зокрема, збільшення вдвічі вкладень не гарантує вдвічі більший прибуток, оскільки можуть мати місце нелінійні властивості – зменшення попиту, зовнішні впливи тощо.

Як підкреслюється в [5, с. 49–50], серед математиків дуже добре відомий сценарій розгалуження шляхів еволюції. Саме особливості нелінійного світу пояснюють те, що в деякому діапазоні зміни констант середовища та параметрів нелінійних рівнянь не відбувається якісної зміни перебігу процесу, а якщо ж перевищити певне критичне значення параметрів, то перебіг процесу, режим руху системи якісно змінюється. Таким чином, незважаючи на кількісну зміну констант до деякого порогового значення, зберігається тяжіння до певного аттрактора, а у разі перевищення порогового значення параметрів система потрапляє у сферу дії іншого аттрактора, тобто щоб система потрапила у сферу дії іншого аттрактора, необхідно перевищити деяке порогове значення цих змін. У цьому разі якісно перебудовується картина інтегральних кривих на фазовій площині. Пояснюється це тим, що зміна параметрів нелінійних рівнянь понад критичних значень створює можливість появи іншого середовища, а якісна зміна середовища спричиняє появу нових можливостей: нових структур, нових шляхів еволюції, бифуркацій тощо.

С.П. Курдюмов та О.М. Князева звертають увагу, що існує інший тип задач, в яких, на відміну від зміни параметрів, варіюється лише характер початкового впливу на одне й те саме середовище. Причому відбувається зміна не інтенсивності впливу, а просторової конфігурації, топології цього впливу. У цьому разі в середовищі також можуть з'явитися різні структури. Поява різних структур, зокрема аттракторів, асимптотик, різних шляхів еволюції, в одному середовищі без

зміни його параметрів є парадоксальною. Якісні зміни відбуваються в середовищі не внаслідок зміни його констант, а внаслідок самоорганізації процесів у цьому середовищі.

Розглядаючи особливості феномену нелінійності [5, с. 50–51], науковці доходять висновку, що:

- завдяки нелінійності має силу найважливіший принцип «зростання малого» або «посилення флуктуацій»;

- певні класи нелінійних відкритих систем демонструють порогову чутливість: нижче порогу все зменшується, забувається, не залишає жодних слідів у природі, науці, культурі, а вище, навпаки, – багаторазово зростає;

- нелінійність породжує так званий квантовий ефект – дискретність шляхів еволюції нелінійних систем, тобто в конкретному нелінійному середовищі можливий не будь-який шлях еволюції, а лише певний спектр цих шляхів;

- нелінійність визначає можливість неочікуваних (емерджентних), випадкових змін перебігу процесів.

Правильне розуміння нелінійності дає змогу пояснити можливість надшвидкого розвитку процесів, в основі механізму якого лежить нелінійний додатний зворотний зв'язок. Саме нелінійний додатний зворотний зв'язок пояснює самовплив у кожній точці середовища, що забезпечує надшвидке розгортання відповідних процесів.

Нелінійність можна розглядати як незвичну реакцію системи на зовнішні впливи, коли «правильна» дія впливає більше на розвиток системи, ніж дія сильніша, але організована неадекватно до власних тенденцій розвитку системи.

На переконання О.М. Князевої та С.П. Курдюмова, нелінійність процесів у природі і суспільстві робить принципово ненадійними та недостатніми прогнози – екстраполяції від наявного, оскільки розвиток здійснюється через випадковість вибору шляхів у момент бифуркації, а саме випадковість зазвичай не повторюється.

Такої самої думки додержується і Б.Л. Кузнецов [7], зазначаючи, що економічна синергетика розглядає розвиток як нелінійний, незворотний процес, отже, прогнозування на основі екстраполяції минулого на майбутнє (поширення висновків, отриманих зі спостереження над однією частиною соціально-економічного процесу на іншу його частину) є малоефективним в емерджентному світі, набагато продуктивніше – проектування сучасного стану з майбутнього.

Як підкреслюється в [11], людина, свідомо чи несвідомо, будує прогнози, лінійно продовжуючи у майбутнє те, що відбувається зараз або було в найближчому минулому, і часто сподівання не виправдовуються. Це не означає, що потрібно відмовитися від швидкого лінійного прогнозування, потрібно лише добре усвідомлювати, що існують межі лінійного прогнозування. Будь-яка межа цілісності об'єкта, межа існування об'єкта містить нелінійні ефекти. І це потрібно добре

усвідомити, оскільки в повсякденному житті людина постійно зустрічається з «нелінійністю»: відношення між людьми мають надто нелінійний характер, колективні зусилля не є простою сумою дій окремих членів команди, нелінійною завжди є задача прийняття рішення, вибору з альтернатив тощо.

Останнім часом відбулися суттєві зміни в парадигмі математичного моделювання соціально-економічних систем, що пов'язані з переходом до дослідження нелінійних моделей. Врахування нелінійності значно ускладнює як саму модель соціально-економічного процесу, так і методи її дослідження. Але найголовнішим є те, що саме врахування нелінійності робить модель більш адекватною реальним економічним процесам або явищам та дозволяє уникнути принципів невідповідностей, які властиві лінійним моделям.

Нелінійні динамічні моделі мають низку принципових відмінностей [12, с. 114 – 115]:

- порушення принципу суперпозиції;
- можливість існування декількох положень рівноваги;
- можливість існування декількох стійких та нестійких режимів за однакових параметрів системи та зовнішнього впливу;
- можливість існування стійких автоколивань з обмеженою амплітудою;
- взаємодія різних видів коливань у нелінійних системах;
- біфуркація розв'язків за зміни параметрів системи і (або) зовнішнього впливу;
- можливість реалізації катастроф – стрибкоподібної поведінки системи за умови неперервної зміни параметрів;
- існування в нелінійних моделях як розв'язків, які властиві лінійним моделям, так і більш складних стійких та нестійких розв'язків;
- можливість існування хаотичних розв'язків у детермінованих моделях;

- можливість існування дивного аттрактора;
- самоорганізація в динамічних системах.

Врахування нелінійності має вкрай важливе значення не лише для моделювання соціально-економічних систем. У контексті нелінійності необхідно досліджувати будь-які соціально-економічні процеси, розглядати методи управління економічною ефективністю, методи антикризового управління, приймати управлінські рішення на будь-якому рівні тощо. Під час прийняття таких рішень неможливо базуватися лише на лінійному порівнянні попереднього та наступного станів, необхідно врахувати складність, нелінійність процесу, мислити певними образами (цілісними блоками інформації), мислити в альтернативах, розуміючи можливість неочікуваних (емерджентних) змін напрямів розгортання процесів, порівнювати реальний перебіг процесу після прийняття рішення із ймовірнісним перебігом за альтернативного рішення.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що соціально-економічні системи можуть проходити через ієрархію нестійкого розвитку, і в них можуть виникати дедалі більш складні структури. Такі нестійкості можуть бути викликані впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, і можуть привести до нової просторово-часової організації системи: виникнення структурних змін, існування граничних циклів, хаосу тощо. За вказаних умов виникає потреба принципової зміни наукової парадигми у сфері економічних наук. Значні методологічні можливості відкриваються перед економічною наукою у зв'язку з розвитком синергетики – теорії самоорганізації складних відкритих нелінійних систем будь-якої природи. Врахування категорій та принципів синергетики, зокрема нелінійності, дає змогу поглянути на світ інакше, дає можливість усвідомити закони розвитку складного, нелінійного світу, зрозуміти перебіг соціально-економічних процесів, прогнозувати можливі наслідки дій та приймати правильні управлінські рішення.

Список літератури:

1. Синергетичні та екофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем: монографія / Дербенцев В.Д., Сердюк О.А., Соловійов В.М., Шарапов О.Д. Черкаси : Брама-Україна, 2010. 287 с.
2. Кузнецов Б.В. Синергетический менеджмент – управление прорывами. *Сайт С.П. Курдюмова*: веб-сайт. URL: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/sinergeticheskij-menedzhment/> (дата звернення: 22.02.2020)
3. Шевцова Г.З. Синергетичний менеджмент підприємств : монографія. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2016. 454 с.
4. Князева Е.Н. Синергетике – 30 лет. Интервью с Г. Хакеном. *Вопросы философии*. 2000. № 3. С. 53–61.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики: Синергетическое мировидение. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 256 с.
6. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / пер. с англ. Н.В. Островской и др. Москва : Мир, 1999. 335 с.
7. Кузнецов Б.Л. Экономическая синергетика как методология экономического развития. URL: <http://lib.usue.ru/resource/free/12/s69.pdf> (дата звернення: 10.03.2020)
8. Решетило В.Л. Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография. Харьков : Хark. нац. акад. город. хоз-ва, 2009. 218 с.
9. Михайловська О.В. Місце синергетичного підходу в сучасній економічній науці. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2011. Вип 2(1). С. 19–32.
10. Тарасевич В.М. Экономическая синергетика : концептуальные аспекты. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 4. С. 56–71.

11. Буданов В.Г. Синергетика: история, принципы, современность. *Сайт С.П. Курдюмова* : веб-сайт. URL: <http://spkurdyumov.ru/what/sinergetika-istoriya-principy-sovremennost/2/> (дата звернення: 22.02.2020)
12. Петров Л.Ф. Методы динамического анализа экономики: учеб. пособие. Москва : ИНФРА-М, 2010. 239 с.
13. Коломієць С.В. Принципы синергетики в моделюванні соціально-економічних систем. *Моделирование поведения хозяйствующих субъектов в условиях изменяющейся рыночной среды: монография* / под. ред. д.э.н., проф. В.С. Пономаренко, д.э.н., проф. Т.С. Клебановой. Бердянск : Издатель Ткачук А.В., 2016. С. 231 – 243.

References:

1. Derbentsev V.D., Serdiuk O.A., Soloviov V.M., Sharapov O.D. (2010) *Synerhetychni ta ekonofizychni metody doslidzhennia dynamichnykh ta strukturnykh kharakterystyk ekonomichnykh system* [Synergetic and econophysical methods for studying the dynamic and structural characteristics of economic systems]. Cherkasy: Brama-Ukraina. (in Ukrainian)
2. Kuznecov B.V. Sinergeticheskij menedzhment – upravlenie proryvami [Synergetic management as breakthrough management]. *Sajt S.P. Kurdyumova* [Site of Kurdyumov Sergei]. Available at: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/sinergeticheskij-menedzhment/> (accessed 22.02.2020)
3. Shevtsova G.Z. (2016) *Sinergetichny menedzhment pidpriemstv* [Synergetic company management]. Kyiv : Institute of industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
4. Knyazeva H.N. (2000) Sinergetike – 30 let. Intervyu s G. Hakenom [Synergetics is 30 years old. Interview with Professor Haken]. *Philosophy Issues*, vol. 3, pp. 53 – 61.
5. Knyazeva H.N., Kurdyumov S.P. (2010) *Osnovaniya sinergetiki: Sinergeticheskoe mirovidenie* [The Foundations of Synergetics: Synergetic Worldview]. Moscow : Knizhnyydom «LIBROKOM». (in Russian)
6. Zang W.-B. (1999) *Sinergeticheskaja jekonomika. Vremya i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoy teorii* [Synergetic Economics : Time and Change in Nonlinear Economics]. Moscow : Mir. (in Russian)
7. Kuznecov B.L. Ekonomicheskaya sinergetika kak metodologiya ekonomicheskogo razvitiya [Economic synergetics as a methodology of economic development]. Available at: <http://lib.usue.ru/resource/free/12/s69.pdf> (accessed 10.03.2020)
8. Reshetilo V.P. (2009) *Sinerhiya stanovleniya i razvitiya regionalnykh ekonomicheskikh sistem* [Synergy of the establishment and development of regional economic of systems]. Kharkov : Kharkov National Academy of Municipal Economy. (in Russian)
9. Mykhailovska O.V. (2011) Mistse synerhetychnoho pidkhodu v suchasni ekonomichni nauki [The place of the synergetic approach in modern economic science]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 2(1), pp. 19–32.
10. Tarasevich V.M. (2002) Ekonomicheskaya sinergetika : konceptualnye aspekty [Economic Synergetics: Conceptual Aspects]. *Ekonomika i prognozuvannya*, vol. 4, pp. 56 –71.
11. Budanov V.G. Sinergetika: istoriya, principy, sovremennost [Synergetics: history, principles, modernity]. *Sajt S.P. Kurdyumova* [Site of Kurdyumov Sergei]. Available at: <http://spkurdyumov.ru/what/sinergetika-istoriya-principy-sovremennost/2/> (accessed 22.02.2020)
12. Petrov L.F. (2010) *Metody dinamicheskogo analiza ekonomiki: ucheb. posobie* [Methods of dynamic analysis of the economy : textbook]. Moscow : INFRA-M. (in Russian)
13. Kolomiets S.V. (2016) Principi sinergetiki v modelyuvanni socialno-ekonomichnih sistem [The principles of synergetics in the modeling of socio-economic systems]. *Modelirovanie povedeniya hozyajstvuyushih subektov v usloviyah izmenyayushesya rynochnoy sredy* [Modeling the behavior of business entities in a changing market environment]. Berdyansk : Izdatel Tkachuk A.V., pp. 231 – 243.

КАТЕГОРИИ СИНЕРГЕТИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: НЕЛИНЕЙНОСТЬ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Современные социально-экономические системы вынуждены функционировать в нелинейных, эмерджентных, сверхдинамических условиях, что актуализирует поиск новых подходов к методологии исследования этих систем. Линеиные зависимости и равновесные состояния, типичные для неоклассической экономической теории, не в состоянии отразить процессы в обществе и экономике, которые происходят в XXI веке. Причина изменения методологических подходов – нестабильное, неравновесное, неопределенное развитие современной экономики. Свидетельством этого являются глобальные и локальные экономические и финансовые кризисы, происходящие в условиях неопределенности путей дальнейшего развития. Синергетика как универсальная методологическая парадигма, которая изучает законы развития и эволюции нелинейных систем разнообразной природы, может быть адекватным инструментом для анализа сложных динамических процессов, которые происходят в современном обществе и экономике. В работе раскрыта суть одной из категорий синергетики – нелинейности, акцентируется внимание на необходимости применения методологии синергетики к исследованию сложных социально-экономических систем, ее внедрение в практическую деятельность.

Ключевые слова: самоорганизация, синергетика, социально-экономические системы, синергетические методы, нелинейность.

CATEGORIES OF SYNERGETICS IN ECONOMIC RESEARCH: NONLINEARITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Modern socio-economic systems demonstrate instability, chaos, unpredictability. What methodology should be used to study modern socio-economic systems? Constant changes and crises in the development of socio-economic systems require new approaches to the research of these systems. The feature of the approach to the study of socio-economic systems in modern conditions is the use of the principles of synergetics. Synergetics is a universal methodological paradigm that studies the general laws of the processes of transition from chaos to order and vice versa in the behavior of complex systems of any nature, including socio-economic ones. According to the theory of self-organization, in open systems that exchange energy, matter, information with the external environment, self-organization processes arise. According to the conclusions of synergetics, socio-economic systems are open systems, between which there is a constant exchange of energy, information, and matter. Increasingly, in the research of socio-economic systems, scientists use a nonlinear approach. Nonlinearity is a fundamental position of synergetics as a new paradigm of cognition and development. Nonlinearity is a general law of nature and means, first of all, non-observance of the principle of superposition. The whole cannot be the sum of its parts; the result cannot be the sum of efforts, the quality of the whole is not determined by the sum of the qualities of its parts, the reaction of the system is not proportional to the influence. For nonlinear phenomena, knowledge about the behavior of a part of an object does not yet guarantee correct ideas about the behavior of the object as a whole, and its response to changes in conditions may qualitatively depend on the magnitude of these changes. Non-linearity is the multivariance of the evolutionary paths, the presence of a choice of alternative paths and determining the rate of evolution. Nonlinearity is the irreversibility of evolutionary processes; nonlinear, indirect dependence of evolutionary processes on external influences. The article explores the essence of the category of nonlinearity as the main category of the synergetic paradigm, focuses on the need to apply the methodology of synergetics to the study of complex socio-economic systems, its implementation in practice.

Key words: self-organization, synergetics, socio-economic systems, synergetic methods, nonlinearity.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамська Ірина Євгенівна – аспірантка кафедри економічної експертизи та аудиту бізнесу, Тернопільський національний економічний університет

Акименко Наталя Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Артеменко Аліна Сергіївна – аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин, Сумський державний університет

Бахорчук Вікторія Олександрівна – студентка, Національний авіаційний університет

Бесчастна Дар'я Олександрівна – викладач кафедри статистики, обліку та економічної інформатики, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Білоус Світлана Петрівна – кандидат економічних наук, докторант кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Бочкарьова Тетяна Олександрівна – аспірантка кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Сумський державний університет

Булавинець Вікторія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет

Василевський Роман Петрович – аспірант кафедри безпеки, правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань, Тернопільський національний економічний університет

Височина Аліна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування, Сумський державний університет

Вінниченко Тетяна Леонідівна – магістр, Запорозький національний університет

Головачко Василь Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Горбачова Оксана Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет

Горин Володимир Петрович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів імені С.І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет

Григоришин Назарій Олегович – аспірант кафедри економіки та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ

Гуртовий Юрій Валентинович – студент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дармограй Володимир Іванович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Демченко Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Іванченко Надія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної кібернетики, Національний авіаційний університет

Карапетян Ольга Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки, правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань, Тернопільський національний економічний університет

Качала Тамара Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та природничих наук, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Коломієць Світлана Володимирівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет

Кудрицька Жанна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет

Лахтіонова Людмила Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних і комунікаційних технологій бізнес-освіти, Національний авіаційний університет

Левченко Тетяна Володимирівна – магістр, Запорозький національний університет

Лисенко Жанна Петрівна – доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Ліба Наталія Степанівна – доктор економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Лінгур Любов Миколаївна – старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний політехнічний університет

Лугова Дарія Андріївна – магістрантка, Сумський державний університет

Людвенко Дмитро Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Майданюк Сергій Ігорович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Максименко Діана Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Головачко Василь Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Мезенцева Надія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та менеджменту, Криворізький факультет Запорізького національного університету

Мельник Олександр Олександрович – аспірант кафедри банківської справи та фінансових послуг, Університет митної справи та фінансів

Мельниченко Григорій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, генеральний директор науково-дослідного інституту ДП «Каталіз і екологія», Інститут фізичної хімії імені Л.В. Писаржевського Національної академії наук України

Мілінчук Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, Державний університет «Житомирська політехніка»

Некрасова Любов Аркадійвна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств, Одеський національний політехнічний університет

Новосолова Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Херсонського національного технічного університету

Олексин Артур Григорович – доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Олешко Тамара Іванівна – доктор технічних наук, професор кафедри економічної кібернетики, Національний авіаційний університет

Орищин Тетяна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Підвальна Оксана Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту, Вінницький національний аграрний університет

Пінчук Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет

Пластун Олексій Леонідович – доктор економічних наук, професор, Сумський державний університет

Пушкарь Ірина Володимирівна – кандидат наук з державного управління, доцент, Запорізький національний університет

Рекачинська Катерина – магістр, Національний авіаційний університет

Сарапіна Ольга Андріївна – доктор економічних наук, професор, Херсонський національний технічний університет

Слатвінський Максим Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Супрун Анатолій Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Супрун Аліна Анатоліївна – магістр, Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Труш Ірина Віталіївна – студентка, Національний авіаційний університет

Титарчук Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України

Франів Ігор Андрійович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій, Національний університет «Львівська політехніка»

Циганков Роман Сергійович – аспірант, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ціжма Оксана Анатоліївна – викладач, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Чеберко Лілія Вадимівна – магістр, Запорізький національний університет

Чечетова-Терашвили Тетяна Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університету імені Семена Кузнеця

Чирва Ольга Григорівна – доктор економічних наук, професор Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шинкарук Лідія Василівна – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України

Шрам Тетяна Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

**Том 31 (70). № 3, 2020
Частина 2**

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Телефон редакції: +38 (095) 430 01 12

Електронна пошта: editor@econ.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 22,65. Ум. друк. арк. 23,95.

Підписано до друку 26.06.2020. Замов. № 0720/174. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 74, оф. 7

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.